

7

SOTSIAALTRENDID
SOCIAL TRENDS

EESTI STATISTIKA
STATISTICS ESTONIA

7

SOTSIAALTRENDID
SOCIAL TRENDS

TALLINN 2016

Märkide seletus
Explanation of symbols

- ... andmeid ei ole saadud või need on avaldamiseks ebakindlad / *data not available*
- EL-28** Euroopa Liidu 28 liikmesriigi keskmine
- EU-28** *Average of the 28 Member States of the European Union*

Teadustoimetaja: professor Ellu Saar
Toimetusnud Kairit Põder
Inglise keelde tõlkinud OÜ Triangular, Kairi Kübarsepp
Inglise keele toimetanud Kairi Kübarsepp, Helen Loode
Küljendanud Uku Nurges
Kaane kujundanud Uku Nurges

Scientific editor: Professor Ellu Saar
Edited by Kairit Põder
Translation into English by OÜ Triangular, Kairi Kübarsepp
English edited by Kairi Kübarsepp, Helen Loode
Layout by Uku Nurges
Cover by Uku Nurges

Kirjastanud Statistikaamet,
Tatari 51, 10134 Tallinn
Trükkinud Ofset OÜ,
Paldiski mnt 25, 10612 Tallinn

Detsember 2016

Published by Statistics Estonia,
Tatari 51, 10134 Tallinn
Printed by Ofset OÜ,
Paldiski mnt 25, 10612 Tallinn

December 2016

ISBN 978-9985-74-605-9 (trükis / *hard copy*)
ISBN 978-9985-74-606-6 (PDF)

Autoriõigus/Copyright: Statistikaamet, 2016
Kaanefoto / *Cover photograph*: Bulls

Väljaande andmete kasutamisel või tsiteerimisel palume viidata allikale.
Väljaandes on kasutatud Statistikaameti andmeid, kui pole viidatud teisiti.

When using or quoting the data included in this issue, please indicate the source.
The publication is based on Statistics Estonia's data, unless specified otherwise.

Hea lugeja!

Hoiad käes kogumikku, millel on pikaajaline traditsioon ja mis on andnud olulise panuse Eesti ühiskonnas toimuva kajastamisse. Käesolev väljaanne on „Sotsiaaltrendide“ sarjas järvikorras seitsmes. Igas eelmises kogumikus on olnud mingi keskne sõnum või on keskendutud mõnele ühiskonna valupunktile. Ei ole teisiti ka seekord. Eestis on viimasel ajal üha enam tähelepanu saanud meeste ja naiste palgalöhe. Et mitte teisi ühiskonna valupunkte varju jäätta, on seekordses kogumikus võetud vaatluse alla muud näitajad. Mõni neist on ka varem üpris palju avalikkuse tähelepanu saanud, mõni aga üsna vähe.

Luubi all on eestlaste ja mitte-eestlaste erinev positsioon tööturul, mitteöppivate, mittetöötavate ja koolitustel mitteosalevate noorte raskused toimetulekul võrreldes teiste noortega ning kõrghariduse omadamise võimalused olenevalt vanematekodu ressurssidest. Samuti vaadeldakse kõrge ja madala sissetulekutasemega inimeste rahulolu erinevusi ning uuritakse, mil määral on suhtelises vaesuses elavate leibkondade liikmetel võrreldes ülapool suhtelise vaesuse piiri elavate leibkondadega tagatud normalseks eluolukse vajalike tegevuste, asjade ja hüvede olemasolu. Samuti on käsitletud tööaja paindlikkuse eri vormide kasutamist olenevalt leibkonnatüübist ja interneti kasutamise erinevusi. Küsitakse, kas ühiskonna ebavõrdsuse kasvades suurenevad ka lõhed eestimaalaste kultuuritarbimises.

Artiklitest selgub, et eesti keele oskuse mõju mitte-eestlaste tööturupositsioonile on endiselt oluline ja vanemate haridusressursside mõju laste kõrghariduse omadamise võimalustele on vähenenud. Sissetuleku ja eluga rahulolu vaheline seos on pigem tugevam vaesemates ja nõrgem jõukamates riikides. Rõhutatakse, et perekonna kasin sissetulek ja vähesed tarbimisvõimalused jätavad inimese subjektiivsesse heaolusse ja elukvaliteeti sügava jälje ning et põhihariduse ja üldkeskharidusega noorte riskitegur tööturul on erialaoskuste puudumine. Samuti tuuakse välja, et suurema kultuurilise kapitaliga vanematega lastel on tänu aktiivsele kultuuri-tarbimisele võimalus sellega hea elujärje kujunemisele kaasa aidata. Interneti kasutamise eripärasid analüüsides selgub, et naised kasutavad meestest enam internetti terviseinfo otsimiseks ja mehed naistest enam tarkvarade või rakenduste allalaadimiseks.

Need on vaid mõned näited kogumikus tehtud analüüside tulemustest – artiklid pakuvad palju rohkem põnevat infot.

Head lugemist!

Siim Krusell
kogumiku koostaja

Dear readers!

In your hands you are holding a publication with long-standing tradition that has greatly contributed to the reflection of processes occurring in the Estonian society. The present publication is the seventh of its kind. Every previous version has had a main message or issue to focus on. That is also the case this time. In Estonia, the gap that has received most attention recently is the gender pay gap. So as to shed some light on also the other issues in society, the present publication focuses on some other indicators. Some of them have received quite a lot of attention before as well while others have received little attention.

The publication studies the labour market positions of Estonians and non-Estonians, difficulties in coping of young persons not in education, employment or training compared to other young persons, and possibilities for attaining higher education depending on parental resources. Other issues studied included the difference between the levels of satisfaction of persons with high and low income, and to what extent the presence of vital activities, things and benefits is ensured for households living in relative poverty compared to households living above the at-risk-of poverty threshold. The use of various forms of working time flexibility depending on household type and the analysis of digital divides are also important topics featured in the publication. The publication asks whether the increasing inequality in society also includes an increase in the gaps between the cultural consumption of inhabitants of Estonia.

The articles reveal that Estonian language proficiency continues to have a strong impact on the labour market positions of non-Estonians and that the impact of the parents' educational resources on their children's higher education attainment is decreasing. It was found that the link between income and life satisfaction is stronger in poorer and weaker in wealthier countries. It was stressed that the low income and scarce consumption possibilities of a family leave a deep mark on the subjective well-being and life quality of a person, and that the lack of specialised skills is a risk factor for young people with general secondary education. It was emphasised that children of parents with greater cultural capital have the possibility of contributing to their well-being through active cultural consumption, and that females used the Internet more than males to look up information on health while males used the Internet more than females to download software or applications.

These are only a few examples of the results of the analyses in the publication – the articles convey a wealth of fascinating information.

Enjoy the read!

*Siim Krusell
Compiler of the publication*

Sisukord

Saatesõna	3
Kas raha teeb önnelikuks ehk sissetuleku ja eluga rahulolu vaheline seos Eestis ja Euroopa riikides <i>M. Leesment</i>	6
Etnilised lõhed tööturul ja majanduskriisi mõjud <i>S. Krusell</i>	36
Mitmemõõtmeline vaesus ühiskonnas <i>K. Viilmann, T-L. Rummo</i>	53
Võrdsema ühiskonna võimalikkus kultuuri näitel <i>T. Lukas</i>	71
Interneti ja e-kaubanduse kasutamise eripäradest <i>J. Ait</i>	92
Noored sisenemas tööturule: raskused ja toimetulekuviisid <i>M. Kazjulja, E-L. Roosmaa</i>	121
Töö- ja pereelu ühitamine: soovid, võimalused ja tegelikkus <i>K. Täht</i>	146
Vanematekodu ressursside mõju kõrghariduse omandamisele <i>J. Helemäe, E. Saar</i>	166

Contents

<i>Foreword</i>	4
<i>Does money make you happy? Correlation between income and life satisfaction in Estonia and European countries</i> M. Leesment	24
<i>Ethnic gaps in labour market and effects of economic crisis</i> S. Krusell	46
<i>Multidimensional poverty in society</i> K. Viilmann, T-L. Rummo	64
<i>Possibility for equal society – lessons from cultural consumption</i> T. Lukas	85
<i>Characteristics of Internet and e-commerce use</i> J. Ait	110
<i>Young people entering the labour market: obstacles and ways of coping</i> M. Kazjulja, E-L. Roosmaa	134
<i>Reconciliation of work and family life: wishes, opportunities and reality</i> K. Täht	159
<i>Effect of parental resources on attainment of higher education</i> J. Helemäe, E. Saar	175

KAS RAHA TEEB ÕNNELIKUKS EHK SISSETULEKU JA ELUGA RAHULOLU VAHELINE SEOS EESTIS JA EUROOPA RIIKIDES

Märt Leesment
Statistikaamet

Sissejuhatus

Kas raha teeb õnnelikuks? See küsimus on pikalt kirgi kütnud ja arvatavasti jääb seda tegema ka edaspidi, vähemalt kapitalistlike põhimõtete järgi toimivas ühiskonnas. Küsimuse teeb tähtsaks see, et ühesele vastusele pole suudetud jöuda – osa vastab küsimusele jaatavalts, kuid väga sagedasti kuuleb eitavat vastust. Pigem isegi kuuleb eitavat vastust sagedamini, sest materiaalse jõukuse tähtsustamist peetakse tihtilugu häbiasjaks. Tösi aga on ka see, et vähemalt praeguses ühiskonnakorralduses oleneb inimeste heaolu väga suuresti rahast ja seetõttu on ilma rahata täisväärtustlikku elu elada äärmiselt keeruline. Ka eitavalt vastajate hulgas on kindlasti rohkem neid, kes tunnevad kontojäägi suurenemise üle heameelt. Et mitte võtta ette võimmatut ülesannet leida sellele küsimusele universaalset vastust, püütakse käesolevas artiklis selgusele jõuda hoopis selles, kui olulist rolli mängib õnneliku elu kujundamisel sissetulek.

Eluga rahulolu olemus

Eluga rahulolu defineerimine

Inimesi kannustab soov jõuda paremale elujärjele. Kuidas aga mõtestada seda, mis teeb olemise heaks? Veenhoveni (1996) kohaselt väljendab eluga rahulolu taset see, kui positiivselt inimene oma elu üldist kvaliteeti hindab ehk kuidas talle ta elu meeldib. Dodge jt (2012) defineerivad heaolu kui tasakaalupunkti indiviidi psühholoogiliste, sotsiaalsete ja füüsилiste ressursside ning ülesannete vahel. Maailma Terviseorganisatsiooni elukvaliteedi definitsioonis on kesksel kohal see, kuidas individ tajub oma kohta elus kultuuri ja väärtsustusteemi kontekstis ning kuidas see on seotud tema eesmärkide, ootuste, standardite ja muredega. Seda mõjutavad inimese füüsiline tervis, vaimne seisund, isiklikud veendumused, sotsiaalsed suhted ja nende suhe keskkonna olulisemate omadustega. (WHOQOL ... 1997) Nende definitsioonide kohaselt lähtub eluga rahulolu individist endast ja seega võiks ka selle hindamine jäädä tema enda hooleks.

Eluga rahulolu on aga mitmeti mõistetav. Sellepärast seostatakse seda tihti mitme teise nähtusega. Näiteks kasutatakse eluga rahulolu sünönüümadena õnnelikkust ja subjektiivset heaolu (Veenhoven 1996). Samal ajal Deatoni (2008) arvates pole eluga rahulolu ja õnnelikkus sünönüümid. Kui inimese käest küsitakse eluga rahulolu kohta, soovitakse teada üldist hinnangut elule, kuid õnnelikkust võib mõõta ka kogemuslike küsimustele abil. Vastused neile küsimustele pole alati ühesed (*ibid.*). Veenhoven (1996) toob välja, et eluga rahulolu viitab üldisele hinnangule elu kohta, mitte ainult konkreetsel ajal inimest valdavatele kindlatele psühhosomaatilistele sümpтомitele. Kuigi eluga rahulolu ja õnnelikkus pole samatähenduslikud, on need omavahel väga tihedalt seotud (Ng 2015). Et käesoleva artikli eesmärk ei ole lahata kõiki rahuloluspektreid, kasutatakse eluga rahulolu, õnnelikkust ja heaolu sünönüümadena, eeldades, et üldises plaanis väljendavad need kõik samu väärtsusi.

Õnnelikkust võib pidada ratsionaalsete individuide lõppesmärgiks (Ng 2015). Kuid mis siis ikkagi on õnn või õnnelikkus? Konsensust selle definitsioonis paraku pole (Conceição ja Bandura 2008). Sellest hoolimata on püütud seda olulist fenomeni tölgendada.

Diener jt (2009) näiteks on jaganud õnnelikkust tölgendavad teooriad kolme kategooriasse:

- 1) vajaduste ja eesmärkide teooriad
 - a) arvamus, et valu eemaldamine ning bioloogiliste ja psühholoogiliste vajaduste rahuldamine viivad õnnelikkuseni;

- b) eesmärkide teoria kohaselt saavutatakse subjektiivne heaolu siis, kui liigutakse soovitud staadiumisse või saavutatakse eesmärk;
- 2) protsesside või tegevuste teoriad – õnnelikkus on soovitud tulemus, millele tegevus on suunatud, samuti võib tegevus ise olla õnnelikkuse allikas;
- 3) üldised ja isiksuse eelsoodumuste teoriad.

Ka õnnelikkuse ja heaolu defineerimisel on Dieneril (1984) kolm valdkonda. Esimese puhul defineeritakse heaolu välise kriteeriumi alusel, seega ei ole see vaatlusaluse enda subjektiivne, vaid välise vaatleja hinnang. Teisel juhul on oluline eluga rahulolu, mille standardid määrab vaatlusalune ise. Kolmanda kategooria definitsioonid peavad oluliseks (positiivset) emotsiонаalset kogemust ehk väljendavad positiivsete tunnete ülekaalu negatiivsete kahjuks.

Teema tähtsusel ja aegumatusele viitab ka see, et nende definitsioonide juured ei ulatu mitte üksnes aastakümnete, vaid aastasadade ja -tuhandete taha. Dieneri (1984) kohaselt pärinevad esimese kategooria alged Aristoteleselt ja teise omad Marcus Aureliuselt. Ka kolmanda kategooria definitsioonid pole üksnes möödunud sajandi idee. Utilitaristid alates Jeremy Benthamist on väitnud, et head elu iseloomustavad naudingud ja valu puudumine. Viimast definitsiooni on püütud kummutada, näiteks tuvastati (viidates Bradburni 1969. aasta uuringule), et negatiivsete tunnete (nt valu) eemaldamine ei tähenda positiivsete tunnete (naudingu) kasvu. (Diener jt 2009) Sellest hoolimata on (indiviidi) õnnelikkust ka hiljem defineeritud kui positiivsete afektivsete tunnete ülekaalu (Ng 2015).

Varasemas kirjanduses on Ryan ja Deci (2001) jaganud heaolu mõtestamise käsitlused kaheks. Esimene kujutab endast hedonismi, kus heaolu tähendab naudingut või õnnelikkust ja on defineeritud positiivse ja negatiivse mõju vahekorra kaudu, teine käsitlus hõlmab enamat kui pelgalt õnnelikkust ja seda nimetatakse eudaimonismiks. See väljendab inimese töelise olemuse realiseerimist. Eudaimonism tugineb ideel, et mitte kõik rahuldust või naudingut pakuvad tegevused ei ole inimestele head ega too kaasa suuremat heaolu (Ryan ja Deci 2001).

Ülevaade eri käsitlustest toetab varasemat eeldust, et rahuloluga seotud määratluste ühisnimetaja on indiviid ja tema huvid. Konkreetselt subjektiivse heaolu definitsioon hõlmab kolme elementi:

- hinnang elule – peegeldav hinnang inimese elu või mõne konkreetse aspekti kohta;
- kindlal hetkel mõõdetud tunne või vaimne seisund;
- tunne, et elul on mõte ja eesmärk (OECD ... 2013).

Niisiis on eluga rahulolu tõlgendamist keeruline pidada üheselt mõistetavaks. Kui aga üldistada, võib rahulolu ja õnnelikkust vaadata kahest aspektist – hinnangud spetsiifilistele eluaspektidele koos konkreetsel hetkel olevate tunnetega heaolu kohta *versus* üldisemad hinnangud enese õnnelikkuse ja rahulolu kohta (Diener jt 2009). Seega peetakse õnnelikkust nii ülimaks eesmärgiks kui ka kõigest üheks hea elu komponendiks (Conceição ja Bandura 2008).

Rahulolu mõõtmine

Nähtust, mida on keeruline defineerida, on keeruline ka mõõta. Heaolu mõõdikud võib jagada objektiivseteks – konkreetsed majandus-, sotsiaal- ja keskkonnastatistika näitajad, millega inimeste heaolu mõõdetakse kaudselt – ja subjektiivseteks – põhinevad inimeste tunnetel ja kogemustel (Conceição ja Bandura 2008). Hoolimata erinevustest heaolu tõlgendamisel lähtub subjektiivne heaolu siiski eeldusest, et inimesed ise oskavad oma elujärje kõige paremini hinnata (OECD 2013).

Küsิตavusi võib tekitada, kas inimeste subjektiivne rahulolu ja selle allikad on üldse objektiivselt võrreldavad. Samal ajal on uuringutest selgunud, et küsimusele, mis neid õnnelikuks teeb, vastavad inimesed üldjuhul sarnaselt. Easterlin (2002) arvab selle olevat tingitud sellest, et inimesed teeval oma elu jooksul üldjuhul samalaadseid toiminguid. Veel enam, Frey ja Stutzer (2002) pakuvad, et teoreetilised probleemid ei osutu empiiriliselt niivõrd oluliseks, näiteks on subjektiivse heaolu näitajad küllaltki järjepidevad ja valiidsed.

Subjektiivsete näitajate kasutamist peetakse sobivaks ka käesoleval juhul, mistõttu siinne analüüs põhinebki nendel. Veel enam – viis, kuidas inimesed ümbrissevat tajuvad, mõjutab õnnelikkust hoopis rohkem kui objektivsed asjaolud (Diener 1984). Easterlin (1974) leib 26 keeltes tehtud küsitluste tulemuste põhjal, et õnnelikkuse ideed võib pidada kultuurideüleseks.

Eluga rahulolu mõjutavad tegurid

Oma eluga rahulolu mõjutavad ühelt poolt nii inimese isikust kui ka taustsüsteemist tulenevad tegurid. Isiku tasandil on üheks peamiseks õnnelikkust mõjutavaks teguriks peetud sissetulekut ja mitmest varasemast uuringust on selgunud, et suurem sissetulek on õnnelikkusega positiivselt seotud (Frey ja Stutzer 2002; Di Tella ja MacCulloch 2008; Wu ja Li 2013; Stevenson ja Wolfers 2008). Tähtis on ka see, kuidas on sissetulekud ühiskonnas jaotunud – ebavõrdsus on õnnelikkusega negatiivselt seotud (Frey ja Stutzer 2002).

Õnnelikkust positiivselt mõjutavate tegurite hulka kuulub ka haridus – kõrgema haridustasemega isikud peavad end üldjuhul õnnelikumaks (Wu ja Li 2013; Frey ja Stutzer 2002; Easterlin 2002; Blanchflower ja Oswald 2004).

Ka tervislik seisund on õnnelikkusega positiivselt seotud (Helliwell 2002). Samuti on leitud, et kehvem tervis vähendab püsivalt õnnelikkust (Conceição ja Bandura 2008).

Mõnevõrra üllatuslikult on varasemates töödes välja toodud ka soolisi erinevusi – naised peavad end õnnelikumaks kui mehed (Wu ja Li 2013; Frey ja Stutzer 2002; Blanchflower ja Oswald 2004).

Samuti mängib õnnelikkuses rolli perekonnaseis. Abielus olevad inimesed tunnevad ennast õnnelikuma kui teised (Wu ja Li 2013; Helliwell 2002; Blanchflower ja Oswald 2004; Conceição ja Bandura 2008). Inimese heaolu aga väheneb, kui ta abielu lahutab (Stevenson ja Wolfers 2008). Blanchflower ja Oswald (2004) toovad välja ka selle, et paremad on nende laste heaolunäitajad, kelle vanemad pole lahutatud.

Huvitav on ka vanuse ja õnnelikkuse vaheline seos. Üldise arvamuse kohaselt on vanemad inimesed vähem õnnelikud kui noored, kuid mitmed uuringud viitavad sellele, et õnnelikkuse tase võib olla U-kujuline – noorte hulgas kõrge, keskealiste juures madalaim ja vanuse tõustes jälle kõrgem (Conceição ja Bandura 2008). Blanchflower ja Oswald (2004) pakuvad, et heaolu on kõige väiksem (*ceteris paribus*) neljakümneaastastel. Deaton (2008) näiteks on leidnud, et vanuse tõustes langeb eluga rahulolu näitaja enim keskmise sissetulekuga maades, eeskätt Ida-Euroopa ja endistes Nõukogude Liidu riikides.

Mitmed isiku tasandi tegurid aga on suuresti seotud kultuuriruumiga, milles inimene elab. Näiteks mõjutab eluga rahulolu religioossus. Helliwelli (2002) hinnangul on religiossemad inimesed teistest õnnelikumad. Samuti on tähtis rassiline kuuluvus. Blanchflower ja Oswald (2004) leidsid USA näitel, et mustanahalised on vähem õnnelikud kui valged, kuigi aja jooksul on rasside-vahelised erinevused kahanenud.

Üks olulismaid õnnelikkusele või heaolule negatiivselt mõjuvaid tegureid on töötus (Frey ja Stutzer 2002; Wu ja Li 2013; Di Tella jt 2001; Helliwell 2002; Blanchflower ja Oswald 2004; Di Tella ja MacCulloch 2008). See võib mõju avaldada nii isiku kui ka makrotasandil.

Frey ja Stutzer (2002) viitavad Clarki ja Oswaldi (1994) tööle, kus leiti, et töötus vähendab eluga rahulolu rohkem kui ükski teine üksiktegur, isegi kui arrestada sellist negatiivset sündmust nagu lahutus. Kuigi töötuse ja õnnelikkuse vaheline negatiivne korrelatsioon on küllaltki ilmne, võib selle põhjustlikkus ka arvatust vastupidine olla – õnnetud inimesed ei pruugi oma tööga edukalt hakkama ja kaotavad selle. Kuigi mõned uuringud on seda kinnitanud, viitab peamine seos siiski sellele, et töötus teeb õnnetuks.

Samal ajal teeb tööpuudus inimesi õnnetuks ka juhul, kui see neid endid otseselt ei puuduta – nad tunnevad ennast halvasti töötute kurva käekäigu pärast ja võivad muretseda, et ka nemad jäavad tulevikus tööst ilma. Põhjustena loetlevad nad veel töötusest tingitud negatiivseid tagajärgi majanduses ja ühiskonnas, kasvavaid töötutoetusi ja kaasnevaid makse, kartust, et kuritegevus

ja sotsiaalsed pinged suurenevad, ning koguni ohtu, et tekivad vägivaldsed meelevaaldused või rahutused. (Frey ja Stutzer 2002)

Õnnelikkust negatiivselt mõjutava taustsüsteemi ühe tegurina on nimetatud ka inflatsiooni – inimesed on õnnelikumad, kui inflatsioonitase on madalam (Frey ja Stutzer 2002; Di Tella jt 2001; Di Tella ja MacCulloch 2008).

Tähtis on ka poliitiline keskkond. Eeldatakse, et demokraatlikes riikides inimesed elavad inimesed on õnnelikumad kui teiste riikide elanikud (Frey ja Stutzer 2002; Conceição ja Bandura 2008). Frey ja Stutzer (2002) pakuvad, et poliitikud on motiveeritud valitsema elanike (ehk valijate) huvide kohaselt, kuna nende eiramine tooks kaasa olukorra, kus vastavaid parteisid või poliitikuid tagasi ei valitaks ja nad kaotaksid võimu.

Ka varasemad autorid on välja toonud teisi õnnelikkust mõjutavaid makrotasandi tegureid:

- oodatav eluiga – õnnelikkuse näitaja on positiivselt seotud oodatava elueaga (Di Tella ja MacCulloch 2008);
- keskkond – õnnelikkuse näitaja on negatiivselt seotud keskkonnaseisundi halvenemisega (Di Tella ja MacCulloch 2008);
- usaldus – ühiskondades, kus hirmu ja kahtlemise asemel valitseb usaldus ja inimesed on koostegevuse kaudu omavahel rohkem seotud, on õnnelikkuse näitajad paremad (Helliwell 2002);
- kuritegevuse tase – õnnelikkuse näitaja on kuritegevuse tasemega negatiivselt seotud (Di Tella ja MacCulloch 2008).

Sissetuleku ja eluga rahulolu vaheline seos

Easterlini paradoks

Käesolevas artiklis keskendutakse sissetuleku ja rahulolu vahelise seose kirjeldamisele ning tuvastamisele. Üks enim tähelepanu pälvinud, rikkuse ja heaolu vahelist seost kirjeldavaid töid ilmus 1974. aastal Richard Easterlinilt. Arvestades mainitud uuringu märgilisust, tutvustatakse temaatiliste tööde arengut just Easterlini töö(de) valguses. Easterlin kasutas indiviidide subjektiivse õnnelikkuse kohta 19 riigi andmeid aastatest 1946–1970. Kuigi USA puhul sai ta kasutada elanike sissetulekuandmeid, tugines ta riikidevahelises võrdluses sissetuleku kaudsele hinnangule – SKP-le elaniku kohta. Uurides nii ainult USA tulemusi kui ka võrreldes neid teiste riikide näitajatega, tegi Easterlin (1974) järgmised järeldused:

- konkreetse riigi jõukamatel elanikud tajuvad end keskmiselt õnnelikumana kui selle riigi vaesemad elanikud;
- riikidevahelises võrdluses jõukamate ja vaesemate riikide keskmistes õnnelikkuse hinnangutes olulisi erinevusi ei ole;
- aja jooksul sissetulekute kasv konkreetses riigis (siinsel juhul USA-s) õnnelikkust ei suurenda.

Ehkki Easterlini 1974. aasta uuring oli üks esimesi sellelaadseid, tekitasid tulemused poleemikat ja kogusid tuntust Easterlini paradoksina, sest polnud otsetselt kooskõlas eeldustega. Seetõttu püüdsid nii Easterlin ise kui ka teised nähtustele selgitust leida. Näiteks arvas Easterlin (1974), et isiku sissetuleku kasv teeks ta enda õnnelikumaks, kuid kõigi sissetulekute kasv teda õnnelikumaks ei teeks, seega riikidevahelises võrdluses ei pruugi rikkam riik olla õnnelikum riik.

Easterlini tulemused (vähemalt ajalise võrdluse puhul) viitavad sellele, et õnnelikkuse piirkasulikkus sissetulekute kasvades väheneb. Seetõttu polnud seos lineaarne ja suuremate sissetulekute juures püsits õnnelikkuse tase hoolimata rikkuse suurenemisest stabiilsena. (Conceição ja Bandura 2008; Easterlin 1974)

Easterlin (1974) tõlgendas tulemust nõnda, et önnelikkuse hindamisel kipuvad inimesed endi olukorda võrdlema etaloni või normiga, mis on toletatud nende sotsiaalsetest kogemustest. Teisisõnu pöhineb önnelikkus pigem suhtelisel kui absoluutsel sissetulekul ja see, kui palju inimene on võimeline teistega võrreldes (tooteid ja teenuseid) tarbima, võib mõjutada tema önnelikkust (Conceição ja Bandura 2008). Et inimesed võrdlevad ennast teistega, on absoluutset sissetulekutaseimest tähtsam see, millises olukorras inimesed teistega võrreldes on (Frey ja Stutzer 2002). Lihtsustatult öeldes defineeritakse enda jõukust tihilugu kaasnimete kaudu.

Wu ja Li (2013) pakkusid samuti, et kuigi arenenumates piirkondades elavatel inimestel on suuremad sissetulekud, on neil ka kõrgemad ootused ja nad võrdlevad ennast suuremat sissetulekut teenivate inimestega.

Seega, nagu võiks majandusteooriast lähtudes eeldada, tasakaalustavad töusvad standardid ja suurenevad soovid sissetulekute kasvu positiivse möju heaolule. Majandusliku olukorra paranedes kipuvad aga normid töusma. (Easterlin 1974) Teisiti öeldes – önnelikkus adapteerub sissetulekute muutustega (Conceição ja Bandura 2008). Teise nurga alt toetavad adapteerumisefekti olemasolu ka vaestes riikides tehtud uuringud, mis näitavad, et sealsed elanikud ei pea ennast väga önneteks (Conceição ja Bandura 2008). Toodangu kasv viib inimeste püüdlused ja soovid eskaleerumiseni, kahandades selle eeldatavat positiivset möju heaolule (Easterlin 1974).

Frey ja Stutzer arendavad mõtet edasi. Inimesed kohanevad varasemate kogemustega, võrreldes oma hetkeolukorda mineviku või loodetava tulevikuga. Materiaalsete kaupade või teenuste lisandumine pakub küll suuremat naudingut või önnetunnet, kuid üldjuhul on see pelgalt mööduv nähtus. Rahulolu on seotud muutustega ja väheneb tarbimise jätkudes – inimene kohaneb ning püsiva või korduva stiimuli korral hedonistlik möju kahaneb. See omakorda sunnib inimesi püüdlemata enama poole. Loodetud önnelikkuse kasvu ei tule, selle asemel kasvavad sissetuleku suurenemisega ka püüdlused. (Frey ja Stutzer 2002)

Võib olla, et mitte ainult majanduskasv ei mõjuta (kasvata) soove, vaid need ise soodustavad majanduskasvu (Easterlin 1974). Teisisõnu – üha suurenevad soovid ja vajadused ongi majanduskasvu ja -arengu allikaks.

Vastukaja Easterlini tööl

Easterlini töö tulemused ja järelased said palju tähelepanu ning andsid põjhuse teiste selle-teemaliste uuringute tegemiseks. Kuigi valdavalt oli tegemist pigem kriitikaga, oli ka uuringuid, mis Easterlini leitud toetasid. Näiteks Blanchflower ja Oswald (2004) tuvastasid aja jooksul muutumatu keskmise heaolutaseme ka Suurbritannias. Helliwell (2002) jagas elanikud sissetulekute alusel detsiilidesse ja leidis, et kõrgemates sissetulekudetsiilides muutub heaolu kasv marginaalsemaks. Deaton (2008) arvas, et parima võimaliku elu näitaja on liikuv standard, mis tõuseb siis, kui tõuseb ka elatustase. Teisisõnu, sissetulekute kasvades võib riigi keskmise eluga rahulolu näitaja muutumatuks jäädva ja nähtus oleks kooskõlas Easterlini paradoksiga.

Hoolimata mõnest toetavast uuringust oli tagasiside pigem negatiivse tooniga. Kuna Easterlini 1974. aasta töö saavutas palju tähelepanu ja kriitikat, on autor pidanud oma tulemusi kaitmsa (vt Easterlin 1994; Easterlin jt 2010). Ühed kritiseerijad on olnud Wolfers, Stevenson ja Sacks, kes viitavad nii Easterlini järeldus- kui ka mõõtmis- ja arvutusvigadele (Stevenson ja Wolfers 2008; Sacks jt 2012).

Sacks, Stevenson ja Wolfers (2010) ise on jõudnud järeldusele, et heaolu ja sissetuleku vaheline seos on üsna lineaarne ega nõrgene sissetuleku kasvades. Easterlini järeldusi kummudades leidsid nad järgmist:

- rikkamatel inimesed kirjeldavad suuremat heaolu kui vaesemad;
- jõukamate riikide keskmise heaolunäitaja on parem kui vaesematel riikidel;
- majanduskasvuga kaasneb aja jooksul ka heaolu kasv;

- küllastuspunkti ehk sissetulekute taset, alates millest sissetulekute ja heaolu vaheline seos nõrgeneb, olemas ei ole;
- suhtelisest sissetulekust tähtsam on absolutne sissetulek (Sacks jt 2012).

Seega ei saanud Easterlini paradoks nende hinnangul kinnitust ja kriitikatule alla sattus asjaolu, et ajalise perspektiivi kohta tehti järeldused pelgalt ühe riigi (USA) põhjal. Peale selle leiti, et kuigi USA keskmine sissetulekunäitaja on kasvanud, on selle kasvu hüvd jöudnud järjest väiksema vastajatehulga kätte ehk ebavõrdsus riigis on suurenenu (Sacks jt 2012).

Diener jt leidsid, et sissetulekul on subjektiivsele heaolule positiivne mõju. Nad pakkusid ka põhjusi, miks Easterlin ei leidnud suureneva sissetulekuga aja jooksul samaväärselt kasvavat subjektiivset heaolu. Näiteks tugines ta üksnes SKP-le, mis väljendab leibkonna sissetulekut kõigest kaudselt. Lisaks, kuigi suurearvulises ja representatiivses riikide valimis ilmneb sissetulekute mõju subjektiivsele heaolule, on mitu riiki, mille puhul seda ei leitud. Seega võis Easterlin kasutada liiga väikesearvulist või homogeenset riikide kogumit. (Diener jt 2013)

Kuigi Easterlini järeldas, et pikas perspektiivis pole majanduskasvul önnelikkusele püsivalt olulist positiivset mõju, tuvastati niisugune seos Dieneri jt (2013) uuringus. Veenhoven ja Vergunst (2013) toovad samal ajal välja, et kuigi Dieneri jt (2013) kasuks räägivad mahukamat andmed, vaadeldi uuringus üsna lühikest ajavahemikku, mistöttu Easterlini väide, et pikas plaanis majanduskasv önnelikkuse kasvu ei soodusta, jäääb kummutamata.

Veenhoven ja Vergunst ise leidsid (samuti mõnevõrra erinevalt Easterlini arvamusest), et önnelikkuse keskmine tase on enamikus riikides tõusnud ja enam seal, kus majandus on kasvanud, kusjuures järellus tehti pika ajavahemiku andmete põhjal ning see kehtis nii vaeste kui ka rikaste riikide kohta. Siiski tödesid ka nemad, et väga pikas perspektiivis on ebatõenäoline, et önnelikkus igavesti kasvaks ja et riigi keskmine önnelikkuse tase – 8,5 punkti 10-st – jäääb arvatavasti maksimumiks, s.t on punkt, alates millest majanduskasv enam önnelikkust ei suurenda. (Veenhoven ja Vergunst 2013)

Erinevalt Easterlinist kasutas Deaton märksa rohkemate riikide andmeid ja leidis, et SKP elaniku kohta ja eluga rahulolu näitaja vahel on riikide võrdluses tugev positiivne seos ehk jõukamate riikide eluga rahulolu või önnelikkuse näitajad on suhteliselt suuremad kui vaesemate riikide omad. Siiski, nagu eespool viidatud, arvas ka Deaton, et parima võimaliku elu näitaja on liikuv standard, mistöttu võib samal tasemel rahulolunäitajaid konkreetses riigis oodata ka suuremate sissetulekute juures. (Deaton 2008)

Easterlin ei vandunud kriitikale alla ja pakkus võimalikke variante, miks kriitikud erinevaid tulemusi saavad: nad kasutavad liiga lühikesi aegridu ja vähesed andmeid; nad vaatlevad koos neid riike, kus majanduskasv väljendub lühiajalistes spurtides, koos riikidega, kus majanduskasv toimub pika aja vältel, saades seetõttu positiivse kaldega regressiooniköveraid; nad kasutavad püsivhindades SKP näitaja asemel jooksevhindades näitajat; subjektiivseid heaolunäitajaid on keeruline võrrelda. Seega on Easterlin paradoksi olemasolus endiselt kindel. (Easterlin 2016)

Rikkuse ja önnelikkuse vahelise seose tõlgendused

Mitu olulist majandusteaduses käsitletavat probleemi on fundamentaaltasandil seotud individuaalide önnelikkuse suurendamisega. Samal ajal ei pööra traditsiooniline majandusteadus ülemäära tähelepanu sellele, mida inimesed oma tunnete kohta ütlevad. Selle asemel analüüsatakse inimkäitumist ning vaatluste ja eeldatava heaolustruktuuri teoreetilise tausta põhjal tuletatakse önnelikkuse muutused. (Di Tella ja MacCulloch 2006) Kasulikkusfunktsoonides kasutatav sissetuleku ja heaolu vaheline seos tugineb suuresti eeldusele, et sissetulek võimaldab tarbimise kasvu ja tarbimine suurendab kasulikkust ehk peamine heaolu või önnelikkust kirjeldav näitaja on tarbimine (Conceição ja Bandura 2008).

Sissetulek tekib sõltuvust – kes on juba kord kõrgemat elatustaset kogenud, ei saa pöörduda tagasi varasema olukorra juurde ja tunda end samamoodi nagu kõrgema elatustaseme puhul (Layard 2006). Seltest võib järeldada, et suhteline sissetulek võib olla absolutsest sissetulekust tähtsam. Kui inimesed võrdlevad endi sissetulekuid kaaslaste omadega ja avastavad, et teenivad nendest vähem, võivad nad tunda suhtelist kaotust, mis tekib negatiivseid emotsioone (Wu ja Li 2013).

Kaotuse vastumeelsust (*loss aversion*) on põhjalikumalt uurinud Kahneman ja Tversky (1979). Nähtus väljendub selles, et kaotused tunduvad suuremana kui vastavad võidud. Selle teoria kohaselt peaks piirkasulikkus võrdluspunktist (positiivses suunas) kaugenedes vähenema. (Tversky ja Kahneman 1991; Kahneman jt 1991) Seega, näiteks 200-eurone netokuupalga töus peaks avaldama madalapalgalistele tunduvalt positiivsemat möju kui suurema sissetulekuga inimestele. 200-eurosest palgakärpest saadud negatiivne emotsioon oleks aga mõlemal tugevam kui sama suurest palgatöusust saadud positiivne emotsioon.

Kirjeldatud nähtus haakub ka sissetulekulävendi ideega. Lävendi põhimõtte kohaselt kasvavad sissetulek ja heaolu teatava taseme ühes temps ja seal alates erinevalt (Conceição ja Bandura 2008). Kahaneva piirkasulikkuse loogika kohaselt rahulolu kasv pärast teatavat sissetulekutaset väheneks.

Wu ja Li leidsid Hiina andmete põhjal, et vaesemates piirkondades on sissetuleku ja heaolu vaheline seos tugevam kui rikkamates. Nad pakkusid võimaliku selgitusena välja, et see viibab postmaterialistlikule ideele, mille kohaselt seostatakse rikkamates piirkondades eluga rahulolu rohkem mittemateriaalsete väärustega, samal ajal kui vaesemates piirkondades tuleneb eluga rahulolu suutlikkusest otsa otsaga kokku tulla. (Wu ja Li 2013)

Arenenud (Lääne) riikide elanikud on saavutanud teatava materiaalse külluse taseme ja tervisliku seisundi, mis võimaldab neile hea elu otsimiseks enamat kui pelgalt ellujäämiseks vajalikku ehk postmaterialistlikus ühiskonnas tähendab elukvaliteet midagi muud kui vaid majanduslikku heaolu (Diener jt 2009). Kui materialistlike väärusti seostatakse majandusliku ja füüsilise kindlustunde otsimisega, siis postmaterialistlike väärusti tähtsustavad inimesed pööravad enam tähelepanu teistele vajadustele, mis on seotud sotsiaalsete sidemetega, enesehinnangu ja -teostusega. Samuti on neile olulisemad arvamusvabadus, võrdsed võimalused, kodanike suurem kaasatus otsustamisse ja keskkonnakaitse. (Inglehart ja Abramson 1999; Braithwaite jt 1996) Seega võib eeldada, et materiaalse jõukuse tähtsus eluga rahulolu tagamiseks väheneb seda rohkem, mida olulisemaks saavad postmaterialistlikud väärused.

Kui lähtuda makrotasandist, võib riikidevahelise võrdluse põhjal näiteks Frey ja Stutzeri hinnangul väita, et mida rahulolevam on rahvas, seda rohkem on nad valmis töötama ja seda suurem on sissetulek elaniku kohta. Samuti on önnelikum rahvas ettevõtlilikum ja loovam, mis omakorda toob kaasa suurema sissetuleku. (Frey ja Stutzer 2002)

Önnelikkust mõjutavate tegurite tundmine võib olla aluseks ka poliitikakujundamisel – näiteks hõive- ja inflatsioonipoliitikat saab hinnata selle kaudu, kuidas need mõjutavad eluga rahulolu. Inflatsiooni ja önnelikkuse vahel saaks näiteks tuvastada tasakaalu, kus önnelikkuse vähenemine on minimaalne. (Conceição ja Bandura 2008)

Nii sissetulekute ja eluga rahulolu vahelist positiivset seost toetavate kui ka mittetoetavate uuringute põhjal on tihti järeldatud, et elanikkonna heaolu või rahulolu kirjeldamisel ei piisa üksnes SKP näitaja kasutamisest. Teisisõnu, SKP ei pruugi olla ideaalne heaolu mõõdupuu (Conceição ja Bandura 2008), sest kajastab ainult majanduslikke aspekte ja sedagi mitte otseselt individualse seisukohast.

Majanduskasv üldjuhul suurendab kaupade ja teenuste tarbimist. Tarbimine on aga kõige tähtsam ja tihti ka ainus näitaja, mis majandusteadlaste kasutatavates kasulikkusfunktsionides individu tarbimise heaoluks teisenemist kirjeldab. Kuigi majanduskasv parandab objektiivseid heaolumõõdikuid (nt oodatav eluiga), võib kasvuga kaasneda ka headlule negatiivselt mõjuvaid nähtusi (nt rasvumist soodustavad toitumisharjumused, suurem saastatus). (Conceição ja Bandura 2008)

On arvamusi, mis heidavad varju SKP kasutamisele heaolu näitajana. Näiteks ei pruugi SKP arvestada kõiki majandustegevusi (sh illegaalseid) ega kajastada otseselt ka keskmiste majapidamiste/leibkondade majanduslikku edenemist, sest näitaja kirjeldab riigi üldist majanduskasvu, mitte selle jagunemist (Diener jt 2013). Di Tella ja MacCulloch (2008) näiteks leidsid, et SKP ei pruugi olla parim heaolunäitaja, mistõttu tuleks luua suurem valik sisemaise koguheaolu näitajaid. Kahtlased SKP suutlikkuses heaolu kirjeldada ei tugine mitte üksnes teoreetilistele

eeldustele, vaid on ka empiiriliselt tõestatud – Wu ja Li (2013) näitasid, et SKP suurus elaniku kohta elanike heaolule olulist mõju ei avalda.

Siiski, kuna käesoleva artikli fookuses ei ole SKP tugevuste ja nörkuste väljaselgitamine, jäab siinkohal hinnangu andmine ja alternatiivide pakkumine ära. Kahtlemata on tegemist üliolulise ja vajaliku näitajaga ning palju on loota, et üks näitaja kajastaks kogu riigi (elanike) heaolu. Paremuse poole on võimalik alati liikuda, seega võib pidada diskussiooni heaolu parema kirjeldamise üle, eriti veel konkreetseid samme parandamiseks, igati tänuväärseks.

Analüüs

Andmeallikad

Teoreetiliste tagamaade ja varasemate uuringute tutvustamise kõrval on artikli üks eesmärke ka uurida, missugune seos valitseb eluga rahulolu (mida tinglikult peetakse siinsel juhul ka õnnelikkuse sünnonüümiks) ja sissetulekute vahel Eestis. Tulemusi võrreldakse ka mõningate sotsiaal-demograafiliste tegurite põhiste vastajarühmade kaupa, mis varasemates uuringutes on mänginud olulist rolli. Samuti vaadeldakse Eesti positsiooni Euroopas ja tehakse kindlaks, missuguste riikide elanikud on oma sissetulekutaseme poolest eluga suhteliselt rohkem ja milliste riikide omad suhteliselt vähem rahul.

Analüüs on kasutatud Eurostati korraldatava Euroopa sissetulekute ja elamistingimuste uuringu (European Union Statistics on Income and Living Conditions ehk EU-SILC) 2013. aasta tulemusi Eesti ja teiste Euroopa riikide kohta. Eesti kohta kogub EU-SILCi jaoks andmeid Statistikaamet Eesti sotsiaaluuringu. Rahulolu ja õnnelikkust kirjeldavaks näitajaks oli küsimuse „Kui rahul olete üldiselt oma praeguse eluga?“ vastus skaalaal 0–10, kus 0 tähendab täielikku rahulolematus ja 10 täielikku rahulolu. Küsimus on koostatud Cantrili redeli põhimõttel, mida on peetud hoolimata mõningatest puudustest üheks parimaks üldise eluga rahulolu mõõdikuks (How's ... 2013).

Eluga rahulolu näitaja on siinses analüüsides nii Eesti kui ka teiste riikide puhul lihtsuse huvides kaalumata. Teisisõnu, kuna andmed on kogutud valikuuringuna, võib kaalutud näitaja kasutamine üldkogumi (riigi) keskmist eluga rahulolu paremini väljendada. Et siinse artikli fookus on pigem sissetuleku ja eluga rahulolu vahelise seose kirjeldamisel, ei tohiks kaalumata näitaja kasutamine tulemusi olulisel määral mõjutada.

Sissetuleku või materiaalse rikkuse näitajana on siinses analüüsides kasutusel leibkonna, mitte üksikisiku sissetulek. See väljendub nii leibkonnaliikme kohta toletatud leibkonna ekvivalentnetosissetulekuna kui ka leibkonna netosissetuleku detsiilina. Ekvivalentnetosissetuleku puhul on summeeritud köikide leibkonnaliikmete netosissetulekud köikide sissetulekuallikate põhjal ning jagatud leibkonnaliikmete tarbimiskaalude summaga. Kõrgematesse detsiilidesse kuuluvad suurema ja madalamatesse väiksema sissetulekuga leibkonnad Aluseks on eeldus, et individuaalne tarbimine oleneb pigem kogu leibkonna, mitte ühe konkreetse leibkonnaliikme sissetulekust. Näiteks võib olla leibkondi, kus ühel täiskasvanul on suur sissetulek, teisel väga väike või koguni polegi sissetulekut. Sellisel juhul on üpris tõenäoline, et väiksema sissetulekuga leibkonnaliige ei elu tegelikult materiaalses kitsikutes ja ta tarbimisharjumused erinevad märkimisväärsetelt nende omadest, kes elavad sama suure sissetulekuga üksi või kelle leibkonna teistel liikmetel on samuti väike sissetulek.

Eluga rahulolu Eestis

Joonisel 1 on vastused küsimusele „Kui rahul olete üldiselt oma praeguse eluga?“. Puhasstatud andmed põhinevad 11 970 eestimaalase vastusel. Selgub, et valdag osa – 71% – vastanutest on hinnanud enda eluga rahulolu 5–8 punktiga. Üllatav on, et rahulolu 6 punktiga hinnanuid on teistest suhteliselt vähem. Keskmiselt hindasid vastajad enda eluga rahulolu 6,4 punktiga ehk mõttelisest keskmisest pisut suuremaks.

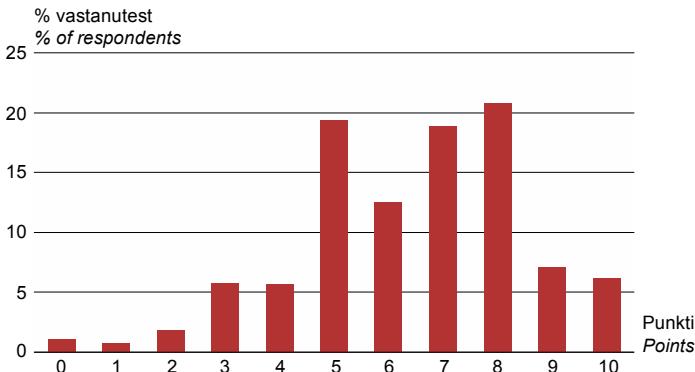
Vastused erinevad ka sissetulekudetsiiliti (joonis 2). Suurema sissetulekuga inimeste hinnangud kalduvad olema veidi kõrgemad kui väiksema sissetulekuga inimestel. Esimesesse kuni viiendasse

detsiili kuulujad hindasid eluga rahulolu keskmiselt 5,8 punktiga, kõrgematesse detsiilidesse kuulujad 6,9 punktiga.

Sissetuleku ja rahulolu võimalikust seotusest annab ülevaatliku pildi joonis 3, kus on esitatud keskmise eluga rahulolu näitaja leibkonna ekvivalentnetosissetuleku põhiste detsiilide järgi. Keskmise rahulolu kasvab üsna lineaarselt – esimese detsiili 5,3-st kümnenda detsiili 7,6-ni.

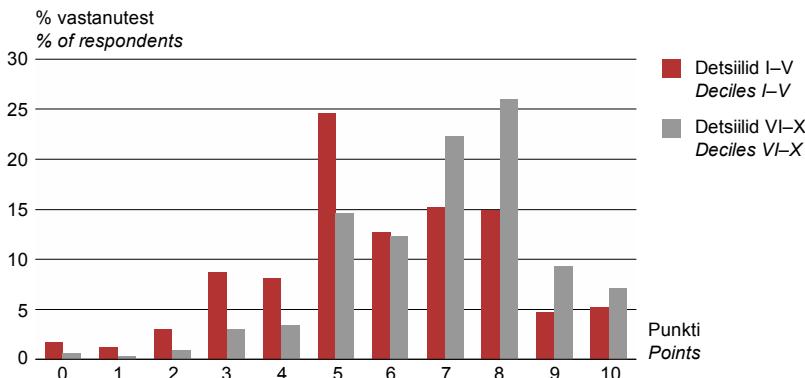
Joonis 1. Hinnang eluga rahulolule, 2013

Figure 1. Assessment of life satisfaction, 2013

Joonis 2. Hinnang eluga rahulolule madalamates ja kõrgemates sissetulekudetsiilides, 2013

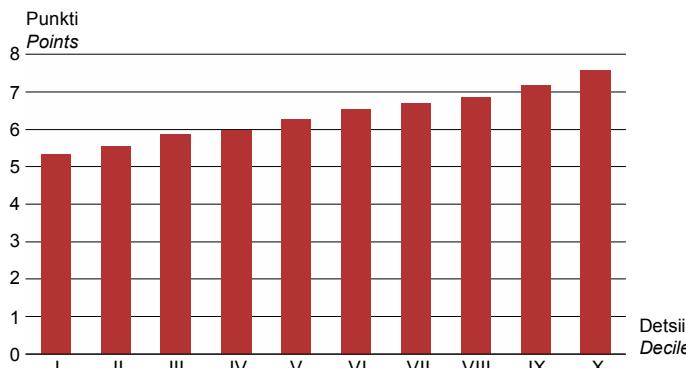
Figure 2. Assessment of life satisfaction in lower and higher income deciles, 2013

Esmapilgul tundub, et sissetuleku ja eluga rahulolu vahel on positiivne seos, kuid kas see on ka statistiliselt oluline? Arvestades, et vaatluse all on kaks tunnust, mis võivad olenevalt teoreetilisest baasist käituda nii põhjuse kui ka tagajärjena ehk nii sõltuva kui ka sõltumatu muutujana, kasutatakse seose tuvastamiseks korrelatsioonianalüüs. Valik langeb Spearmani korrelatsioonikordaja (ρ) kasuks, kuna vähemalt üks tunnus (rahulolu) on järjestustunnus.

Analüüsi tulemused on järgmised:

- eluga rahulolu ja sissetulekudetsiili vahel $\rho = 0,308$ (kordaja on oluline nivool 0,05);
- eluga rahulolu ja ekvivalentnetosissetuleku vahel $\rho = 0,310$ (kordaja on oluline nivool 0,05).

Joonis 3. Keskmene hinnang eluga rahulolule sissetulekudetsiili järgi, 2013*Figure 3. Average assessment of life satisfaction by income decile, 2013*

Esimailgul tundub, et sissetuleku ja eluga rahulolu vahel on positiivne seos, kuid kas see on ka statistiliselt oluline? Arvestades, et vaatluse all on kaks tunnust, mis võivad olenevalt teoreetilisest baasist käituda nii põhjuse kui ka tagajärjena ehk nii sõltuva kui ka sõltumatu muutujana, kasutatakse seose tuvastamiseks korrelatsionanalüüs. Valik langeb Spearmani korrelatsioonikordaja (ρ) kasuks, kuna vähemalt üks tunnus (rahulolu) on järjestustunnus.

Analüüs tulemused on järgmised:

- eluga rahulolu ja sissetulekudetsiili vahel $\rho = 0,308$ (kordaja on oluline nivool 0,05);
- eluga rahulolu ja ekvivalentnetosissetuleku vahel $\rho = 0,310$ (kordaja on oluline nivool 0,05).

Seega, kuigi mõlemal juhul on tegemist pigem nõrga seosega, on see statistiliselt oluline – sissetulek ja eluga rahulolu on siinsete andmete põhjal omavahel seotud. Teisisõnu, mida suurem on sissetulek, seda suurem on tõenäoliselt ka eluga rahulolu, ning vastupidi.

Eluga rahulolu soo järgi

Eespool käsitletud varasematest uuringutest on selgunud, et eluga rahulolu võib erineda ka sooti ja üldjuhul peavad naised ennast önnelikumaks kui mehed. Kas eluga rahulolu on meestel ja naistel erinev ka Eestis? Selgub, et mõningane erinevus siiski on – kui mehed hindasid enda eluga rahulolu 6,3 punktiga, siis naised 6,5-ga. Hoolimata sellest, et naiste ja meeste keskmene erineb väga vähe, on tänu piisavalt mahukale valimile sooline erinevus statistiliselt oluline (t-testi puhul on erinevus oluline nivool 0,05).

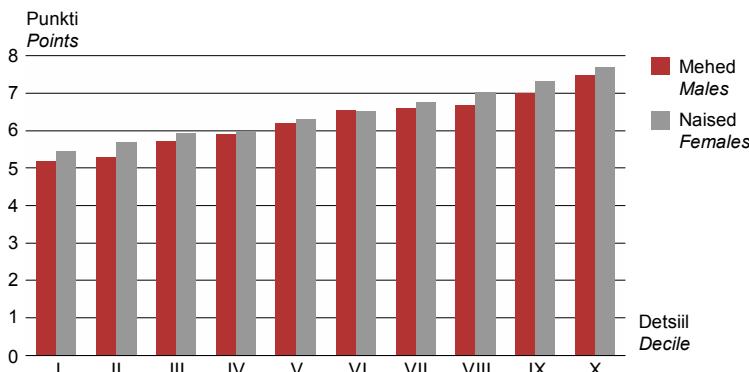
Eluga rahulolu ja sissetulekudetsiili vahelise korrelatsioonikordaja väärus oli meestel 0,302 (kordaja on oluline nivool 0,05) ning eluga rahulolu ja ekvivalentnetosissetuleku puhul 0,303 (kordaja on oluline nivool 0,05). Naistel oli eluga rahulolu ja sissetulekudetsiili vaheline kordaja 0,316 (kordaja on oluline nivool 0,05) ja eluga rahulolu ja ekvivalentnetosissetuleku vaheline kordaja 0,319 (kordaja on oluline nivool 0,05).

Selgub, et naiste korrelatsioonikordaja väärus on suurem, ka t-test viitab meeste ja naiste rahuloluhinnangute statistiliselt oluliselle erinevusele. Samal ajal on erinevused väga väikesed, seega tuleks loobuda väitest, et naistel on eluga rahulolu ja sissetulek oluliselt tugevamini seotud.

Meeste ja naiste keskmised rahuloluhinnangud sissetulekudetsiilide kaupa on joonisel 4, kust selgub, et naiste keskmene hinnang on kõrgem pea kõikides detsiilides, välja arvatud kuuendas. Samal ajal on näitajate erinevus sooti suurem just madalamates ja kõrgemates sissetulekudetsiilides.

Joonis 4. Keskmine hinnang eluga rahulolule soo ja sissetulekudetsiili järgi, 2013

Figure 4. Average assessment of life satisfaction by sex and income decile, 2013

Kas naised on oma eluga rohkem rahul? Valimisse kuuluvate naiste keskmise rahuloluhinnang on küll meeste omast kõrgem, kuid kuna erinevus pole silmatorikav, tuleks kogu rahvastiku kohta tehtava üldistusega pigem ettevaatlikuks jäeda. Siiski ei saa välistada, et sugudevahelise väärushinnangute erinevuse töttu võivad mehed ja naised önnelikkust ja eluga rahulolu mõjutavad tegureid (sh materiaalset rikkust) tähtsustada erinevalt.

Eluga rahulolu Euroopa riikides

Eespool käsitleti üksnes Eesti tulemusi, kuid missugune on sissetuleku ja eluga rahulolu vaheline seos Euroopas ning mitmendal kohal riikidevahelises võrdluses paikneb Eesti? Nii nagu Eesti puhul kasutatakse ka siin rahulolu näitajana hinnangut (üldise) eluga rahulolu kohta skaalal 0–10. Sissetulekunäitaja on tuletatud kogu leibkonna netosissetulekust, mis on jagatud leibkonnaliikmete arvuga ehk erinevalt Eesti näitest on tegemist tarbimiskaaluga korrutamata näitajaga. Arvestades mahukat koguvalimit – üle 300 000 inimese – ei tohiks viimane tõsiasi tulemusi olulisel määral mõjutada.

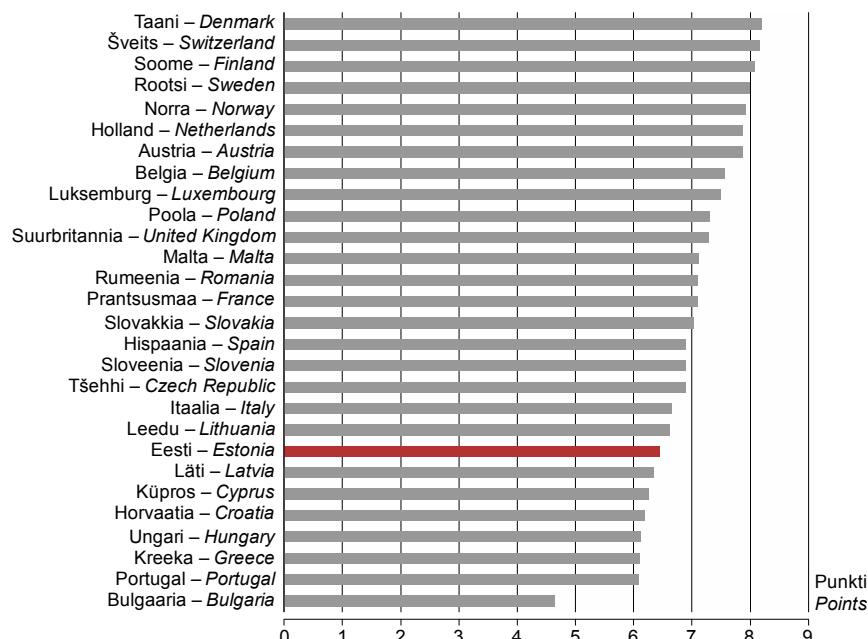
Euroopa riikides on eluga rahulolu keskmiste näitajate vahel küllaltki märgatavad erinevused (joonis 5). Kui headriiikides Taanis, Šveitsis ja Soomes ületas näitaja 8 punkti, siis Bulgaaria keskmise oli üksnes 4,6. Ometi on Bulgaaria näitaja pigem erandlik, sest pingerea järgmiste riigi, Portugali keskmise eluga rahulolu näitaja on 1,4 punkti suurem. Siiski, võttes arvesse, et riikide arengu- ja seetõttu ka sissetulekutasedmed erinevad, võib eeldada, et sissetuleku ning eluga rahulolu vahel on positiivne korrelatsioon nii ühe riigi piires kui ka riikide võrdluses.

Spearmani korrelatsioonikordaja sissetuleku ja eluga rahulolu näitaja vahel on 0,3 (kordaja on oluline nivool 0,05), mis viitab nõrgale, kuid statistiliselt oluliselle seosele.

Korrelatsioonikordjad riigiti aga toovad välja erinevused (vt lisa). Kui Bulgaarias oli Spearmani korrelatsioonikordaja väärus 0,351, siis Šveitsis kõigest 0,076, mis on küll statistiliselt oluline ja positiivne, kuid väga nõrk seos sissetuleku ja eluga rahulolu vahel.

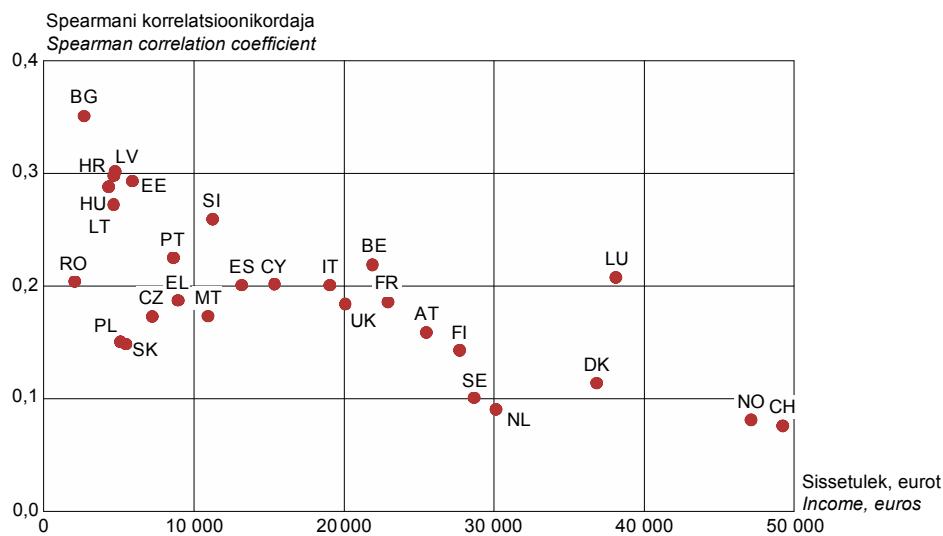
Kui võrrelda riikide korrelatsioonikordjate väärust sissetulekutasedmega, tuleb välja huvitav seaduspära. Seos on tugevam vaesemates ja nõrgem rikkamates riikides: Pearsoni korrelatsioonikordaja (mõlemad tunnused on arvtunnused) Spearmani korrelatsioonikordaja vääruse ja leibkonnaliikme kohta arvutatud sissetuleku puhul on -0,721 (kordaja on oluline nivool 0,01). Seega on tegemist üsna tugeva, kuid negatiivse seosega (joonis 6).

Joonis 5. Keskmine hinnang eluga rahulolule Euroopa riikides, 2013
Figure 5. Average assessment of life satisfaction in European countries, 2013

Allikas/Source: Eurostat

Joonis 6. Eluga rahulolu ja leibkonnaliikme sissetuleku vaheline Spearmani korrelatsioonikordaja ning leibkonnaliikme keskmise sissetulek Euroopa riikides, 2013
Figure 6. Spearman correlation coefficient of the correlation between life satisfaction and income of household member, and average income per household member in European countries, 2013

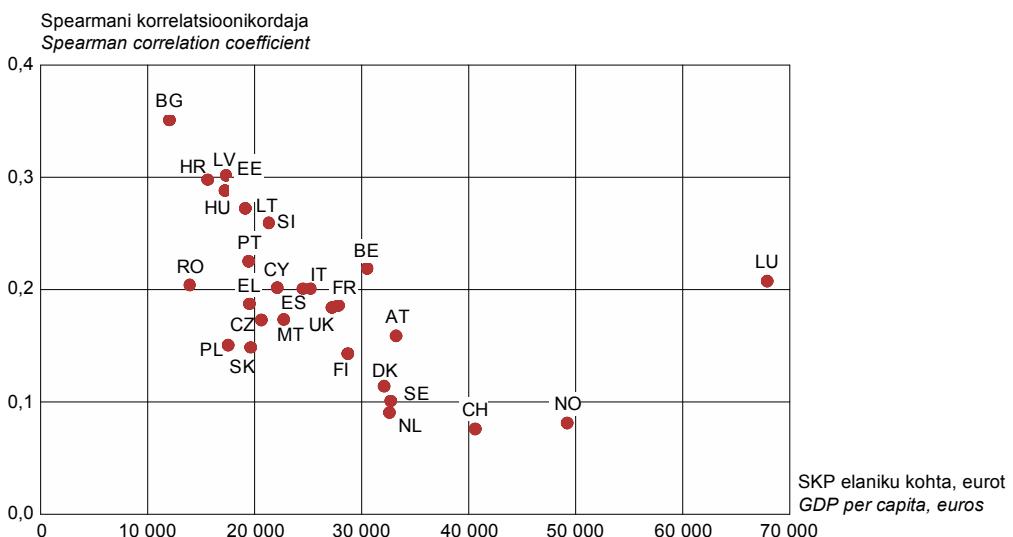
Allikas/Source: Eurostat

Nähtuse kontrollimiseks võrreldakse Spearmani korrelatsioonikordajat ka riikide üldise jõukus-tasemega (joonis 7). Viimast väljendab siinsel juhul riikide 2013. aasta SKP elaniku kohta ostujõu standardi järgi. Olikord on sarnane eelmise võrdlusega. Spearmani korrelatsioonikordaja ja jõukuse vaheline Pearsoni korrelatsioonikordaja oli $-0,527$ (kordaja on oluline nivool 0,01). Kui mitte arvestada teistest selgelt erineva ja üldist trendi n-ö rikkava Luksemburgi väärust, on korrelatsioonikordaja $-0,770$ (kordaja on oluline nivool 0,01). Võib väita, et riigi elanike sissetuleku sõltuvus eluga rahulolust kipub olema pöördvõrdeliselt seotud riigi elatustasemega.

Võrreldes riigi keskmist leibkonna sissetulekut keskmise elurahuloluga Euroopa riikides, selgub, et laias laastus on näitajate vahel positiivne seos olemas (joonis 8). Jõukamate leibkondadega riikides on üldjuhul ka keskmine eluga rahulolu suurem.

Joonis 7. Eluga rahulolu ja leibkonnaliikme sissetuleku vaheline Spearmani korrelatsiooni-kordaja ning SKP elaniku kohta ostujõu standardi alusel Euroopa riikides^a, 2013

Figure 7. Spearman correlation coefficient of correlation between life satisfaction and income of household member, and GDP per capita by purchasing power parity in European countries^a, 2013

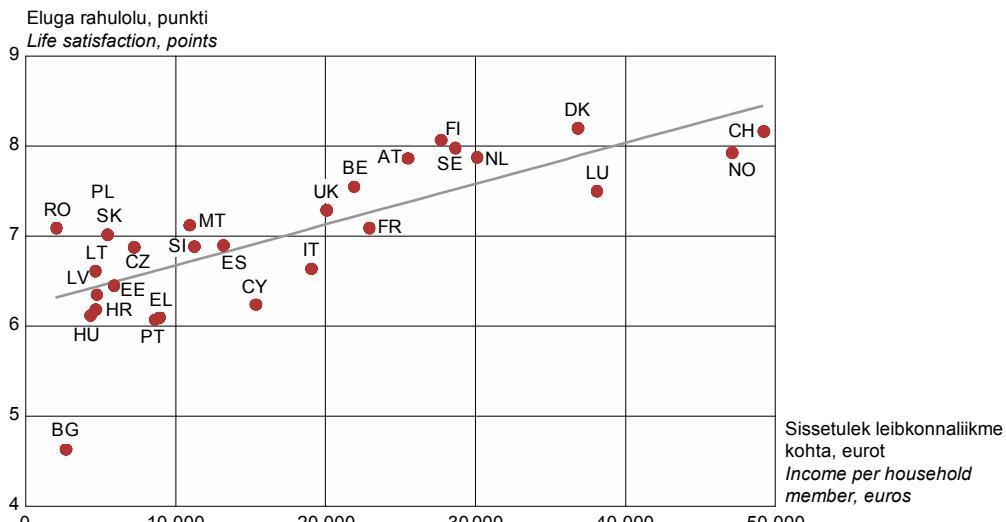
^a Kreeka puhul on 2013. aasta andmete puudumise töltu kasutatud 2012. aasta näitajat.

^a For Greece, the value for 2012 is used due to lack of data for 2013.

Allikas/Source: Eurostat

Teoreetilisest baasist võis eeldada, et kuigi sissetulekutasemed võivad riigiti märkimisväärtselt erineda, ei tohiks eluga rahulolu ja/või õnnelikkuse näitajate vahel olulisi erinevusi olla. Siinse andmestiku põhjal võib aga erinevust märgata. Cummins (1998) leidis mitmes riigis tehtud uuringust, et eluga rahulolu näitajad püsivad üsna kitsas vahemikus, täpsemalt 65–75% maksimumskoorist, ja sama autori varasem uuring viitas, et lääneriikides on see vahemik veel kitsam ehk 72,5–77,5%. Siinse võrdluse tulemused kõiguvalt aga vahemikus 46–82% (ilma kõrgeima ja madalaima näitajata 61–82% maksimumist). Kui Bulgaaria elanikud hindasid oma eluga rahulolu vahemikus 0–10 punkti keskmiselt 4,6 punktiga, siis Taani elanikud 8,2-ga. Seega, arvestades, et siinsel juhul on vaatluse all üksnes Euroopa riigid, pole tulemused Cumminsi leituga kooskõlas, isegi hoolimata sellest, et võrreldes teiste uuringus osalenud riikidega võib Bulgaaria näitajat pidada anomaliaks, sest ühegi teise riigi keskmine eluga rahulolu ei ole alla 6 punkti.

Joonis 8. Keskmene eluga rahulolu ja leibkonnaliikme sissetulek Euroopa riikides, 2013
Figure 8. Average life satisfaction and income per household member in European countries, 2013

Allikas/Source: Eurostat

Eesti positsioon selles võrdluses ei erine teiste riikide omast märkimisväärsest ja riigi keskmene eluga rahulolu leibkonna sissetulekutase juures vastab eeldatavale keskmisele. Näitaja on üsna sarnane teiste (sarnase ajaloolise tausta ja saatusega) Kesk- ja Ida-Euroopa riikide omaga.

Üllatav on ka erinevus Rumeenia ja Bulgaaria näitajate vahel. Ehkki nad on naaberriigid ning nende sissetulekutase ja taust on sarnane, erinevad nende rahulolunäitajad küllaltki märkimisväärsest. Rumeenias on keskmene eluga rahulolu ligi 2,5 punkti suurem kui Bulgaarias, ehkki leibkonnaliikme keskmene sissetulekutase on Bulgaaria omast mõnevõrra madalam.

Sissetulekutaset arvestades on eluga rahulolu üsna suur ka Poolas. Küprosel on aga vastupidi – kuigi leibkonnaliikme keskmene sissetulek on seal pea kolm korda suurem kui Eestis, on eluga rahulolu väiksem.

Deaton (2008) leidis, et endised Nõukogude Liidu liikmesriigid ja ka mitmed teised Ida-Euroopa riigid paistavad rahvusvahelises võrdluses silma sellega, et oma keskmist sissetulekutaset arvestades (Deaton kasutas SKP-d elaniku kohta) on nende riikide elanike eluga rahulolu üsna väike. Käesolevast artiklist selgub, et mainitud riikides on leibkondade sissetulekutasesed Lääne-Euroopa riikide omadest madalamad, kuid rahuloluhinnangud märkimisväärselt väiksemad ei ole. Samal ajal selgus ka Deatoni uuringust, et kõige suurem on eluga rahulolu Taanis ja Euroopa riikidest üks väiksemaid Bulgaarias.

Lähtudes eespool kirjeldatud Veenhoveni ja Vergunsti (2013) eeldusest, ei tohiks önnelikkuse kasv kesta igavesti ja keskmene önnelikkuse näitaja peaks piirduma 8,5 punktiga 10-st. Kuigi Euroopa sissetulekute ja elamistingimuste uuringu põhjal on võimalik vaadelda üksnes ühe aasta andmeid, võib märgata, et väga suure sissetulekuga leibkondadega riikides (Šveits, Norra, Luksemburg) ei ole eluga rahulolu samaväärsel tasemel nagu väiksemate sissetulekutega riikides keskmiselt. Seega võib arvata, et mitmed riigid, näiteks Põhjamaad, Taani ja Šveits, on jöudnud eluga rahulolu kõrgeimale tasemele küllaltki lähedale.

Negatiivne korrelatiivne seos sissetuleku ja eluga rahulolu vahelise korrelatsioonikordaja ning riigi jõukustaseme vahel toetab varasemates uuringutes pakutud ideed, mille kohaselt teatava materiaalse heaolutaseme saavutanud riigis võtavad võimust postmaterialistlikud soovid ja eesmärgid. Teisisõnu, kui inimene on piisavalt rikas rahalises mõttes, väheneb raha kui head ja önnelikkku elu kujundava teguri tähtsus.

Kokkuvõte

Mis on hea ja õnneliku elu komponendid? Ühelt poolt on seda püütud hinnata kaudsete mõõdikutega, mis võiksid eeldatavalt täisväärtuslikku (ja ka õnnelikku) elu iseloomustada. Samuti on proovitud leida otsest mõõdikut. Aastatuhandeid väldanud mõtisklused pole üheselt aktsepteeritavat vastust andnud – mis ühele sobib, ei pruugi sobida teisele. Vahest ongi sel juhul mõistlik jäätta hindajarroll inimestele endile – las igaüks ise otsustab, kui hea tal olla on. Euroopa sissetulekute ja elamistingimuste uuringu ja Eesti sotsiaaluuringu tulemused põhinevad samuti küsitletute endi hinnangutel.

Kuigi teoreetiline baas ja varasemad uuringutulemused viitavad sellele, et jõukuse ja eluga rahulolu (ja/või õnnelikkuse) vahel on positiivne seos, pole seose tugevuse suhtes täit selgust. Näiteks on leitud, et jõukuse kasvades õnnelikkuse kasv peatub, samal ajal on tuvastatud ka, et sissetulekute suurenedes on õnnelikkuse kasv (jõukamate hulgas) hoopis kiirenenedud. Tösi, nende tegurite mõõtmine ja nendevahelise seose tuvastamine on keeruline. Kuigi materiaalset rikkust saab objektiivselt küllaltki edukalt rahaliselt mõõta, siis eluga rahulolu või õnnelikkuse ühene mõtestamine nii kerge pole.

2013. aastal tehtud Euroopa sissetulekute ja elamistingimuste uuringus oli inimeste heaolu puudutavate küsimuste plokk ja siinnes artiklis analüüsitud tulemused põhinevad suuresti üksnes vastustel, mis anti küsimusele üldise eluga rahulolu kohta. Tösi, üks küsimus ei suuda lahata kõiki hea elu aspekte, kuid kui hakata küsimusi juurde lisama, võibki neid lisama jäädva, sest on keeruline ette kujutada, kustmaalt alates võiks eluga rahulolu kajastavate kriteeriumite maht ammenduda.

Eluga rahulolu ja leibkonna sissetuleku vahel on statistiliselt oluline nõrk positiivne seos ehk jõukamat inimesed kipuvad eluga rohkem rahul olema kui väiksema sissetulekuga inimesed. Kuigi korrelatsioon oli nii Eestis kui ka teistes Euroopa riikides pigem nõrk, ilmnesid seose tugevuses siiski erinevused. Üldistatult võib väita, et sissetuleku ja eluga rahulolu vaheline seos on pigem tugevam vaesemates ning nõrgem jõukamates riikides. Seega võib varasemates uuringutes kirjeldatud nähtust, et jõukamat inimesed hakkavad üha enam tähtsustama post-materialistlike väärtsusi, täheldada ka siinnes artiklis analüüsitud andmete põhjal.

Rikaste ja vaeste riikide jõukuse ning õnnelikkuse vahelised seosed viivad mõtteli, et kui millalgi peaks saabuma igatsetud aeg ja Eesti jõuaks Euroopa viie rikkaima riigi hulka, siis äkki polekski raha meile hea elu kujundamisel niivõrd tähtis, kui praegu tunduda võib.

Allikad Sources

- Blanchflower, D. G., Oswald, A. J. (2004). Well-Being Over Time in Britain and the USA. – Journal of Public Economics, Vol 88, No 7–8, pp. 1359–1386.
- Braithwaite, V., Makkai, T., Pittelkow, Y. (1996). Inglehart's Materialism-Postmaterialism Concept: Clarifying the Dimensionality Debate Through Rokeach's Model of Social Values. – Journal of Applied Social Psychology, Vol 26, No 17, pp. 1536–1555.
- Conceição, P., Bandura, R. (2008). Measuring Subjective Wellbeing: A Summary Review of the Literature. United Nations Development Programme. [www]
http://web.undp.org/developmentstudies/docs/subjective_wellbeing_conceicao_bandura.pdf (12.05.2016).
- Cummins, R. A. (1998). The Second Approximation to an International Standard for Life Satisfaction. – Social Indicators Research, Vol 43, No 3, pp. 307–334.
- Deaton, A. (2008). Income, Health, and Well-Being around the World: Evidence from the Gallup World Poll. – Journal of Economic Perspectives, Vol 22, No 2, pp. 53–72.
- Diener, E. (1984). Subjective Well-Being. – Psychological Bulletin, Vol 95, No 3, pp. 542–575.

- Diener, E., Oishi, S., Lucas, R. (2009). Subjective Well-Being: The Science of Happiness and Life Satisfaction. – The Oxford Handbook of Positive Psychology. / Ed. S. J. Lopez, C. R. Snyder. Oxford University Press, pp. 63–73.
- Diener, E., Tay, L., Oishi, S. (2013). Rising Income and the Subjective Well-Being of Nations. – Journal of Personality and Social Psychology, Vol 104, No 2, pp. 267–276.
- Di Tella, R., MacCulloch, R. J., Oswald, A. J. (2001). Preferences over Inflation and Unemployment: Evidence from Surveys of Happiness. – The American Economic Review, Vol 91, No 1, pp. 335–341.
- Di Tella, R., MacCulloch, R. (2006). Some Uses of Happiness Data in Economics. – Journal of Economic Perspectives, Vol 20, No 1, pp. 25–46.
- Di Tella, R., MacCulloch, R. (2008). Gross national happiness as an answer to the Easterlin Paradox? – Journal of Development Economics, Vol 86, pp. 22–42.
- Dodge, R., Daly, A. P., Huyton, J., Sanders, L. D. (2012). The challenge of defining wellbeing. – International Journal of Wellbeing, Vol 2, No 3, pp. 222–235.
- Easterlin, R. A. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. – Nations and households in economic growth, Vol 89, pp. 89–125.
- Easterlin, R. A. (1994). Will raising the incomes of all increase the happiness of all? – Journal of Economic Behavior and Organization, Vol 27, pp. 35–47.
- Easterlin, R. A. (2002). The Income-Happiness Relationship. University of South California. [www] <http://www-bcf.usc.edu/~easterl/papers/lnchapprelat.pdf> (20.04.2016).
- Easterlin, R. A., McVey, L. A., Switek, M., Sawangfa, O., Zweig, J. S. (2010). The happiness-income paradox revisited. – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, Vol 107, No 52, pp. 22 463 – 22 468.
- Easterlin, R. A., (2016). Paradox Lost? – IZA Discussion Paper No 9676. [www] <http://ftp.iza.org/dp9676.pdf> (01.06.2016).
- Frey, B. S., Stutzer, A. (2002). The Economics of Happiness. – World Economics, Vol 3, No 1, pp. 25–41.
- How's Life? 2013: Measuring Well-being. (2013). OECD Publishing. [www] http://www.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life-2013/how-s-life-at-a-glance_how_life-2013-6-en (27.04.2016).
- Helliwell, J. F. (2002). How's Life? Combining Individual and National Variables to Explain Subjective Well-Being. – NBER Working Paper No 9065. [www] <http://www.nber.org/papers/w9065.pdf> (14.06.2016).
- Inglehart, R., Abramson, P. R. (1999). Measuring Postmaterialism. – American Political Science Review, Vol 93, No 3, pp. 665–677.
- Kahneman, D., Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk. – Econometrica, Vol 47, No 2, pp. 263–292.
- Kahneman, D., Knetsch, J. L., Thaler, R. H. (1991). Anomalies: The Endowment Effect, Loss Aversion, and Status Quo Bias. – The Journal of Economic Perspectives, Vol 5, No 1, pp. 193–206.
- Layard, R. (2006). Happiness and Public Policy: A Challenge to the Profession. – The Economic Journal, Vol 116, No 510, pp. C24–C33.
- Ng, Y.-K. (2015). Happiness, Life Satisfaction, or Subjective Well-being? A Measurement and Moral Philosophical Perspective. [www] <http://www.ntu.edu.sg/home/ykng/Happiness,LS,%20SWB-2015.pdf> (30.05.2016).
- OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-Being. (2013). OECD Publishing. [www] http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-guidelines-on-measuring-subjective-well-being_9789264191655-en (16.06.2016).

- Ryan, R. M., Deci, E. L. (2001). On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being. – Annual Review of Psychology, Vol 52, pp. 141–166.
- Sacks, D. W., Stevenson, B., Wolfers, J. (2010). Subjective Well-Being, Income, Economic Development and Growth. – NBER Working Paper No 16441. [www] <http://www.nber.org/papers/w16441.pdf> (18.05.2016).
- Sacks, D. W., Stevenson, B., Wolfers, J. (2012). The New Stylized Facts about Income and Subjective Well-Being. – IZA Discussion Paper No 7105. [www] <http://ftp.iza.org/dp7105.pdf> (05.05.2016).
- Stevenson, B., Wolfers, J. (2008). Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox. – Brookings Paper on Economic Activity, Vol 39, No 1, pp. 1–102.
- Tversky, A., Kahneman, D. (1991). Loss Aversion in Riskless Choice: A Reference-Dependent Model. – The Quarterly Journal of Economics, Vol 106, No 4, pp. 1039–1061.
- Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction. – A comparative study of satisfaction with life in Europe. / Ed. W. E. Saris, R. Veenhoven, A. C. Scherpenzeel, B. Bunting. Budapest: Eötvös University Press, pp. 11–48.
- Veenhoven, R., Vergunst, F. (2013). The Easterlin illusion: economic growth does go with greater happiness. – EHERO Working Paper. [www] https://mpra.ub.uni-muenchen.de/43983/1/MPRA_paper_43983.pdf (30.06.2016).
- WHOQOL – Measuring Quality of Life. (1997). World Health Organization. [www] http://www.who.int/mental_health/media/68.pdf (28.06.2016).
- Wu, X., Li, J. (2013). Economic Growth, Income Inequality and Subjective Well-being: Evidence from China. – Population Studies Center Research Report. [www] <http://www.psc.isr.umich.edu/pubs/pdf/rr13-796.pdf> (18.04.2016).

Lisa
Annex

Riigi kood	Riigi nimi	Country name	Spearmani korrelatsiooni-kordaja	Olulisus nivool 0,05	Valimi maht	Sissetulek leibkonna-liikme kohta, eurot	Hinnang eluga rahulolule
Country code			Spearman correlation coefficient	Significance at 0.05	Sample size	Income per household member, euros	Assessment of life satisfaction
BG	Bulgaaria	Bulgaria	0,351	<0,0001	9 029	2 686	4,63
LV	Läti	Latvia	0,302	<0,0001	9 974	4 752	6,35
HR	Horvaatia	Croatia	0,298	<0,0001	6 833	4 671	6,19
EE	Eesti	Estonia	0,293	<0,0001	9 945	5 900	6,45
HU	Ungari	Hungary	0,288	<0,0001	17 658	4 331	6,12
LT	Leedu	Lithuania	0,272	<0,0001	8 089	4 658	6,61
SI	Sloveenia	Slovenia	0,259	<0,0001	8 963	11 252	6,89
PT	Portugal	Portugal	0,225	<0,0001	10 512	8 631	6,07
BE	Belgia	Belgium	0,219	<0,0001	9 812	21 903	7,55
LU	Luksemburg	Luxembourg	0,208	<0,0001	5 646	38 103	7,50
RO	Rumeenia	Romania	0,204	<0,0001	15 485	2 061	7,09
CY	Küpros	Cyprus	0,202	<0,0001	10 064	15 365	6,24
ES	Hispaania	Spain	0,201	<0,0001	25 502	13 182	6,90
IT	Itaalia	Italy	0,201	<0,0001	25 204	19 062	6,64
EL	Kreeka	Greece	0,187	<0,0001	15 154	8 943	6,10
FR	Prantsusmaa	France	0,186	<0,0001	14 934	22 932	7,09
UK	Suurbritannia	United Kingdom	0,184	<0,0001	14 080	20 086	7,29
MT	Malta	Malta	0,173	<0,0001	6 782	10 953	7,12
CZ	Tšehhi	Czech Republic	0,173	<0,0001	11 274	7 227	6,88
AT	Austria	Austria	0,159	<0,0001	9 810	25 492	7,87
PL	Poola	Poland	0,150	<0,0001	22 006	5 114	7,30
SK	Slovakkia	Slovakia	0,148	<0,0001	12 492	5 480	7,02
FI	Soome	Finland	0,143	<0,0001	10 726	27 717	8,07
DK	Taani	Denmark	0,114	<0,0001	5 219	36 828	8,20
SE	Rootsi	Sweden	0,101	<0,0001	6 021	28 662	7,98
NL	Holland	Netherlands	0,091	<0,0001	10 062	30 114	7,87
NO	Norra	Norway	0,081	<0,0001	6 004	47 124	7,93
CH	Šveits	Switzerland	0,076	<0,0001	12 269	49 231	8,17

DOES MONEY MAKE YOU HAPPY? CORRELATION BETWEEN INCOME AND LIFE SATISFACTION IN ESTONIA AND EUROPEAN COUNTRIES

Märt Leesment
Statistics Estonia

Introduction

Does money make you happy? It has been and probably will always be a hotly debated question, at least in societies operating in accordance with capitalist principles. The significance of the question is emphasised by the lack of an unambiguous answer – for some the answer is affirmative, but the opposite response can be heard frequently as well. In fact, the negative answer tends to be more popular because it is often considered shameful to give too much importance to material wealth. However, it is also true that, at least in the current social order, well-being is commonly realised through money which makes it very difficult to lead a full life without it. It is likely that even the majority of the people who give a negative answer to the initial question would be quite pleased to see their account balance increase. Without trying to take on the impossible task of finding a universal answer to the above question, this article attempts to shed some light on the role of income in leading a happy life.

The nature of life satisfaction

Defining life satisfaction

People are generally driven by a desire for better life. But how could we explicate the elements of a good life? According to Veenhoven (1996), life satisfaction is the degree to which a person positively evaluates the overall quality of his/her life as a whole, i.e. how much the person likes the life he/she leads. Dodge et al. (2012) define well-being as a balance between the psychological, social and physical resources and challenges of an individual. In the quality of life definition of the World Health Organization, the focus is on an individual's perception of their position in life in the context of the culture and value systems in which they live, and in relation to their goals, expectations, standards and concerns. It is affected by the person's physical health, psychological state, personal beliefs, social relationships and their relationship to the salient features of their environment (WHOQOL ... 1997). These definitions indicate that life satisfaction is an individual matter and consequently the task of evaluating it could be left to the individual.

However, life satisfaction can be interpreted in multiple ways. Thus it is often linked with several other phenomena. For instance, life satisfaction can be seen as synonymous with happiness and subjective well-being (Veenhoven 1996). However, Deaton (2008) believes that life satisfaction and happiness are not synonyms. If a person is asked about his/her life satisfaction, the aim is usually to learn about the person's overall assessment of life, but happiness can also be measured through experiential questions. The answers to these questions are not always consistent (*ibid.*). Veenhoven (1996) explains that life satisfaction refers to an overall assessment of life rather than to current feelings or to specific psychosomatic symptoms. Even though they do not have identical meanings, life satisfaction is closely related to happiness (Ng 2015). It should be noted that the aim of this article is not an elaboration of all spectra of satisfaction and, consequently, life satisfaction, happiness and well-being are used here as synonyms, assuming that they all express similar values at a general level.

Happiness can be seen as the ultimate objective of rational individuals (Ng 2015). But what then is happiness, or felicity? Unfortunately, there is no commonly agreed definition (Conceição and Bandura 2008). Nevertheless, there have been attempts to interpret this phenomenon.

For instance, Diener et al. (2009) have categorised the theories of happiness in three groups:

1. Need and goal theories:
 - a. The idea that the elimination of pain and the satisfaction of biological and psychological needs leads to happiness;
 - b. According to the goal theory, subjective well-being is attained when people move toward an ideal state or accomplish a valued aim;
2. Process or activity theories – happiness is a desired state toward which all activity is directed, while the activity itself can also be a source of happiness;
3. Generic and personality predisposition theories.

Diener (1984) also differentiates between three groups of definitions of happiness and well-being. In the first case, well-being is defined by external criteria, which are not the respondent's subjective judgment, but the assessment of an observer. In the second case, life satisfaction is the central criterion and the standards are determined by the respondent. The definitions of the third category stress (pleasant) emotional experience, i.e. express the importance of positive feelings over negative ones.

The importance and 'timeless' nature of this subject matter can also be seen in the fact that the roots of these definitions do not go back only decades but rather centuries or even millennia. Diener (1984) indicates that the origins of the first category can be traced back to Aristotle while the second can be attributed to Marcus Aurelius. Similarly, the definitions of the third category were not born in the previous century. Utilitarianists, starting with Jeremy Bentham, have claimed that good life is characterised by pleasure and the absence of pain. However, there have been attempts to overturn this definition; for instance, it has been established (with reference to Bradburn's studies of 1969) that removal of negative affects does not necessarily lead to a corresponding increase in positive affects (pleasure) (Diener et al. 2009). Nevertheless, even subsequent authors have defined (individual) happiness as the excess of positive affective feelings over negative ones (Ng 2015).

Relying on earlier literature, Ryan and Deci (2001) have identified two types of approaches to interpretation of well-being. The first focuses on hedonism where well-being entails pleasure or happiness and is defined through the ratio between positive and negative impact. The second approach entails more than mere happiness and it is called eudaimonism. It expresses a fulfilment of natural human potentiality. The eudaimonic approach is based on the idea that not all satisfying/pleasurable activities are good for a human being nor yield increased well-being (Ryan and Deci 2001).

The review of previous approaches supported the earlier assumption that the individual and the interests of the individual are the common denominator of the definitions of satisfaction. The particular definition of subjective well-being encompasses three elements:

- Assessment of life – a reflective assessment on a person's life or some specific aspect of it;
- Feelings or emotional states measured with reference to a particular point in time;
- A sense of meaning and purpose in life (OECD ... 2013).

In conclusion, it would be difficult to present a unified interpretation of life satisfaction. However, in general terms, satisfaction and happiness can be approached from two perspectives – assessments of specific aspects of life with at-the-moment feelings of well-being versus larger judgements about one's happiness and satisfaction (Diener et al. 2009). Consequently, happiness can be seen as the ultimate goal or only one ingredient of a good life (Conceição and Bandura 2008).

Measuring satisfaction

If a phenomenon is difficult to define it is also difficult to measure. Well-being measures can be classified into objective (specific indicators of economic, social and environmental statistics; people's well-being is assessed indirectly) and subjective (descriptions of people's

feelings/experiences) measures (Conceição and Bandura 2008). Despite the different interpretations of well-being, the concept of subjective well-being is based on the assumption that people themselves are the best judges of their welfare (OECD 2013).

There may be some doubt regarding the question whether an objective comparison of subjective satisfaction and the sources of that satisfaction is at all possible. However, studies have indicated that people tend to mention similar things when asked about what makes them happy and Easterlin (2002) believes that this is due to the fact that people generally perform similar actions in the course of their lives. Furthermore, Frey and Stutzer (2002) propose that theoretical problems are not as relevant in an empirical context; for instance the measures of subjective well-being are relatively consistent and valid.

Consequently, the use of subjective indicators is deemed suitable in this case as well and it is used as the basis of this analysis. Furthermore, the way people perceive their surroundings has a much greater impact on happiness than any objective factors (Diener 1984). Based on surveys conducted in 26 languages, Easterlin (1974) found that happiness can be seen as a trans-cultural idea.

Factors affecting life satisfaction

A person's satisfaction with life depends on factors arising from his/her character as well as from the context. On an individual level, income has been seen as one of the main factors affecting happiness and many previous studies have identified a positive correlation between higher income and happiness (Frey and Stutzer 2002; Di Tella and MacCulloch 2008; Wu and Li 2013; Stevenson and Wolfers 2008). The distribution of income in society is also important – inequality has a negative correlation with average happiness (Frey and Stutzer 2002).

Education is another factor that has a positive impact on happiness – persons with higher education generally report higher levels of happiness (Wu and Li 2013; Frey and Stutzer 2002; Easterlin 2002; Blanchflower and Oswald 2004).

Health is also in a positive correlation with happiness (Helliwell 2002). Similarly, it has been found that poor health persistently reduces happiness (Conceição and Bandura 2008).

A somewhat surprising finding in previous studies has been the difference between sexes – females consider themselves happier than males (Wu and Li 2013; Frey and Stutzer 2002; Blanchflower and Oswald 2004).

Marital status also plays a role in happiness. Married people tend to feel happier (Wu and Li 2013; Helliwell 2002; Blanchflower and Oswald 2004; Conceição and Bandura 2008). The well-being of a person decreases after a divorce (Stevenson and Wolfers 2008). Blanchflower and Oswald (2004) also highlight that children whose parents are not divorced have higher levels of well-being.

*There is an interesting correlation between age and happiness. The general opinion seems to be that older people are less happy than young ones, but several studies indicate a U-shaped happiness curve – high level of happiness among young people, lowest in the middle age and rising again in older age (Conceição and Bandura 2008). Blanchflower and Oswald (2004) posit that well-being hits the lowest point (*ceteris paribus*) among 40-year-olds. For instance, Deaton (2008) has found that the correlation between decreasing life satisfaction and increasing age is strongest in countries with average income, particularly in Eastern Europe and the former countries of the Soviet Union.*

Several factors of the individual level are strongly dependent on the cultural context surrounding the individual. For example, religiosity affects life satisfaction – according to Helliwell (2002), religious people tend to be happier. Another important factor is race – Blanchflower and Oswald (2004) found in the US that Black Americans are not as happy as White Americans, but the differences between races have equalised over time.

Unemployment is one of the most important negative factors affecting happiness or well-being (Frey and Stutzer 2002; Wu and Li 2013; Di Tella et al. 2001; Helliwell 2002; Blanchflower and

Oswald 2004; Di Tella and MacCulloch 2008). This factor can have an impact both at the individual and macro level.

Frey and Stutzer refer to a study by Clark and Oswald (1994), which concluded that unemployment reduces life satisfaction more than any other single factor, even including such a negative event as divorce. However, while the negative correlation between unemployment and happiness is rather obvious, the causal relationship can also be different from what many people would expect – unhappy people can find it more difficult to be successful at work and are more likely to lose their job. Even though this has been confirmed by some studies, the main correlation seems to indicate that unemployment makes you unhappy.

Furthermore, unemployment causes unhappiness even to people who are not directly affected by it – they feel bad about the plight of the unemployed and can be worried about their potential unemployment in the future. The listed reasons include the negative economic and social consequences of unemployment, increasing unemployment benefits and the associated taxes, fear of growing crime and social tensions, and even the risk of violent demonstrations or riots. (Frey and Stutzer 2002)

Inflation is a contextual aspect that has also been identified as having a negative impact on happiness – people tend to be happier during periods of lower inflation (Frey and Stutzer 2002; Di Tella et al. 2001; Di Tella and MacCulloch 2008).

The political environment is also relevant in this context. It is assumed that people living in democracies are happier (Frey and Stutzer 2002; Conceição and Bandura 2008). Frey and Stutzer (2002) argue that politicians are interested in governing in accordance with the interests of the residents (i.e., the voters) because ignoring them would lead to a situation where the respective parties/politicians would not be re-elected and they would lose power.

In addition, other authors have identified other macro-level factors that affect happiness:

- life expectancy – happiness indicators are positively correlated with life expectancy (Di Tella and MacCulloch 2008);
- the environment – happiness is negatively correlated with deteriorating environment (Di Tella and MacCulloch 2008);
- trust – happiness indicators are higher in societies where trust is more prominent than fear and doubt and people are more connected through joint activities (Helliwell 2002);
- crime level – there is a negative correlation between the happiness indicator and crime level (Di Tella and MacCulloch 2008).

Correlation between income and life satisfaction

The Easterlin paradox

The focus of this article is on identifying and describing the correlation between income and satisfaction. One of the most recognised studies describing the relationship between wealth and well-being was published in 1974 by Richard Easterlin. Considering the landmark character of this study, the development of studies on the subject matter is presented in the light of the work(s) by Easterlin. Easterlin used data on the subjective happiness of individuals from 19 countries over the period from 1946 to 1970. Even though he could use income data of the population in the case of the US, he made comparisons between countries based on an indirect estimation of income – GDP per capita. Having studied the results separately for the US as well as in comparison with other countries, Easterlin (1974) drew the following conclusions:

- Wealthier residents of a country are, on average, subjectively happier than poorer residents of the same country;
- The comparison of countries did not reveal any significant differences in average assessments of happiness between wealthier and poorer countries;

- Increasing income in a particular country (the US in this case) over time did not result in increasing happiness levels.

Despite Easterlin's study of 1974 being one of the first of its kind, the results led to many debates and were often labelled as 'the Easterlin paradox', as they did not conform to the original assumptions. For this reason, Easterlin himself and other researchers tried to find an explanation for the phenomenon. For example, Easterlin (1974) argued that increasing the income of an individual would increase that individual's level of happiness, but there would be no change in happiness in the case of income rise for all people – consequently, a wealthier country is not necessarily 'happier' in international comparison.

Easterlin's results (at least in the case of comparisons in time) indicate that marginal utility of happiness decreases with the increase of income. For this reason, the correlation was not linear and happiness remained unchanged at higher income levels despite the increase in wealth (Conceição and Bandura 2008; Easterlin 1974).

According to Easterlin's (1974) interpretation, people tend to assess their happiness in relation to a standard or norm which is derived from their social experiences. In other words, happiness is based on relative, rather than absolute income and could be affected by a person's ability to consume (products and services) in comparison to others (Conceição and Bandura 2008). People compare themselves to others which means that a person's 'position' relative to others is more important than the absolute level of income (Frey and Stutzer 2002). To put it simply, wealth is often defined through one's neighbours.

Similarly, Wu and Li (2013) argued that while persons living in developed regions receive more income, they also have higher expectations and they tend to compare themselves to other high earners.

Consequently, rising standards and expectations offset the positive impact of increasing income on well-being, which could be assumed based on economic theory. Improvement of financial situation tends to lead to establishment of higher standards (Easterlin 1974). In other words, happiness adapts to changes in income (Conceição and Bandura 2008). From another angle, the existence of an adaptation effect is also supported by studies made in poor countries, which indicate that the people there do not see themselves as being extremely unhappy (Conceição and Bandura 2008). Increasing production leads to an escalation of people's aspirations and desires, reducing the assumed positive impact on well-being (Easterlin 1974).

Frey and Stutzer have further developed this idea. People adjust to past experiences by drawing comparisons from the past or from their expectations for the future. Additional material goods/services can provide additional pleasure, but it is usually only transitory. Satisfaction depends on change and disappears with continued consumption – the person adapts and the hedonic effects of a constant or repeated stimulus are reduced. This is what makes people strive for ever higher aspirations. The expected increase in happiness does not materialise and, instead, an increase in income is accompanied by an increasing aspiration level (Frey and Stutzer 2002).

It is possible that not only does economic growth lead to increasing aspirations, but these aspirations themselves can affect economic growth (Easterlin 1974). In other words, constantly growing desires and needs are the source of economic growth and development.

Reactions to Easterlin's work

Easterlin's results and conclusions gained much attention and inspired many other studies on this topic. Even though most of the responses were critical, there were some studies that supported Easterlin's findings. For instance, Blanchflower and Oswald (2004) found a level of average well-being that did not rise over time in the United Kingdom as well. Helliwell (2002) grouped the population in income deciles and found that the gain in additional well-being becomes increasingly marginal in higher income deciles. Deaton (2008) believed that the indicator of best possible life is a shifting standard which increases with rising living standards. In other words,

a country's average life satisfaction can remain unchanged even with increasing income, which would be consistent with the Easterlin paradox.

However, despite some supportive studies, the general feedback tended to veer toward the negative side. As Easterlin's study of 1974 gained much attention and criticism, the author has had to defend his results (Easterlin 1994; Easterlin et al. 2010). Wolfers, Stevenson and Sacks are among the critics who point to errors in deduction as well as in measurement/calculations (Stevenson and Wolfers 2008; Sacks et al. 2012).

Sacks, Stevenson and Wolfers (2010) have found that the correlation between well-being and income is approximately linear and does not decrease with increasing income. Trying to disprove Easterlin's conclusions, they argued that:

- richer people report higher well-being than poorer people;
- richer countries have, on average, higher well-being indicators than poorer countries;
- economic growth is over time accompanied by increase in well-being;
- there is no satiation point above which the correlation between income and well-being starts to decrease;
- absolute income is more important than relative income (Sacks et al. 2012).

Consequently, Easterlin's paradox was not confirmed in their opinion and they criticised the use of the US for the study of a historical perspective – it is not possible to draw general conclusions from the experience of just one country. Furthermore, while the average income has increased in the US, the benefits of this increase have been enjoyed by a gradually decreasing number of respondents, indicating growing inequality in the country (Sacks et al. 2012).

Diener et al. found that income has a positive impact on subjective well-being. They also proposed some reasons why Easterlin did not detect a rise in subjective well-being in correlation with increasing income. For instance, he only used GDP data which is only an indirect indicator of household income. In addition, while a large and representative sample of countries reveals that income has an impact on subjective well-being, there are several countries where such a correlation was not found. Consequently, it is possible that the sample of countries used by Easterlin was too small or homogeneous (Diener et al. 2013).

While Easterlin concluded that economic growth does not have a significant positive effect on happiness in the long term, Diener et al. (2013) detected such an effect in their study. However, Veenhoven and Vergunst (2013) point out that, while the argument of Diener et al. (2013) is supported by larger datasets, their study only covered a relatively short period of time which means that they cannot disprove Easterlin's claim about economic growth not affecting increase in happiness in the long term.

Veenhoven and Vergunst found (also somewhat departing from Easterlin's argument) that average happiness has increased in most countries and the rise has been greater in countries where the economy has grown. This correlation was detected over a long period of time in both poor and wealthier countries. However, even they admitted that the rise in happiness is unlikely to continue in a long-term perspective and an average happiness of about 8.5 of 10 is probably the maximum possible in a country, i.e., there is a point where economic growth no longer adds to greater happiness. (Veenhoven and Vergunst 2013)

In his study, Deaton used data from a significantly greater number of countries than Easterlin and found a significant positive correlation between GDP per capita and life satisfaction in a comparison of countries, with satisfaction/happiness indicators being relatively higher in wealthier countries. However, as mentioned before, Deaton believed that the measure of best possible life is a shifting standard, which means that life satisfaction indicators of a similar level can be expected in a given country even at higher income levels. (Deaton 2008)

Easterlin did not give in to criticism. He proposed several possibilities that would explain the different results of the critics: they use too short time series and do not have enough observation data; they combine countries where economic growth occurs in short bursts with countries where

growth is characterised by long-term trends, which leads to positively skewed regression curves; they use GDP in current prices instead of GDP at constant prices; there are issues with comparability of subjective well-being indicators. In conclusion, Easterlin is still convinced that his paradox exists (Easterlin 2016).

Different interpretations of the correlation between wealth and happiness

Many important issues discussed in economics are fundamentally linked with increasing the happiness of individuals. However, traditional economists do not pay too much attention to people's statements about their feelings. Instead, they analyse human behaviour and deduct any changes in happiness from observations and the theoretical background of an assumed structure of well-being. (Di Tella and MacCulloch 2006) The correlation between income and well-being, which is used in utility functions, is largely based on the assumption that income facilitates increased consumption and more consumption leads to more utility, i.e., consumption is the main descriptive indicator of well-being or happiness (Conceição and Bandura 2008).

Income is addictive – having experienced a higher standard of living, a person cannot return to a previous state and still feel the same way (Layard 2006). This could indicate that relative income can be more important than absolute income. When people compare their income to that of their peers and discover that they earn less, they can experience a relative 'loss' and negative feelings (Wu and Li 2013).

Kahneman and Tversky (1979) have published an extensive study on loss aversion. The phenomenon is evident in the fact that losses seem psychologically greater than similar gains. According to this theory, marginal utility is expected to diminish with increasing distance (in positive direction) from the reference point (Tversky and Kahneman 1991; Kahneman et al. 1991). Thus an increase in monthly net wages by 200 euros, for instance, can be expected to have a much greater impact on persons with low income compared to high earners. However, a wage cut by 200 euros would have a relatively greater negative impact on both.

This phenomenon is also associated with the idea of an income threshold. According to the threshold principle, income and well-being increase at a particular rate until a certain level is achieved and continue at a different speed from then onwards (Conceição and Bandura 2008). The logic of diminishing marginal utility would indicate that the increase in satisfaction would decelerate after a certain level of income.

Based on Chinese data, Wu and Li have found a stronger correlation between income and well-being in poorer regions compared to wealthier ones. As a potential explanation, they proposed that the phenomenon could be an expression of a post-materialistic proposition, which argues that life satisfaction in rich regions is more related to non-materialistic values while life satisfaction in poor regions is derived from being able to make ends meet. (Wu and Li 2013)

People in developed (Western) nations have achieved a level of material abundance and health that allows them to go beyond mere survival in seeking a good life, i.e. in a post-materialistic society, 'quality of life' means something more than economic prosperity (Diener et al. 2009). While materialistic values are associated with the search for economic and physical security, proponents of post-materialistic values focus more on different needs, linked with social ties, self-esteem and self-actualisation. They also place a greater emphasis on freedom of expression, equal opportunities, increased inclusion of citizens in decision-making and environmental protection. (Inglehart and Abramson 1999; Braithwaite et al. 1996) Consequently, it can be assumed that the significance of material prosperity for life satisfaction decreases with movement towards post-materialistic values.

In terms of the macro level and on the background of a country comparison, Frey and Stutzer, for instance, believe that the more satisfied the population is, the more inclined it is to work hard and the higher its income per capita. In addition, happy population is likely to be more creative and enterprising, leading again to higher income. (Frey and Stutzer 2002)

Knowledge of happiness factors can serve as an input for policymaking – for example, certain policies that affect employment and inflation can be evaluated with respect to how they change happiness levels. It could be possible, for instance, to identify a balance between inflation and happiness where the loss of happiness is minimal (Conceição and Bandura 2008).

The studies that have supported or denied a positive correlation between income and life satisfaction have both often concluded that GDP alone is not a sufficient indicator for describing well-being or satisfaction of the population. In other words, GDP may not be the ideal yardstick of well-being (Conceição and Bandura 2008) because it only reflects economic aspects and even then it does not correspond directly to the position of individuals.

Economic growth generally leads to greater consumption of goods and services. Consumption is often the main, or even the only, indicator used in economic utility functions to describe the transformation of individual consumption into well-being. While economic growth can lead to improvement in objective indicators of well-being (such as life expectancy), growth can also be accompanied by phenomena that lower quality of life (e.g. dietary habits that increase obesity, higher levels of pollution). (Conceição and Bandura 2008)

There are many opinions that disprove of the use of GDP as a reflection of well-being. For example, GDP does not necessarily include all economic activities (such as illegal economy) or the increase in prosperity of average households because the indicator only describes the general economic growth of a country, without further division (Diener et al. 2013). Di Tella and MacCulloch (2008), for instance, concluded that GDP may not be a particularly successful indicator of well-being and a wider range of indicators of overall domestic well-being should be established. The doubts about the ability of GDP to describe well-being are not based only on theoretical assumptions but have also found empirical proof – Wu and Li (2013) demonstrated that GDP per capita does not have a significant effect on the well-being of the population.

However, as the focus of this article is not on identifying the strengths and weaknesses of GDP, no assessments or alternatives will be proposed in this context. It is undoubtedly a very important and useful indicator, but a single indicator cannot be expected to reflect the whole state of well-being of a country (population). There are always opportunities for improvement and, consequently, the discussion regarding a better description of well-being and particularly any concrete steps in this direction are to be welcomed.

Analysis

Data sources

In addition to presenting the theoretical background and previous research, another aim of this article is to examine the correlation between life satisfaction (considered as synonymous with happiness in this context) and income in Estonia. The results are compared between certain respondent groups that have been important in previous studies; the groups have been differentiated on the basis of some socio-demographic factors. Furthermore, the analysis examines Estonia's position among European countries and identifies the countries where the population is relatively more or less satisfied with life in relation to their income level.

The analysis is based on the 2013 data of the European Union Statistics on Income and Living Conditions or EU-SILC on Estonia and other European countries. For Estonia, EU-SILC data are collected by Statistics Estonia with the Estonian Social Survey. Satisfaction and happiness were measured on the basis of answers to the question "How satisfied are you with your life as a whole right now?" which were given on a scale of 0–10 where 0 means 'extremely dissatisfied' and 10 means 'extremely satisfied'. The question was compiled in accordance with the Cantril ladder principle, which has been recognised as one of the best measures of overall life satisfaction, even though it has some weaknesses (How's ... 2013).

The life satisfaction indicator is unweighted in the present analysis for both Estonia and other countries for the sake of simplicity. In other words, as data have been collected through a sample survey, the use of a weighted indicator could better express the average life satisfaction of a total

population (country). As the focus of the present article is more on describing the relation between income and life satisfaction, using unweighted indicators should not greatly affect the results.

This analysis measures the income or material prosperity at the level of households, not individuals. This is expressed as equalised disposable income per household member, taking into account the consumption weight, and as deciles of equalised disposable household income. In the case of equalised disposable income, the net incomes of all members of the household for all sources of income have been added together and divided by the total of household members' consumption weights. Households with higher income belong to higher deciles and those with lower income to lower deciles. The underlying assumption is that individual consumption depends on the income of a household as a whole rather than of a particular household member. For instance, there can be households where one adult member earns a very high income while the other has a very low income or does not earn anything. In this case, it is quite likely that the person with the low income does not live in a state of material deprivation and his/her consumption patterns differ significantly from individuals with a similar income level who live alone or in an household where other members also earn low income.

Life satisfaction in Estonia

Figure 1 (p. 14) shows the distribution of responses to the question "How satisfied are you with your life as a whole right now?" The data are based on the responses of 11,970 residents of Estonia. The majority of the respondents (71%) rated their life satisfaction with 5, 6, 7 or 8. It is surprising that the rating 6 was given with a relatively lower frequency. The average life satisfaction of the respondents on a 0–10 scale was 6.4, i.e. slightly above the national average.

We can also see differences between responses when we look at income deciles (Figure 2, p.14). The responses of people with higher income veer slightly more towards higher satisfaction values compared to those with lower income. Notably, the respondents in deciles one to five rated their life satisfaction on average at 5.8 while the respondents in higher deciles rated it at 6.9.

Figure 3 (p.15) provides an overview of the potential correlation between income and satisfaction. It shows the average life satisfaction values for different deciles of equalised net household income. It is noticeable that there is a relatively linear growth in the average satisfaction value, rising from 5.3 in the first decile to 7.6 in the tenth decile.

At first glance there seems to be a positive correlation between income and life satisfaction, but is it statistically significant? Considering the fact that the observation covers two parameters which can both act as a cause or an effect or a dependent or independent variable, depending on the theoretical foundation, correlation analysis is used to detect potential correlations. The preferred option was the Spearman correlation coefficient (ρ) because at least one characteristic (satisfaction) is a characteristic of rank.

The results of the analysis indicate the following:

- $\rho = 0.308$ between life satisfaction and income decile (the coefficient is significant at 0.05);
- $\rho = 0.310$ between life satisfaction and equalised net income (the coefficient is significant at 0.05).

Therefore, even though the correlation is rather weak in both cases, it is statistically significant, i.e. income is correlated with life satisfaction (based on these data). In other words, higher income increases the likelihood of greater satisfaction with life and vice versa.

Life satisfaction by sex

The aforementioned earlier studies indicated that the value of life satisfaction can also depend on sex and females generally report higher happiness levels. Are there any differences in satisfaction between sexes also in Estonia? It turns out that there is indeed a small difference –

while males rated their life satisfaction at 6.3, the corresponding value for females was 6.5. Due to the sufficiently large sample, this rather marginal difference between the groups is statistically significant (with a significance level of 0.05 in the case of the t-test).

The correlation coefficient had the following values in the case of males: $\rho = 0.302$ between life satisfaction and income decile (the coefficient is significant at 0.05); $\rho = 0.303$ between life satisfaction and equalised net income (the coefficient is significant at 0.05). For females, the values were as follows: $\rho = 0.316$ between life satisfaction and income decile (the coefficient is significant at 0.05); $\rho = 0.319$ between life satisfaction and equalised net income (the coefficient is significant at 0.05).

The value of the correlation coefficient was higher for females and, similarly, t-test also indicated a statistically significant difference between males and females in terms of reported satisfaction. However, the differences are rather marginal and it would be inadequate to claim that there is a significantly stronger correlation between life satisfaction and income among females.

The average satisfaction levels of males and females by income deciles are presented in Figure 4 (p. 16), which indicates that females have a slightly higher average value in almost all deciles except for the sixth decile. At the same time, the differences between the indicators of males and females are bigger in lower and higher income deciles.

Are females more satisfied with their life? The average indicator value of females in this sample was higher than that of males, but we should be careful with generalisations applicable to the entire society as this difference is not particularly large. Nevertheless, it cannot be excluded that, due to different value preferences of sexes, males and females can attach different degrees of importance to the various factors that affect life satisfaction (including material wealth).

Life satisfaction in European countries

The preceding analysis only covered Estonian data, but what is the correlation between income and life satisfaction in Europe and where is Estonia positioned in this comparison? Like in the case of Estonia, the analysis is based on responses to the question on (overall) satisfaction with life on the scale from 0 to 10. The income indicator is derived from household net income, divided by the number of household members. It means that, unlike in the case of Estonia, the indicator has not been multiplied by consumption weight. However, this should not have a significant effect on the results considering the large total sample (over 300,000 respondents).

There are relatively large differences between European countries in terms of average life satisfaction (Figure 5, p. 17). While the value was above 8 in welfare countries such as Denmark, Switzerland and Finland, it was only 4.6 in Bulgaria. However, Bulgaria can be considered an exception, because the second-to-lowest value of life satisfaction was recorded in Portugal and it was 1.4 points higher. However, considering the different levels of development and income in different countries, it can be assumed that there is a positive correlation between income and life satisfaction both within countries as well as in the comparison between countries.

The Spearman correlation coefficient value $\rho = 0.3$ (coefficient is significant at 0.05) indicates a weak but statistically significant correlation.

However, there are differences when we look at the correlation coefficients of individual countries (see the Annex, p. 23). While Bulgaria's Spearman correlation coefficient was 0.351, it was only 0.076 in Switzerland, which indicates a statistically significant and positive but very weak correlation between income and life satisfaction.

A comparison of countries in terms of correlation coefficient and income level reveals an interesting pattern. Namely, the correlation is stronger in poorer and weaker in richer countries – the Pearson correlation coefficient (both characteristics are numerical) between the value of Spearman correlation coefficient and the calculated income per member of household is -0.721 (with a significance level of 0.01). Consequently, there is a relatively strong but negative correlation (Figure 6, p. 17).

In order to test this finding, the Spearman correlation coefficient can be compared to the countries' general level of wealth (Figure 7, p. 18). The latter is expressed in this case as GDP per capita in 2013 at purchasing power parity. The resulting picture is similar to the previous comparison. The Pearson correlation coefficient between the value of Spearman correlation coefficient and wealth indicator was -0.527 (with a significance level of 0.01). If we exclude the value of Luxembourg, which is a clear outlier in terms of the overall trend, the value of the correlation coefficient would be -0.770 (with a significance level of 0.01). It could be argued that the degree in which life satisfaction of the population is correlated with income is inversely correlated with the living standard of a country.

When we compare the average household income with average life satisfaction in European countries, we can see an overall positive correlation between the indicators (Figure 8, p. 19). The countries with richer households generally also have higher average life satisfaction.

The theoretical basis seemed to indicate that there should not be significant differences between countries in terms of life satisfaction and/or happiness despite large differences in income levels. However, this particular dataset seems to reveal a difference. Cummins (1998) used surveys from different countries and found that life satisfaction indicators stayed in a relatively narrow range, more specifically at 65–75% of the maximum score. A previous study of the same author indicated that the range is even narrower (72.5–77.5% of the maximum score) if only Western countries are observed. However, the results of this survey range from 46% to 82% of the maximum score (or from 61% to 82% of the maximum if we exclude the highest and the lowest value). More specifically, while Bulgarians rated their life satisfaction at 4.6 on the 0–10 scale, the corresponding value for Danes was 8.2. Consequently, considering the fact that only European countries were observed in this case, the results are not in line with the findings of Cummins. This is true even when we consider the Bulgarian indicator as an anomaly compared to the other observed countries because no other country had an average life satisfaction value below 6.

Estonia does not particularly stand out in this comparison and the country's average life satisfaction is in line with the expected average considering the level of household income. The indicators are relatively similar to other countries of Central and Eastern Europe (with a similar historical background).

The difference between Romanian and Bulgarian indicators is surprising. There is a rather notable difference between the two countries that have similar income levels and historical backgrounds – the average life satisfaction in Romania is almost 2.5 points higher than in Bulgaria, despite the average income per household member being somewhat lower in the former.

Poland has also a relatively high life satisfaction value in relation to the income level. The opposite is true in the case of Cyprus – even though average household member income in the country is almost three times higher than in Estonia, Cyprus has a lower life satisfaction value.

Deaton (2008) found that the former member states of the Soviet Union and several other Eastern European countries are notable in international comparison by a relatively low level of life satisfaction in relation to their average income level (Deaton used GDP per capita). The present article indicates that households in these countries earn lower income than in Western Europe but the level of life satisfaction is not significantly lower. However, the data used by Deaton also indicated that Denmark had the highest life satisfaction while Bulgaria had one of the lowest life satisfaction values in Europe.

Based on the assumption of Veenhoven and Vergunst (2013), described earlier in the paper, the increase in happiness cannot be expected to be indefinite and the maximum value of average happiness could be 8.5 out of 10. Even though the EU-SILC survey only enables monitoring data from one year, it is noticeable that life satisfaction in countries with very high household income levels (Switzerland, Norway, Luxembourg) is not comparable to the average level of countries with lower income levels. Consequently, it is likely that several countries (such as the Nordic countries, Denmark, and Switzerland) are relatively close to the 'maximum' possible level of life satisfaction.

The negative correlation between the income-satisfaction correlation coefficient and a country's level of wealth supports the idea, proposed in previous studies, according to which post-materialistic aspirations and goals become predominant in countries that have achieved a certain level of material prosperity. In other words, the significance of money as a factor of good and happy life diminishes when people are sufficiently rich in monetary terms.

Conclusion

What are the elements of a good and happy life? Some researchers have tried to make assessments based on indirect measures which could arguably describe a full (and happy) life. Others have attempted to identify direct measures. All these reflections, which have lasted for many millennia, have not produced an unambiguously accepted answer – what is suitable for some is not acceptable to others. Perhaps it would be reasonable in this case to let the particular individual be the judge – let everyone assess their level of satisfaction for themselves. The data used in the EU-SILC survey and the Estonian Social Survey are also based on the assessments of the respondents.

Even though the theoretical background and previous results indicate that there is a positive correlation between wealth and life satisfaction (and/or happiness), there is no final clarity with regard to the strength of the correlation. For instance, it has been found that the increase in happiness stops with increasing wealth, while other results indicate that increasing income has led to accelerated growth in happiness (among richer people). Indeed, measuring these factors and identifying correlations between them is a complex endeavour. While material prosperity can be expressed objectively in monetary terms, an unambiguous description of life satisfaction or happiness is more difficult to achieve.

The EU-SILC survey of 2013 included a group of questions on well-being and the results used in this analysis are largely based only on the answers to the question on satisfaction with life as a whole. While it is true that one question cannot describe all aspects of a good life, we could also end up endlessly adding additional questions because it is difficult to imagine an exhaustive set of criteria that reflect life satisfaction.

The analysis detected a statistically significant weak positive correlation between life satisfaction and household income, i.e. richer people tend to be more satisfied with life than people who earn less. Even though the correlation was generally rather weak in Estonia as well as in other European countries, there were some differences in its strength. As a generalisation it could be said that the correlation between income and life satisfaction tends to be stronger in poorer and weaker in richer countries. Consequently, the data analysed in the present article seemed to confirm the phenomenon, described in previous studies, that rich people assign greater importance to post-materialistic values.

The correlations between wealth and happiness in rich and poor countries can also lead to the idea that when Estonia should achieve the long-awaited status of being among the top five richest countries in Europe then perhaps money will not be as important in shaping our good life as might seem to us at the moment.

ETNILISED LÖHED TÖÖTURUL JA MAJANDUSKRIISI MÕJUD

Suum Krusell
Statistikaamet

Sissejuhatus

2007. aastal Ameerika Ühendriikides alguse saanud majanduskriisi on peetud rängimaks pärast Teist maailmasõda (Elsby jt 2010). Euroopat hakkas kriis mõjutama 2008. aastal (Gallie 2013). Kriis, mis pole paljudes riikides siiani täielikult läbi saanud, erines eelmistest mitmel viisil (Castles ja Miller 2010; Tilly 2011). Majanduskriis mõjutas enamikku riike, mistöttu võib seda pidada ülemaailmseks (Alexander 2010). Enim oli kriisi mõjusid näha arenenud riikides, eriti Euroopas, kuid kriisist ei jäanud puutumata ka vähem arenenud riigid (Lastra ja Cachon 2012). Majanduskriis võib osale ühiskonnarühmadele mõjuda rängemalt kui teistele – olenevalt inimeste vanusest, soost ning rahvuslikust ja rändetaustast. Dustmann, Glitz ja Vogel (2010) on analüüsitud varasemaid majanduskriise 1970. aastatest 1990. aastate alguseni Suurbritannias ja Saksamaal ning leidnud, et majanduslike šokkide tõttu suurennes immigrante töötus märkimisväärselt rohkem kui kohalike oma. Arai ja Vilhelmsson (2004) järgi oli 1990. aastate alguse majanduskriisi ajal mitteeuroplastest immigrantidel kaks korda suurem oht töötuks jäädva kui kohalikel. Möödunud kriis ei olnud selles suhtes erand. Kriisi mõju kohta tehtud uuringutes on esile toodud, et võrreldes kohalikega on see immigrante tööturuolukorda rohkem mõjutanud (Aherne jt 2009; Beine jt 2013; Dustmann jt 2010; Findlay jt 2010; Fromentin jt 2014; Papademetriou ja Terrazas 2009). Koehler jt (2010) toovad oma analüüsis välja, et võõrtöölise (eriti väljastpoolt Euroopa Liitu (EL) tulnute) tööhõive olukord halvenes majanduskriisi ajal kiiremini kui kohalikel. Immigrantide (sh EL-ist pärit) töötuse määra tõus võrreldes kohalike omaga oli 2008. ja 2009. aastal eriti märgatav Eestis, Hispaanias, Portugalis, Lätis, Iirimaa, Prantsusmaal ja Austria. See, kuidas Eesti läbis majanduskriisi, on mõneti ainulaadne ja siinne olukord sarnanes vaid vähestest teiste riikide (nt Läti, Iirimaa ja Hispaania) omaga. Näiteks olid Eesti, Hispaania ja Iirimaa nende riikide seas, keda majanduskriis mõjutas teistest rohkem (Hurley jt 2011). Samal ajal taastus Eesti kriisist märksa kiiremini kui näiteks Hispaania. Eesti ja Iirimaa majanduskasv oli enne kriisi äärmiselt kiire (Tåhlin 2013) ning mölemas riigis eelnes majanduslangusele ehitusboom. Eestis ja Lätis kadus kriisi ajal palju head kvalifikatsiooni nõudvaid pigem madalamana palgaga töökohti (Hurley jt 2011). Mehed, noored, mitte-eestlased ja madalamana haridustasemega inimesed olid kriisi negatiivsete mõjude suhtes tundlikumad ning Eestis töoris nende töötuse määra majanduskriisi aastatel (2008–2010) teiste omast kõrgemaks, samuti vähenes nende töötundide arv ja töötasu suurus (Espenberg 2013). Siiski ei toonud majanduskriis kaasa eestlaste ja mitte-eestlaste vahelisi lõhesid, sest näiteks mitte-eestlaste töötuse määri ületas eestlaste oma juba 1992. aastal (Pettai ja Hallik 2002).

Spetsiifilise inimkapitaliga, sh hea hariduse ja keeleoskusega immigrandid on tööandjatega läbi rääkides paremas olukorras: see tagab neile suurema palga ja eelised tööturul (Chiswick ja Repetto 2000; Dustmann ja Fabbri 2003; Duvander 2001). Ka Eestis on riigikeele ladus valdamine olnud tähtis. Leitud on, et puudulik eesti keele oskus põhjustab tööturul ebavõrdsust (Helemäe 2008). Eesti keele väga hea valdamine aga suurendab mitte-eestlaste edukust Eesti tööturul (Lindemann 2014).

Käesolevas artiklis analüüsatakse eestlaste ja mitte-eestlaste positsiooni tööturul, keskendudes majandustsüklikele aastatel 2007–2015 ja eesti keele oskuse mõjule sellel ajavahemikul. Tööturupositsiooni mõõdetakse artiklis kolme tunnuse alusel. Need on töötusriskid, töenäosus jõuda juhi või tippspetsialisti ametikohale ja üleharitus. Teisisõnu, analüüs annab hea pildi eestlaste ja mitte-eestlaste tööturupositsioonist enne kriisi, kriisi ajal ja pärast kriisi, arvestades mitte-eestlastel ka eesti keele oskuse taset. Artiklis on analüüsitud Eesti tööjõu-uuringu 2007.–2015. aasta andmeid. Sihtrühmade valimi suurus võimaldas üsnagi põhjalikult võrrelda tähelepanu keskmes olevaid alarühmi.

Rahvusel ja/või keeleoskuse sel põhinevad rühmad olid järgmised:

- eestlased;
- hea eesti keele oskusega mitte-eestlased;
- keskmise eesti keele oskusega mitte-eestlased;
- eesti keele oskusega mitte-eestlased.

Hea eesti keele oskus tähendas uuringus vastusevarianti „Eesti keel on mu kodune keel, oskan eesti keeles rääkida ja kirjutada“. Keskmise eesti keele oskus tähendas varianti „Suudan igapäevateemadel vestelda“ ja eesti keele oskuse puudumine tähendas, et isik ei oska üldse eesti keelt.

Mõiste „mitte-eestlased“ hõlmab mitut rahvusrühma. Et analüüs oleks selgemaalt piiritletud, võeti sellesse rühma venelased, ukrainlased ja valgevenelased.

Mitte-eestlased Eesti tööturul ja eesti keele oskuse mõju

Nõukogude Liidu lagunemine ja Eesti üleminek turumajandusele muutis märgatavalt vähemus-rühmade poliitilist, sotsiaalset ja majanduslikku olukorda riigis (Aasland ja Flötten 2001). Milline areng aga on toimunud Eestis pärast 1990. aastate alguse märkimisväärset institutsionaalset ja sotsiaal-majanduslikku muutust?

Paljude teistest rahvustest inimeste eesti keele oskus on paranenud, kuid endiselt on suur hulk mitte-eestlasti, kes ei räägi eesti keelt üldse või kes sellega vaid aru saavad ja kelle oskus eesti keeles suhelda on piiratud. Siinkohal mängib olulist rolli nende vanus ja elukoht. Piirkondades, kus vene keelt könelevad mitte-eestlased on enamuses (nt Ida-Virumaa), on eesti keele hea oskus haruldasem. Samuti on eakatel mitte-eestlastel eesti keele rääkimisega rohkem probleeme kui noortel (Kallas ja Plaan 2012). Mitte-eestlaste haridustase on endiselt üsna kõrge ning haridustaseme ja eesti keele oskuse vahel on mitte-eestlaste puhul tugev seos. 2007. aastal oli hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste seas kõrgharidusega inimeste osatähtsus märkimis-väärselt suurem kui eestlaste hulgas, samal ajal neist mitte-eestlastest, kes eesti keelt ei osanud, olid kõrgharidusega vaid 9%.

Üheks Nõukogude aja pärandiks on Eesti tööturu rahvuslik jagunemine. Endiselt on näiteks oskustöölise hulgas ja töötlevas tööstuses suurem osatähtsus mitte-eestlastel.

Üks põhjustest, miks mitte-eestlased on tööturul eestlastega võisteldes vähem edukad olnud, on see, et kummagi rahvusrühmal on oma sotsiaalvõrgustikud. See on vähendanud mitte-eestlaste võimalusi oma võrgustikust väljaspool asuvatele väärtsuslikele ametikohtadele kandideerida (Pavelson ja Luuk 2002; Kazulja 2002). Pärast Eesti taasiseseisvumist on eesti keele oskus tööelus tähtsat rolli mänginud, mistöttu 1990. aastatel polnud mitte-eestlased juhtivatele ametikohtadele kandideerides edukad (Pettai ja Hallik 2002). Hea eesti keele oskus suurendas küll mitte-eestlaste valikuvõimalusi, kuid sellega ei piisanud, et saavutada kandideerimisel eestlastega võrdseid tulemusi (Helemäe jt 2004, Asari 2002). Juhi või tiipspetsialisti ametikohtal töötamise tõenäosus oli ajavahemikus 2001–2006 mitte-eestlastel väiksem isegi juhul, kui nende inimkapital (eesti keele oskus ja Eesti kodanikuks olemine) oli võrdne eestlaste omaga (Saar ja Lindemann 2009).

Otseselt kriisi ja keeleoskuse mõju mitte-eestlaste tööturupositsioonile vörreldes eestlaste omaga on seni vähe uuritud. Seega on põhjust vaadata ka sel teemal väljaspool Eestit tehtud uurimusi ning samuti teoreetilisi käsitlusi kriisi ja keeleoskuse mõju kohta. Omaette küsimuseks on siin kasutatud mõisted. Kui Eesti uurimustes on valdavalt rahvuspõhine vaatenurk, siis rahvus-vaheliselt on üsna palju kasutatud ka mõistet „immigrant“. Kuna enamik Eestis elavatest mitte-eestlastest on kas esimese või teise põlvkonna immigrandid, saab hoolimata käsitluste erinevustest mujal riikides immigrantide kohta tehtud analüüs tulemusi siiski kasutada ka Eestis toimunud muutuste iseloomustamiseks.

Majandustüklite ja keeleoskuse mõju immigrantide tööturupositsioonile

Majanduslanguse ajal on immigrantidel vörreledes kohalikega ebaproportsionaalselt suurem risk töö kaotada (Fromentin jt 2014). Selle ühe võimaliku põhjusena on nähtud töösaja, et immigrandid on tihtipeale oma töökohal töötanud lühemat aega kui kohalikud (Chaloff jt 2012).

Immigrantide tööturuväljavaateid mõjutab majanduslangus kohalike omast rohkem ka seetõttu, et tihtipeale on sisserändajaid eriti arvukalt just nendes majandussektorites või piirkondades, mida majanduskriis köige otsesemalt mõjutab (Papademetriou ja Terrazas 2009).

Uuringud on ka näidanud, et immigrandid on ebakindlamad töölepingud või töökokkulepped ning nad töötavad sagedamini ajutistel või osalise tööajaga töökohtadel. Immigrante on rohkem vähesed oskusi nöudvatel ametikohtadel ja nende ettevõtted võivad olla suuremas pankrotiohus. Samuti võidakse immigrante tööl võtmisel ja ka koondamisel diskrimineerida (International ... 2009).

Sugugi mitte kõik uurijad aga ei ole veendunud, et immigrandid olukord majanduslanguse ajal märgatavalt halveneb. Näiteks Tilly (2011) väidab, et sisserändanute ja kohalike töötuse määra võrdlemine majanduslanguse ajal näitab, et võõrtöölised on kohalikest vaid veidi halvemas olukorras. Vastupidi sellele näitavad USA ja enamiku EL-i riikide andmed, et immigrandid, eriti aga sisserändanud latiinode positsioon tööturul halvenes majanduslanguse tulemusena märkimisväärsest: nad kaotasid töökohti ning nende töötus ja töötuslõhe põliselanikega vörreledes kasvas (Lastra ja Cachon 2012).

Papademetriou ja Terrazas (2009) toovad välja, et immigrandid võivad majanduslanguse ajal olla teistest töötajatest haavatavamad oma inimkapitali taseme (sh keel, haridus ja sisserände-eelne töökogemus) tõttu. Vähese inimkapitali kui suurema haavatavuse põhjuse tööturul on esile toonud ka OECD (International ... 2009), sest vähene haridus, puudulik uuel kodumaal peamiselt kõneldava keele oskus ja lühike riigis viibimise aeg on kriisi ajal isiku tööturuolukorras määrama tähtsusega.

Parema kvalifikatsiooniga immigrandid tööturupositsiooni mõjutab majanduslangus enamasti vähem. Nii on kõrgharidusega immigrandid väiksem oht töötuks jäädva kui neil sisserändanutel, kelle haridustase on madalam (Kogan 2006).

Teisalt on aga parema kvalifikatsiooniga immigrandid kohalikest suurema töenäosusega hõivatud töökohtadel, mis ei nõua nende haridustaset. Majanduslanguse ajal võivad sellised erinevused veelgi süveneda (Voicu ja Vlase 2014). Samuti võib kriisi ajal olla immigrandid raskem tööd leida kui kohalikel. Kõrgharidusega kohalike töötajate eeliseks on parem riigikeeleoskus, mis aitab neil töökoha pärast edukalt võistelda hea kvalifikatsiooniga immigrantidega. Kriisi ajal võivadki tööandjad head riigikeeleoskust ühe valikukriteeriumina rakendada veel enam kui muul ajal (Peri ja Sparber 2011; Chaloff jt 2012).

Enamik analüüse, mis käsitlevad kriisi mõju immigrandid tööturupositsioonile ja asukohariigi keele oskuse mõju, viitavad immigrantide nõrgenevale positsioonile ja keeleoskuse tähtsuse kasvule. Vastuse sellele, kas ka Eestis nimetatud seaduspärasused kehtivad, leiab järgnevatest analüüsitudel mustest.

Rahvus ja eesti keele oskus tööturupositsiooni mõjutajana

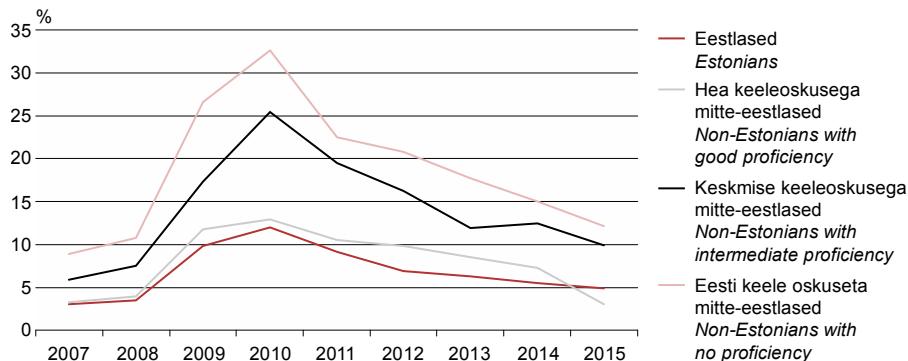
Töötuse määr

Eestis tähendas majanduskriis pigem Ameerika mägesid kui pikaaegset vindumist. Majandus näitas ohumärke juba 2008. aasta alguses, kuid aasta esimeses pooles silmanähtavaid raskusi tööturul veel ei olnud. 2008. aasta sügisel sai majanduskriis Eestis aga hoo sisse ning 2009. ja 2010. aastal olid väga suured raskused nii majanduses kui ka tööturul. Kriis ei jätnud puudutamata ühteži ühiskonnarühma, kuid mõju ei olnud kindlasti kõigis rühmades samaväärne. Näiteks mehi, kes töötasid sekundaarsektoris, tabas kriis mõneti rängemini kui naisi.

Järgnevalt on antud ühemõõtmelise analüüsiga abil ülevaade tööturupositsioonide jaotusest aastatel 2007–2015 rahvuse ja kreeleoskuse järgi. Rahvuse ja eesti kreele oskuse järgi erinesid töötusnäitajad olulisel määral ka buumiaastal (2007). Samal ajal ei erinenud teineteisest märkimisväärsest eestlaste ja hea eesti kreele oskusega mitte-eestlaste töötuse määri, mis oli mõlemal väga madal. Ka keskmise eesti kreele oskusega mitte-eestlaste töötuse määri oli küllaltki madal. Eesti kreele oskusesta mitte-eestlaste töötuse määri aga ligines 2007. aastal 10%-le. 2008. aasta lõpus hakkas töötuse määri kiirelt tõusma kõigis rühmades, kuid tõusutempo oli siiski erinev. Teistest kiirem oli see just keskmise oskusega ja eriti kiire eesti kreele oskusesta mitte-eestlastel. Eesti kreele oskusesta mitte-eestlaste töötuse määräks kujunes 2010. aastal koguni 33%, mis tähendas seda, et tööd otsis iga kolmas tööturul oli. 2011. aastaks oli töötuse määri langenud kõigis rühmades ja langus jätkus 2015. aastani. Languse tempo aga on olnud erinev ja positiivseimalt paistsid silma just hea eesti kreele oskusega mitte-eestlased. Ka eestlaste töötuse määri langes 2015. aastaks üsna madalale (5%), kuid hea eesti kreele oskusega mitte-eestlaste näitaja langes 3%-ni. Ka keskmise kreeleoskusega ja eesti kreele oskusesta mitte-eestlaste töötuse määri oli märkimisväärsest madalam kui kriisi ajal, kuid jäi siiski suurusjärku 10%.

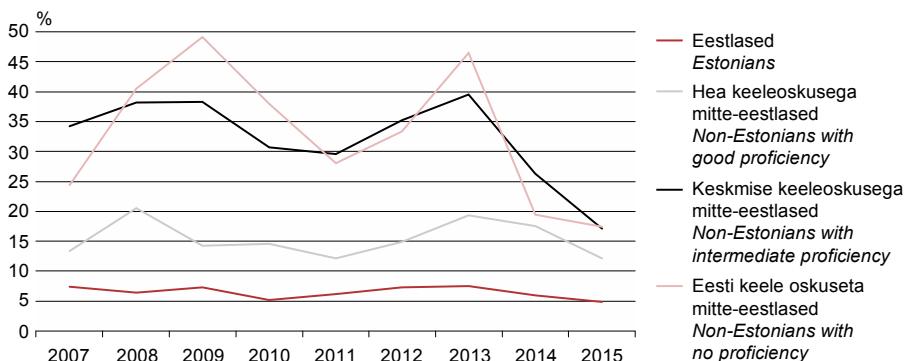
Joonis 1. Töötuse määri rahvuse ja eesti kreele oskuse järgi, 2007–2015

Figure 1. Unemployment rate by ethnic origin and proficiency in Estonian, 2007–2015

Üleharitus

Kui hea eesti kreele oskusega mitte-eestlaste töötuse määri oli 2007. aastal eestlaste omaga võrreldes samas suurusjärgus ja 2015. aastal isegi madalam, siis üleharituse näitajad olid selgelt eestlaste kasuks. Mõlemal aastal oli vahe kahekordne, kriisi ajal isegi kolmekordne. Olenevalt aastast pidas oma haridustaset ametikohal nõutud tööülesannete täitmiseks liiga kõrgeks 5–7% kõrgharidusega eestlastest. Kõige suurem on üleharitute osatähtsus olnud keskmise või puuduliku kreeleoskusega mitte-eestlaste seas ning olulisel määral vähenes see alles aastatel 2014 ja 2015, kui kummaksi rühmas oli üleharituid 17%. Näitaja on siiski endiselt oluliselt suurem kui eestlastel ja hea eesti kreele oskusega mitte-eestlastel, kuid võrreldes varasemate aastatega, kui üleharitud kõrgharidusega töötajaid võis olla 30–40%, on muutus olnud märkimisväärne.

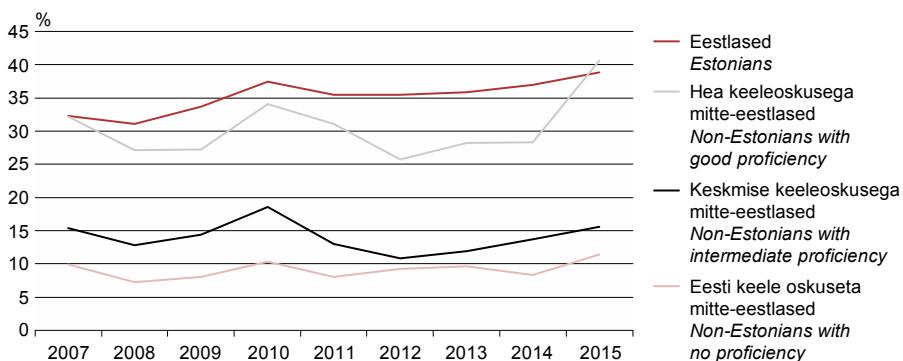
Joonis 2. Üleharitus rahvuse ja eesti keele oskuse järgi^a, 2007–2015Figure 2. Over-education by ethnic origin and proficiency in Estonian^a, 2007–2015^a Arvesse on võetud vaid kõrgharidusega inimesed.^a Only persons with higher education have been taken into account.

Juhid või tippspetsialistina töötamine

Juhitide või tippspetsialistide osatähtsus oli enne kriisi, 2007. aastal suurim eestlaste ja hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste seas – nimetatud ametipoisitoonidel töötas neis rühmades iga kolmas hõivatu. Keskmise eesti keele oskusega mitte-eestlastest töötas 2007. aastal juhi või tippspetsialistina 15% ning eesti keele oskuseta mitte-eestlastest vaid 10%. 2010. aastal, kui üldine töötuse määr oli kõrgeim, oli juhi või tippspetsialistina töötavate inimeste osatähtsus suurem kõigis rühmades peale eesti keele oskuseta mitte-eestlaste. Muutuste puudumine eesti keele oskuseta mitte-eestlaste rühmas võib olla tingitud sellest, et juhitide ja tippspetsialistide risk töötuks jäädva oli selles rühmas sama suur kui teistel ametipoisitoonidel. 2015. aastal aga oli juhitide ja tippspetsialistide osatähtsus kõigis rühmades suurem kui 2007. aastal. Keskmise keeleoskusega ja eesti keele oskuseta mitte-eestlaste näitaja kasv oli vaadeldud ajavahemikul üsna väike ning eestlaste ja hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste oma üsna märkimisväärne. Oluline on siinkohal ka see, et 2015. aastal oli hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste seas juhitide ja tippspetsialistide osatähtsus isegi pisut suurem kui eestlastel.

Joonis 3. Juhid ja tippspetsialistid rahvuse ja keeleoskuse järgi, 2007–2015

Figure 3. Managers and professionals by ethnic origin and proficiency in Estonian, 2007–2015

Töenäosused

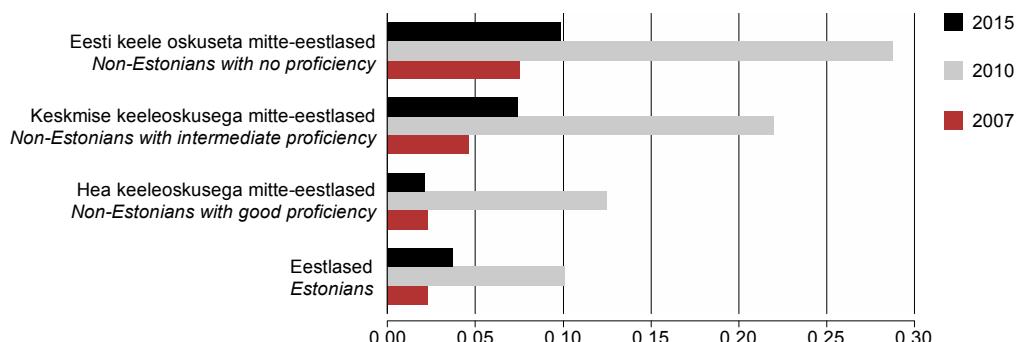
Kirjeldav analüüs ei pruugi anda täielikku pilti. Kirjeldava analüüsi tulemusi võimaldab kontrollida ja samal ajal pakub ka lisaväärtust regressioonianalüüs. See võimaldab kontrollida just rahvuse ja keeleoskuse mõju võimalikku erinevust aastati ning veenduda selles, et ka kontrolltunnuste lisamisel rahvuse ja eesti keele oskuse ning aasta statistiline olulisus mudelis säilib. Lisaväärtusena pakub regressioonianalüüs võimalust arvutada välja tööturupositsioone puudutavate näitajate eeldatavad töenäosused aastati rahvusel ja eesti keele oskuse tasemel põhinevate rühmade järgi. Et minimeerida analüüsitavate rühmade ebaühtlast vanusjaotust, kasutati kirjeldava analüüsi puuhul artiklis vanuserühma 25–59 ja vanus oli kontrolltunnusena arvesse võetud ka regressioonimudelites.

Rahvuse ja eesti keele oskuse ning aasta koosmõju oli oluline nii töötusriskide, juhtide või tippspetsialistide hulka kuulumise kui ka üleharituse puhul. Sellest võib järeltada, et rahvuse ja eesti keele oskuse mõju oli aastati erinev.

Töötuks jäämise töenäosus

2007. aastal oli väikseim töenäosus töötuks jäädva eestlastel ja hea eesti keele oskusega mitte-eestlastel ning see oli kahel rühmal peaegu võrdne. Kriisi ajal, 2010. aastal kasvas töötuks jäämise töenäosus mõlemas rühmas, kuid hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste töenäosus oli nüüd eestlaste omast märksa suurem. Teisalt aga suurenedes erinevused ka mitte-eestlaste rühmade vahel. Kuigi hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste töötusriskid kasvasid, ei olnud kasv kaugeltki nii kiire kui keskmise keeleoskusega või eesti keele oskusega mitte-eestlaste rühmas. Seega oli hea eesti keele oskus kriisi ajal märkimisväärne, kuid mitte nii suur eelis, et töötusriskid oleksid eestlaste omadega samal tasemel. 2015. aastaks, kui kriis oli läbi, olid ka töötuks jäämise töenäosused olulisel määral muutunud. Näitaja oli kahanenud nii eestlastel kui ka mitte-eestlastel ja igal eesti keele oskuse tasemel. Siiski jäi keskmise keeleoskusega või eesti keele oskusega mitte-eestlaste töötuks jäämise töenäosus 2015. aastal suuremaks kui 2007. aastal. Ka eestlaste töötuks jäämise töenäosus oli 2015. aastal 2007. aasta omast mõnevõrra suurem. Ainukesena oli 2015. aasta näitaja 2007. aasta tasemel hea eesti keele oskusega mitte-eestlastel, mis tähendas samal ajal ka veidi väiksemat töötusriski kui eestlastel. Seega on selge, et eesti keele oskus mõjutas töötusriske küllaltki olulisel määral ja mõistagi heast küljest, ent mõju oli suurim headel aegadel, kui eesti keele oskus aitas mitte-eestlastel jõuda eestlastega samale pulgale või neid ka ületada. Kriisi ajal aga heast eesti keele oskusest selleks ei piisanud.

Joonis 4. Töötuks jäämise töenäosus rahvuse ja eesti keele oskuse järgi, 2007, 2010, 2015
Figure 4. Probability of becoming unemployed by ethnic origin and proficiency in Estonian, 2007, 2010, 2015

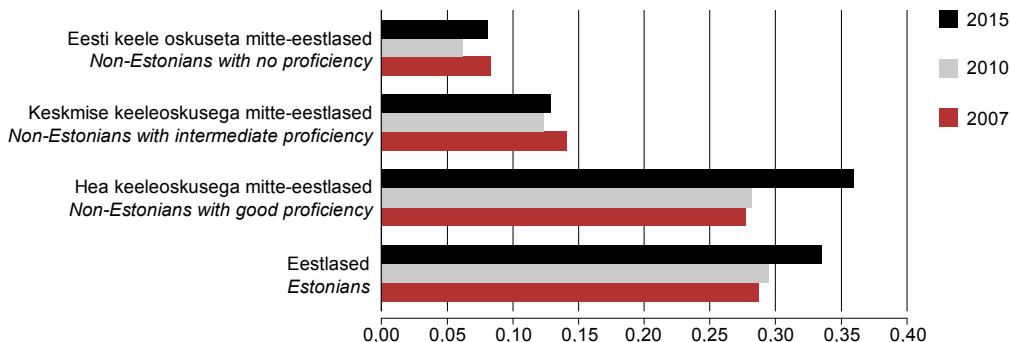

Juhि või tippspetsialisti ametikohale jõudmise tõenäosus

Kui arvestada 2007. ja 2015. aastat, oli juhtide või tippspetsialistide hulka kuulumise tõenäosusel sarnasusi töötuks jäämise tõenäosuse näitajaga. Esiteks ei küündinud keskmise keeleoskusega või eesti keele oskusega mitte-eestlaste tõenäosus jõuda juhi või tippspetsialisti ametikohale eestlaste ja hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste vastavate näitajateni. Teiseks, kui eestlaste ja hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste tõenäosus nimetatud ametikohtadele jõuda oli 2007. aastal üsna võrdne, siis 2015. aastal olid väikesed eelised hea eesti keele oskusega mitte-eestlastel. 2010. aastal ei muutunud 2007. aastaga võrreldes tõenäosus juhi või tippspetsialisti ametikohale jõuda väga palju üheski rühmas, kuid mõningad muutused siiski olid. Keskmise eesti keele oskusega ja eesti keele oskusega mitte-eestlastel vähenesid võimalused veelgi ning hea eesti keele oskusega mitte-eestlastel ja eestlastel pisut suurennesid. Oluline on rõhutada, et erinevalt töötuks jäämise tõenäosusest ametipositsiooni puhul eestlaste ja hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste vahel kriisi ajal erinevusi ei tekkinud.

Joonis 5. Juhि või tippspetsialisti ametikohale jõudmise tõenäosus rahvuse ja eesti keele oskuse järgi, 2007, 2010, 2015

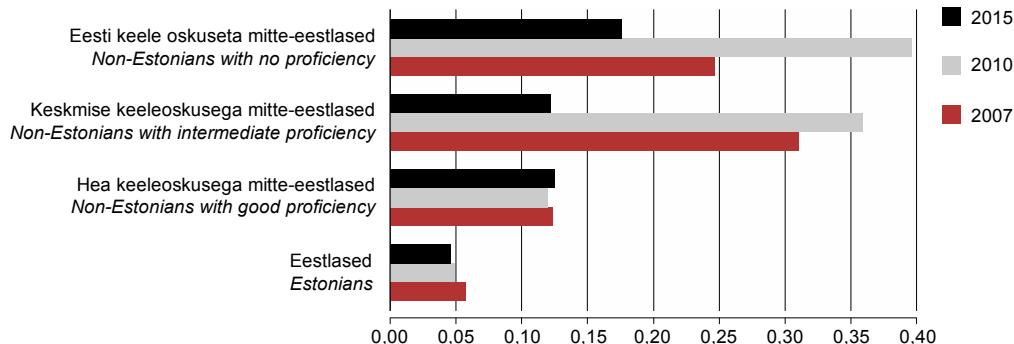
Figure 5. Probability of attaining managerial or professional position by ethnic origin and proficiency in Estonian, 2007, 2010, 2015

Üleharituse tõenäosus

Üleharituse tõenäosus erineb mõneti töötuks jäämise ja juhi või tippspetsialisti ametikohale jõudmise tõenäosusest, eelkõige eestlaste ja hea keeleoskusega mitte-eestlaste võndluses. Enne ja pärast kriisi olid hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste töötusriskid ning juhi või tippspetsialisti ametikohale jõudmise võimalused eestlaste omadega peaaegu võrdsed. Tõenäosus teha tööd, kus kõrgharidust tegelikult vaja poleks, oli vastava hariduse ja hea eesti keele oskusega mitte-eestlastel suurem olenemata sellest, kas tegu oli kriisieelse, kriisiaegse või kriisijärgse ajaga. Ka keskmise eesti keele oskusega mitte-eestlaste vastav näitaja langes 2015. aastal hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste omaga samale tasemele. Esmapilgul võiks arvata, et tegemist on mõnevõrra seletamatu tulemusega, arvestades juhi või tippspetsialisti ametikohale jõudmise suurt tõenäosust. Vastus aga peitub hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste haridustasemes. Kõrgharidus oli selles rühmas üle 40%-i 24–59-aastastest, mis tähendab, et märkimisväärne osa nendest jõuab ametikohale, mis vastab nende haridustasemele. Samal ajal jälegi küllaltki suurel osal see ei õnnestu. Teisisõnu, kuna hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste seas oli võrreldes eestlastega märksa enam kõrgharidusega töötajaid, oleks võinud hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste tõenäosus juhi või tippspetsialisti ametikohale jõuda olla märkimisväärtselt suurem kui eestlastel. Kuna see nii ei olnud, võib öelda, et kõrghariduse ja hea eesti keele oskusega mitte-eestlastel on olnud mõnevõrra raskem oma hariduslikku kapitali tööturul sobivateks ametikohtadeks konverteerida.

Joonis 6. Üleharituse töenäosus rahvuse ja eesti keele oskuse järgi, 2007, 2010, 2015
Figure 6. Probability of over-education by ethnic origin and proficiency in Estonian, 2007, 2010, 2015

Kokkuvõte

Artikli peamine eesmärk oli analüsida eestlaste ja mitte-eestlaste tööturupositsiooni majanduskriisi eel, selle ajal ning pärast seda. Erilise tähelepanu all oli eesti keele oskus kui eeldatav mitte-eestlaste tööturuvõimaluste parandaja. Seejuures ei keskendutud eesti keele oskusele üldiselt, vaid eesti keele oskuse eri tasemete mõjule. Analüüs näitas, et keskmiselt oli eestlaste tööturupositsioon parem kui mitte-eestlastel. Võrreldes mitte-eestlasti aga eesti keele oskuse järgi, olid tulemused erinevad. Hea eesti keele oskusega mitte-eestlased olid enne ja pärast kriisi töötuse määra ja ametipositsiooni silmas pidades eestlastega võrdses, kui mitte pisut paremaksi seisus. Võib öelda, et kriisi ajal oli keeleoskus tähtsam. Selle võrra olid keskmise eesti keele oskusega ja eesti keele oskusesta mitte-eestlased halvemas olukorras. Majanduskriisi ajal olid aga ka hea eesti keele oskusega mitte-eestlaste töötusriskid suuremad kui eestlastel. Peale selle oli nendel, kes olid omandanud kõrghariduse, ka raskem leida haridustasemele vastavat tööd olenemata aastast. Niisiis võib öelda, et parem eesti keele oskus suurendas märkimisväärtselt töenäosust jõuda paremale tööturupositsioonile, kuid mitte mõlema majandustüki ajal ja mitte kõigi vaadeldud näitajate puhul.

Püüdes käesoleva analüüsidi tulemusi selgitada, võiksid keskmise eesti keele oskusega või eesti keele oskusesta mitte-eestlaste kriisiaegse suurema haavatavuse kohta selgitusi pakkuda Chaloffi (Chaloff jt 2012) või Chiswicki ja Repetto (2001) kirjeldatud võimalikud mehanismid. See tähendab, et hea eesti keele oskus sai kriisi ajal tööl võtmisel veelgi olulisemaks valiku-kriteeriumiks. Varasematest uuringutest on ka selgunud, et manuaalsete tööde puhul pole heal keeleoskusest suurt rolli. Just sekundaarsektor, kus manuaalsetel töödel on suur osatähtsus, sai kriisi ajal enim kannatada, seega avaldasid mõju puuduliku keeleoskuse töötu tehtud töövalikud. Siinkohal tuleb rõhutada, et elukutsevalikul ei pruukinud hea eesti keele oskus olla otseselt kõige olulisem, kuid mõju avaldus ka kaudselt, nt nooremate seas puuduliku keeleoskuse töötu tehtud haridusvalikutena.

Tulemuste selgitamisel võib oma osa olla järjekorrateoorias sõnastatud mehanismidel. Teoria käsitleb töötajate töölevõtmist, mille puhul võiks eeldada, et teatud olukorras võidakse ühtesid inimesi eelistada teistele. Näiteks võidakse eelistada üht rahvusrühma teisele ja tööandjad võivad pakkuda ametikohti rahvusvähemustele vaid juhul, kui mõnevõrra eelistatuma rahvusrühma esindajaid pole valida (Lieberson 1980). Eesti tööandjatele on tööl värbamisel olulisimaks faktoriks siiski inimese tööoskused, mitte otseselt tema rahvus. Kuna eesti keele oskust eeldatakse paljudel töökohtadel, siis pigem püüavad tööandjad võimalikke riske vältida. Seega on näiteks võrdsete tööoskuste korral järjekorras esimesed need, kelle puhul võimalikud muud oskused (sh keeleoskus) on paremad. Kriisi ajal oli järjekord pikem ja eelkõige kannatasid need, kelleni järjekord ei jõudnud. Headel aegadel – nii 2007. kui ka 2015. aastal – aga jõudsid oma aja ära oodata palju enamad järjekorras olijad ja nende seas oli nii eestlasti kui ka hea eesti keele oskusega mitte-eestlasi.

Omaette küsimus on, kus õigupoolest paiknevad järjekorras hea eesti keele oskusega mitte-eestlased – kas eestlastega ühel pulgal või mitte. Kui võrrelda kriisi aja töötusnäitajaid ja üleharitust olenemata aastast, siis päris võrdsed need kaks rühma ei ole. Selles võivad rolli mängida, eriti just üleharituse puhul, ka sotsiaalsed võrgustikud, mis hea eesti keele oskusega mitte-eestlastel on nõrgemad kui eestlastel, mistöttu neil on raskem leida oma hariduslikule kapitalile vastavat tööd. Seega võivad hea eesti keele oskusega mitte-eestlastel üldjärjekorras olla eestlastega küll võrdsed võimalused, kuid nad ei pruugi olla sama edukad järjekorras, mis on primaarsele tööturule omaseid väwärtustatud töökohti (nt juhid ja tippspetsialistid) pakkuvana kassa ees.

Allikad Sources

- Aasland, A., Flötten, T. (2001). Ethnicity and social exclusion in Estonia and Latvia. – European Asia Studies, Vol 53, No 7, pp. 1023–1049.
- Ahearne, A., Brücker, H., Darvas, Z., von Weizsäcker, J. (2009). Cyclical dimensions of labour mobility after EU enlargement. Bruegel Working Paper, No 3.
- Alexander, D. (2010). The impact of the economic crisis on the world's poorest countries. – Global Policy, Vol 1, No 1, pp. 118–120.
- Arai, M., Vilhelmsson, R. (2004). Unemployment-risk differentials between immigrant and native workers in Sweden. – Industrial Relations, Vol 43, No 3, pp. 690–698.
- Asari, E.-M. (2002). Eesti keele oskuse ja kodakondsuse mõju mitte-eestlaste tööturuvõimalustele. – Trepist alla ja üles. Edukad ja ebaedukad postsotsialistlikus Eestis. / Toim E. Saar. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Beine, M., Bricongne, J.-C., Bourgeon, P. (2013). Aggregate Fluctuations and International Migration. – Working paper No 453, Banque de France.
- Castles, S., Miller, M. (2010). Migration and the Global Economic Crisis: One Year On. [www] www.age-of-migration.com/na/financialcrisis/update1.html (31.08.2015).
- Chaloff, J., Dumont, J., Liebig, T. (2012). The Impact of the Economic Crisis on Migration and Labour Market Outcomes of Immigrants in OECD Countries. CESifo DICE Report. OECD.
- Chiswick, B. R., Repetto, G. (2000). Immigrant adjustment in Israel: literacy and fluency in Hebrew and earnings. – International Migration: Trends, Policy and Economic Impact. / Ed. S. Djajic. New York: Routledge, pp. 204–228.
- Dustmann, C., Fabbri, F. (2003). Language proficiency and labour market performance of immigrants in the UK. – The Economic Journal, Vol 113, No 489, pp. 695–717.
- Dustmann, C., Glitz, A., Vogel, T. (2010). Employment, wages, and the economic cycle: Differences between immigrants and natives. – European Economic Review, Vol 54, No 1, pp. 1–17.
- Duvander, A. E. (2001). Do Country-Specific Skills Lead to Improved Labor Market Positions? An Analysis of Unemployment and Labor Market Returns to Education among Immigrants in Sweden. – Work and Occupations, Vol 28, No 2, pp. 210–233.
- Elsby, M., Hobijn, B., Sahin, A. (2010). The Labor Market in the Great Recession. Brookings Papers on Economic Activity. The Brookings Institution, pp. 1–48.
- Espenberg, K. (2013). Inequalities on the labour market in Estonia during the Great Recession. Tartu Ülikool. [Doktoritöö]. Tartu.
- Findlay, A., Geddes, A., McCollum, D. (2010). International migration and recession. – Scottish Geographical Journal, Vol 126, No 4, pp. 299–320.

- Fromentin, V., Damette, O., Zou, B. (2014). The global economic crisis and the effect of immigration on the employment of native-born workers in Europe. CREA Discussion Paper. Center for Research in Economics and Management University of Luxembourg.
- Gallie, D. (2013). Economic Crisis, Quality of Work and Social Integration: Issues and Context. – Economic Crisis, Quality of Work and Social Integration. / Ed. D. Gallie. Oxford University Press, pp. 1–29.
- Helemäe, J., Kazulja, M., Saar, E. (2004). Projekti „Muukeelse noorte tööriski vähendamine“ vajadusuuring. Tallinn: TPÜ RASI.
- Hurley, J., Storrie, D., Jungblut, J.-M. (2011). Shifts in the Job Structure in Europe During the Great Recession. Eurofound.
- International migration and the economic crisis: understanding the links and shaping policy responses. (2009). International migration Outlook. Chapter I. OECD.
- Kallas, K., Plaan, K. (2012). Lõimuv Eesti 2000–2011. Integratsiooni monitooringute analüüs.
- Kazulja, M. (2002). Kuidas saada hea töö: sidemete olulisusest sajandilöpu Eesti tööturul. – Trepist Alla ja Üles: Edukad ja ebaedukad Postsotsialistlikus Eestis. / Toim E. Saar. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 108–125.
- Koehler, J., Laczko, F., Aghazarm, C., Schad, J. (2010). Migration and the Economic Crisis in the European Union: Implications for Policy. Brussels: International Organization for Migration.
- Kogan, I. (2006). Labor markets and economic incorporation among recent immigrants in Europe. – Social Forces, Vol 85, No 2, pp. 697–721.
- Lastra, M., Cachon, L. (2012). Latino Immigrant Employment During the Great Recession: A Comparison of the United States and Spain. – Norteamerica, Vol 7, No 2, pp. 7–42.
- Lieberson, S. (1980). A Piece of the Pie. – Black and White Immigrants since 1880. Berkeley: University of California Press.
- Lindemann, K. (2014). The Effects of Ethnicity, Language Skills and Spatial Segregation on Labour Market Entry Success in Estonia. – European Sociological Review, Vol 30, No 1, pp. 35–48.
- Papademetriou, D., Terrazas, A. (2009). Immigrants and the Current Financial Crisis: Research Evidence, Policy Challenges and Implications. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Pavelson, M., Luuk, M. (2002). Non-Estonians on the labour market: a change in the economic model and differences in social capital. – The Challenge of the Russian Minority. / Ed. M. Lauristin, M. Heidmets. Tartu: Tartu University Press, pp. 89–116.
- Peri, G., Sparber C. (2011). Highly-Educated Immigrants and Native Occupational Choice. – Industrial Relations, Vol 50, No 3, pp. 385–411.
- Pettai, V., Hallik, K. (2002). Understanding process of ethnic control: segmentation, dependency and co-optation in post-communist Estonia. – Nations and Nationalism, Vol 8, No 4, pp. 505–529.
- Saar, E., Lindemann, K. (2009). Non-Estonians in Labour Market. – Estonian Human Development 2008 Report. / Ed. M. Lauristin. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, pp. 95–100.
- Tählin, M. (2013). Economic Crisis and Employment Change: The Great Recession. – Economic Crisis, Quality of Work and Social Integration. The European Experience. / Ed. D. Gallie. Oxford University Press, pp. 30–57.
- Tilly, C. (2011). The Impact of the Economic Crisis on International Migration: a Review. – Work, Employment and Society, Vol 25, No 4, pp. 675–692.
- Voicu, B., Vlase, I. (2014). High-skilled immigrants in times of crisis. A cross-European analysis. – International Journal of Intercultural Relations, Vol 42, pp. 25–37.

ETHNIC GAPS IN LABOUR MARKET AND EFFECTS OF ECONOMIC CRISIS

Siim Krusell
Statistics Estonia

Introduction

It has been argued that the economic crisis that started in the United States in 2007 was the worst crisis experienced after the Second World War (Elsby et al. 2010). The impact of the crisis reached Europe in 2008 (Gallie 2013). This crisis, which is still not completely over in some countries, was in several respects different from previous ones (Castles and Miller 2010; Tilly 2011). The economic crisis affected most countries, which is why it could be regarded as a global occurrence (Alexander 2010). The effects of the crisis were particularly visible in developed countries, especially in Europe, but less developed countries were hit as well (Lastra and Cachon 2012). An economic crisis can affect certain social groups more than others, depending on their age, sex, ethnic origin and migration background. Dustmann, Glitz and Vogel (2010) have analysed previous economic crises in the United Kingdom and Germany from the 1970s to the beginning of the 1990s and found that economic shocks resulted in a greater increase in the unemployment of immigrants than in that of natives. Arai and Vilhelmsson (2004) observed that, during the economic crisis in the beginning of the 1990s, the risk of unemployment was twice as high for non-European immigrants than for natives. The recent crisis was no exception in this regard. The studies of the impact of the crisis have highlighted a greater effect on the immigrant labour market compared to that of natives (Ahearne et al. 2009; Beine et al. 2013; Dustmann et al. 2010; Findlay et al. 2010; Fromentin et al. 2014; Papademetriou and Terrazas 2009). Koehler et al. (2010) observe in their analysis that the situation of foreign workers, particularly those coming from outside the European Union (EU), deteriorated faster during the economic crisis than the situation of natives. The higher increase in the unemployment rate of immigrant workers (including those from the EU) as opposed to local workers was in 2008 and 2009 particularly noticeable in Estonia, Spain, Portugal, Latvia, Ireland, France and Austria. The way Estonia came through the economic crisis was somewhat unique and bore resemblance to only a few other countries (such as Latvia, Ireland and Spain). For instance, Estonia, Spain and Ireland were among the countries that suffered more than others as a result of the economic crisis (Hurley et al. 2011). However, recovery from the crisis was significantly faster in Estonia than in Spain, for example. Both Estonia and Ireland experienced very fast economic growth before the crisis (Tählin 2013) and there was a construction boom before the recession in both countries. In Estonia and Latvia, the crisis resulted in the loss of many jobs with high qualification requirements and low wages (Hurley et al. 2011). Men, young people, non-Estonians and persons with lower levels of education were more vulnerable to the negative effects of the crisis, with the unemployment rate among them rising above that of others in Estonia in the years of the crisis (2008–2010) in combination with a reduced number of hours worked and a decrease in earnings (Espenberg 2013). However, the economic crisis did not create any additional gaps between Estonians and non-Estonians, because, for instance, the unemployment rate of non-Estonians was already higher than that of Estonians in 1992 (Pettai and Hallik 2002).

Immigrants with specific human capital, including good education and language skills, are in a better position when negotiating with employers: it ensures them higher wages and advantages in the labour market (Chiswick and Repetto 2000; Dustmann and Fabbri 2003; Duvander 2001). Fluency in the official language – Estonian – has been important in Estonia as well. It has been found that insufficient proficiency in Estonian causes inequality in the labour market (Helemäe 2008). Conversely, a very good knowledge of Estonian increases the successfulness of non-Estonians in the Estonian labour market (Lindemann 2014).

This article analyses the labour market positions of Estonians and non-Estonians, focusing on different economic cycles between 2007 and 2015 and the impact of Estonian language skills in that period. Labour market positions are measured in this article based on three indicators:

unemployment risks, the probability of reaching a managerial/specialist position, and over-education. In other words, the analysis presents a good overview of the labour market positions of Estonians and non-Estonians before, during and after the crisis, also considering the role of Estonian proficiency among non-Estonians. The analysis was based on the Estonian Labour Force Survey data from 2007 to 2015. The sample size of target groups facilitated fairly detailed comparisons between the sub-groups of interest. The following groups were identified based on ethnic origin and/or language proficiency:

- Estonians;
- non-Estonians with good proficiency in Estonian;
- non-Estonians with intermediate proficiency in Estonian;
- non-Estonians with no proficiency in Estonian.

Good proficiency in Estonian was equated with the response “Estonian is my domestic language, I can speak and write in Estonian” in the survey. Those who responded “I can hold conversations in everyday topics” were included in the intermediate proficiency group and the response “I do not speak Estonian” was used as an indicator of having no Estonian language skills.

The term ‘non-Estonians’ includes several ethnic groups. For the purposes of clear delimitation, this group includes Russians, Ukrainians and Belarusians in this analysis.

Non-Estonians in Estonian labour market and impact of proficiency in Estonian

The dissolution of the Soviet Union and Estonia’s transition to market economy resulted in significant changes for the political, social and economic situation of minority groups in the country (Aasland and Fløtten 2001). However, what developments have occurred in Estonia after the major institutional and socio-economic turn of the beginning of the 1990s?

Many people of other ethnic origins have improved their proficiency in Estonian language, but there is still a large number of non-Estonians who either do not speak Estonian at all or who are only able to understand it but have a limited communication proficiency. Age and place of residence are important factors in this context. Good proficiency in Estonian is less common in regions where Russian-speaking non-Estonians constitute the majority (e.g. Ida-Viru county). Older non-Estonians also have more problems with speaking Estonian compared to young people (Kallas and Plaan 2012).

The level of educational attainment continues to be relatively high among non-Estonians, and there is a strong correlation between education and proficiency in Estonian. In 2007, the percentage of persons with higher education was significantly higher among non-Estonians with good proficiency in Estonian than among Estonians, while only 9% of the non-Estonians who did not speak Estonian had higher education. The ethnic division of Estonia’s labour market is one of the legacies of the Soviet period. Non-Estonians still have a relatively higher representation among skilled workers and in the manufacturing industry.

The fact that the social networks of non-Estonians are separated from the native population is one of the reasons why they have been less successful in the labour market. This has decreased their opportunities in applying for valuable positions outside of their own network (Pavelson and Luuk 2002, Kazjulja 2002). Estonian language skills started to play an important role in the employment sphere after restoration of Estonia’s independence, which is why Russian-speakers were not successful when applying for managerial positions in the 1990s (Pettai and Hallik 2002). While good proficiency in Estonian increased the range of options available to non-Estonians, it was not sufficient to achieve equal results with Estonians when applying for jobs (Helemäe et al. 2004, Asari 2002). In the period 2001–2006, the probability of being employed in managerial or professional positions was lower for non-Estonians even if their human capital (Estonian language skills and Estonian citizenship) equal to that of Estonians (Saar and Lindemann 2009).

There have not been many studies focusing directly on the impact of the economic crisis and language proficiency on the labour market positions of non-Estonians in comparison to those of Estonians. Consequently, it would be justified to review similar studies from outside of Estonia, as well as theoretical approaches on the impact of crises and language skills. The adopted terminology poses a separate question. While Estonian studies are generally based on an ethnic approach, the term 'immigrant' is also quite frequently used in the international context. As most of the non-Estonians in Estonia are either first- or second-generation immigrants, the results of analyses on immigrants in other countries can, despite the different terminology, be applied to characterising the nature of developments in Estonia.

Impact of economic cycles and language proficiency on labour market situation of immigrants

Immigrants are exposed to a disproportionately greater risk of losing their jobs compared to natives during recession (Fromentin et al. 2014). A possible reason for this could be associated with the fact that immigrants have often been employed for a shorter period of time than the locals (Chaloff et al. 2012). The labour market prospects of immigrants are affected more than those of the natives also because immigrants are often employed in those economic sectors or regions that are most directly hit by an economic crisis (Papademetriou and Terrazas 2009). Studies have also shown that immigrants have less secure employment contracts or working arrangements and they are more likely to hold temporary or part-time jobs. The share of immigrants is higher in jobs that require lower skills and the respective companies can be at a greater risk of bankruptcy. Finally, there can also be discrimination against immigrants in recruitment and redundancy decisions (International ... 2009).

However, not all researchers are convinced that the situation of immigrants deteriorates considerably during recession. For instance, Tilly (2011) claims, based on the comparison of the unemployment rates of immigrants and natives during recession, that the situation of foreign workers is only slightly inferior. In contrast to this, the data from the US and most of the EU countries indicate that the labour market position of immigrants, in particular Latinos, deteriorated significantly as a result of the recession: they lost their jobs, and their unemployment rate and unemployment gap in relation to the native population increased (Lastra and Cachon 2012).

Papademetriou and Terrazas (2009) argued that immigrants can be more vulnerable than other workers during recession due to the characteristics of their human capital (incl. language, education and professional experience prior to immigration). OECD (International ... 2009) has also highlighted low human capital as a reason for greater vulnerability in the labour market because a limited education, insufficient proficiency in the main language of the new homeland and a short duration of stay in the country are quite significant determinants of a person's labour market situation during a crisis.

The labour market position of immigrants with higher qualifications is usually not as strongly affected by recession. For instance, immigrants with higher education are less likely to be unemployed than those with lower levels of educational attainment (Kogan 2006).

Then again, immigrants with higher qualifications are more likely to be employed in jobs with requirements below their actual qualifications attained. Such differences can be exacerbated during a recession (Voicu and Vlase 2014). Similarly, immigrants can find it more difficult than natives to find jobs during crises. In this context, native people with higher education have the advantage of better communication skills in the local language, which helps them to be successful in a competition for jobs compared to immigrants who have high qualifications. In fact, during a crisis, employers can be even more prone to using good proficiency in the local language as a selection criterion (Peri and Sparber 2011, Chaloff et al. 2012).

Most of the analyses on the impact of crises on the labour market positions of immigrants, as well as on the impact of proficiency in local language, indicate that the position of immigrants is weakening and the importance of language proficiency is increasing. The following findings will reveal whether the same principles also applied in Estonia.

Ethnic origin and Estonian language proficiency as factors affecting labour market positions

Unemployment rate

It could be said that the economic crisis in Estonia took the form of a roller coaster, rather than a slow burn. The first signs of an oncoming crisis appeared in the beginning of 2008, but there were no obvious problems in the labour market in the first half of the year. However, recession started to take hold in Estonia in the autumn of 2008, and both 2009 and 2010 were notable for major difficulties in the economy and in the labour market. No social groups were left untouched by the crisis, but there were different degrees of impact. For instance, males employed in the secondary sector were hit somewhat harder than females.

Using a one-dimensional analysis, the following overview presents the distribution of labour market positions by ethnic origins and language proficiency in the years 2007–2015. Looking at the groups based on ethnic origin and Estonian language proficiency, we can see significant differences in unemployment rates between the groups even in the economic boom year (2007). However, there was no notable difference between the unemployment rates of Estonians and non-Estonians with good proficiency in Estonian – both had very low unemployment rates. The unemployment rate was also relatively low among non-Estonians with intermediate proficiency in Estonian. However, the unemployment rate of non-Estonians who did not speak Estonian was approaching 10% in 2007. Unemployment rates started to rise rapidly in all groups at the end of the 2008, but there were differences in the rate of increase. The rise was faster among non-Estonians with intermediate proficiency and particularly fast among those with no proficiency. The unemployment rate of non-Estonians with no proficiency in Estonian reached 33% in 2010, which means that every third person in the labour market was looking for a job. By 2011, unemployment rates had decreased in all groups and this decrease continued until 2015. Again, there were differences in speeds, with non-Estonians with good proficiency in Estonian leading the way. While the unemployment rate of Estonians reached quite a low level (5%) by 2015, it was even better (3%) for non-Estonians with good proficiency in Estonian. The unemployment rate of non-Estonians with intermediate proficiency or no proficiency in Estonian was also significantly lower than during the crisis, but remained nevertheless at around 10%. (Figure 1, p.39)

Over-education

While the unemployment rate of non-Estonians with good proficiency in Estonian was comparable to that of Estonians in 2007 and even lower in 2015, the over-education figures reveal a clear advantage for Estonians. In both years, there was a two-fold difference, and even a three-fold difference during the crisis. Depending on the year, some 5% to 7% of Estonians with higher education believed that they were over-qualified for the duties of their job. The respective percentage was highest among non-Estonians with intermediate or no proficiency and a significant decrease in this indicator occurred only in 2014 and 2015, when the share of over-educated persons fell to 17% in both groups. Their indicator was significantly higher than for Estonians or for non-Estonians with good proficiency in Estonian but, considering that the share of over-educated workers was as high as 30% or 40% in some of the preceding years, there have still been fairly notable positive developments. (Figure 2, p. 40)

Working as manager or professional

Before the crisis, in 2007, the percentage of managers or professionals was highest among Estonians and non-Estonians with good proficiency in Estonian, with every third employed person in this group holding such a position. Managers and professionals constituted 15% of employed non-Estonians with intermediate proficiency in Estonian and only 10% of non-Estonians with no proficiency in 2007. By 2010, when the unemployment level peaked, the share of persons employed as managers or professionals had increased in all groups, except for non-Estonians with no proficiency in Estonian. The lack of any change among non-Estonians with no proficiency in Estonian could be explained by the fact that, in this group, the risk of being unemployed was

not different among managers and professionals compared to the representatives of other professions. The share of managers and professionals had increased in all groups by 2015 compared to 2007. While the increase was relatively small among non-Estonians with intermediate or no proficiency in Estonian in the period under observation, it was quite significant among Estonians and non-Estonians with good language proficiency. In this context, it is also important to note that the percentage of managers and professionals was now even slightly higher among non-Estonians with good language proficiency than among Estonians. (Figure 3, p. 40)

Probabilities

A descriptive analysis does not necessarily convey the complete picture. The results of the descriptive analysis can be verified with a regression analysis, which can also provide further added value. It enables verifying, in particular, the potential differences in the impact of ethnicity and language proficiency in different years, while also making sure that the statistical significance of ethnicity and Estonian language proficiency and year is preserved in the model after addition of reference characteristics. As added value, regression analysis offers the possibility of calculating, in a comparison of different years, the estimated probability of the indicators of labour market positions for different groups based on ethnicity and Estonian language proficiency. In order to minimise the uneven age distribution of the analysed groups, the descriptive analysis presented in this article referred to the age group of 25–59-year-olds and age was also included in the regression models as a reference characteristic.

There were significant correlations between ethnic origin and Estonian language proficiency and year with regard to unemployment risks, the share of managers or professionals, and over-education. This indicates that the importance of ethnic origin and Estonian language proficiency differed by year.

Probability of becoming unemployed

With regard to unemployment risks, Estonians and non-Estonians with good proficiency in Estonian had the lowest – and relatively equal – risk of being unemployed in 2007. The probability of unemployment increased in both groups during the crisis, in 2010, but now it was significantly higher for non-Estonians with good proficiency in Estonian than for Estonians. However, the differences also grew between the groups of non-Estonians. Even though unemployment risks increased for non-Estonians with good proficiency in Estonian, this increase was not nearly as fast as it was for non-Estonians with intermediate or no proficiency in Estonian. Consequently, good proficiency in Estonian constituted a significant advantage during the crisis, but it was still not enough to maintain the unemployment risks at the same level as they were for Estonians. However, by 2015, when the crisis had already passed, significant changes had taken place with regard to the probability of becoming unemployed. The probability of unemployment fell among both Estonians and non-Estonians and for all language proficiency levels. However, the probability of becoming unemployed among non-Estonians with intermediate or no proficiency in Estonian was still higher in 2015 than in 2007. Even among Estonians, the probability of becoming unemployed in 2015 was slightly above the value registered in 2007. Non-Estonians with good proficiency in Estonian were the only group that managed to return to the level of 2007, which automatically meant that unemployment risk was slightly lower for them than for Estonians. Consequently, it is clear that proficiency in Estonian language has a fairly significant reducing impact on unemployment risks. The impact was greatest during good times when language proficiency helped non-Estonians to catch up with or even outpace Estonians. However, good command of Estonian language was not sufficient to achieve the same result during the crisis. (Figure 4, p. 41)

Probability of reaching a managerial or professional position

Looking at the years 2007 and 2015, we can see that the probability of belonging to the group of managers and professionals showed similarities with the indicator of probability of becoming unemployment. Firstly, the probability of reaching a managerial or professional position was clearly lower among non-Estonians with intermediate or no proficiency in Estonian compared to Estonians and non-Estonians with good proficiency. Secondly, while Estonians and non-Estonians with good proficiency in Estonian had quite similar levels of probability of reaching those positions in 2007, non-Estonians with good language proficiency had gained a small advantage by 2015. When we compare the years 2007 and 2010, there were no major differences in the probability of reaching a managerial or professional position in any of the groups, but there were some changes. People with average Estonian language proficiency and no Estonian proficiency had even fewer opportunities, while the probability increased slightly for non-Estonians with good proficiency and for Estonians. It is important to emphasise that, unlike in the case of unemployment risks, no new differences between Estonians and non-Estonians with good proficiency in Estonian developed during the crisis with regard to the type of attainable positions. (Figure 5, p. 42)

Probability of over-education

The results with regard to over-education are somewhat different from the results in the categories of becoming unemployed and attaining managerial or professional positions, particularly in the comparison of Estonians and non-Estonians with good language proficiency. Before and after the crisis, the unemployment risks and possibilities for reaching a managerial or professional position of non-Estonians with good proficiency were nearly equal to those of Estonians. The probability of having higher education and being employed in a job that does not require such a high level of qualification was greater for non-Estonians with good proficiency in Estonian irrespective of whether we observed the time before, during or after the crisis. Furthermore, the corresponding indicator of non-Estonians with intermediate proficiency in Estonia decreased to a comparable level with proficient non-Estonians in 2015. It could seem at first that this result is impossible to explain, particularly considering the high probability of reaching a managerial or professional position. However, an explanation can be found when we look at the level of educational attainment of non-Estonians with good proficiency in Estonian. More than 40% of the 24–59-year-olds had attained higher education, which means that a significant part of them is hired in a position that corresponds to their level of education. However, there is a considerable number of them who do not succeed in this. In other words, as the group of non-Estonians with good proficiency in Estonian included a significantly larger percentage of employed persons with higher education than the group of Estonians, the probability of reaching a managerial or professional position should actually be considerably higher among those non-Estonians compared to Estonians. As this was not the case, we can conclude that highly educated non-Estonians with good proficiency in Estonian have experienced somewhat greater difficulties converting their educational capital into adequate positions in the labour market. (Figure 6, p. 43)

Conclusions

The main aim of the article was to analyse the labour market position of Estonians and non-Estonians before, during and after the economic crisis. Particular attention was paid to proficiency in Estonian language as a factor that is likely to improve the employment opportunities of non-Estonians in the labour market. The focus was not on Estonian proficiency in general but on the impact of different levels of proficiency. The analysis indicated that, on average, Estonians were still in better labour market positions compared to non-Estonians. However, the results varied when non-Estonians were grouped by their level of proficiency in Estonian. Non-Estonians with good proficiency in Estonian were in an equal, or even slightly better position, in terms of unemployment risks and distribution of employment positions both before and after the crisis,

while it could be said that the importance of language proficiency increased during the crisis. Correspondingly, non-Estonians with average proficiency and no proficiency in Estonian were in a worse situation. However, during the economic crisis, even non-Estonians with good proficiency in Estonian were exposed to higher unemployment risks than Estonians. In addition, persons who had attained higher education, experienced greater difficulties finding a job corresponding to their education irrespective of the year. Consequently, it could be said that better proficiency in Estonian gave a significant boost to the probability of reaching better positions in the labour market, but not during both economic cycles and not in the case of all indicators observed.

When we try to explain the results of this analysis, the greater vulnerability of non-Estonians with intermediate or no proficiency in Estonian during the period of crisis could be explained through the mechanisms described by Chaloff (Chaloff et al. 2012) or Chiswick and R. Repetto (2001). It means that, on the one hand, good proficiency in Estonian became an even more important employee selection criterion during the crisis. Previous studies have also highlighted that language proficiency does not play a major role in manual labour. However, the secondary sector, where the relative importance of manual labour is high, suffered most during the crisis, which means that past employment choices made due to limited language proficiency had an impact. It should be emphasised in this context that good proficiency in Estonian did not have to be the main consideration in career choice, but there could also be indirect effects. For instance, among young people these could be linked with earlier educational choices, made due to limited language proficiency.

The results could partially be explained by the mechanisms described in the queueing theory. The theory explores the process of selection of employees in the labour market where it could be assumed that representatives of one group are preferred over others in certain situations. This could be the case with members of different ethnic groups, for instance, with employers offering jobs to representatives of ethnic minorities only if they have no one to select from the members of the slightly more preferred ethnic group (Lieberson 1980). Estonian employers consider professional skills as the main factor in recruitment and ethnicity as such is not an issue. However, as many jobs require proficiency in Estonian language, employers try to avoid potential risks. Consequently, assuming equivalent professional skills, the first places in the queue are given to those who have more additional skills (incl. language proficiency). The queue was longer during the crisis and this affected primarily those who did not reach the front. However, in good times (in our case the years 2007 and 2015) the number of people in the queue, who were able to reach the front, was much higher and certainly included both Estonians and non-Estonians with good proficiency in Estonian.

A separate question concerns the exact placement of non-Estonians with good proficiency in Estonian – are they level with Estonians in the queue or not? When we assess the unemployment indicators of the crisis period and the prevalence of over-education year by year, we can conclude that they are not quite level. Particularly with regard to over-education, the issue could also be linked with social networks, specifically the relative weakness of those networks for non-Estonians with good proficiency in Estonian when it comes to converting their educational capital into adequate jobs. Consequently, non-Estonians with good proficiency in Estonian can be level with Estonians in the overall queue, but are not necessarily as successful in a more specialised queue for the more valuable jobs of the primary labour market (e.g. managers and professionals).

MITMEMÕÖTMELINE VAESUS ÜHISKONNAS

Karl Viilmann, Tiiu-Liisa Rummo
Statistikaamet

Sissejuhatus

Vaesus ei tähenda üksnes sissetuleku puudujääki, vaid seda saab käsitleda palju laiemal kontseptsioonina, mis hõlmab endas ka vaesuse mittemateriaalseid ja otseselt rahalist ressurssi mittepuudutavaid komponente. Vaesust ja sotsiaalset törjutust saab määratleda nii piiratud ressursside, materiaalse ilmajäetuse, tunnetusliku vajaduse, elustandardi, klassikuuluvuse, mitmesugustele võimalustele ja ressurssidele ligipääsmatuse, turvalisuse puudumise kui ka isegi vastuvõetamatute eluraskuste kaudu (Spicker 2007). Olgugi et tänapäeva ühiskonnas on materjalne toimetulek ja raha olemasolul põhinev heaolu inimeste väärushinnangutes väga tähtis, võib öelda, et tarbimismustreid laiemalt ei tarvitse mõjutada üksnes sissetulek, vaid ka inimeste endi eelistused ja valmisolek ühte või teist kaupa või teenust tarbida.

Vaesusest rääkides tuleb silmas pidada selle mitmemõõtmelisust. Ei saa vaikimisi eeldada, et tegu on vaid sissetulekute alusel mõõdetava nähtusega. Seega ei ole sotsiaalne törjutus seotud ainult sissetulekutasemega, vaid ka tervise, hariduse, teenustele ligipääsu, eluaseme ja võlgadega (Tiemann 1993). Võib öelda, et sotsiaalne törjutus on nii indiviide kui ka gruppide mõjutav süsteemne mitmemõõtmeline marginaliseerumis- ja eraldumisprotsess (Strobel 1996), mille käigus võib materjalne kaotus ja ühiskonnast eemaldumine ühiskonnaliikmete haavatavust suurendada.

Vaesusest tingitud psühholoogiline röhatus on seega samuti oluline tegur, mida tuleb heaolu tasandite analüüsimees arvestada. Psühholoogilis-subjektiivne ebavõrdsus nii kogu ühiskonna kui ka teiste ühiskonnaliikmete olukorra adumisel võib mõjutada inimestest ühiskonna-elus, tema karjääri, hariduselust osavõttu ja isegi tervisenäitajaid. Kehv tervis omakorda kahandab inimeste võimalusi olla tööturul aktiivne ja vähendab tema tootlikkust ning kvaliteetse ja sisuka töö aega. Seega on mõnikord keeruline eristada, kas vaesus on põhjas või tagajärg.

Laiemalt seostuvad vaesuse negatiivsed aspektid ühiskonnas ebavõrdse võimuaotuse, suurte lõhede ja pingeid tekitava hierarhiaga. Selles kontekstis tuleb röhku panna objektivsest ja subjektiivsest vaesusest tulenevatele sotsiaalsetele erinevustele ja sellele, mil määral need mõjutavad inimeste ühiskonnas ja kultuuriruumis osalemist ja nende kui kodanike rolli riigi majandussüsteemis. Kuna väiksem sissetulek soosib majanduslikku ja sotsiaalset passiivsust, tekib inimeste aktiivsuse ja passiivsuse skaalal lõhe, mis viib välise ja/või sisemise konfliktini ning tekib ühiskonnakihtide vahel nii nähtavaid kui ka nähtamatuid pingeid. Sotsiaalse kihistumise uurijad on välja selgitanud, et isegi kui näiliselt valitsevad ühiskonnas egalitaarsed põhimõtted, võib ilusa realiskihi all peituda varjatud ebavõrdsus (nt Western 2004). Varjatud või nähtav vaesus ja ebavõrdsus omakorda toovad kaasa olukorra, kus vaestel on nende piiratud võimaluste, kogemuste ja vajaduste töttu välja kujunenud teistsugused väärased, arusaamatud, normid ja käitumismallid kui jõukamatel inimestel (Townsend 1979).

Kõiki vaesuse tahke ei ole võimalik mõõta ühtmoodi ja eri mõõtmismetoodikad võivad anda erinevaid tulemusi. Tehtud on palju katseid luua mitmesuguseid vaesuse indeksid, mis aitaksid mõista vaesuse ja ebavõrdsuse mitmemõõtmelisust. Sissetulekuvaesus võib, aga ei tarvitse korreleeruda näiteks elamistingimuste, materiaalse ilmajäetuse dimensioonide või subjektiivse tunnetusliku vaesusega. Ei saa öelda, et üks või teine käsitlus oleks õigem või et mõni vaesus mõõtmise meetod annaks parema või realistikuma pildi kui teine. Oluline on vaadata tervikpilti ja arvestada vaesuse mitmemõõtmelisust kui paratamatut nähtust ning proovida uurida ebavõrdsuse keerukat olemust sügavuti.

Vahel räägitakse vaesusest ning uuritakse ja mõõdetakse seda objektivsuse ja subjektiivsuse prisma kaudu. Objektivne vaesus on olemasolevate ressursside tegelik nappus, mida saab mõõta nii sissetulekute kui ka kulutuste põhjal. Sagedamini hinnatakse seda siiski sissetulekute alusel. Objektivne vaesuse käsitlus on saanud ka kriitikat, mis väidab, et inimeste vajaduste

rahuldatust on väga keeruline objektiivselt mõõta. Subjektiivse vaesuse puhul aga hindab inimene ise, kas tal on piisavalt ressursse, et normaalselt toime tulla ja ära elada, või milline on tema enda arvates tema ressursitase võrreldes teistega. Ka sel puhul on kasutusel eri näitajad, enamasti aga küsitakse inimeselt subjektiivset hinnangut oma majanduslikule toimetulekule ja majanduslikule staatusele (hinnatakse skaala põhjal). Vahel kasutatakse kaudsemaid võimalusi, näiteks palutakse hinnata rahulolu oma majandusliku olukorra või sissetulekuga.

Põhjalik ülevaade vaesusest on võimalik saada uuringutest, millega kogutakse andmeid vaesuse dimensioonide kohta, eriti kui need uuringud hõlmavad ka longituudset komponenti (Santarelli 2013). Euroopa Liidu (EL) liikmesriikides kasutatakse alates 2004. aastast vaesuse uurimiseks uuringut EU-SILC^a, millega kogutakse objektiivseid sissetulekul põhinevaid vaesuse näitajaid, longituudseid vaesuse näitajaid ning enesehinnangulisi ja subjektiivseid vaesuse näitajaid, mis võimaldavad mõõta mitmemõõtmelist vaesust. Vaesuse trende saab analüüsida ka Euroopa sotsiaaluuringu andmete põhjal. See uuring võimaldab hinnata inimeste subjektiivset sissetulekupõhist toimetulekut ja vaadelda inimeste enesehinnangulise toimetuleku lõhesid ühiskonnas eri sotsiaal-demograafiliste tunnuste kaupa.

Artiklis vaadeldakse mitmemõõtmelist vaesust (*multidimensional poverty*) objektiivsete ehk rahalise sissetuleku põhiste ja subjektiivsete ehk enesehinnanguliste vaesusnäitajate kaudu. Viimaseid nimetatakse ka materiaalset v明智 sissetulekul põhinevad (suhteline vaesus) ja subjektiivsed enesehinnangulised (materiaalne ilmajäetus) vaesuse näitajad olid vaadeldaval ajavahemikul kõigil sarnased. Seetõttu on Eesti kontekstis oluline arvestada vaesuse näitajate analüüsimal nii sissetulekul kui ka enesehinnangulitel väidetel põhinevaid näitajaid.

Materiaalne ilmajäetus ja suhteline vaesus

Joonisel 1 on esitatud Eesti sotsiaaluuringu 2004.–2015. aasta andmete põhjal ülevaade vaesuse objektiivsetest ja subjektiivsetest näitajatest. Jooniselt selgub, et sissetulekul põhinevad (suhteline vaesus) ja subjektiivsed enesehinnangulised (materiaalne ilmajäetus) vaesuse näitajad olid vaadeldaval ajavahemikul kõigil sarnased. Seetõttu on Eesti kontekstis oluline arvestada vaesuse näitajate analüüsimal nii sissetulekul kui ka enesehinnangulitel väidetel põhinevaid näitajaid.

Üks objektiivse vaesuse näitajaid, mida arvestatakse leibkonna sissetuleku põhjal, on suhtelise vaesuse määr. EL-is on suhtelise vaesuse piiriks määratud 60% leibkonnaliikmete aasta ekvivalentnetosissetuleku^b mediaanist. Inimene elab suhtelises vaesuses (või sissetulekuvaesuses), kui tema leibkonna ekvivalentnetosissetulek – leibkonna sissetulek, mis on jagatud leibkonnaliikmete tarbimiskaalude summaga – on allpool suhtelise vaesuse piiri (Fusco, Guio ja Marlier 2010). Suhtelise vaesuse määr mõõdab inimeste sissetulekut riigi teiste elanike sissetulekute suhtes. Suhteline vaesus on olukord, kus inimese elamistingimused on alla ühiskonna keskmist elatustaset või üldiselt aktsepteeritud ja soovitud taset.

Teine oluline vaesuse näitaja, mida sageli koos suhtelise vaesuse määraga vaadeldakse, on materiaalse ilmajäetuse määr. Ka materiaalse ilmajäetuse näitaja on üleeuroopaliselt ühtlustatud vaesusnäitaja. Sellega mõõdetakse nende isikute osatähtsust, kes ei saa endale lubada vähemalt kolme komponenti järgmisest üheksast: 1) üüri- ja kommunalkulude tasumine; 2) kodu piisavalt soojana hoidmine; 3) ettenägematud kulutused; 4) üle päeva liha, kala või nendega samaväärseid valke sisaldava toidu söömine; 5) nädalane puhkus kodust eemal; 6) auto; 7) pesumasin; 8) värviteler; 9) telefon. Tegemist on subjektiivse vaesusnäitajaga, mis põhineb

^a EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC). [www] <http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/overview> (01.08.2016)

^b Ekvivalentnetosissetulek on palgatöö eest ja individuaalsest töisest tegevusest saadud sissetuleku, omanditulu, sotsiaalsete siirete, teistelt leibkondadelt saadud regulaarsete rahaliste maksete ja enammakstud tulumaksu tagastuse summa, millest on maha arvatud leibkonna tehtud regulaarsed rahalised maksed teistele leibkondadele, varalt tasutud maksumaks ja tulumaksu juurdemaksed.

inimeste endi hinnangul. Materiaalse ilmajäetuse mõõtmine on regulaarselt EL-i tegevuskavas olnud alates 2004. aastast (Fusco jt 2013). Enamikus uuringutes on jõutud järeldusele, et suhtelises vaesuses elavad inimesed ei pruugi tingimata elada ka materiaalses ilmajäetuses (Fusco, Guio, Marlier 2010), kuid tavaliselt käsitletakse vaesusteemalistes uuringutes neid näitajaid siiski koos.

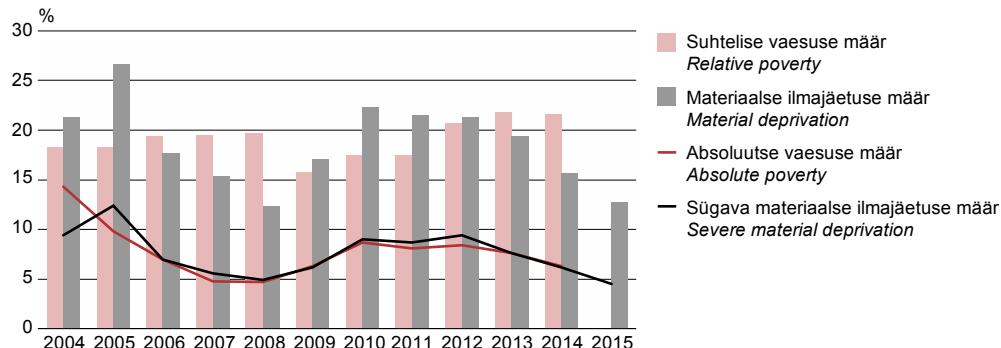
Nagu jooniselt 1 selgub, on vaatluse all oleva kaheteistkümne aasta jooksul materiaalse ilmajäetuse määär olnud pooltel aastatel veidi kõrgem kui suhtelise vaesuse määär. Seega inimesed, kes ei elanud suhtelises vaesuses, on vaadeldaval perioodil pooltel aastatel tajunud, et neil ei ole piisavalt võimalusi normaalsete eluolu tagamiseks. 2005. aastal oli materiaalse ilmajäetuse määär suhtelise vaesuse omast 8,3 protsendipunkti kõrgem, ülejäänud aastatel on suhtelise vaesuse ja materiaalse ilmajäetuse määra erinevused olnud väiksemad. Suhtelises vaesuses on vaadeldavatel aastatel elanud keskmiselt ligikaudu viiendik rahvastikust. Materiaalse ilmajäetuse määär oli madalaim 2008. aastal (12,4%), 2015. aastal (12,8%) ja 2007. aastal (15,4%).

Joonisel 1 on taustnäitajatena esitatud veel üks objektiivse vaesuse näitaja – absoluutse vaesuse määär – ja üks subjektiivse vaesuse näitaja – sügava materiaalse ilmajäetuse määär. Absoluutses vaesuses elab see osa rahvastikust, kellel on normalseks eluoluks tagatud vaid minimaalsed elatusvahendid. Absoluutse vaesuse piir on väikseim rahasumma, mis on vajalik inimese füsioloogiliste vajaduste – toidu ehk minimaalse toidukorvi, peavarju, riite ja teiste kulutuste – rahuldamiseks. Allpool absoluutse vaesuse piiri elavate leibkondade elustandard jääb allapoole normalseks eluoluks vajalikku taset (Laes 2013). Sügavas materiaalses ilmajäetuses elavad need, kes ei saa endale lubada vähemalt 4 eespool nimetatud 9-st materiaalse ilmajäetuse komponendist.

Nagu eespool kirjeldatud suhtelise vaesuse ja materiaalse ilmajäetuse määrid olid ka absoluutse vaesuse ja sügava materiaalse ilmajäetuse määra näitajad aastatel 2004–2015 üsna sarnased. Vaid 2004. aastal oli absoluutse vaesuse määri (14%) sügava materiaalse ilmajäetuse määrist ligi 5 protsendipunkti kõrgem. Ülejäänud aastatel olid erinevused väiksemad. Alates 2005. aastast on näitajad olnud langustrendis, jäädes 5% ja 12% vahele. Sellest võib järelidata, et ka süvavaesuse enesehinnangulised (sügav materiaalne ilmajäetus) ja objektiivsed (absoluutne vaesus) näitajad on omavahel hästi seotud ja kirjeldavad vaesuse eri tahke üsnagi sarnaselt.

Joonis 1. Suhtelise vaesuse ja materiaalse ilmajäetuse näitajad, 2004–2015^a

Figure 1. Indicators of relative poverty and material deprivation, 2004–2015^a

^a Suhotelise ja absoluutse vaesuse näitaja käib sissetulekuaasta ehk uuringule eelneva aasta kohta (aasta n – 1). Materiaalse ilmajäetuse ja sügava materiaalse ilmajäetuse näitajad käivad uuringuaasta kohta. Suhotelise ja absoluutse vaesuse määra näitajad 2015. aasta kohta avaldatakse pärast käesoleva kogumiku ilmumist.

^b The indicator of relative and absolute poverty refers to the income year i.e. the year preceding the survey (year n – 1). The indicators of material deprivation and severe material deprivation refer to the survey year. Indicators of relative and absolute poverty for 2015 will be published after the release of the present publication.

Vaesuse ja ilmajäetuse näitajad leibkonna vaesuspiiri järgi

Järgmisena vaadeldakse 2015. aasta Eesti sotsiaaluuringu põhjal, kuivõrd on suhtelises vaesuses elavatel leibkondadel^a tagatud normalseks eluloiks vajalikud tegevused, asjad ja hüved võrreldes nende leibkondadega, kes suhtelises vaesuses ei ela (tabel 1).

Tabel 1. Sotsiaalne ilmajäetus leibkonna vaesusriski piiri järgi, 2015

*Table 1. Social deprivation by household poverty risk threshold, 2015
(protsenti – percentages)*

		Leibkonna vaesusriski piir (60% mediaansissetulekust) <i>Household poverty risk threshold (60% of median income)</i>		
		Suhtelise vaesuse piirist allpool elavad leibkonnad	Suhtelise vaesuse piirist ülapool elavad leibkonnad	
		<i>Households living below at-risk-of-poverty threshold</i>	<i>Households living above at-risk-of-poverty threshold</i>	
Läbikulunud riitele asemele uute muretsemine	Jah Yes	63,3	86,0	
<i>Replacing worn-out clothes with new ones</i>	Ei saa seda endale lubada <i>Cannot afford it</i>	67,6	46,9	
	Muu põhjus <i>Other reason</i>	32,4	53,1	
Vähemalt kahe paari välisjalatsite olemasolu	Jah Yes	94,8	98,2	
<i>Owning at least two pairs of outdoor shoes</i>	Ei saa seda endale lubada <i>Cannot afford it</i>	80,5	49,7	
	Muu põhjus <i>Other reason</i>	19,5	50,3	
Vähemalt kord kuus sõprade või sugulastega koos söömine ja joomine	Jah Yes	69,6	82,2	
<i>Having a drink and a meal with friends or family at least once a month</i>	Ei saa seda endale lubada <i>Cannot afford it</i>	45,5	26,4	
	Muu põhjus <i>Other reason</i>	54,5	73,6	
Regulaarse vaba aja harrastuse olemasolu	Jah Yes	48,2	67,4	
<i>Presence of regular leisure activity</i>	Ei saa seda endale lubada <i>Cannot afford it</i>	23,8	15,1	
	Muu põhjus <i>Other reason</i>	76,2	84,9	
Igal nädalal teatava summa ainult endale kulutamine	Jah Yes	76,3	88,3	
<i>Spending a certain amount of money on oneself each week</i>	Ei saa seda endale lubada <i>Cannot afford it</i>	77,6	58,4	
	Muu põhjus <i>Other reason</i>	22,4	41,6	
Kodus internetiühenduse olemasolu	Jah Yes	54,0	82,2	
<i>Internet access at home</i>	Ei saa seda endale lubada <i>Cannot afford it</i>	25,1	16,1	
	Muu põhjus <i>Other reason</i>	74,9	83,9	

^a Leibkond on põhiliselt ühises eluruumis, s.t ühel aadressil elavate isikute rühm, kes kasutab ühiseid rahalisi ja/või toiduressursse. Leibkonda kuuluvad isikud on leibkonnaliikmed. Leibkond on ka üks elav isik.

Tabelis 1 esitatud väited kirjeldavad üleeuroopalisest ühtlustatud, sotsiaalse ilmajäetuse (*social deprivation*) näitajaid, mida Eesti sotsiaaluuringus peale materiaalse ilmajäetuse määra enesehinnangulise vaesuse mõõtmisel kasutatakse. Tabelis olevad sotsiaalse ilmajäetuse näitajad hõlmavad olulisimaid Euroopa tavapäraseks peetavaid elamistingimusi, milles mõned inimesed ressursside puudumise tõttu ilma jäavad. Need näitajad ei kirjelda siiski kõiki vaesuse ja sotsiaalse ilmajäetusega seotud aspekte (nagu tervis, töötus või haridus jne). (Guio jt 2012)

Suhtelise vaesuse piir on esitatud kogu leibkonna kohta ja viidatud sotsiaalse ilmajäetuse näitajad kirjeldavad, kuidas tajuvad eri sotsiaalse ilmajäetuse näitajad suhtelisest vaesusest ülal-või allpool elavate leibkondade liikmed. See võimaldab selgitada, kuidas kirjeldavad suhtelises vaesuses elavate leibkondade liikmed oma võimalusi tavapäraseks eluoluks – vaba aja veetmise võimalused, kontaktid sõprade või sugulastega, puhkuse veetmise võimalused, kulutuste tegemine jt hüved – vörreldest nende leibkondade liikmetega, kes suhtelises vaesuses ei ela.

Ootuspärasedelt on nende leibkondade liikmetel, kes elasid 2015. aastal suhtelise vaesuse piirist allpool, väiksem võimalus saada osa mitmesugustest asjadest, tegevustest ja hüvedest ning kõige sagedamini on põhjuseks see, et leibkond ei saa seda endale lubada. Neid, kes saavad endale hüvesid lubada, on suhtelises vaesuses elavate leibkondade liikmete hulgas kolmandiku võrra kuni poole vähem kui väljaspool suhtelist vaesust elavate leibkondade hulgas.

Suhtelise vaesuse piirist ülalpool elavad leibkonnad põhjendasid tabelis 1 esitatud väidete eitamist kõige sagedamini variandiga „Muu põhjus“ ja märksa harvemini sellega, et leibkond ei saa seda endale lubada. Järgnevalt esitatakse põhjalikum ülevaade suhtelises vaesuses ja väljaspool suhtelist vaesust elavate leibkondade sotsiaalse ilmajäetuse näitajatest.

Läbikulunud riitele asemele saavad uued muretseda 63% suhtelises vaesuses elavate leibkondade liikmetest, samal ajal kui nende leibkondade liikmetest, kes suhtelises vaesuses ei ela, saavad omale uusi riideid osta 86%. Kõige sagedamini ei saa suhtelises vaesuses elavate leibkondade liikmed uusi riideid osta, sest nad ei saa seda endale lubada. Väljaspool suhtelist vaesust elavate leibkondade liikmetel on selleks sagedamini muu põhjus ja vähem on neid, kes ei saa endale uusi riideid lubada.

Vähemalt kaks paari välisjalatseid on enamasti olemas nii suhtelises vaesuses kui ka väljaspool suhtelist vaesust elavate leibkondade liikmetel. Samal ajal on oluline märkida, et ligi 81% suhtelises vaesuses elavatest inimestest, kel vähemalt kaht paari välisjalanõusid ei olnud, ei saanud neid endale lubada. Ülalpool suhtelise vaesuse piiri elavate leibkondade liikmetest ei saanud seda endale lubada ligi kaks korda vähem inimesi.

Vähemalt kord kuus sõprade või sugulastega söömise-joomise sagedust möjutab samuti see, kas leibkond elab suhtelises vaesuses või mitte. Vähemalt korra kuus veedab sõprade või sugulastega sel viisil aega ligi 70% suhtelises vaesuses elavate leibkondade liikmetest ja 82% väljaspool suhtelist vaesust elavate leibkondade liikmetest. Neid, kes ei saa seda endale lubada, on rohkem suhtelises vaesuses elavate leibkondade seas. Mõnel muul põhjusel ei tee seda 74% väljaspool suhtelist vaesust elavate leibkonna liikmetest ja 55% suhtelises vaesuses elavate leibkonna liikmetest.

Regulaarseid vaba aja harrastusi on ootuspärasedelt rohkem neil, kelle leibkond ei ela suhtelises vaesuses (67%), kuid ka ligi pooled suhtelises vaesuses elavate leibkondade liikmed saavad neid endale lubada.

Iga nädal saab teatava summa enda peale kulutada 88% ülalpool suhtelise vaesuse piiri elavate leibkondade liikmetest, kuid näitaja on üsna suur ka suhtelises vaesuses elavatel leibkondadel (76%). Samal ajal neid, kes ei saa seda endale lubada, on suhtelises vaesuses elavate leibkonnaliikmete seas oluliselt rohkem kui nende hulgas, kes ei ela suhtelises vaesuses.

Koduse internetiühendusega leibkondi on märgatavalalt rohkem nende leibkondade seas, kes ei ela suhtelises vaesuses (82%). Näitaja on suhtelises vaesuses elavate leibkondade omast ligi 30 protsendipunkti suurem. Internetiühenduse puudumise põhjuse erinevused on väiksemad, jäädes alla kümne protsendipunkti. Nii suhtelises vaesuses kui ka suhtelisest vaesusest väljaspool elavate leibkondade liikmetest märkimisväärselt suurel hulgal (vastavalt 75% ja 84%) on selleks muu põhjus kui see, et nad ei saa seda endale lubada. See viitab tõenäoliselt asjaolule, et paljud leibkonnad on kodusest internetiühendusest vabatahtlikult loobunud.

Püsivaesus Eestis ja teistes Euroopa Liidu liikmesriikides

Eesti sotsiaaluuring on longituuduuring, milles üks leibkond osaleb neljal järjestikusel aastal. Seega on uuringu tulemustele tuginedes võimalik vaadelda samade leibkondade vaesuse ja sotsiaalse törjutuse näitajate muutust nelja aasta vältel. Üks olulisemaid longituudnäitajaid, mida Eesti sotsiaaluuringu andmete põhjal avaldatakse, on püsivaesuse määr (*persistent poverty rate*).

Püsivaesuse määr näitab, kui suurel osal rahvastikust on ekvivalentnetosissetulek alla suhtelise vaesuse piiri. Leibkondade vaesusriski piir on 60% mediaansissetulekust – uuringuaastal ja vähemalt kahel kolmest uuringule eelnenud aastast^a.

Kuigi püsivaesuse määr on üks EL-i üheteistkümnest olulisimast sotsiaalse kaasatuse näitajast, on see saanud üsna vähe tähelepanu võrreldes näiteks suhtelise vaesuse määraga. Püsivaesuse määr annab aga olulist lisainfot vaesuse levimuse kohta, sest peale suhtelise vaesuse näitajate, mida mõõdetakse konkreetse ajavahemiku kohta, võimaldab püsivaesuse määr näidata, kui suur osa rahvastikust on vaesuses elanud pikka aega – vaesus on seda sügavam, mida kauem inimene seda kogeb (Jenkins ja van Kerm 2011).

Tabelist 2 selgub, et EL-i 28 liikmesriigi ning Islandi ja Norra püsivaesuse näitajate võrdluses aastatel 2007–2015 on Eesti näitaja olnud keskmiselt 11,3%, mis on veidi suurem kui EL-i keskmise (10%). See asetab Eesti 30 riigi võrdluses madalamana kolmandiku ülemisse ossa ja sellega edestab Eesti nii vanu Lõuna-Euroopa kui ka pärast 2004. aastat EL-iga liitunud Ida-Euroopa riike.

Eestis oli püsivaesuse määr kõrgeim 2008. aastal (13,6%) ja madalaim 2013. aastal (9,3%). Riigi püsivaesuse määr on madalam kui suhtelise vaesuse määr, sest püsivaesuse definitsiooni järgi elab püsivaesuses isik, kes peale uuringu toimumise aasta elas suhtelises vaesuses ka kahel varasemal aastal kolmest (Jenkins ja van Kerm 2012).

Püsivaesuse keskmise näitaja oli aastatel 2007–2015 suurem kui Eestis kümnes EL-i liikmesriigis: Rumeenias (18,1%), Bulgaarias (14,7%), Kreekas (13,9%), Horvaatias (13,2%), Itaalias (12,9%), Hispaanias (12,6%), Portugalis (12,5%), Lätis (11,6%), Iirimaa (11,6%) ja Leedus (11,4%).

Kõige väiksemad olid keskmised püsivaesuse näitajad vaadeldaval ajavahemikul EL-i liikmesriikidest Tšehhis (4,2%), Rootsis (4,9%), Taanis (5,1%), Slovakkias (6,6%), Hollandis (6,7%), Soomes (7,2%), Austria (7,3%) ja Prantsusmaal (7,4%). Kõige madalam kõigi riikide võrdluses aga oli püsivaesuse keskmine määr Islandil (3,0%).

^a Glossary: At-risk-of-poverty rate. [www] http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At-risk-of-poverty_rate (01.08.2016)

Tabel 2. Püsivaesuse määr Euroopa Liidu liikmesriikides ning Norras ja Islandil, 2007–2015

*Table 2. Persistent poverty rate in EU Member States, Norway, and Iceland, 2007–2015
(protsenti – percentages)*

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2007.–2015. a keskmise Average of 2007–2015	
Island	4,2	2,7	4,2	3,4	1,8	2,1	2,4	...	2,9	3,0	Iceland
Tšehhi	...	3,9	3,7	5,5	4,2	4,3	4,1	3,4	...	4,2	Czech Republic
Rootsi	2,1	2,6	3,7	4,9	4,1	7,2	7,6	6,6	...	4,9	Sweden
Taani	4,7	4,9	2,7	6,3	6,4	5,7	5,1	5,1	Denmark
Norra	5,9	5,6	5,7	5,5	5,2	6,6	6,2	5,5	7,4	5,8	Norway
Slovakkia	...	4,9	5,4	6,0	7,8	8,6	7,1	6,6	Slovakia
Holland	...	6,4	4,7	8,2	7,7	5,8	6,5	7,7	7,3 ^a	6,7	Netherlands
Soome	7,6	6,8	6,5	7,7	7,5	7,4	7,0	7,0	8,3	7,2	Finland
Austria	5,5	5,6	6,2	6,5	9,8 ^b	8,7	8,9	8,5	8,8	7,3	Austria
Prantsusmaa	6,4	7,0	8,3	7,9	...	7,4	France
Sloveenia	...	7,7	7,0	6,9	7,5	6,1	7,5	9,5	8,1	7,5	Slovenia
Ungari	...	7,7	8,6	5,7	8,3	7,6	7,3	8,6	7,2	7,6	Hungary
Suurbritannia	...	8,5	8,0	7,4	6,9	8,6	7,8	6,5	...	7,7	United Kingdom
Luksemburg	8,9	8,4	8,8	6,0	6,5	7,1	9,2	8,7	...	8,0	Luxembourg
Belgia	7,8	9,0	9,2	9,3	8,0	9,9	8,7	9,5	...	8,9	Belgium
Küpros	...	9,9	10,1	9,2	8,6	8,3	10,0	7,3	...	9,1	Cyprus
Malta	...	7,7	7,7	9,1	11,4	9,7	8,5	10,6	...	9,2	Malta
Saksamaa	...	7,2	8,1	9,1	10,4	10,4	10,6	9,5	...	9,3	Germany
EU-28	...	8,6 ^c	9,1 ^c	9,9	9,8	10,3	10,0	10,3 ^c	...	10,0	EU-28
Poola	...	10,4	10,2	10,5	10,1	10,7	9,0	10,7	...	10,2	Poland
Eesti	11,1	13,6	12,9	9,9	10,5	12,0	9,3	11,2 ^b	...	11,3	Estonia
Leedu	...	10,9	11,4	7,4	7,7 ^b	12,3	10,2	16,0	...	11,4	Lithuania
Iirimaa	11,6	11,6	Ireland
Läti	...	12,6	15,6	10,5	9,3	12,6 ^b	12,1	10,8	10,1	11,6	Latvia
Portugal	14,1	13,1	9,8	13,2	13,6	11,4	11,7	12,0	13,6	12,5	Portugal
Hispaania	10,2	11,0	12,5	11,6	12,7 ^b	13,3	12,1	14,3	15,8	12,6	Spain
Itaalia	14,6	12,7	13,0	11,6	11,8	13,1	13,2	12,9	...	12,9	Italy
Horvaatia	13,2	13,2	Croatia
Kreeka	13,1	13,0	16,1	17,6	10,5	13,8	12,4	14,5	...	13,9	Greece
Bulgaaria	10,7	16,4	16,9	12,9	13,4	16,5	16,2	14,7	Bulgaria
Rumeenia	18,2	16,7	18,2	17,0	20,2	...	18,1	Romania

^a Esialgsed andmed.

^b Katkestus aegreas.

^c Hinnangulised andmed.

^a Preliminary data.

^b Discontinuance in the time series.

^c Estimated data.

Allikas/Source: Eurostat

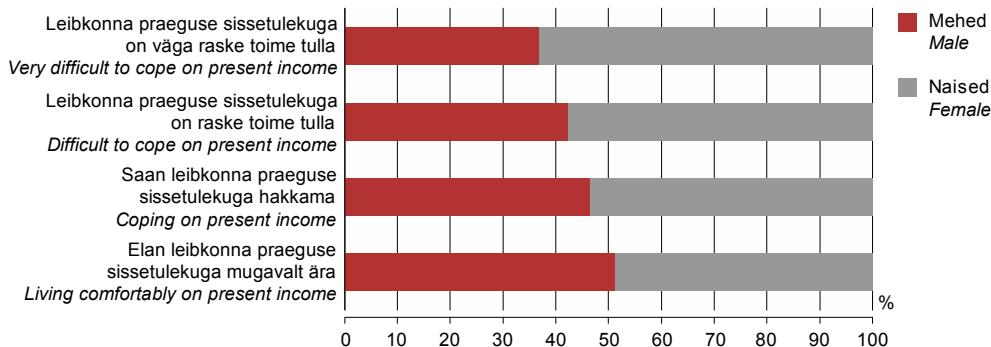
Subjektiivsed hinnangud leibkonna toimetulekule

Sissetulekute alusel arvutatud vaesusmäär näitab, et naised on meestest halvemal järjel ja sama tuleb välja ka subjektiivsetest hinnangutest (joonis 2). Pea kaks kolmandikku nendest, kellel on väga raske oma leibkonna sissetulekuga toime tulla, on naised. Peale madalamata palga põhjustab naiste vaesust majandusliku võimu ebavördne jagunemine leibkonnas. See on ühelt poolt seotud traditsiooniliste soorollide püsimisega ja teisalt naiste püüdega ühendada paremini töö- ja pereelu. Naised on meestest märgatavalt enam seotud nn tasustamata tööga – nad tegelevad

rohkem koduse elu korraldamise ja lastehoiuga (Randoja 2010). Kuigi leibkonna sissetulek koosneb nii naise kui ka mehe palgast, ei tarvitse mehe sissetulek alati jõuda naise kätte perekonna ühisteks tarviliikeks kulutusteks ja kogu pere heaoluks. Naissost vastajate seas oli ka palju pensionäre, kes elavad sageli üksi ja peavad oma kulutustega üksi hakkama saama. Viimast tendentsi toetavad ka toimetulekuhinnangud vanuserühma ja sissetulekuallika järgi (joonised 3 ja 4). Üle 65-aastastel oli võrreldes teiste vanuserühmadega tunduvalt raskem oma sissetulekuga toime tulla. Kõige keerulisemas olukorras olevatest vastajatest ehk nendest, kellel oli enda sõnul leibkonna sissetulekuga väga raske toime tulla, kuulus kõige vanemasse vanuserühma 31%, samal ajal kui nende hulgas, kes elavad oma leibkonna sissetulekuga mugavalt ära, oli üle 65-aastaseid vaid 7%. Vanusesest tingitud raskused sissetulekuga hakkamasaamisel ilmnevad ka hinnangutes sissetulekuallika põhjal (joonis 4). Nendest, kellel on oma leibkonna sissetulekuga väga raske toime tulla, oli 57%-l leibkonna peamine sissetulekuallikas pension. Neist, kes leibkonna sissetulekuga mugavalt ära elavad, oli 79%-l põhiline sissetulekuallikas palk ja vaid 5%-l pension.

Joonis 2. Subjektiivne hinnang leibkonna sissetulekule soo järgi, 2014

Figure 2. Subjective assessment of income of household by sex, 2014

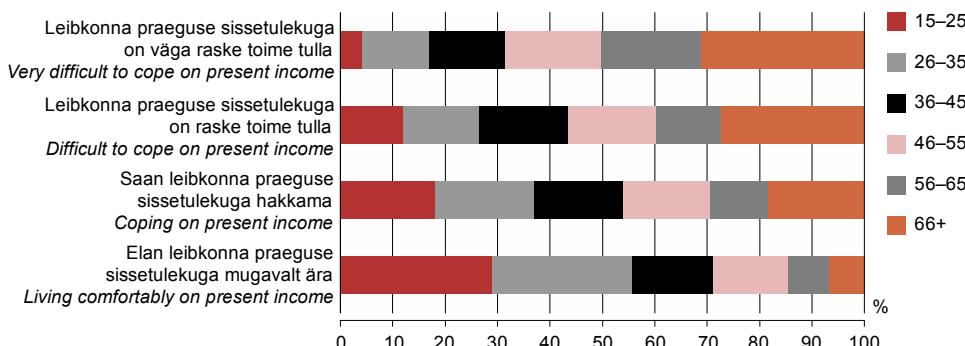

Allikas: Tartu Ülikool

Source: University of Tartu

Joonis 3. Subjektiivne hinnang leibkonna sissetulekule vanuserühma järgi, 2014

Figure 3. Subjective assessment of income of household by age group, 2014

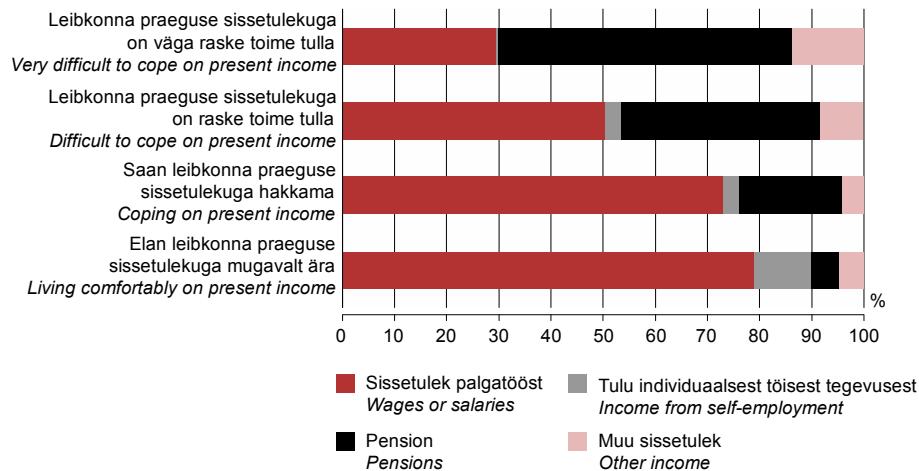

Allikas: Tartu Ülikool

Source: University of Tartu

Joonis 4. Subjektiivne hinnang leibkonna sissetulekule peamise sissetulekuallika järgi, 2014

Figure 4. Subjective assessment of income of household by main source of income, 2014

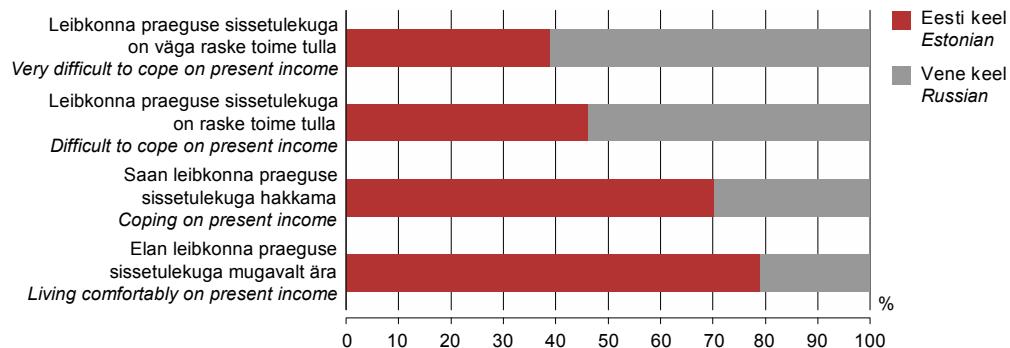
Allikas: Tartu Ülikool

Source: University of Tartu

Kahtlemata on oluline vaesusriski vähendaja eesti keel koduse keelena. Nii on inimestel, kes räägivad kodus vene keelt ja eesti keelt väga hästi ei valda, tööturul raskem toime tulla. Neil on suurema töenäosusega ka madalamad palgad ning suurem oht elada kehvades oludes ja toimetulekuraskustes. Jooniselt 5 selgub, et nende seas, kellel on leibkonna sissetulekuga väga raske toime tulla, oli 2014. aastal kodus peamise keelena vene keelt könelevaid inimesi 61%, kuid köige paremini toimetulijate seas vaid 21%. Seega on vähemusrahvustel suurem töenäosus subjektiivsesse vaesusesse sattuda, kuna nende toimetulek ja ühiskonnas hakkamasaine oleneb nii nende keelest kui ka tööturuvõimalustest.

Joonis 5. Subjektiivne hinnang leibkonna sissetulekule koduse keele järgi, 2014

Figure 5. Subjective assessment of income of household by domestic language, 2014

Allikas: Tartu Ülikool

Source: University of Tartu

Kokkuvõte

Sotsiaalsed näitajad on olulised nii ühe riigi kui ka rahvusvahelisel tasandil. Ühest küljest annavad need riigile ülevaate selle sotsiaalsest olukorras, et hinnata vaesuse ja sotsiaalse ilmajäetuse vähendamisel toimunud arengut ning võrrelda poliitikameetmete efektiivsust. Teisest küljest saab riigi sotsiaalseid näitajaid kasutada ka rahvusvahelises võrdluses, et näha selle riigi positsiooni laiemas rahvusvahelises kontekstis. (Fusco jt 2013)

Artiklis vaadeldi, kuidas on omavahel seotud rahalisele mõõdetavad ehk objektiivse vaesuse näitajad – suhteline vaesus ja absoluutne vaesus – ning inimeste hinnangulise ehk subjektiivse vaesuse näitajad – materiaalne ja sotsiaalne ilmajäetus ning toimetulekuhinnangud.

Selgus, et rahalised ja mitterahalised vaesuse näitajad olid Eestis aastatel 2004–2015 küllaltki sarnased. Materiaalne ilmajäetuse määr oli pooltel aastatel veidi kõrgem kui suhtelise vaesuse määr. Seega on vaesusnäitajate analüüsimal oluline peale rahaliste vaesusnäitajate arvestada ka hinnangulisi ehk tajutud vaesuse näitajaid. Artiklis esitatud süvavaesuse näitajad – absoluutne vaesus ja sügav materiaalne ilmajäetus – olid aastatel 2004–2015 samuti üsna sarnased, jäädes 12% ja 5% vahele. See on osa rahvastikust, kes elab majanduslikult väga raskes olukorras ja kelle elatusstandard on allpool Eestis normaalseks eluolulks vajalikku taset.

Artiklis analüüsiti, mil määral on suhtelises vaesuses elavate leibkondade liikmetel võrrelduna üläpool suhtelise vaesuse piiri elavate leibkondadega tagatud normaalseks eluolulks vajalike tegevuste, asjade ja hüvede olemasolu. Ootuspäraselt on nende leibkondade liikmetel, kes elasid 2015. aastal allpool suhtelise vaesuse piiri, väiksem võimalus saada osa asjadest, tegevustest ja hüvedest, mille abil mõõdetakse üleeuroopaliselt ühtlustatud sotsiaalse ilmajäetuse näitajaid.

Artiklis esitati ka ülevaade Eesti ja EL-i liikmesriikide püsivaesuse näitajatest ehk elanikest, kelle leibkonna sissetulek on olnud alla 60% rahvastiku mediaansissetulekust nii uuringuaastal kui ka vähemalt kahel varasemal aastal kolmest uuringule eelnenud aastast. Eesti ja EL-i liikmesriikide ning Norra ja Islandi püsivaesuse näitajate võrdlemisel selgus, et Eestis oli püsivaesuse määr aastatel 2007–2014 EL-i keskmisest veidi kõrgem ja Eesti oli 30 riigi võrdluses 20. kohal.

Ka inimeste subjektiivne hinnang endi toimetulekule on üks oluline viis vaesust, sh mitme-mõõtmelist vaesust mõõta. Euroopa sotsiaaluuringu selgus, et perekonna kasin sissetulek ja vähesed tarbimisvõimalused jätavad inimese subjektiivsesse heaolusse ja elukvaliteeti sügava jälje. Majanduslikule olukorrale ja rahalisele seisule antavad hinnangud on üldjoontes perekonna sissetulekute põhjal mõõdetava objektiivse sissetulekutasemega otsestelt seotud. Analüüsist järeltus, et suuremates toimetulekuraskustes on naised, vanemaealised, kodus vene keelt kõnelevad ja pensioni saavad elanikud.

Allikad Sources

- Fusco, A., Guio, A.-C., Marlier, E. (2010). Income poverty and material deprivation in European countries. Eurostat: Methodologies and Working papers, pp. 5–12.
- Fusco, A., Guio, A.-C., Marlier, E. (2013). Building a Material Deprivation Index in a Multinational Context: Lessons from the EU Experience. – Poverty and Social Exclusion Around the Mediterranean Sea. / Ed. V. Berenger, F. Bresson. New York: Springer, pp. 43–71.
- Guio, A-E., Gordon, D., Marlier, E. (2012). Measuring material deprivation in the EU. Eurostat: Methodologies and Working papers.
- Jenkins, S., van Kerm, P. (2011). Patterns of persistent poverty: Evidence from EU-SILC. ISER Working Paper Series.
- Jenkins, S., van Kerm, P. (2012). The Relationship between EU Indicators of Persistent and Current Poverty. IZA Discussion Paper Series.
- Laes, T-L. (2013). Vaesuse individuaalne ja sotsiaalne olemus. – Eesti Statistika Kvartalikiri. 1/2013. Quarterly Bulletin of Statistics Estonia. Tallinn: Statistikaamet, lk 57–76.
- Randoja, M. (2010). Vaesuse mustrid. – Vaesus Eestis. Poverty in Estonia. Tallinn: Statistikaamet, lk 64–83.
- Santarelli, E. (2013). A review of the literature on subjective poverty in Europe: A focus on data sources. Working paper No 118 of the department of methods and models for economy, territory and finance. Sapienza University of Rome.
- Spicker, P. (2007). Definitions of poverty: twelve clusters of meaning. – Poverty: An international glossary. Second edition. / Ed. P. Spiker, S. Alvarez Leguizamón, D. Gordon. London, New York: Zed Books, pp. 229–243.
- Strobel, P. (1996). From poverty to exclusion: a wage-earning society or a society of human rights? – International Social Science Journal, Vol 48, No 148, pp. 173–189.
- Tiemann, S. (1993). Option on Social Exclusion. – Official Journal of the European Communities, 93/C 352/13.
- Townsend, P. (1979). Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standards of Living. Berkeley: University of California Press.
- Western, B. (2004). Incarceration and Invisible Inequality. [www]
https://www.russellsage.org/sites/all/files/u4/Western_Incarceration.pdf (01.07.2016).

MULTIDIMENSIONAL POVERTY IN SOCIETY

Karl Viilmann, Tiiu-Liisa Rummo
Statistics Estonia

Introduction

Poverty cannot be described simply as a shortage of income but rather as a much wider concept, also encompassing the nonmaterial elements of poverty which are not directly associated with monetary resources. Poverty and social exclusion can be defined through limited resources, material deprivation, perceived need, living standard, class affiliation, lack of access to various opportunities and resources, lack of security or even intolerable life struggles (Spicker 2007). Even though material subsistence and welfare based on money are held in a very high regard in modern society, it could be said that consumption patterns are not necessarily determined by income alone but also by individual preferences and internal willingness to use a particular product or service.

Multidimensionality is an important aspect to consider when speaking about poverty. It cannot be assumed that the phenomenon of poverty can be measured simply on the basis of income. Consequently, social exclusion is not linked to the level of income alone, but also encompasses areas such as health, education, access to services, housing and debt (Tiemann 1993). It could be argued that social exclusion is a systematic, multidimensional process of marginalisation and separation affecting both individuals and groups (Strobel 1996), and it can lead to increased vulnerability of members of society through material loss and withdrawal from society.

Therefore, psychological dejection caused by poverty is also an important aspect which should be taken into account in an analysis of welfare levels. Psychological/subjective inequality, as perceived in society as a whole as well as in the situation of other members of society, can affect a person's overall participation in social life, as well as career, participation in education and even health indicators. Poor health in turn reduces a person's opportunities in the labour market, leading to decreased productivity and time spent doing high-quality and fruitful work. As a result, it is sometimes difficult to establish whether poverty is the cause or the consequence.

Many poverty-related negative aspects in society can be linked in general terms to unequal distribution of power, large gaps and hierarchies that create tension. In this context, we should emphasise the social differences resulting from objective and subjective poverty, as well as the extent to which they can affect the aspects of an individual's participation in society and the cultural sphere, or their role as citizens in the economic system as a whole. As lower income contributes to economic and social inactivity, a gap emerges on the human activity and inactivity scale, which leads to an external and/or internal conflict and causes visible or invisible tensions between social strata. Researchers of social stratification have found that even if a society is ostensibly governed by egalitarian principles, the fair surface can function as a cover for hidden inequality (e.g. Western 2004). Concealed or visible poverty and social inequality create a situation where poor people develop values, notions, norms and behaviours that differ from those of better-off persons due to their limited opportunities, unique experiences and needs (Townsend 1979).

All dimensions of poverty cannot be measured in the same way and different measurement methods can produce different results. There have been many attempts at developing integrated indexes in order to facilitate a better understanding of the different facets of poverty and the varied nature of inequality. Income poverty can, but does not have to be in correlation with living conditions, the dimensions of material deprivation or perceived subjective poverty. It cannot be said that a particular approach is the correct one or a particular method of poverty measurement paints a better or more realistic picture compared to another. It is important to observe the big picture and to see the multidimensional nature of poverty as inevitability, attempting an in-depth investigation of the complex nature of inequality.

Poverty is sometimes approached, studied and measured through a prism of objectivity and subjectivity. Objective poverty means an actual shortage of available resources, which can be measured in terms of income or expenses. The most common method is to consider income. The critics of the objective approach to poverty have claimed that an objective determination of satisfaction of human needs is very difficult to achieve. In the case of subjective poverty, it is the individual who assesses whether he or she has sufficient resources for normal subsistence or what is the perceived level of resources compared to others. Different indicators have been used in this case as well. However, in most cases people are asked to give a subjective assessment of their material subsistence and economic status (based on a scale). Sometimes, indirect options are used by asking respondents to assess their level of satisfaction with their economic situation or income.

A thorough overview of poverty can be obtained from surveys collecting data on the dimensions of poverty, especially when the surveys include a longitudinal component (Santarelli 2013). From 2004, the Member States of the European Union (EU) use the EU-SILC^a survey for studying poverty; it facilitates collection of objective poverty indicators based on income data, longitudinal poverty indicators, and self-reported and subjective poverty indicators, supporting measurement of the multidimensional nature of poverty. Poverty trends can be analysed on the basis of the data from the European Social Survey. This survey facilitates estimates of subjective income-based welfare and observations of gaps in self-reported welfare in society by different socio-demographic characteristics.

This paper examines multidimensional poverty through objective indicators of monetary income and self-reported subjective poverty indicators, also known as indicators of material or social deprivation. An analysis of the different aspects of poverty supports a thorough description of the extent, depth and coexistence of poverty indicators, which helps to draw conclusions about the level of exclusion caused by different experiences of poverty in society. This analysis of the components of poverty is based on the data from the Estonian Social Survey (ESS) which is conducted by Statistics Estonia and which represents the Estonian portion of the European harmonised EU-SILC survey, as well as on the data of the European Social Survey which is a pan-European survey conducted by the University of Tartu.

Material deprivation and relative poverty

Figure 1 (p. 55) provides an overview of the objective and subjective indicators of poverty based on the Estonian Social Survey data from 2004 to 2015. The Figure reveals a rather similar distribution of income-based (relative poverty) and self-reported subjective (material deprivation) poverty indicators in the observed time period. For this reason it is important to consider descriptions of both income-based and self-reported indicators when analysing poverty indicators in the Estonian context.

Relative poverty is one of the objective poverty indicators which is measured on the basis of household income. The EU has established the at-risk-of-poverty threshold at 60% of the median equalised yearly disposable income^b of household members. A person lives in relative poverty (or income poverty) if his or her household's equalised disposable income – household income divided by the sum of consumption weights of household members – is below the at-risk-of-poverty threshold (Fusco, Guio and Marlier 2010). The at-risk-of-poverty rate measures the income of individuals in relation to the income of other residents of the country. Relative poverty is a situation where a person's living conditions are inferior to the average standard of living or to the generally accepted and desirable level in society.

^a EU Statistics on Poverty and Living Conditions (EU-SILC). [www] <http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/overview> (01.08.2016)

^b Equalised disposable income is the sum total of income from paid employment, individual work, property income, social transfers, regular monetary payments from other households and income tax refunds less any regular payments of the household to other households, property taxes and additional amounts of income tax.

Material deprivation rate is the second important poverty indicator which is often observed in combination with relative poverty. The material deprivation indicator is also a European harmonised poverty indicator and it is used to measure the percentage of persons who are unable to afford at least three of the following nine items: 1) payment of rent and utility bills; 2) keeping their home adequately warm; 3) unforeseeable expenses; 4) eating food containing meat, fish or equivalent proteins every other day; 5) a holiday week away from home; 6) a car; 7) a laundry machine; 8) a colour TV; 9) a telephone. This is a subjective poverty indicator, based on individuals' own assessments. Measurement of material deprivation has been a regular part of the EU agenda since 2004 (Fusco et al. 2013). Most studies have reached the conclusion that persons living in relative poverty do not necessarily suffer from material deprivation (Fusco, Guio, Marlier 2010) but both indicators are usually examined together in poverty studies.

Figure 1 (p. 55) indicates that, in half of the observed twelve years, the level of material deprivation has been slightly above the level of relative poverty. Consequently, some people who did not live in relative poverty have perceived in half of the years of the observation period that they do not have sufficient resources for a dignified life. In 2005, the level of material deprivation exceeded the level of relative poverty by 8.3 percentage points; the gap between relative poverty and material deprivation has been narrower in the other years. Nearly one fifth of the population has lived in relative poverty in the years observed. The lowest levels of material deprivation were recorded in 2008 (12.4%), 2015 (12.8%) and 2007 (15.4%).

As background indicators, Figure 1 includes one other objective poverty indicator – absolute poverty rate – and one subjective poverty indicator – severe material deprivation rate. Absolute poverty affects that part of the population that only has access to minimum means of subsistence required for a dignified life. The absolute poverty threshold is based on the calculation of the smallest amount of money required for meeting basic physiological needs – including food or minimum food basket, shelter, clothes and other expenses. The living standard of households living below the absolute poverty threshold does not reach the level required for a dignified life (Laes 2013).

Severe material deprivation is experienced by the persons who are unable to afford at least four of the above nine items characterising material deprivation.

As described above in connection with relative poverty and material deprivation levels, the distribution of the indicators of absolute poverty and severe material deprivation rates were also quite similar in the period from 2004 to 2015. The absolute poverty rate (14%) exceeded the severe material deprivation rate by nearly 5 percentage points only in 2004. In the other years the differences have been smaller. The indicators have been trending downwards since 2005, remaining between 5% and 12%. This suggests that there is a good correlation between self-reported (severe material deprivation) and objective (absolute poverty) profound poverty indicators and they provide rather similar descriptions of different aspects of poverty.

Poverty and deprivation indicators in relation to household poverty threshold

Next we use the data from the Estonian Social Survey of 2015 to assess the level of availability to households^a living in relative poverty of activities, things and benefits required for a dignified life compared to households not living in relative poverty (Table 1, p 56).

The statements presented in Table 1 (p. 56) describe the harmonised European indicators of social deprivation which are used in the Estonian Social Survey for measurement of self-reported poverty in addition to the indicators of material deprivation. The described social deprivation indicators cover the main aspects associated with living conditions, which are considered normal in Europe and which are not accessible to some people due to insufficient resources. However,

^a Household means primarily a group of persons who share a dwelling, i.e., live at the same address, and share financial and/or food resources. Persons who belong to a household are household members. A person living alone is also a household.

the indicators do not describe all aspects associated with poverty and social deprivation (such as health, unemployment, education, etc.) (Guio et al. 2012).

The at-risk-of-poverty threshold is provided at the level of an entire household and the indicators of social deprivation describe how various indicators of social deprivation are perceived by the members of households living above and below the at-risk-of-poverty threshold. This helps to clarify how the members of households living in relative poverty describe their opportunities for dignified life in comparison to the members of those households who do not live in relative poverty – leisure opportunities, contacts with friends or family members, recreation opportunities, expenditures and other benefits.

As expected, the members of households who lived below the at-risk-of-poverty threshold in 2015 have fewer opportunities to experience various things, activities and benefits, with the most common reason being that the household cannot afford them. The number of benefits which the members of households living in relative poverty can afford is one third to half of the normal level.

In households living above the at-risk-of-poverty threshold, respondents most frequently explained statements presented in Table 1 (p. 56) with "Other reason" and used the explanation of inability to afford them much more infrequently. The following is a more in-depth overview of the distribution of social deprivation indicators in households living in or out of relative poverty.

Worn-out clothes can be replaced by new ones by 63% of members of households living in relative poverty, while 86% of members of households not living in relative poverty can afford new clothes (Table 1, p. 56). The most frequent reason for this, as reported by members of households living in relative poverty, is that they cannot afford new clothes. Households that are not living in relative poverty tend to provide other reasons for not buying new clothes and the statement that they cannot afford them appears with much lower frequency.

At least two pairs of outdoor shoes are generally available to members of households both in and out of relative poverty. However, it is important to note that nearly 81% of members of households living in relative poverty that did not have at least two pairs of outdoor shoes, could not afford them. The ability to afford two pairs of outdoor shoes increased by a half among household members not living in relative poverty.

The fact whether a household lives or does not live in relative poverty also affects the **ability to get together with friends or family for a drink or a meal at least once a month**. Nearly 70% of members of households living in relative poverty and 82% of members of households not living in relative poverty can afford monthly drinks or meals with friends or family. The number of persons who cannot afford that is higher among households in relative poverty. Another reason for not doing so was mentioned by 74% of members of households not in relative poverty and by 55% of members of households living in relative poverty.

As expected, **regular leisure activities** are more common among persons whose household is not living in relative poverty (67%), but nearly half of members of households living in relative poverty can still afford regular leisure activities.

The ability to spend a small amount of money each week on oneself is more prevalent among the members of those households who do not live in relative poverty (88%), but the indicator is relatively high also among members of households living in relative poverty (76%). However, the share of persons who cannot afford that is significantly greater among the members of households living in relative poverty compared to those who are not.

Internet access at home is significantly more prevalent among households not living in relative poverty (82.2%). This indicator is nearly 30 percentage points higher than the corresponding indicator of households in relative poverty. The differences between reasons for not having internet are much smaller, remaining below ten percentage points. A remarkably large number of household members, both in relative poverty (75%) and not in relative poverty (84%), explain the absence of internet access at home by reasons other than that they cannot afford it. This is probably a reflection of the fact that many households have voluntarily stopped using internet access services at home.

Persistent poverty in Estonia and other EU Member States

The Estonian Social Survey is a longitudinal survey in which a household participates in four consecutive years. Consequently, the results of the survey enable monitoring of changes in poverty and social exclusion indicators of the same households over the course of four years. Persistent poverty rate is one of the most important longitudinal indicators that can be monitored based on Estonian Social Survey data.

Persistent poverty rate indicates the percentage of population whose equalised disposable income is below the at-risk-of-poverty threshold. The threshold for household poverty risk is 60% of median income in the survey year and in at least two of the three years preceding the survey^a.

Even though persistent poverty rate is among the eleven main social inclusion indicators in the EU, it has received rather limited attention in comparison, for instance, to the at-risk-of-poverty rate. However, the persistent poverty rate provides important additional information on the extent of poverty because persistent poverty rate can supplement the relative poverty indicators, which are measured in reference to a particular time, by showing the percentage of population that has been living in poverty for a longer period – the severity of poverty increases with the duration of the time when a person experiences it (Jenkins & van Kerm 2011).

Table 2 (p. 59) indicates that, in the comparison of persistent poverty indicators of the 28 Member States of the EU, Iceland, and Norway from 2007 to 2015, Estonia's average indicator has been 11.3%, which is slightly above the EU average (10%). This places Estonia in the upper part of the lower third of the 30 countries compared and means that Estonia is ahead of both the old Southern European countries as well as the Eastern European countries that acceded to the EU in 2004.

Estonia recorded the highest persistent poverty rate in 2008 (13.6%) and lowest in 2013 (9.3%). As a consequence of the definition of persistent poverty, a country's persistent poverty indicator is lower than relative poverty indicator, because a person lives in persistent poverty if, in addition to living in relative poverty in the survey year, he or she has lived in relative poverty also in two of the preceding three years (Jenkins & van Kerm 2012).

From 2007 to 2015, the average persistent poverty indicator was higher than in Estonia in ten EU Member States: Romania (18.1%), Bulgaria (14.7%), Greece (13.9%), Croatia (13.2%), Italy (12.9%), Spain (12.6%), Portugal (12.5%), Latvia (11.6%), Ireland (11.6%) and Lithuania (11.4%).

In the period observed, the lowest persistent poverty indicators were recorded in the Czech Republic (4.2%), Sweden (4.9%), Denmark (5.1%), Slovakia (6.6%), the Netherlands (6.7%), Finland (7.2%), Austria (7.3%) and France (7.4%). However, Iceland had the lowest average persistent poverty rate (3.0%) among all the countries compared.

Subjective assessments of household welfare

The income-based poverty rate indicates that women are in a worse situation than men and the same can be seen in subjective assessments (Figure 2, p. 59). Women constitute nearly two thirds of the persons who find it very difficult to cope with the household income. In addition to lower wages, poverty among women is facilitated by unequal distribution of economic power in households. This is associated, on the one hand, with persisting traditional gender roles and, on the other hand, with women's attempts at combining work and family life. Women are much more than men involved in so-called unpaid work – they spend more time on managing home affairs and caring for children (Randoja 2010). Even though household income includes the wages of both female and male partners, the income of the male partner is not always available to the female partner to pay for essential shared expenses and for welfare of the entire family. The group of female respondents also include many pensioners who often live alone and have to

^a Glossary: At-risk-of-poverty rate. [www] http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At-risk-of-poverty_rate (01.08.2016).

manage their expenditure without assistance. This latter trend is also confirmed by assessments of coping ability by age group and source of income (Figures 3 (p. 60) and 4 (p. 61)). Compared to other age groups, over-65-year-olds had much greater difficulties ensuring subsistence at their income level. 31% of the respondents in the group with greatest difficulties, i.e., who reported major struggles with trying to subsist on their household income, belonged to the oldest age group, while only 7% of those who could comfortably subsist on their family income were over-65-year-olds. Age-related difficulties with subsidizing on income are also apparent in the assessments by sources of income (Figure 4, p. 61). Pension was the main source of family income for 57% of the persons who reported major struggles with trying to subsist on their household income. Among those who could comfortably subsist on their family income, 79% received the main income from wages and only 5% from pension.

Estonian as the domestic language is an important factor for reducing poverty risk. Persons who speak Russian at home and do not have a good command of Estonian have more difficulties in the labour market. They are more likely to receive lower wages and they are exposed to a greater risk of living in poor conditions and struggling with subsistence. Figure 5 (p. 61) indicates that persons with Russian as the main domestic language in 2014 constituted 61% of those who found it very difficult to subsist on family income, while only 21% of those who had the least subsistence problems. Consequently, ethnic minorities are more likely to fall into subjective poverty because their ability to earn a living and cope in society depends both on their language skills and opportunities in the labour market.

Conclusion

Social indicators are important within a country as well as at the international level. On the one hand, they provide the government with an overview of the country's social indicators, based on specific criteria, in order to assess developments in reducing poverty and social deprivation and to compare efficiency of various policy measures. On the other hand, social indicators of a country can also be used in international comparisons in order to identify the country's position in a wider international context (Fusco et al. 2013).

This article examined the connections between objective monetary poverty indicators – relative and absolute poverty – and self-reported or subjective poverty indicators – material and social deprivation and assessments on welfare.

The paper indicates that monetary and non-monetary poverty indicators were rather similarly distributed in the Estonian society from 2004 to 2015. In half of the observed years, the level of material deprivation has been slightly above the at-risk-of-poverty rate. Consequently, it is important to analyse self-reported or perceived poverty indicators in addition to monetary poverty indicators. The severe poverty indicators – absolute poverty and severe material deprivation – were also similarly distributed over the years 2004–2015, ranging from 5% to 12% in the period observed. This reflects the part of the population that lives in a very difficult economic situation with the standard of living below the level which would be necessary for a dignified life in Estonia.

The article also includes an analysis of access to activities, things and benefits required for a dignified life in the case of households in relative poverty compared to households not living in relative poverty. As expected, the members of households that lived below the at-risk-of-poverty threshold in 2015 had fewer opportunities to experience various things, activities and benefits, which are used to measure harmonised European social deprivation indicators.

The article also provides an overview of persistent poverty indicators in Estonia and in EU Member States. Persistent poverty refers to the part of the population that has received income below 60% of the median population income in the survey year and at least in two of the preceding three years. A comparison of persistent poverty indicators between Estonia and EU Member States, Norway, and Iceland indicates that Estonian average persistent poverty rate from 2007 to 2014 was slightly higher than the EU average and ranked Estonia twentieth among the 30 countries compared.

Subjective perception of welfare is also an important measure of poverty, including multidimensional poverty. The data from the European Social Survey indicated that a low level of family income and the consequent limited consumption opportunities leave a deep mark in a person's subjective welfare and quality of life. The assessments of one's economic situation and financial status are generally in direct correlation with the objective level of income, which is measured on the basis of family income. The analysis suggested that greater subsistence difficulties are experienced by women, older people, those who speak Russian at home, and pensioners.

VÖRDSEMA ÜHISKONNA VÕIMALIKKUS KULTUURI NÄITEL

Triinu Lukas
Statistikaamet

Sissejuhatus

Kultuurielus osalemise on huvitav nii pealtvaataja kui ka tegijana, parandab inimeste vaimset võimekust, suurendab emotсionalset intelligentsust (vt vooseisundi ja kunstitarbimise olukorra sarnasusi, nt Csikszentmihalyi ja Robinson 1990) ja eluga rahulolu (Hion jt 1988: 118). Nende 21. sajandil väga vajalike oskuste arendamise kõrval on kultuur ka võimas meedium, mida saab kasutada nii sotsiaalsete muutuste toomiseks (Adams 2002; Sharpe 2008; Bredeson 2008) kui ka olemasolevate võimusuhete kinnistamiseks (Bourdieu 1984; Alexander, Giesen ja Mast 2006). Viimast silmas pidades lõi Pierre Bourdieu kultuurilise taastootmise teooria. Ta väitis, et mitte žanritevaheline kunstispetsiifiline kvaliteet, vaid nende tarbijate staatusenäitajad on kõrg- ja popkultuuri üksteisest eristamisel olulised (Bourdieu 1992). 1970. aastate Prantsusmaal, Bourdieule tuttavas ühiskonnas, oli kultuur sotsiaalsete klasside markeerija, selle eri vormid olid mõeldud eri klassidesse kuuluvatele inimestele ja staatusele sobimatut kultuuri tarbides võis oodata sotsiaalset hukkamöistu. N-ö õige ehk kõrgkultuuri publikuks olemisel saadud kultuuriline kapital aga tagas ligipääsu teist liiki kapitalidele (sotsiaalsele, materiaalsele). Nii oli kerge tekkima olukord, kus ühe kapitali puudumisel puudusid ka teised.

Eestis on kultuuritarbimise olukord üritustel käimiste arvu poolest väga hea ja kultuuritarbimine üldiselt silmapaistvalt suur. Eurobaromeetri kultuuritarbimise indeks näitab, et 2013. aasta seisuga kuulus 30% Eesti elanikest väga suure ja suure aktiivsusega kultuuritarbijate rühma. Euroopa Liidus (EL) keskmiselt oli selles rühmas vaid 18% elanikest. Koos Rootsi, Taani, Hollandi ja Soomega on Eesti selle indeksi järgi kultuuritarbimise aktiivsuselt EL-i eesotsas. Kultuurielus mitteosalemise põhjustena nimetavad just eestimaalased köige harvem huvipuudust (Cultural ... 2013). Eestit on peetud ka üsna vördse ühiskonnaga riigiks. Õigemini öeldult on Eestis klassiühiskonna olemasolust või olemasolu võimalikkusest vähe räägitud, sest klassivahede rõhutamist on seostatud kommunismidiskursusega (Helemäe ja Saar 2012). Kui Bourdieu kirjutiste aluseks oli 1970. aastate Prantsusmaa tugevalt kinnistunud klassiühiskond, tekib küsimus tema teoria sobitumisest Eesti konteksti. Siiski räägivad uurimused sellest, et pärast taasiseseisvumist tekinud sotsiaalne ebastiilisus (Kalmus ja Vihalemm 2007: 99) ja varem peaaegu olematu töötusmäära kiire tõus (Saar 2010) võimaldasid tekkida üleminekuaja võitjate ja kaotajate rühmadel ning panid aluse stabiilsete sotsiaalsete kihtide arengule (Lauristin 2004). Alates 2010. aastast on sissetulekute ebavõrdsus pidevalt kasvanud, nii et aastaks 2014 sai Eestist köige suurema sissetulekute ebavõrdsusega riik EL-is (Gini indeks ehk ühiskonna köige rikkamate ja köige vaesemate inimeste sissetulekute erinevus on Eestis 35,6 (Gini ... 2016)). See on võimaldanud katsetada taastootmise teoria sobivust Eesti ühiskonda. Näiteks on uurijad leidnud, et rahvusel on eestimaalaste kultuuritarbimisele suur mõju (Lõhmus jt 2009; Vihalemm ja Lauristin 2015).

Kui vaeste ja rikaste vahele on tekinud püsivad klassivahed, on Bourdieu teoria kohaselt oht, et kultuuritarbimine (kultuurilise kapitali üks element) kui selline on üks sotsiaalelu aspekte, mis hakkab sotsiaalseid erinevusi kinnistama (kultuursus kui prestiig). Kas ühiskonna ebavõrdsuse kasvades suurenevad ka lõhed eestimaalaste kultuuritarbimises? Kuna kultuuritarbimise aktiivsust täiskasvanueas mõjutab institutsionaliseeritud kultuuriga kohanemise ehk sotsialiseerumise aktiivsus lapseeas (Van Eijck 1999), annab tuleviku kultuuritarbimise kohta aimu laste kultuuritarbimise harjumuste väljaselgitamine. Eesti üsna egalitaarne haridussüsteem aitab eri sotsiaal-majandusliku taustaga perekondade lastel kultuuriga tutvuda. Kas see suudab kultuurilise kapitali ebavõrdsel jaotumist stabiliseerida või mõjutab laste kultuuritarbimise harjumuse tekkimist siiski olulisel määral vanemate sotsiaal-majanduslik taust? Millised inimeste sotsiaal-majandusliku olukorra näitajad 5–14-aastaste laste kultuuritarbimise aktiivsust köige enam mõjutavad?

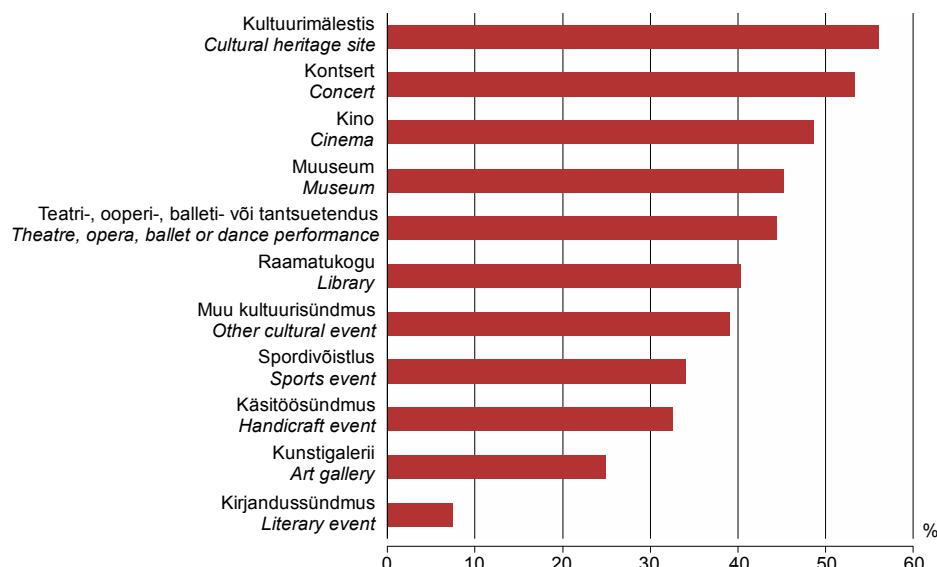
Et neile küsimustele vastata, kasutatakse analüüsiks 2015. aasta turismiuuringu kultuurimooduli andmeid. Kuna kultuurimoodulis ei ole eraldi küsimusi laste kohta, millele lapsed ise vastata saaksid, vaid küsimustele vastavad vanemad oma kultuuritarbimise ja nende 5–14-aastaste laste kohta, käsitleb suur osa artiklist vähemalt 15-aastaste Eesti elanike kultuuritarbimist mõjutavaid tegureid. Selle põhjal saab uurida, mil määral mõjutavad vanemate kultuurikäitumist enim mõjutanud näitajad nende laste kultuuritarbimist. Kui vanemate sotsiaal-majandusliku tausta möju laste kultuuritarbimisele on märkimisväärne ehk mõnedest sotsiaal-majanduslikest rühmadest pärit lapsed tarbivad kultuuri vähem kui teised, võib järeltada, et erinevatest oludest pärit lapsed tarbivad kultuuri erinevalt kas võimaluste, vajaduse või huvide erinevuste tõttu. Sel juhul ei saa kõik lapsed kultuuritarbimise positiivsetest mõjudest võrdselt osa.

Eestimaalaste kultuuritarbimine

Eesti elanikud on aktiivsed kultuuritarbijad. Kõige aktiivsemalt küllastatakse kultuurimälestisi ja käiakse kontserdil. 2015. aastal oli viimase 12 kuu jooksul kultuurimälestisi küllastanud 56% ja kontserdil käinud 53% vähemalt 15-aastastest eestimaalastest. Aktiivseid kultuuritarbijaid ehk aasta jooksul vähemalt ühel kultuuriüritusel käinud vähemalt 15-aastaseid Eesti elanikke oli 84%. Kõige aktiivsemad kultuuritarbijad elavad Lääne maakonnas, kus neid oli 90% elanikest. Kõige väiksem – 70% – oli Valga maakonna näitaja.

Joonis 1. Vähemalt korra kultuuriüritusel või -asutuses käinute osatähtsus rahvastikus kultuurivaldkonna järgi, 2015

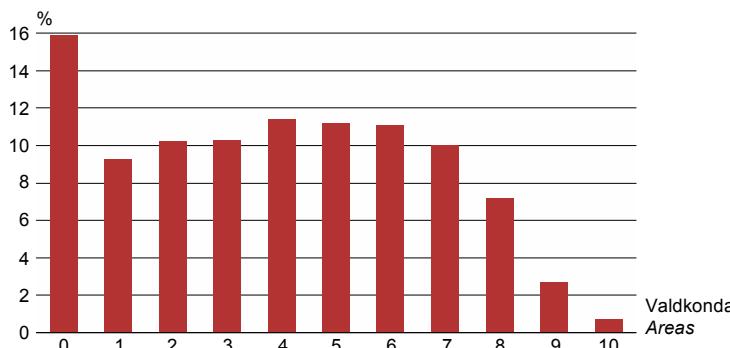
Figure 1. Share of persons who participated in cultural event or visited cultural venue at least once in population by cultural area, 2015

Joonis 2 kirjeldab, kuidas jaguneb elanike kultuuriline aktiivsus kultuurivaldkonna järgi. Kultuuritarbimise aktiivsust mõõdetakse sellega, mitme kultuurivaldkonna vähemalt ühel sündmusel on inimene viimase 12 kuu jooksul käinud. Kõige rohkem ehk 16% oli kultuuriliselt mitteaktiivseid, kes ei olnud uuiringule eelnened aasta jooksul osa võtnud mitte ühestki joonisel 1 oleva kultuurivaldkonna üritusest. Enim – üle 11% – oli neid, kes olid kokku puutunud nelja valdkonnaga, ning kõige vähem ehk alla 1% kõikide valdkondadega kokkupuutunuid ehk kõige aktiivsemaid kultuuritarbijaid

Joonis 2. Kultuurielus osalemine valdkondade arvu järgi, 2015

Figure 2. Cultural participation by number of areas, 2015

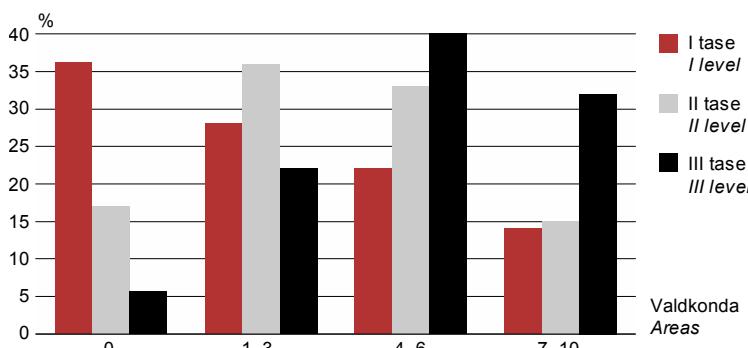
Kultuuritarbimist mõjutavad tegurid

Haridus

Hariduse mõju kultuuritarbimisele on eri uuringute järgi üks suurimaid. Kõrgema haridustasemega inimesed on üldiselt ka aktiivsemad kultuuritarbijad ja tarbivad eriilmelisemat kultuuri. (Bennett jt 1999; Roose jt 2012; van Eijck ja Bargeman 2004; Elanikkonna ... 2003; Vihalemm ja Lauristin 2015) Siinses artiklis, Eesti konteksti analüüsides kasutatakse hariduse mõju vaatlemiseks kolmeastmelist hariduse liigitust. Esimese taseme haridusena käsitletakse koolieelset haridust, põhihariduse esimest, teist ja kolmandat astet ja põhihariduse nõudeta kutseharidust. Sellesse kategooriasse kuuluvad ka algharidusaasta inimesed. Teise taseme haridus on arvestatud koos teise taseme järgse ja kolmanda taseme eelse haridusega. Kategooria liidab keskhariduse, kutsehariduse, kutsekeskhariduse, põhiharidusjärgse tehnikumihariduse ning kutsekeskhariduse või keskhariduse alusel kutsehariduse omandanud inimesed. Kolmenda taseme hariduse kategoorias on keskharidusjärgne keskeri- või tehnikumiharidus ning bakalaureuse-, magistri- ja doktorikraad. Joonis 3 näitabki, et haridustasemed on kultuuritarbimise aktiivsusega seotud nii, et esimese taseme haridusega inimesed olid ülekaalus mitte ühegi kultuurivaldkonnaga kokkupuutunute rühmas, samal ajal kui kolmenda taseme haridusega inimesed tarbisid aasta jooksul enamasti nelja kuni kuue valdkonna kultuuri ning teiste haridustasemetega võrreldes oli neid kõige enam ka seitsme kuni kümne valdkonna rühmas.

Joonis 3. Kultuuritarbimise aktiivsus haridustaseme järgi, 2015

Figure 3. Cultural consumption activity by level of education, 2015

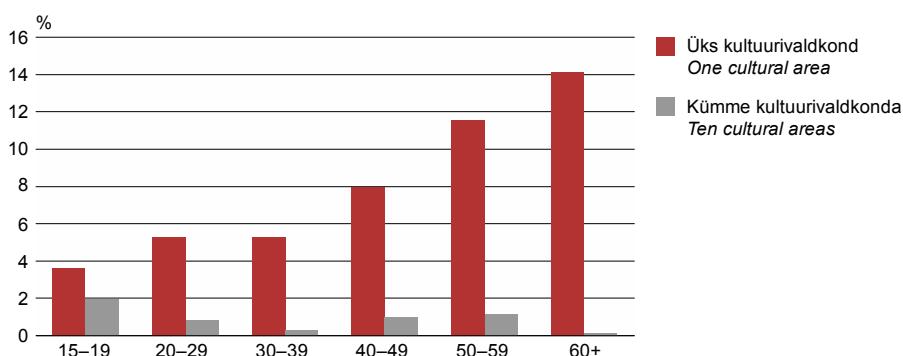

Vanus

Uuringute järgi on ka vanusel kultuuritarbimisele suur mõju, paljuski selle tõttu, et sama põlvkonna inimesed on sarnaste kultuuriharjumustega, sest on õppinud samas haridussüsteemis ja elanud sama sotsiaalse konteksti mõjuväljas (van Eijck ja Bargeman 2004). Joonisel 4 selgub, et Eestiski käib vanuse ja kultuuritarbimise aktiivsuse suhe üht jalga muu Euroopaga. Kui kõige vanemas vanuserühmas oli suurim (14%) vaid ühe valdkonna üritustel käinute osatähtsus, siis kõige nooremas vanuserühmas oli neid kõigest 4%. Vanuse tõistes kõige vähem aktiivsete inimeste osatähtsus vanuserühmas kasvab. Kõige aktiivsemaid ehk kõigi kümne valdkonna üritustel käinud inimesi oli enim just kõige nooremas (2%) ja kõige vähem (0,1%) vanimas vanuserühmas. Seega, kui vanemad inimesed kultuuri tarbivad, piirduvad nad üldjuhul pigem väiksema arvu valdkondadega.

Joonis 4. Väikseima ja suurima aktiivsusega kultuuritarbijad vanuserühma järgi, 2015

Figure 4. Most and least active culture consumers by age group, 2015

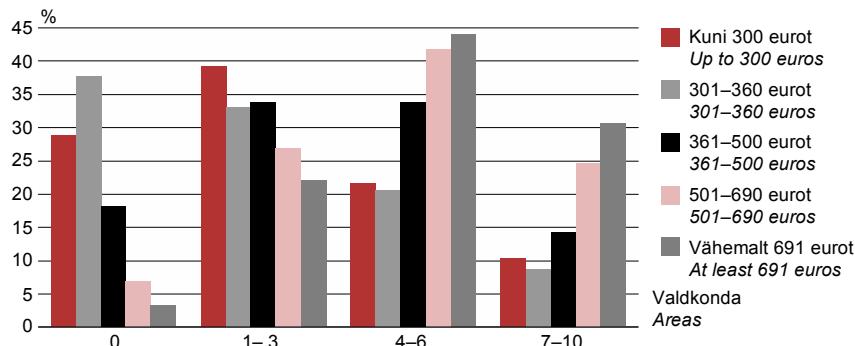

Võib oletada, et Eestis aitab vanuse suurt mõju seletada Eesti mõneti ainulaadne kontekst. Inglehart (1997) kohorditeooria järgi muudavad suured sotsiaalsed muutused (nagu Eesti taasiseseisvumine) sotsiaalseid väärtsusi ja noored kasvavad üles hoopis teistsugustes väärtsus-ramides kui vanemad generatsioonid (refereerinud Wang ja Xu, 2009: 263). Et kultuuritarbimise aktiivsus on seotud mitmesuguste väärustega, võivad vanade ja noorte kultuuritarbimise harjumused erineda, kusjuures nooremate vanuserühmade haare on suurem, kuna neil ei ole kombeks tarbida ainult nende valdkondade kultuuri, milles on esindatud klassikalised kõrgkultuuri žanrid, vaid ka popkultuuri (valdkonnana on näiteks kino ja sport uurimustes liigitatud popkultuuri alla, samal ajal kui esituskunstid ja lugemine kõrgkultuuri kategooriasse (nt van Eijck ja Bargeman 2004)). Joonisel 4 on esindatud laias laastus taasiseseisvumisaegne põlvkond (20-29-aastased), selle eelne (30-49-aastased) ja järgne (15-19-aastased) põlvkond ning need, kes vähemalt poolt elust on elanud Nõukogude Liidu aegses kinnises ühiskonnas (vähemalt 50-aastased). Ingleharti järgi võivad suure ühiskondlike ja majanduslike muutuste järgsed põlvkonnad olla hoopis teistsuguste väärushinnangutega kui nende vanemad ning seepärast võib praeguse alla 30-aastaste suur kultuuriline aktiivsus olla üks taasiseseisvumise viljadest. Teiseks on rahvastiku vanuseline koosseis maakonniti väga erinev – maapiirkondades on keskmise vanus tunduvalt kõrgem kui linnades ehk kultuurielu keskustes. Eestis elavate inimeste tervena elatavate aastate arv on samuti tunduvalt väiksem kui enamikus Lääne-Euroopa riikides või Skandinaavias, mistõttu Eestis on vanematel inimestel keerulisem palju väljas käia (Healthy ... 2016).

Tulu leibkonnaliikme kohta

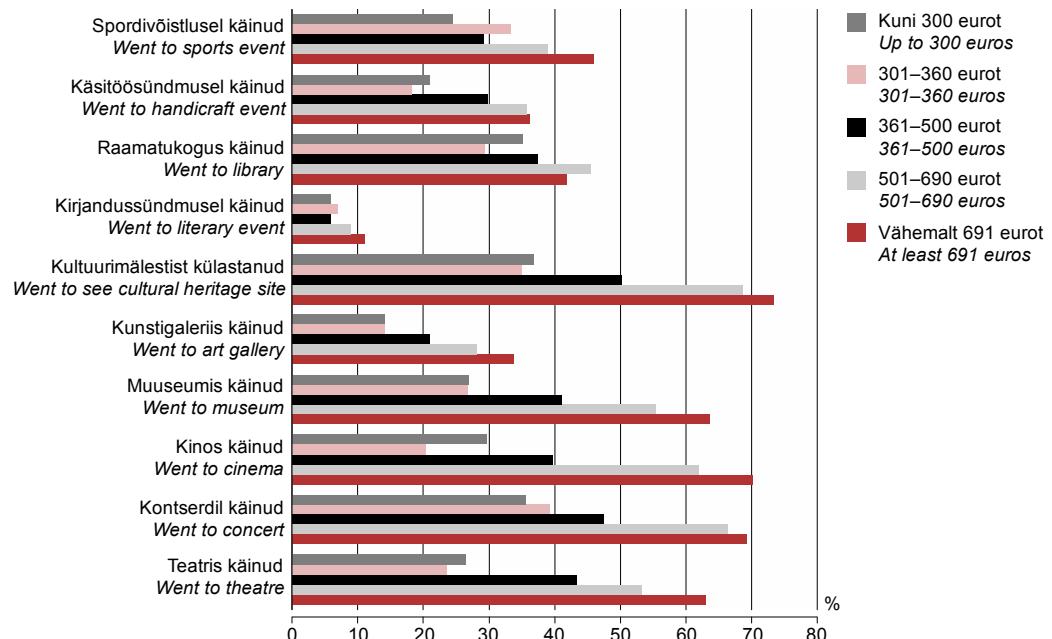
Joonis 5. Kultuuritarbimise aktiivsus leibkonnaliikme netokuutulu järgi, 2015

Figure 5. Cultural consumption activity by monthly net income of member of household, 2015

Joonis 6. Kultuuritarbimine leibkonnaliikme netokuutulu järgi, 2015

Figure 6. Cultural consumption by monthly net income of member of household, 2015

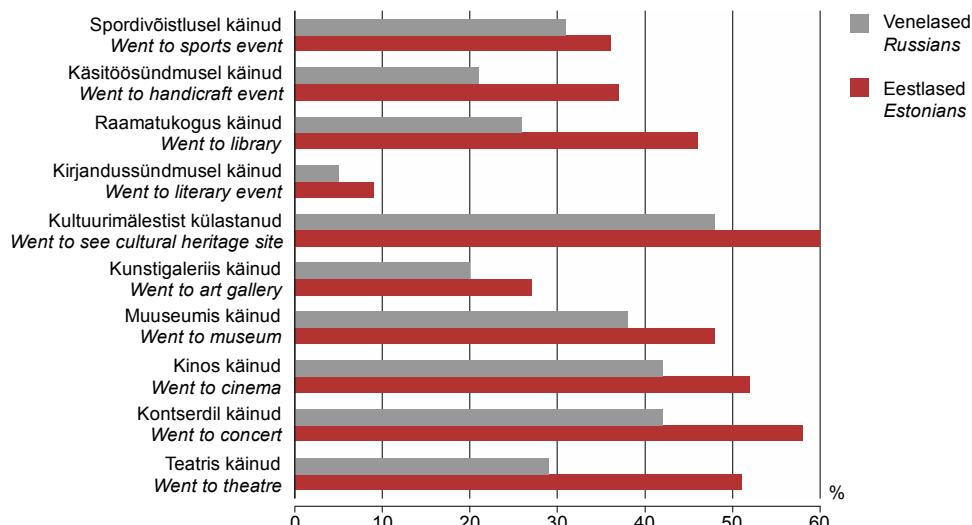
Inimese majanduslikud võimalused mõjutavad kultuuritarbimist samuti tugevalt. See ei ole üllatav, sest enamik kultuuriüritusi või -asutusi nõub väljaminekuid (pääsmed, transport jm kulud). Leibkonnaliikme kuutuluna arvestatakse kuu jooksul leibkonna käsurutes olevat rahasummat, mis on jagatud leibkonnas elavate isikute arvuga. Joonisel 5 võib näha, et kui kõige rikkamatest vastanutest ei ole üldse kultuuri tarbinud 3%, siis kõige vaesematest koguni 29%. Enim mitteaktiivseid kultuuritarbijaid oli nende hulgas, kelle kuutulu jäi vahemikku 301–360 eurot (38% vastavast tulurühmest). Lõhet ei saa selgitada ainuüksi kultuuritarbimise kui rahalise väljaminekuga, sest vaadeldud kultuurivaldkondade hulgas on ka mitu sellist, mis ei eelda üldse või eeldavad väikesi väljaminekuid (nt raamatukogus ja kirjandussündmusel käimine). Rikkaima rühma inimeste näitäja oli suurim peaaegu kõigis kultuurivaldkondades. Vaid raamatukogus käis enim 501–690 eurot teenivaid inimesi (vt joonis 6).

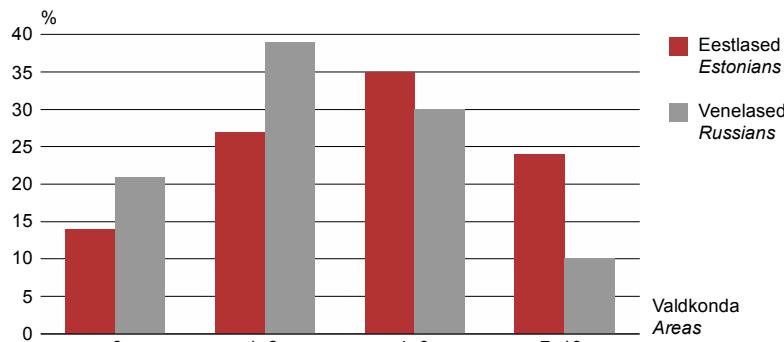
Rahvus

Ka rahvuseti on kultuuritarbimises erinevusi. Joonise 7 kohaselt olid eestlased venelastest tunduvalt aktiivsemad ja seda igas kultuurivaldkonnas. Kõige suurem oli teatris ja raamatukogus käinute osatähtsusste erinevus, eestlaste kasuks. Nii teater kui ka kirjandus on sõnapõhised kunstiliigid ja seetõttu emakeelsetele inimestele kättesaadavadamad. Seda, kas nendes valdkondades on venekeelse kultuuri pakkumine proporsionaalselt väiksem kui teistes, peaks selgitama alljärgnev analüüs. Samast loogikast lähtudes on sport valdkond, milles venelased osalevad peaegu sama suure aktiivsusega kui eestlased. Joonisel 8 on näha kahe rahvuse kultuuritarbimise aktiivsus valdkondade arvu järgi. Eestlased olid venelastest tunduvalt aktiivsemad – enamik neist käis vähemalt nelja kultuurivaldkonna üritusel, samal ajal kui suurem osa venelastest piirdus kõige rohkem kolme valdkonnaga.

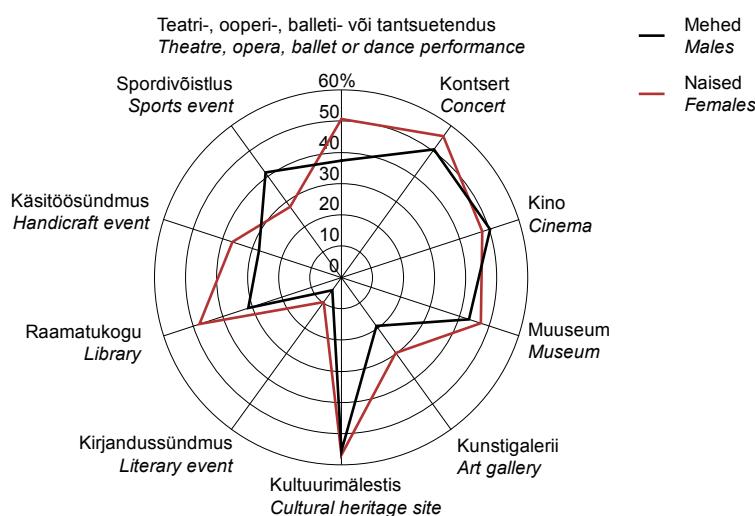
Joonis 7. Kultuuritarbimine rahvuse järgi, 2015

Figure 7. Cultural consumption by ethnic origin, 2015

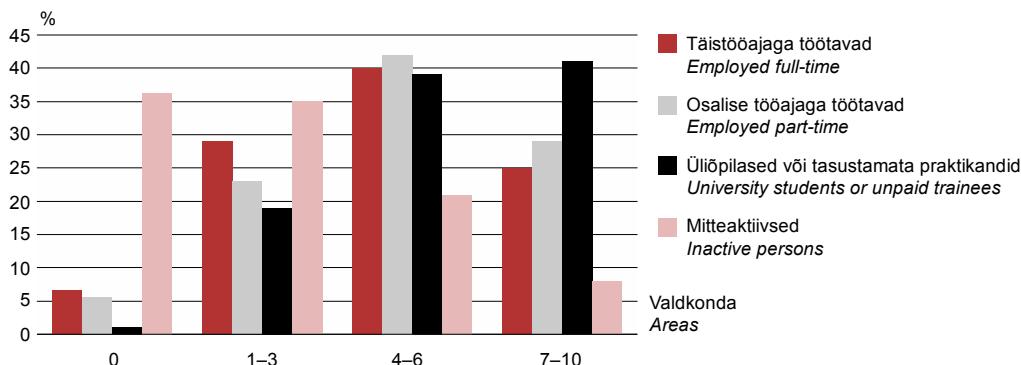

Joonis 8. Kultuuritarbimise aktiivsus rahvuse järgi, 2015*Figure 8. Cultural consumption activity by ethnic origin, 2015***Sugu**

Kultuuritarbimine on ka sooliselt segregeeritud. Uuringud näitavad, et naised on meestest aktiivsemad kultuuritarbijad ja töenäolisemalt ka rohkemates valdkondades (Ollivier 2008; van Eijck ja Knulst 2005). Nii on Eestiski naised meestest agaramad kultuuritarbijad kõikides valdkondades, v.a kinos ja spordivõistlustel käimises.

Joonis 9. Kultuuri tarbimine soo järgi, 2015*Figure 9. Cultural consumption by sex, 2015***Hõivestaatus**

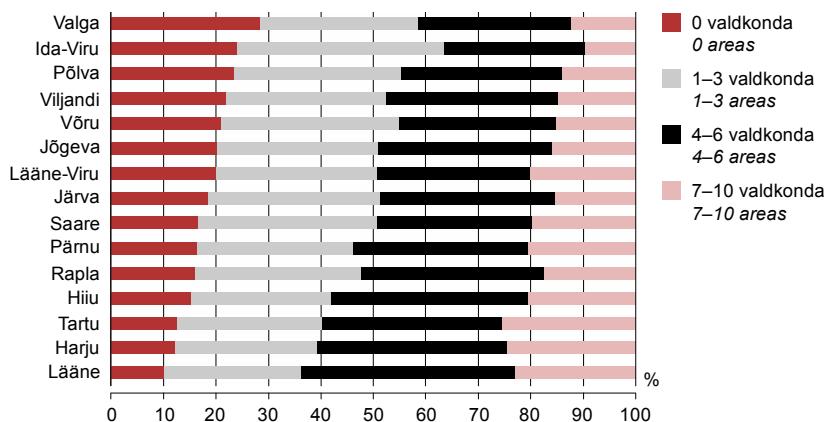
Hõivestaatus on osaliselt seotud mitme eespool käsitletud näitajaga – nii vanuse, soo, rahaliste võimalustega kui ka haridusega. Siiski võib ka see, kas inimene töötab täis- või osalise tööajaga, on üliõpilane või tasustamata praktikant või töiselt mitteaktiivne, tema kultuurilist aktiivsust olulisel määral mõjutada. Vaba aja olemasolu võib majanduslike võimalustega olemasolul kultuuritarbimise aktiivsusele positiivselt mõjuda, mistõttu ei ole joonisel 10 mitte ainult töötavad inimesed, vaid ka näiteks üliõpilased.

Joonis 10. Kultuuritarbimise aktiivsus hõivestaatuse järgi, 2015*Figure 10. Cultural consumption activity by employment status, 2015*

Jooniselt 10 võib näha, et need, kellel võiks olla kõige rohkem vaba aega, olid sellest hoolimata kultuurielus kõige vähem aktiivsed. Kõige aktiivsemate kultuuritarbijate rühmas (7–10 valdkonda) oli enim üliõpilasi või tasustamata praktikante ja kõige vähem hõivestaatuse poolest mitteaktiivseid.

Elupaiga tüüp ja leibkonna suurus

Kultuuritarbimine oleneb ka sellest, kas inimene elab linnalises või maa-asulas, kuid asula tüüp (arvestatakse kaht kategooriat: linn ja alev; alevik ja küla) mõjutab seda tunduvalt vähem kui teised, eespool käsitletud näitajad. Sellest võib järelleda, et kuigi maa-asulates on erisuguse kultuuri kättesaadavus mõneti raskendatud, ei ole füüsiline kättesaadavus kõige olulisemate soodustavate tegurite hulgas. Maakondlikud erinevused on esitatud joonisel 11. Kui 7–10 valdkonnas kultuurielus osalenuid on enim Tartu-, Harju- ja Lääne maal, siis kõige rohkem kultuuriliselt mitteaktiivseid elab Valga-, Ida-Viru- ja Põlvamaal.

Joonis 11. Kultuuritarbimise aktiivsus maakonna järgi, 2015*Figure 11. Cultural consumption activity by county, 2015*

Kultuuritarbimise aktiivsust mõjutavad sotsiaal-majanduslikud näitajad

Järgnevalt analüüsitsakse, missugused sotsiaal-majanduslikud tegurid mõjutavad täiskasvanute kultuuritarbimise aktiivsust, ja võrreldakse neid laste omadega. Mitmemõõtmeline lineaarne regressioon, mida selleks analüüsiks kasutatakse, sobib vastama küsimusele, kui hästi valitud sõltuvad muutujad ehk uurija valitud, inimese elu ja olustikku kirjeldavad näitajad tema kultuuritarbimise aktiivsuse määra ennustavad. Ligikaudu 38% kultuurilise aktiivsuse variatiivsusest on võimalik kirjeldada mudelis kasutatud sotsiaal-majanduslike näitajatega, nagu haridus, sugu jt. Järgnevalt on vaadeldud, millised on need sotsiaal-majanduslikud tingimused, mis kõige tõenäolisemalt garanteerivad suurema kultuurilise aktiivsuse, ja nagu eespool viidatud uuringutest selgub, siis sellega ka potentsiaalselt paremad võimalused heaks eluks.

Tabel 1. Sotsiaal-majanduslike näitajate mõju inimeste kultuuritarbimise aktiivsusele, 2015
Table 1. Impact of socio-economic indicators on cultural consumption activity, 2015

Regressioonikordajad ^a Regression coefficients ^a		
Haridustase (võrdlusrühm: esimese taseme haridus)		Level of education (reference group: primary level of education)
teise taseme ja teise taseme järgne / kolmanda taseme eelne haridus	.159	Secondary and post-secondary education / non-tertiary education
kolmanda taseme haridus	.371	tertiary education
Höiveseisund (võrdlusrühm: mitteaktiivsed)		Employment status (reference group: inactive population)
täistööajaga töötavad	.177	employed full time
osalise tööajaga töötavad	.132	employed part time
üliõpilased ja tasustamata praktikandid	.222	university students and unpaid trainees
Vanus	-.185	Age
Tulu leibkonnaliikme kohta	.150	Income per member of household
Rahvus (võrdlusrühm: eestlased)		Ethnic nationality (reference group: Estonians)
mitte-eestlased	-.143	non-Estonians
Sugu (võrdlusrühm: mehed)		Sex (reference group: males)
naised	.134	females
Laste arv leibkonnas	.047	Number of children in household
Elupaiga tüüp (võrdlusrühm: linn või alev)		Settlement type (reference group: city or town)
alevik või küla	-.035	small town or village

^a Regressioonikordajad on olulised nivool 0.005.

^a Regression coefficients are significant at the 0.005 level.

Analüüs näitab, et Eestis on haridus üks kultuuritarbimise aktiivsust kõige rohkem mõjutavaid näitajaid. Haridustaseme tõus suurendas muude tunnuste muutumatuks jäädnes potentsiaalset võimalust kuuluda aktiivsemate kultuuritarbijate sekka. Eriti palju suurennes see võimalus võrreldes esimese taseme hariduse omandanutega neil, kes olid omandanud kolmanda taseme hariduse, kuid ka teise taseme haridusega inimesed olid esimese taseme haridusega inimestest märksa aktiivsemad. Teisena mõjutas kultuuritarbimist höiveseisund. Võrreldes mitteaktiivsetega olid täis- või osalise tööajaga töötavad inimesed, kuid eriti üliõpilased või tasustamata praktikandid, muude tunnuste samaks jäädnes keskmiselt töestatavalalt tunduvalt aktiivsemad kultuuritarbijad. Peale nende kahe näitaja mõjutab kultuuritarbimise aktiivsust olulisel määral ka vanus. Seos on pöördvõrdeline ehk mida vanemaks inimene saab, seda tõenäolisemalt aktiivse osavõtuga kultuurivaldkondade arv väheneb. Rahaliste võimaluste mõju kultuuritarbimisele on samuti tugev – kuus rohkem teenivad inimesed on vähem teenivatest keskmiselt aktiivsemad.

Lõhmus jt (2009) näitasid rahvuse olulist mõju Eesti elanike kultuuritarbimisele. See paistab tugevalt välja ka siinsest regressioonianalüüsist, mis näitab, et eestlased on keskmiselt aktiivsemad kultuuritarbijad kui venelased. Rahvusel on kultuurielus osalemisele peaegu sama suur mõju kui sissetulekul – väiksemate rahaliste võimalustega end venelasena defineeriv Eesti elanik jäab eestlastest töenäolisemalt ilma ka kultuuritarbimise positiivsest mõjust elukvaliteedile.

Sugu peetakse oluliseks kultuuritarbimismustrite mõjutajaks ja siinne analüüs näitabki, et naised osalevad kultuurielus meestest keskmiselt aktiivsemalt.

Veidi vähem mõjutasid inimeste kultuurilist aktiivsust elupaiga tüüp ja laste arv leibkonnas. Linnas või alevis elavad inimesed tarbimisid keskmiselt mõneti enamate valdkondade kultuuri kui alevikus või külas elavad inimesed. Kuigi laste arv leibkonnas mõjutas kultuuritarbimist vähe, selgus analüüsist, et mida suurem laste arv, seda altimad on inimesed aktiivselt kultuuri tarbima.

Laste kultuuritarbimine

Sagedaste kultuuritarbijate kultuurilise kapitali kogumine algab juba varases nooruses. Kultuuri-sotsioloogias peetakse perekondliku tausta ja kultuuriliste eelistuste kujunemise kaudu kultuuriellu sotsialiseerumist inimeste tulevases kultuuritarbimises (nii kultuuritarbimise määras kui ka žanriegelistustes) kõige olulisemaks. Bourdieu (1984) leidis, et need, kes lapsena palju institutsionaalse kultuuriga (kultuur, millel on välja kujunenud oma hindamissüsteemid, esituspaigad ja mis on omaks võetud) kokku puutuvad, hindavad edaspidi abstraktsemat esteetikat, teised lapsed lihtsamini kirjeldavat. Arvestades seda, oleks puhtast kultuurivaldkonda mõjutavate tegurite vaatlemisest huvitavam analüüsida täiskasvanute ja laste kultuuritarbimise mõjurite erinevusi või sarnasusi, et püüda ennustada, kas praegused tarbimise eelisseisundid kanduvad edasi ka järgmistele põlvedele või hakkab kultuurilise kapitali põhine kihistumine vähenedama. Kahjuks ei küsitletud kultuurimoodulis lapsi endid, vaid 5–14-aastaste (seejuures mitte ühe, vaid kõigi olemasolevate laste kohta) kultuuritarbimise kohta küsiti nende vanematelt. Seega analüüs-takse laste kultuuritarbimise mõjuriten a vaid vanemate taustnäitajaid, mis võivad siiski anda väärvt infot kultuurilise sotsialiseerumise seisukohast olulise vanemate kultuurilise kapitali (sh vanemate haridustase ja kultuuritarbimise harjumused) kohta. Mõni vaadeldud näitaja on seotud ka laste enestega, näiteks elupaik, vanemate vanus ja lapsevanema kuutulu, milles ilmselt osaliselt olenevad ka laste võimalused. Järgnevalt vaadeldakse laste kultuuritarbimise kõige olulisemaid vanematega seotud mõjutajaid.

Ühiskondades, kus sümboolne kapital on eduks oluline, on see suur panus laste edasisse ellu. Seda näitab ka tabel 2, mis võtab kokku laste kultuuritarbimise ja selle mõjurite regressioonianalüüs tulemused ja näitab, kui suurt rolli selles mängib üks või teine vanemate sotsiaal-majanduslik karakteristik. Ligikaudu 26% laste kultuurilise aktiivsuse variatiivsusest on võimalik kirjeldada mudelis kasutatud sotsiaal-majanduslike näitajatega, mis juba iseenesest näitab, et vanemate taustast võib järeladata, kas laps on aktiivne kultuuritarbija või mitte.

Tabel 2. Vanemaga seotud sotsiaal-majanduslike näitajate mõju laste kultuuritarbimise aktiivsusele, 2015*Table 2. Impact of parent-related socio-economic indicators on cultural consumption activity of children, 2015*

		Regressioonikordajad ^a Regression coefficients ^a
Vanema kultuuriline aktiivsus (vördlusrühm: kultuuriliselt mitteaktiivsed)	.374	Cultural activity of parent (reference group: culturally inactive persons)
Laste arv vanema leibkonnas	.188	Number of children in parent's household
Vanema vanus	.170	Parent's age
Vanema haridustase (vördlusrühm: esimese taseme haridus)		Parent's level of education (reference group: primary level of education)
teise taseme ja teise taseme järgne / kolmanda taseme eelne haridus	.025	secondary and post-secondary education / non-tertiary education
kolmanda taseme haridus	.014	kolmanda taseme haridus tertiary education
Vanema hõiveseisund (vördlusrühm: mitteaktiivsed)		Parent's employment status (reference group: inactive population)
täistööajaga töötavad	.056	employed full time
osalise tööajaga töötavad	−.019	employed part time
üliõpilased ja tasutamata praktikandid	−.140	university students and unpaid trainees
Vanema rahvus (vördlusrühm: eestlased)	−.085	Parent's age
Tulu leibkonnaliikme kohta	.007	Income per member of household
Vanema elupaiga tüüp (vördlusrühm: linn või alev)		Parent's settlement type (reference group: city or town)
alevik või küla	−.003	small town or village

^a Regressioonikordajad on olulised nivool 0.005, v.a vanema kolmanda taseme hariduse ($p = .014$), leibkonnaliikme tulu ($p = .016$) ja vanema elupaiga tüübi ($p = .248$) puhul.

^a Regression coefficients are significant at the 0.005 level, except in the case of tertiary education level of parent ($p = .014$), income of household member ($p = .016$) and parent's settlement type ($p = .248$).

Tabelist selgub, et samamoodi nagu vanematel mõjutab ka lastel aktiivset kultuuritarbimist vähesel määral vanemate haridustase. Nende vanemate lapsed, kes on omandanud kolmanda või teise taseme hariduse (või teisele tasemele järgneva / kolmandale tasemele eelneva hariduse), on veidi suurema tõenäosusega tarbinud kultuuri mitmest valdkonnast kui need lapsed, kelle vanemate kõrgeim haridustase on esimese taseme haridus. Lääne-Euroopa kohta tehtud uuringutest ongi selgunud, et vanemate haridustase mängib inimeste edasistes eluvalikutes olulist rolli ja seetõttu seletab ka nende kultuuritarbimist (van Eijck 1999; Kraaykamp ja van Eijck 2010). Kuna haridus suurendab kognitiivset võimekust, siis annavad kõrgelt haritud vanemad ka oma lastele vajalikke teadmisi kultuurist arusaamiseks. Niisuguste vanemate lapsed omavad tihtilugu ka ise kõrge haridustaseme, kuigi vanemate haridustaseme mõju laste haridusele on varasemaga võrreldes vähenenud (Kraaykamp ja van Eijck 2010).

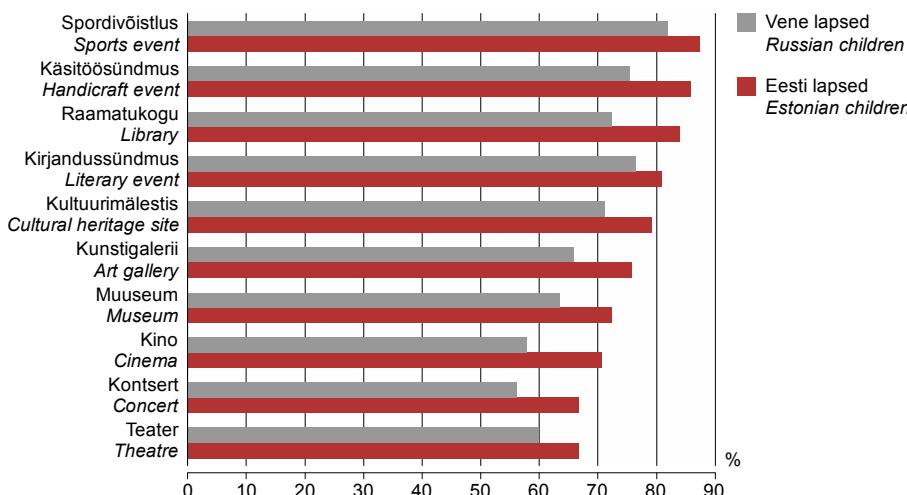
Vanemate haridustasemest tunduvalt rohkem mõjutab laste kultuurilist aktiivsust aga vanemate endi kultuuriline aktiivsus. See tõestab, et kultuuriline sotsialiseerumine (Bourdieu 1984) ehk see, kui vanemad oma lapsi kultuuri poole suunavad, on lapseeas üks olulismaid kultuurilise aktiivsuse mõjureid.

Laste kultuuritarbimist mõjutab ka laste arv vanema leibkonnas, vanema vanus (tõenäoliselt korreleerub mingil määral nende endi vanusega), vanema hõiveseisund ja ehk kõige mõtlemapanevarmalt ka vanema rahvus. Et vanuse tõustes suureneb ka kultuuritarbimine, mainiti juba eespool. Kui vanemate endi kultuuritarbimise mõjurite analüüs näitas leibkonnaliikmete arvu kõige väiksema mõjutajana, siis laste kultuuritarbimisega on see tugevalt seotud.

Veel nähtub analüüsist, et nagu täiskasvanute puhulgi, olid eesti lapsed tõenäolisemalt suuremad kultuuritarbijad kui end venelasena defineeriva vanema lapsed. Ilmselt on üks põhjuseid ka see, et tihti on eestlased majanduslikult paremini kindlustatud. Et aga vanema rahvus seletab olulise osa lapse kultuuritarbimisest, paneb see mõneti proovile hariduse eeldatava ebavõrdsust maandava rolli, eriti arrestades, et vanemate haridustase mõjutab laste kultuuritarbimist vähem kui rahvus. Kuna leibkonna sissetulekul, mis on jagatud leibkonnaliikmete arvuga, s.t leibkonnaliikme kuutulul on laste kultuuritarbimisele vaid väike mõju, tunduvalt väiksem kui nende vanemate puhul, võib öelda, et lastele on kultuur kättesaadavam kui nende vanematele, ja venelaste halvem majanduslik kindlustatus ei tohiks nii suurt rolli mängida. Siiski on lapsed rahvusest hoolimata tunduvalt aktiivsemad ja rahvuseti ka tunduvalt võrdsemad kultuuritarbijad kui nende vanemad, mis loodetavasti räägib positiivsest tulevikupildist. Jooniselt 12 on näha, et kuigi eesti laste kultuuritarbimine on aktiivsem kõigis valdkondades, jäavad vahed alla 15 protsendipunkti, samal ajal kui täiskasvanutel oli ka üle 20 protsendipunkti suuruseid erinevusi. Vene lapsed käivad eesti lastega vörreldes peaaegu sama aktiivselt spordivõistlusel vaatamas ja kirjandussündmustel.

Joonis 12. Laste kultuuritarbimine rahvuse järgi, 2015

Figure 12. Cultural consumption among children by ethnic origin, 2015

Ka vanema täistööajaga töötamine oli vörreldes vanemate mitteaktiivsusega laste kultuuritarbimisega positiivses korrelatsioonis.

Elupaiga tüüp laste kultuuritarbimise aktiivsust ei mõjutanud, mis tähendab, et linnas või alevis elavad lapsed ei ole alevikus või külas elavatest lastest keskmiselt töestataval määral aktiivsemad kultuuritarbijad. Võib järeldada, et muude tunnuste samaks jäädnes on maa-piirkondade lastel linnalastega üsna võrdsed võimalused kultuurilist kapitali koguda. Artiklis ei vaadeldud küll kultuuriüritustel käimiste arvu, mis võib linnas ja väiksemates asulates elavatel inimestel olla erinev just kultuuri kättesaadavuse töttu, aga sellest hoolimata võib järeldada, et kultuuritarbimise aktiivsuse poolest väikeste kohtade lapsed suurte asulate omadele alla ei jääd.

Kokkuvõte

Eesti järgst kasvav Gini indeks lubab aimata ohtu, et aastakümnete jooksul suurenenud kihistumise tõttu tekivad fikseeritud ühiskonnaklassid, mis raskendab vähem jõukate klasside noorte liikumist kihtidesse, kuhu on kogunenud ühiskonna materiaalse, sotsiaalse ja kultuurilise kapitali poolest jõukad perekonnad. See on võimalik, kui tekivad põlvkondade kaupa privilegeeritud pered. Kultuur on Euroopa klassiühiskondades olnud tähtis klassivahede märgistaja (nii näiteks riitetumisstil kui ka kõrgkultuuri tarbimine on teinud väiksema kultuurilise kapitaliga ühiskonnapõikmetele kõrgklassidesse pürgimise keeruliseks (Bourdieu 1984)). Et kultuurilise kapitali kogumine algab juba varajases nooruses ja paljuski vanematepoolse sotsialiseerimisprotsessiga, võib niisuguses ühiskonnas materiaalses ilmajäetuses elavatel lastel olla raskusi eelisseisundis lastega võrdväärset kultuuriliselt sotsialiseeruda. See võib vanemas eas tekitada olukorra, kus kultuurilise kapitali puudumisel raskendavad ühiskondlikud normid tööelus ja sotsiaalses võrgustikus edasipürgimist. Kultuuritarbimisel on ka väärtsuslik psühholoogiline mõju, millest saab tõenäolisemalt osa privilegeeritum osa ühiskonnast.

Artiklis vaadeldigi, mil määral mõjutab vanemate sotsiaal-majanduslik taust nende laste kultuuritarbimist, et näha, kas kultuuritarbimine võib olla seotud ebavõrdsuse süvenemisega ühiskonnas. Turismiuuringu kultuurimoodulis ei olnud küsimusi, mis käsiteks kultuuritarbimist piisava detailusega, näiteks küsimusi žanriegelistuste kohta, vaid pigem küsiti kultuuritarbimise aktiivsuse kohta. Samuti analüüsiti, millised inimeste sotsiaal-majandusliku olukorra näitajad mõjutavad nende laste kultuuritarbimise aktiivsust enim. Analüüsist selgus, et kuigi lapsed tarbivad kultuuri täiskasvanutega vörreldes rohkem (ilmsest suures osas tänu koolile), siis praeguses Eestis mõjutab vanemate sotsiaalne taust nende laste kultuuritarbimise aktiivsust olulisel määral. Nii on suurema kultuurilise kapitaliga vanematega lastel endil võimalus aktiivse kultuuritarbimisega hea elujärje kujunemisele kaasa aidata. Laste kultuuritarbimist mõjutab enim vanemate endi kultuuriline aktiivsus, laste arv vanema leibkonnas, vanemate vanus ja hõiveseisund. Seetõttu ongi hea soodustada laste kultuurilist sotsialiseerumist juba noores eas, tekitades võimalusi kodus kultuuriliselt vähem haritud laste aktiivseks kultuuritarbimiseks. See võib aidata ühiskonna kasvatav ebavõrdsust mõnevõrra vähendada.

Allikad

Sources

- Adams, J. (2002). Art in social movements: Shantytown women's protest in Pinochet's Chile. *Sociological Forum*, Vol 17, No 1, pp. 21–56.
- Alexander, J. C., Giesen, B., Mast, J. L. (2006). *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Bennett, T., Emmison, M., Frow, J. (1999). *Accounting for tastes: Australian everyday cultures*. Melbourne: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction – A social critique of the judgement of taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1992). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bredeson, K. (2008). 'Toute ressemblance est voulue': Theatre and performance of May '68. – *Modern & Contemporary France*, Vol 16, No 2, pp. 161–179.
- Csikszentmihalyi, M., Robinson, R. E. (1990). *The Art of Seeing: An Interpretation of the Aesthetic Encounter*. Los Angeles: The J. Paul Getty Museum and The Getty Center for Education in the Arts.
- Cultural access and participation. (2013). European Commission (Report on "Special Eurobarometer 399"). [www] http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_399_en.pdf (15.08.2016).

- Elanikkonna kultuuritarbimise uuringu aruanne. (2003). Saar Poll. [www] http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/kum_kultuuritarbimise_uuring_2003.pdf (02.12.2016).
- Gini coefficient of equivalised disposable income. (2016). Eurostat. [www] <http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tessi190> (15.08.106).
- Healthy life years and life expectancy at birth, by sex. (2016). Eurostat. [www] <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tessi190&pluggin=1> (15.08.2016).
- Helemäe, J., Saar, E. (2012). Estonia – Highly unequal but classless? – Studies of Transition States and Societies, Vol 4, No 2, pp. 49–58.
- Hion, E., Lauristin, M., Vihalemm, P. (1988). Meie muutuv elulaad. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kalmus, V., Vihalemm, T. (2007). Distinct mental structures in transitional culture. An empirical analysis of values and identities in Estonia and Sweden. – Journal of Baltic Studies, Vol 37, No 1, pp. 94–123.
- Kraaykamp, G., van Eijck, K. (2010). The intergenerational reproduction of cultural capital: A threefold perspective. – Social Forces, Vol 89, pp. 209–231.
- Lauristin, M. (2004). Hinnangud Eesti ühiskonnas toimumud muutustele – Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse 'Mina. Maailm. Meedia' tulemustest. / Toim V. Kalmus, M. Lauristin, P. Prulmann-Vengerfeldt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 231–250.
- Lõhmus, M., Lauristin, M., Siirman, E. (2009). The patterns of cultural attitudes and preferences in Estonia. – Journal of Baltic Studies, Vol 40, No 1, pp. 75–94.
- Ollivier, M. (2008). Modes of openness to cultural diversity: Humanist, populist, practical and indifferent. – Poetics, Vol 36, No 2–3, pp. 120–147.
- Roose, H., van Eijck, K., Lievens, J. (2012). Culture of distinction or culture of openness?: Using a social space approach to analyze the social structuring of lifestyles. – Poetics, Vol 40, pp. 491–513.
- Saar, E. (2010). Changes in intergenerational mobility and educational inequality in Estonia: Comparative analysis of cohorts born between 1930 and 1974. – European Sociological Review, Vol 26, No 3, pp. 367–383.
- Sharpe, E. K. (2008). Festivals and social change: Intersections of pleasure and politics at a community music festival. – Leisure Sciences: An Interdisciplinary Journal, Vol 30, No 3, pp. 217–234.
- van Eijck, K. (1999). Socialization, education, and lifestyle: How social mobility increases the cultural heterogeneity of status groups. – Poetics, Vol 26, No 5, pp. 309–328.
- van Eijck, K., Bargeman, B. (2004). The changing impact of social background on lifestyle: 'Culturalization' instead of individualization? – Poetics, Vol 32, pp. 439–461.
- van Eijck, K., Knulst, W. (2005). No more need for snobbism: Highbrow cultural participation in a taste democracy. – European Sociological Review, Vol 21, No 5, pp. 513–528.
- Vihalemm, P., Lauristin, M. (2015). Kultuuritarbimine kultuuri elujõulisse näitajana. – Eesti Inimarengu Aruanne 2014/2015. / Toim E. Terk, E. Saar, M. Kangur, M. Lauristin, G. Sootla. Tallinn: SA Eesti Koostöö Kogu, lk 205–216.
- Wang, F., Xu, S. (2009). Impact of cultural values on consumption behavior: A survey of contemporary Chinese university students. Intercultural Communication Studies, Vol 18, No 1, pp. 260–285. [www] <http://web.uri.edu/iaics/files/17-Fengling-Wang-Shuchan-Xu.pdf> (15.08.2016).

POSSIBILITY FOR EQUAL SOCIETY – LESSONS FROM CULTURAL CONSUMPTION

Triinu Lukas
Statistics Estonia

Introduction

Participating in cultural life as a spectator or as a creator is appealing, improves people's mental capacity, increases emotional intelligence (see the similarities between flow and art appreciation, e.g. in Csikszentmihalyi and Robinson 1990) and life satisfaction (Hion et al. 1988: 118). In addition to developing these important 21st century skills, culture also serves as a powerful medium that can be used to bring about social changes (Adams 2002; Sharpe 2008; Bredeson 2008) or to reinforce existing power relations (Bourdieu 1984; Alexander, Giesen and Mast 2006). Thinking of the latter, Pierre Bourdieu developed his theory of cultural reproduction. He claimed that the differentiation between high and popular culture is not contingent on art-specific genre qualities but on the status indicators of consumers (Bourdieu 1992). In the France of the 1970s, the society with which Bourdieu was familiar, culture served as an indication of social class; the different forms of culture were designed for persons of specific classes and consumption of culture which was not appropriate for one's status could often lead to social disapproval. The cultural capital, gained from belonging to the audience of the 'correct' high culture, ensured access to other types of capital (social, material). This facilitated the development of a situation where absence of one type of capital meant shortage of other capitals as well.

In Estonia, the situation with cultural consumption is quite excellent, when we look at event participation. The overall level of cultural consumption is remarkably high. The Eurobarometer cultural consumption index reveals that 30% of Estonians belonged to the group with very high or high level of cultural consumption in 2013. In the European Union (EU) as a whole, this group included only 18% of the population. According to this index, Estonia is among the leading countries with regard to cultural consumption in Europe with Sweden, Denmark, the Netherlands and Finland. Notably, citizens of Estonia are least likely to name 'lack of interest' as one of the main reasons for not participating in cultural activities (Cultural ... 2013). Furthermore, Estonia has been seen as a relatively egalitarian society. More precisely, there have been few discussions about the existence or possibility of a class society in Estonia, because the talk of class differences is associated with the communist discourse (Helemäe and Saar 2012). If Bourdieu's writings were based on the well-established French class society of the 1970s, one might ask whether his theory is applicable in the Estonian context. There are some studies which indicate that the social instability after restoration of independence (Kalmus and Vihalemm, 2007: 99) and the rapid rise in the unemployment rate, which had been virtually non-existent before (Saar 2010), facilitated the emergence of 'winners' and 'losers' of the transition period, laying the foundation for the development of stable social strata (Lauritsin 2004). Income inequality had been increasing continuously from 2010 so that by 2014 Estonia had the largest income gap in the EU (Estonia has a Gini index, or the measure of income difference between the richest and poorest groups in society, of 35.6 (Gini ... 2016)). This has facilitated testing of applicability of the reproduction theory for Estonian society. For instance, researchers have found that ethnic origin plays an important role in cultural consumption of the people in Estonia (Löhmus et al. 2009; Vihalemm and Lauritsin 2015).

When there are persistent class differences between the poor and the rich in society, Bourdieu's theory points to the risk that cultural consumption (as an element of cultural capital) can be one aspect of social life that starts to reinforce those social differences (being cultured as a matter of prestige). Do the increasing inequalities in society also lead to gaps in cultural consumption of Estonian people? As the level of cultural consumption in adulthood is affected by the level of institutional cultural adaptation or socialisation in childhood (Van Eijck 1999), mapping of cultural consumption in children could provide insight into the future of cultural consumption in Estonia. Estonia's relatively egalitarian education system helps to introduce culture to children from

families with different levels of socio-economic resources. Is it enough to offset the unequal distribution of cultural capital? Or is the development of a habit of cultural consumption in children still significantly dependent on the socio-economic background of their parents? Which indicators of the socio-economic situation have the strongest correlation with the level of cultural consumption of 5–14-year-old children?

In order to answer these questions, the following analysis relies on the data from the culture module of the Tourism Survey of 2015. As the culture module does not include a separate section of questions about children that the children themselves could answer and the data is based on the answers of parents regarding the parents' own cultural consumption and the cultural consumption of their 5–14-year-old children, a large part of the article is dedicated to analysing the aspects that affect cultural consumption in residents of Estonia who are at least 15 years of age. Next, we can examine the impact of those indicators which had the strongest effect on the parents' cultural behaviour on the cultural behaviour of their children. If the parents' socio-economic background has a significant impact on children's cultural consumption, meaning that children from certain socio-economic groups partake less in culture than others, we could conclude that children from different socio-economic circumstances have different cultural consumption patterns due to different opportunities, needs or interests. In this case, not all children are equally able to benefit from the aforementioned positive effects of cultural consumption.

Cultural consumption among residents of Estonia

The residents of Estonia are active culture consumers, particularly with regard to visiting cultural heritage sites and going to concerts. In 2015, 56% of at least 15-year-olds in Estonia visited cultural heritage sites and 53% attended concerts. 84% of Estonian residents of at least 15 years of age were active cultural consumers, i.e. they attended at least one cultural event in the past year. The level of cultural consumption was highest in Lääne county where 90% of the residents belonged to this group. The lowest indicator – 70% – was registered in Valga county.

Figure 2 (p.73) illustrates the distribution of the cultural activity of residents by areas of culture. The level of cultural participation is measured by the number of cultural areas in which a person has attended at least one event within the past 12 months. With 16%, the largest group comprised culturally inactive persons who had not attended events in the preceding year in any of the cultural areas specified in Figure 1 (p. 72). With regard to those who had participated in culture, the largest share of people – 11% of persons surveyed – had attended events in four cultural areas while less than 1% had attended events in all cultural areas, i.e. had the highest level of cultural consumption.

Factors affecting cultural consumption

Education

Several studies indicate that education is one of the major impact factors for cultural consumption. People with higher level of education are generally more active cultural consumers and partake in more diverse cultural opportunities (Bennett et al.1999; Roose et al. 2012; Van Eijck and Bargeman 2004; Elanikkonna ... 2003; Vihamäe and Laurits 2015). In this article we use a three-step classification of education to observe the impact of education in the Estonian context. The primary level of education includes pre-school education, the first, second and third levels of basic education and vocational education without required basic education. This category also includes persons without primary education. The level of secondary education includes post-secondary and pre-tertiary education. This category includes persons with completed secondary education, vocational education, vocational secondary education, post-basic technical education and post-secondary vocational education. The category of tertiary education covers post-secondary professional or technical education, as well as bachelor's, master's and doctoral degrees. Figure 3 (p.73) indicates the following correlation between

education and the level of cultural consumption: persons with primary education were predominant in the group that had not visited events in any cultural area, while the persons with attained tertiary education generally attended events in four to six cultural areas. Compared to other levels of educational attainment, this group also had more people who had attended events in seven to ten cultural areas in the past year.

Age

Studies indicate that age has a significant impact on cultural consumption, largely due to the fact that people of the same generation have similar cultural habits as they have gone through the same educational system and been through the same field of influence of the social context (Van Eijck and Bargeman 2004). Figure 4 (p.74) shows that the correlation between age and cultural consumption in Estonia is similar to that in Europe. While the oldest age group had the largest percentage of people who had attended events in only one cultural area (14%), the youngest age group only included 4% of people who had attended events in only one cultural area. The share of culturally least active persons (i.e., those who attended events in only one cultural area in the past year) increases with age. The share of the most active persons, i.e. those who had attended events in all ten areas, was greatest in the youngest age group (2%) and smallest in the oldest age group (0.1%). Consequently, when older people consume culture, they are likely to attend events in few rather than many cultural areas.

It could be argued that the great impact of age can be explained by the somewhat unique Estonian context. According to Inglehart's (1997) cohort theory, great social changes (such as restoration of Estonia's independence) shake existing social values, thereby giving birth to new generations with new value systems (cited in Wang and Xu 2009: 263). As the level of cultural consumption is linked with different values, our older and younger generations can have different cultural consumption habits, and the younger age groups often partake in a wider scope of culture, because they tend to participate in popular culture in addition to classical high culture genres (in the survey, cinema and sports were classified under popular culture, while performing arts and reading were classified under high culture (e.g. Van Eijck and Bargeman 2004)). Figure 4 (p.74) provides a broad division between the generation of the period after the restoration of independence (20–29-year-olds), the generation immediately preceding it (30–49-year-olds) and the generation following it (15–19-year-olds) as well as those who have lived at least half of their lives in the closed society of the Soviet Union (at least 50-year-olds). According to Inglehart, the generations following major social and economic changes can have radically different value frameworks compared to their parents, which is why the current particularly high cultural activity of people under 30 years of age can be a result of restoration of independence. Furthermore, Estonian counties have very different age structures – the average age is much higher in rural areas compared to the cities, where most of the cultural centres are located. People living in Estonia also live fewer healthy life years than the residents of most Western Europe or Scandinavia and this can make going out more complicated for older generations in Estonia (Healthy ... 2016).

Income per household member

A person's financial resources can also have a strong impact on cultural consumption. This is not surprising because participation in most cultural areas requires expenditure (tickets, transport and other expenses). The monthly income per household member is calculated as the amount of money available to the household in a month, divided by the number of persons in the household. Figure 5 (p. 75) indicates that only 3% of the wealthiest respondents had not participated in any cultural areas, but the percentage was 29% among the poorest respondents. The share of inactive culture consumers was highest (38% of the respective income group) in the group of people who earned 301–360 euros per person. This gap cannot be explained only by the financial cost of cultural consumption, because several of the observed cultural areas (such as using a library and attending literary events) do not require any expenditure or only require small expenditure. The wealthiest persons constituted the largest group of participants in nearly all

cultural areas, except for using the library, which was most popular among persons whose income was between 501 and 690 euros (see Figure 6, p. 75).

Ethnic origin

There were also differences in the cultural consumption of ethnic groups. Figure 7 (p. 76) reveals that Estonians were much more active culture consumers compared to Russians, and this applied to all observed cultural areas. The predominance of Estonians was highest in the percentage of persons attending theatres and libraries. Both theatre and literature are language-based art forms and, consequently, more accessible in the native language. The further analyses should clarify whether the supply of Russian-language culture in these areas is proportionally smaller than in others. Following the same logic, sports is an area where Russians participate almost as much as Estonians. Figure 8 (p. 77) shows the distribution of the level of cultural consumption between these two ethnic groups. Estonians were significantly more active participants, with the majority attending events in four or more cultural areas, while Russians mostly participated in events of up to three cultural areas.

Sex

There is also sex segregation in cultural consumption. Studies have shown that females are more active participants in culture and they are also more likely to partake in a larger number of cultural areas (Ollivier 2008; Van Eijck and Knulst 2005). Similarly, females in Estonia have higher participation levels than males in all cultural areas, except for attending the cinema and sports events.

Employment status

Employment status is partially related to a number of aforementioned indicators (age, sex, financial resources and education). However, the fact whether a person has a full-time or part-time job, is a student or unpaid trainee or inactive can have a significant impact on their cultural activity. Assuming that a person has the necessary financial resources, having free time can be beneficial for cultural participation and Figure 10 (p. 78) indicates that students, for instance, can also be active participants in culture in addition to employed persons.

Figure 10 shows that the groups that could be assumed to have most free time were nevertheless the least active in cultural life. In the group of most active cultural consumers (7–10 areas), the greatest group was that of university students and unpaid trainees and the smallest was that of inactive persons.

Settlement type and household size

Cultural consumption depends also on whether a person lives in an urban or rural settlement, however, the impact of the settlement type (the analysis distinguishes between two categories: cities and towns, and small towns and villages) is much weaker than the impact of the previously examined indicators. Consequently, even though availability of diverse forms of culture is somewhat limited in rural settlements, physical accessibility is not among the most significant factors that facilitate or hinder participation in different cultural areas. Figure 11 (p. 78) shows the differences between counties in terms of the level of cultural participation. While Tartu, Harju and Lääne counties had the greatest share of people who participated in 7–10 cultural areas, the share of culturally inactive persons was highest in Valga, Ida-Viru and Põlva counties.

Socio-economic indicators affecting cultural consumption activity

The following is an analysis of the socio-economic factors that affect the cultural consumption activity among adults in order to compare them later with the corresponding factors among children. The method of multiple linear regression, used in this analysis, is suitable for answering questions on the adequacy of selected variables, i.e. the researcher-selected characteristics of a person's life and environment, for predicting the level of a person's cultural consumption. Nearly 38% of the variability of cultural activity can be described through the socio-economic indicators

used in the model, such as education, sex, etc. Next, the article studies which socio-economic conditions are most likely to ensure a higher level of cultural activity and, as shown by the studies referred to above, the consequent better opportunities for a good life.

The analysis indicates that in Estonia, education is one of the strongest indicators to influence the cultural consumption activity. With other indicators remaining unchanged, the increase in education level raised the potential of belonging to the group of most active participants in culture. In particular, this potential increased, compared to persons with primary education, for those who had attained tertiary education, but even persons with secondary education had a significantly higher participation in various cultural areas than persons with primary education. Second, cultural consumption was influenced by employment status. Compared to persons with an inactive status, persons with a full-time or part-time job, but in particular students and unpaid trainees, were on average much more active participants in culture. In addition to these two, age is also among the major impact factors of the level of cultural consumption. The correlation is inversely proportional, that is, the number of cultural areas in which a person participates is likely to decrease with age. A person's financial resources can also have a strong impact on cultural consumption – persons with higher monthly income are on average more active culture consumers than low earners.

Lõhmus et al. (2009) have demonstrated the importance of ethnic origin on cultural consumption in Estonia. This is also clearly evident in this regression analysis, which indicates that Estonians are on average more active participants in culture than Russians. Ethnic origin has almost equal impact on cultural participation as income: an inhabitant of Estonia who has limited finances and who defines himself/herself as Russian is, in comparison to Estonians, more likely to be deprived of the positive impact of cultural consumption on the quality of life.

Sex is regarded as an important influence factor for culture consumption patterns. The analysis showed that females were on average more active participants in culture than males.

Settlement type and the number of children in household had a somewhat weaker impact on people's cultural activity. On average, persons living in a city or a town attended events in a slightly larger number of cultural areas compared to persons living in a small town or a village. Although the number of children in household had a limited impact on cultural consumption, the results indicate that having children in the household increases the probability that the adult household member has attended events in different cultural areas in the past 12 months.

Cultural consumption among children

For frequent participants in culture, the collection of cultural capital begins in early youth. Cultural sociology sees socialisation in culture through the family background and the development of cultural preferences as the most important determinants of a person's future cultural consumption (both in terms of level and genre preferences). Bourdieu (1984) found that the persons who had many contacts with institutional culture (culture with its own developed assessment systems, performance areas and which have been accepted) as children are more likely to appreciate abstract aesthetics in the future, while other children prefer the more straightforward forms. Considering this, instead of purely observing the factors that affect the cultural sphere, it would be more interesting to analyse the differences or similarities between the impact factors of cultural consumption in adults and children in order to predict whether current preferred consumption patterns are likely to be transmitted to new generations or is the stratification based on cultural capital likely to diminish. Unfortunately, the culture module of the survey did not include a direct survey of children but, instead, the parents were asked to provide information on cultural consumption of their 5–14-year-old children (and not in reference to individual children but all children collectively). Consequently, only the parents' background is analysed for the impact factors of cultural consumption among children; however, this could still provide valuable information on the cultural capital (including the parents' educational attainment and cultural consumption patterns) of the parents, which is important for cultural socialisation. Some of the observed indicators, such as settlement type, age of parents and monthly income per parent, are also directly relevant to children as they are likely to affect the opportunities of children. The

following is a review of the most important parent-related impact factors for cultural consumption in children.

In societies where symbolic capital is a prerequisite of success, this can be seen as a major contribution to the children's future. This is also evident from Table 2 (p. 81), which summarises the results of the regression analysis of children's cultural consumption and the respective impact factors, showing the relative significance of different characteristics of the parents' socio-economic background. Nearly 26% of the variability of cultural activity in children can be explained through the socio-economic indicators of the model, which is in itself an evidence that the parents' socio-economic characteristics are significant determinants of the cultural consumption activity of children.

Table 2 (p. 81) shows that, like in the case of their parents, children's active introduction to culture was somewhat dependent on the parents' level of education. The children of those parents who have attained tertiary education or secondary education (or post-secondary / pre-tertiary education) have a slightly higher probability of attending events in different cultural areas compared to those whose parents belong to the primary education group. Indeed, it has been found in studies conducted in Western European countries that parents' educational attainment plays an important role in persons' subsequent life choices and, consequently, can also explain their cultural consumption (Van Eijck 1999; Kraaykamp and Van Eijck 2010). As education increases cognitive capacity, then highly educated parents communicate to their children the knowledge which is necessary to understand culture. The children of such parents often also attain a high level of education, even though there is evidence that the impact of parents' educational attainment on children's level of education decreases in time (Kraaykamp and Van Eijck 2010).

However, cultural activity of the parents was significantly more important for the children's cultural activity than the parents' educational attainment. This proves that cultural socialisation (Bourdieu 1984), or being guided to culture by the parents, is one of the essential impact factors of cultural activity in childhood.

Furthermore, children's cultural consumption was influenced by the number of children in the household, the age of the parent (this is likely to be in some correlation with their own age), the parent's employment status and, perhaps most crucially, the parent's ethnic origin. We have already mentioned that cultural consumption increases with age. While the number of household members was the least significant factor for cultural consumption of the parents, it is quite significant when it comes to children.

The analysis also shows that, like in the case of adults, Estonian children were more likely to be active participants in culture compared to the children of parents who identified themselves as Russians, partially probably because Estonians are often financially in a better position. However, the fact that the parents' ethnic origin has a big impact on the cultural consumption in children presents a challenge to the role of education in equalising the future opportunities of children especially considering that the parents' level of education affects children's cultural consumption less than ethnic origin. As household income divided by the number of household members, or monthly income per household member, only had a limited impact on cultural consumption in children – the impact was much weaker than in the analysis concerning parents – we could conclude that culture is more available to children than to their parents and the financially inferior position of Russians should not play such a great role. However, children have a considerably higher level of participation in culture, irrespective of ethnic origin, and there is a greater equality between the observed ethnic groups in children compared to their parents, which is hopefully a positive sign for the future. Figure 12 (p. 82) shows that, even though cultural consumption of Estonian children is at a higher level in all observed areas, the differences with Russian children are below 15 percentage points, while with the parents there were some instances of a difference over 20 percentage points. Russian and Estonian children are almost equal in terms of participating in sports and literature events.

There was also a positive correlation between a parent's full-time job and children's cultural consumption compared to parents holding inactive employment status.

The settlement type had no impact on the level of children's cultural consumption which means that there is no evidence that children living in a city or a town are more active participants in culture than children living in a small town or a village. It can be concluded that, with all other characteristics being the same, children in rural areas have almost equal opportunities for collecting cultural capital as children in urban areas. While this article did not examine the number of attendances of events in cultural areas, which can be different in cities and smaller settlements due to differences in the availability of culture, we can nevertheless conclude that children of rural areas are not in a disadvantaged position compared to children in large settlements in terms of cultural consumption activity.

Conclusion

Estonia's increasing Gini index value is an indicator of the risk that the growing stratification can lead to established social classes and could complicate the movement of young people from poorer classes to the classes with wealthy families in terms of material, social and cultural capital. This is a real possibility if there are generations of privileged families. In European class societies, culture has been an important marker of class differences – for instance, both clothing style and participation in high culture have made it more difficult for people with less cultural capital to enter the higher classes (Bourdieu 1984). As the collection of cultural capital starts from an early age, largely facilitated by the socialisation processes initiated by the parents, material deprivation at a young age could, in such a society, create difficulties with cultural socialisation in equal terms with children who are in an advantageous position. As people grow older, this could lead to a situation where the lack of cultural capital becomes an obstacle to success in professional life and social networking due to established social conventions. Cultural consumption also has a valuable psychological impact, which is likely to benefit the privileged part of society.

This article observed the impact of the parents' socio-economic background on cultural consumption in their children to see whether cultural consumption can play a role in facilitating increasing inequality in society. The culture module of the survey did not include questions with a sufficient level of detail to analyse cultural consumption, for example questions regarding genre preferences. Instead, the questions focused on the activity of cultural consumption. Secondly, the analysis examined which indicators of the socio-economic situation have the strongest correlation with the cultural consumption activity of children. The analysis revealed that, even though children are more active participants in culture compared to adults (probably owing to school), in current Estonian society, the parents' social background has a significant impact on the cultural consumption activity of their children. Thus the children of parents with more cultural capital have a greater potential to attain a good life through a high level of cultural consumption activity. The strongest impact factors for children's cultural consumption include the cultural activity of the parents, the number of children in the parent's household, the age of the parent and the parent's employment status. Therefore, it would be advisable to facilitate children's cultural socialisation from a young age by creating opportunities for active cultural consumption for those children who receive less cultural education at home. This could help to offset the growing inequality in society to some extent.

INTERNETI JA E-KAUBANDUSE KASUTAMISE ERIPÄRADEST

Jaanika Ait
Statistikaamet

Sissejuhatus

Ühiskond on viimase aastatuhande jooksul muutunud üsna märgatavalt. Mida aeg edasi, seda enam on see lähemale liikunud tehnika- ja infoajastule. Tänapäeval on enamikus riikides, sh Eestis, kätte jõudnud infoühiskonnaajastu, mida iseloomustab peamiselt arvutite jm tehnika-seadmete rohke kasutamine, kommunikatsioonivahendite laialdane levik ning informatsiooni rohkus ja hea kättesaadavus.

Internet sai alguse 1960. aastatel, kui USA-s tegutsev organisatsioon ARPA (Advanced Research Projects Agency) lõi interneti põhimõtetelte vastava võrgu, et koondada ja kiirendada akadeemiliste, sõjaliste ja kaitseasutuste vahelist infovahetust (Leiner jt 2012). Seega oli internet üks külma sõja produktidest. Ülemaailmse ligipääsu internetile avas ARPANET pärast külma sõja lõppemist 1987. aastal, kui interneti kasutamine hakkas kiirelt levima ning internetiga liitused üksteise järel uued piirkonnad ja riigid (Rojo 2008).

Eestis hakati internetiteenust kasutama 1990. aastate alguses, suurema populaarsuse aga saavutas see alles kümmekond aastat hiljem. Nüüdseks on Eesti peale selle, et siin on suur interneti kasutajaskond, tuntud ka kui arenenud e-riik. Eestlased on loonud nii tundud programme (nt Skype) kui ka e-teenuseid (nt e-tuludeklaratsioon, e-residentsus, e-valimised).

Infotehnoloogia areng on viimastel aastakümnetel toonud kaasa olulisi muutusi nii riigi, ettevõtte kui ka üksikisiku tasandil. Tänapäeval on keeruline ette kujutada elu ilma infotehnoloogia-seadmete ja internetita ning toimiva e-riigi jm e-teenusteta. Internet on kogu maailmas märgatavalt muutnud inimeste igapäevaelu ning töötamise, suhtlemise ja vaba aja veetmise viise (Bargh jt 2002). Infotehnoloogia arengust oleneb üha enamate riikide majanduslik headlu ja innovatsioon. Ülemaailmse laialdase võrgustumise töötu on valdav osa informatsioonist ja e-teenustest üle läinud internetti, mistöttu need, kes internetti ei kasuta või kelle e-oskused (sh interneti kasutamisega seotud oskused) on vähesed, võivad olla osaliselt juba tänapäeval, kuid ka tulevikus teistega võrreldes ebavördsemal positsioonil ja seeläbi ühiskonnast n-ö ära lõigatud.

Hoolimata sellest, et internet on muutunud meie igapäevaelu lahutamatuks osaks, on mitmest uuringust selgunud, et eri sotsiaal-demograafilistes rühmades on interneti kasutamine väga erinev (Jhala ja Sharma 2016). Erialases kirjanduses räägitakse esimese ja teise tasandi digilöhest (Attewell 2001; DiMaggio ja Hargittai 2001; Hargittai 2002). Esimese tasandi digilöhe uurimisel võrreldakse internetti kasutavate ja mittekasutavate inimeste osatähtsust rahvastikus. Teise tasandi digilöhe pöhineb internetikasutajate e-oskuste ning sooritatud interneti- ja arvuti-tegevuste erinevustel. Kuna interneti kasutamine on tänapäeval küllaltki levinud, keskendutakse uuringutes üha enam teise tasandi digilöhele (Wei 2012).

Ka siinses artiklis on uuritud kõigepealt esimese tasandi digilöhet 16–74-aastaste seas ja järgmistes osades põhjalikumalt sama vanade internetikasutajate teise tasandi digilöhet. Artikli analüüsandi med pöhinevad uuringul „Infotehnoloogia leibkonnas“, mida tehakse nii Eestis kui ka teistes Euroopa Liidu (EL) liikmesriikides igal aastal. Internetikasutajatena on siinses artiklis defineeritud 2015. aasta I kvartalis vähemalt korra internetti kasutanud inimesed.

Artiklis on antud ka ülevaade e-teenustega kokkupuutumisest ja viimasel ajal tõusujoones liikunud e-kaubanduse kasutamisest. Näitajad on esitatud vanuse, soo ja omandatud kõrgeima haridustaseme^a järgi, mida võib eri uuringute tulemuste põhjal pidada suurimateks erinevuste näitajateks (Jhala ja Sharma 2016).

^a ISCED-i haridustasemed: I tase – alusharidus, põhiharidus (põhikooli 1.–6.klass), põhiharidus (põhikooli 7.–9.klass), põhihariduse nõudeta kutseõpe, kutseõpe põhihariduse baasil; II tase – keskharidus, kutsekeskharidus (k.a. keskeri- ja tehnikumiharidus) põhihariduse baasil, kutsekeskharidus või kutseõpe keskhariduse baasil; keskeri- ja tehnikumiharidus keskhariduse baasil; III tase – bakalaureus, magister, doktor.

Esimese tasandi digilõhe: interneti kasutamine vanuserühmiti

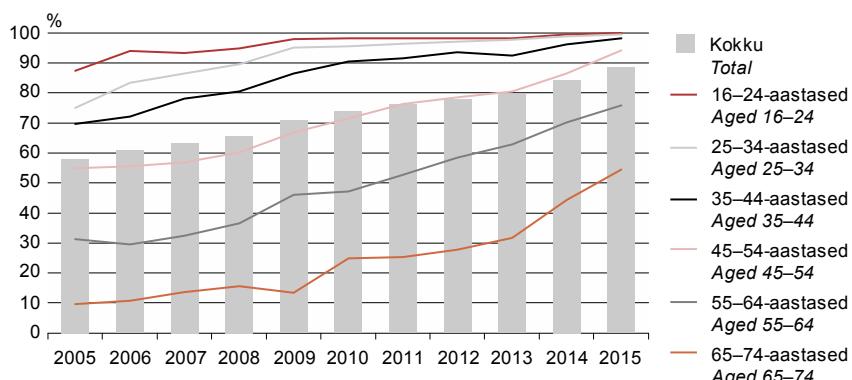
Infotehnoloogia sotsiaalse poole üheks üldnäitajaks võib pidada esimese tasandi digilõhet, mis annab ülevaate interneti kasutamisest elanikkonnas (sh omakorda sotsiaal-demograafiliste näitajate võrdlemisel), aidates seeläbi hinnata digiteerituse taset ühiskonnas.

Joonisel 1 on esitatud internetikasutajate osatähtsus Eesti rahvastikus vanuserühmiti viimase 11 aasta jooksul. 2015. aastal kasutasid 16–34-aastastest internetti peaaegu kõik, 35–44-aastastest 98%, 45–54-aastastest 94%, 55–64-aastastest 76% ja 65–74-aastastest 54%. 2015. aasta I kvartali seisuga oli internetikasutajate osatähtsus 16–74-aastaste hulgas 88%, mida on 30 protsendipunkti rohkem kui 2005. aastal. EL-i liikmesriikide pingereas jagab Eesti selle näitajaga 7. kohta Saksamaaga ja EL-i 28 liikmesriigi keskmisest (79%) oli Eesti näitaja 9 protsendipunkti suurem.

Kümne aasta jooksul on kõige vähem muutunud internetikasutajate osatähtsus 16–34-aastaste hulgas. Ühelt poolt on see tingitud sellest, et tänapäeval alustatakse üldhariduskoolis arvutiöpet üsna varakult, teiselt poolt aga sellest, et noortel on olnud vanema põlvkonnaga võrreldes alati suurem huvi interneti ja selle pakutavate võimaluste vastu. Seetõttu oli internetikasutajate osatähtsus noorte seas suur juba üksteist aastat tagasi. 35–44-aastaste vanuserühmas on internetikasutajate osatähtsus viimased üksteist aastat küll märgatavalts kasvanud, kuid see kasv ei ole olnud siiski nii järsk nagu 55–74-aastatel.

Joonis 1. Internetikasutajate osatähtsus 16–74-aastaste seas vanuserühma järgi, 2005–2015

Figure 1. Share of Internet users among population aged 16–74 by age group, 2005–2015

2005. aastal kasutasid kõige vähem internetti 65–74-aastased (10%), ehkki IT-seadmete kasutamine oli Eestis tol ajal juba üsna levinud ja interneti leviala enamikus paikades tagatud. 11 aastat hiljem on sama vanuserühm internetikasutajate vanuserühmade võrluses küll viimasel kohal, kuid internetikasutajate osatähtsus on nende hulgas märgatavalts kasvanud. 2005. aastal oli digilõhe noorima (16–24-aastased) ja vanima (65–74-aastased) vanuserühma vahel lausa 78 protsendipunkti.

55–74-aastased on hakanud aasta-aastalt üha enam internetti kasutama: 2015. aastal oli internetikasutajate osatähtsus 55–64-aastaste seas 6 ja 65–74-aastaste seas 10 protsendipunkti suurem kui 2014. aastal. Ühelt poolt on seda soodustanud interneti leviala laienemine, üha väiksem side- ja teenusekulu ning infotehnoloogia üleüldine kiire areng. Teisalt on vanema-ealistele oluline riigi abi: IT-tugiteenuste ja (baas)koolituste pakkumine ning kätesaadavus, näiteks „Tiigrihüppé“ projekti osana korraldatud arvuti- ja internetikasutamiskursused ja e-bussiprojekt. Tähtis on ka perekonna tugi: tihti õpetavad vanema-ealistele arvuti ja interneti kasutamist nende nooremad pereliikmed või sugulased (nt lapsed, lapselapsed), kellel on selleks vajalikud teadmised (Juznik jt 2006). Märkimisväärselt kasvas internetikasutajate osatähtsus

65–74-aastaste seas varasema aastaga võrreldes ka 2010. aastal (13%-st 25%-ni), kui riigi olulisemad teenused – näiteks digiAllkiri, eesti.ee portaal – muutusid e-teenusteks ning Eesti eri paikades korraldati rohkelt arvuti- ja internetikoolitusi. Internetikasutajate osatähtsuse kasvu 65–74-aastaste seas võis mõjutada ka see, et pensionide kujutoomine lõpetati ja neid hakati kandma pangakontole. 2015. aastaks oli noorima (16–24-aastased) ja vanima (65–74-aastased) vanuserühma digilõhe kahanenud 46 protsendipunktini (joonis 1).

Digilõhe kahandamiseks on 2017.–2020. aasta riigieelarvesse planeeritud 7,2 miljonit eurot. Eesmärk on suurendada digitaalse kirjaoskuse jm koolitustega ja teavitustööd tehes internetikasutajate osatähtsust rahvastikus 2020. aastaks senisest 88%-st 95%-ni (Riigi ... 2016).

Soolises võrdluses on internetikasutajaid veidi enam meeste kui naiste seas (vahe 3 protsendipunkti) ja haridustasemetevõrdluses kolmanda taseme haridusega 16–74-aastaste hulgas rohkem kui samas vanuses esimese ja teise taseme haridusega inimeste seas. 16–24-aastaste vanuserühmas 2015. aasta andmete kohaselt internetikasutajate osatähtsus sooti ega haridustasemeti ei erine (vt tabel 1 lisas), mis omakorda näitab, et interneti kasutamine on tänapäeval saanud pea kõikide noorte eluviisi osaks. Sooti ei erine internetikasutajate osatähtsus üheski vanuserühmas, küll aga erineb internetikasutajate osatähtsus 25–54- ja 55–74-aastaste vanuserühmas haridustasemeti – näitaja on kõikides vanuserühmades suurim kolmanda taseme haridusega internetikasutajate seas.

Esimese tasandi digilõhe: interneti igapäevane kasutamine

Nii nagu on aasta-aastalt suurenenedud internetikasutajate osatähtsus rahvastikus, on kasvanud ka internetti iga päev kasutavate inimeste osatähtsus. 2015. aasta I kvartali seisuga kasutab iga päev internetti 88% internetikasutajatest (joonis 2).

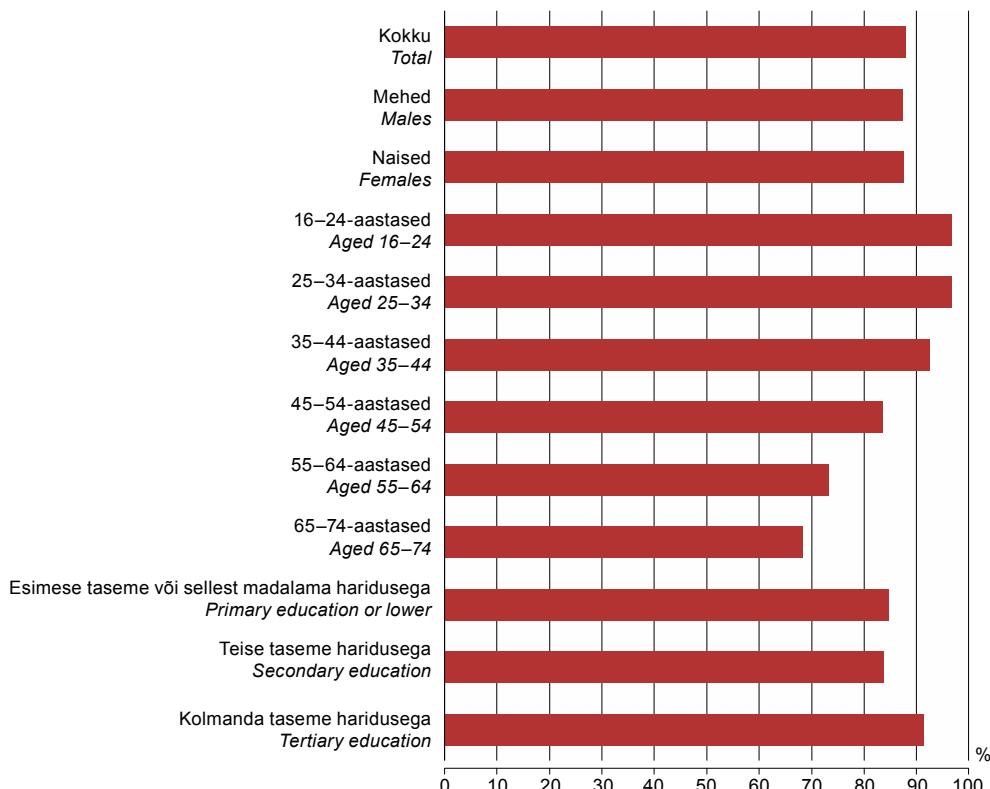
Viimase nelja aastaga on iga päev või vähemalt viiel päeval nädalas internetti kasutajate osatähtsus enim suurenenuud 35–44-aastaste teise taseme haridusega meeste seas. Interneti igapäevane kasutamine sooti 2015. aasta andmete põhjal oluliselt ei erine – meeste ja naiste näitaja vahe on vaid üks protsendipunkt. Võrreldes 16–24-aastaste ja 64–75-aastaste digilõhet internetikasutajate üldise näitajaga, on nende vanuserühmade igapäevaste internetikasutajate osatähtsuste erinevus tunduvalt väiksem – 18 protsendipunkti. Kui 16–24-aastastest internetikasutajatest kasutab iga päev internetti 97%, siis 64–75-aastastest 68%. Haridustasemeti kasutab iga päev internetti 92% kolmanda taseme haridusega internetikasutajatest, esimese ja teise taseme haridusega inimeste vahel märkimisväärset erinevust ei ole. Haridustasemest tulenevate erinevuste üks põhjuseid võib olla töö iseloom, s.t internetti iga päev kasutavate inimeste suur osatähtsus kolmanda taseme haridusega inimeste seas võib olla tingitud sellest, et nende hulgas on rohkem kontoritöötajaid, kellel on võimalus internetti kasutada ka töö juures.

Seega järeltub andmetest, et üle kolmveerandi internetikasutajatest kasutab internetti iga päev või vähemalt viis korda nädalas, mis omakorda töestab, et digiteerituse tase interneti kasutamise poolest on Eestis üsna kõrge. Digiteeritus võib ühiskonnas väljenduda mitmes valdkonnas, olles seotud interneti kättesaadavuse võimalustega ja leviala, e-teenuste taseme, elaniike e-oskuste ning interneti kasutamise vajaduste ja eesmärkidega.

Analüüs tulemustest ilmneb, et Eestis esineb teatavat tüüpi sotsiaal-demograafilistes rühmades esimese tasandi digilõhe: nii interneti üldise kui ka igapäevase kasutamise puhul ilmneb erinevus peamiselt vanuse ja haridustaseme võrdluses.

Joonis 2. Internetti iga päev või vähemalt viis päeva nädalas kasutanute osatähtsus vastavas internetikasutajate rühmas soo, vanuserühma ja omandatud kõrgeima haridustaseme järgi, 2015

Figure 2. Share of persons who use the Internet daily or on at least five days a week in the respective Internet users group by sex, age group and highest level of education attained, 2015

Teise tasandi digilöhe: internetikasutajate tegevused

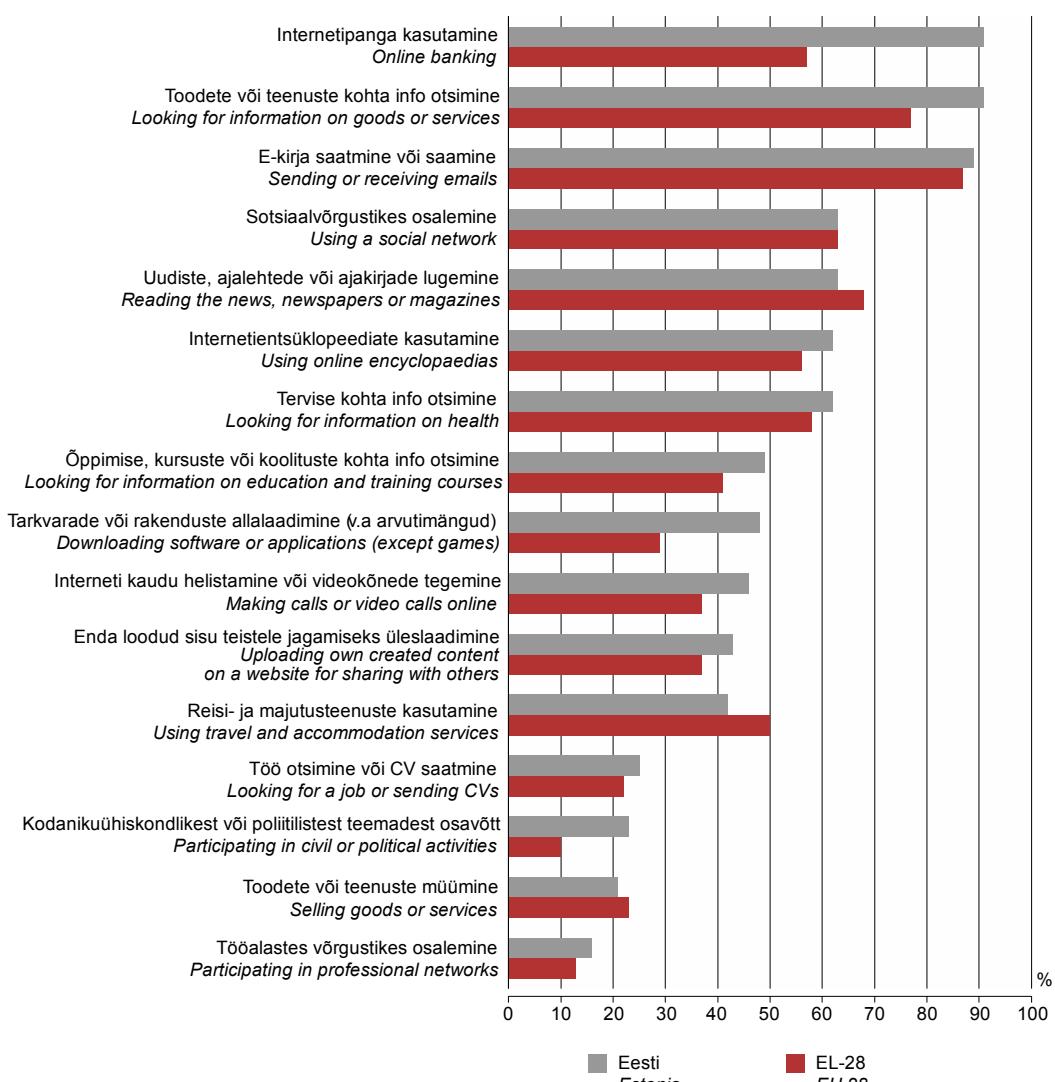
Hoolimata sellest, et interneti kasutamine on tänapäeval kogu maailmas küllaltki levinud ja internetikasutajate osatähtsus tulevikus tõenäoliselt suureneb, võib lõhesid olla ka interneti kasutamisega seotud tegevustes (Jhala ja Sharma 2016). Peale esimese tasandi digilöhe jälgimise ja kahandamise on oluline keskenduda ka teise tasandi digilöhe uurimisele. Põugus kokkupuude arvutiga ei pruugi interneti- ja arvutikasutajatele tagada ligipääsu kõikidele hüvedele, sest osa neist võivad eeldada spetsiifilisemaid e-oskusi. Järgnevalt on käsitletud teise tasandi digilöhet internetitegevuste kaudu.

Tänapäeval on internetil mitmesuguseid funktsioone, mis aitavad hõlbustada inimeste igapäevaseid töötoiminguid ja sisustada vaba aega. Vanemaealistel aitab internet näiteks leevidada üksindust, pakkudes võimalust suhelda mitmesugustes virtuaalsetes keskkondades pereliikmete, sugulaste ja sõpradega ning luua uusi tutvusi, samuti laiendada silmaringi, näiteks tutvuda internetis terviseteemadega (Lin 2006). Nooremal põlvkonnal lihtsustab internet koolitööde tegemist, aidates hankida lisainfot, mida kooliõpikutest ei pruugi piiratud mahu töttu leida. Võib öelda, et tänu laialdastele võimalustele pakub internet meelepärast tegevust igaühele, olgu selleks tööga seotud toimingud (CV saatmine, töö otsimine), teenuste kasutamine (nt internetipank, tuludekläratsiooni esitamine), silmaringi laiendamine või meelelahutus.

Kiputakse eeldama, et interneti kasutamine pärssib internetiväliseid tegevusi, nagu silmast-silma-kohtumised, sportimine jms. Mitmete uuringute tulemuste põhjal võib aga väita, et interneti kasutamine aitab inimeste sotsiaalset kapitali rikastada. Internetikasutajad loevad rohkem ajalehti ja raamatuid kui need, kes internetti ei kasuta (Wenhong jt 2002), käivad enam üritustel, kuuluvad suurema töenäosusega vabatahtlikesse organisatsioonidesse ja on laiema sõprusringkonnaga (Gardner ja Oswald 2000). Seega võib internetti pidada tänapäeval üheks olulisemaks sotsiaalse kapitali elemendiks. Samuti on internet hakanud üle võtma mitmesuguste eraldiseisvate seadmete (nt teler, raadio, telefon) ja teenuste (nt pangatoimingud, tuludeklaratsiooni esitamine) tööd. Seega võib siit järeldada, et mitmesuguste seadmete ja teenuste kasutamine eeldab tulevikus omakorda interneti kasutamist. Juba praegu pakub internet üsna palju võimalusi. Järgnevalt on analüüsitud, millised on rohkem ja millised vähem levinud internetitegevused.

Joonis 3. Internetitegevused viimase 3 kuu jooksul Eestis ja Euroopa Liidus keskmiselt, 2015

Figure 3. Internet activities in the past 3 months in Estonia and European Union on average, 2015

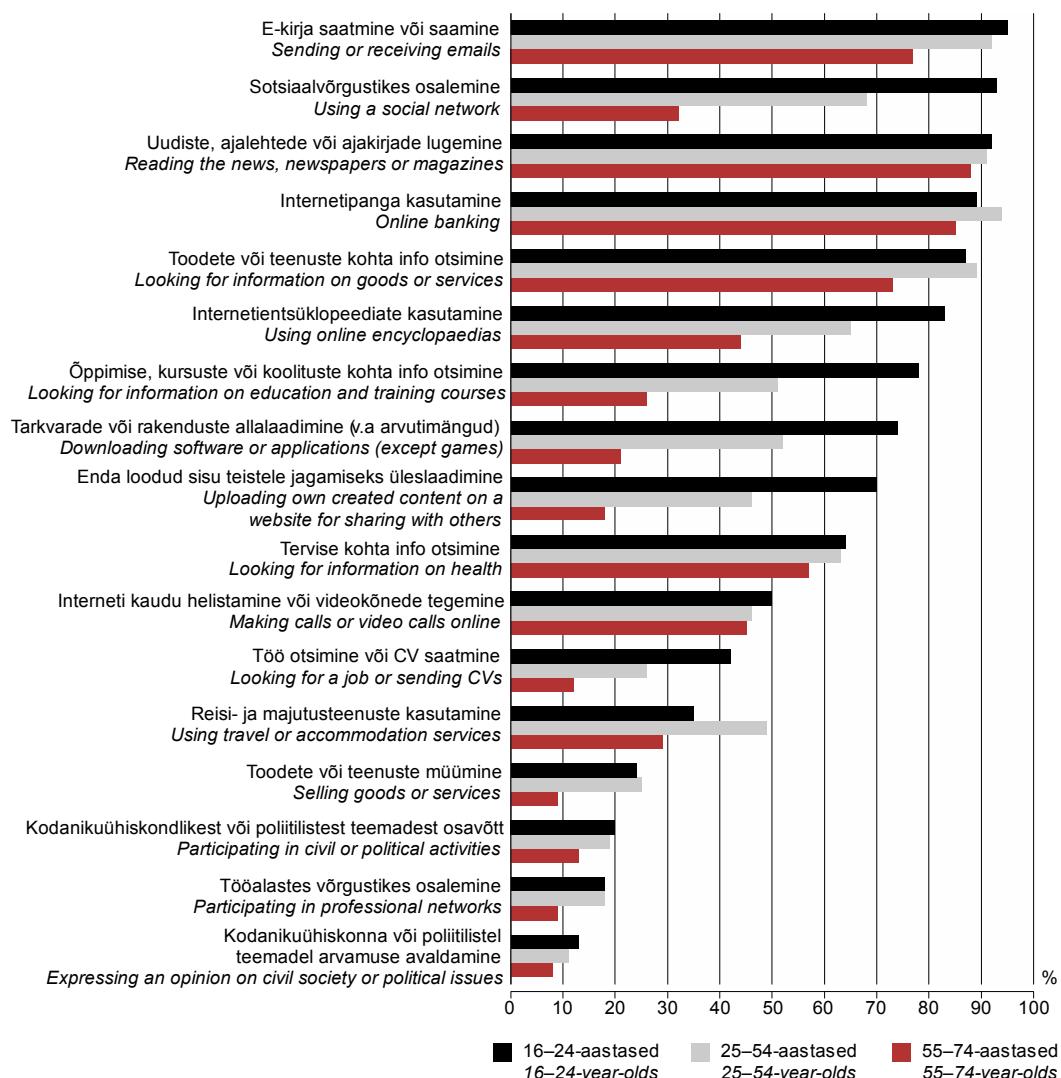

Allikas/Source: Eurostat

Kolm kõige levinumat internetitegevust olid nii Eestis kui ka EL-is keskmiselt samad (joonis 3). 2015. aasta I kvartalis olid Eurostati andmetel EL-is populaarseimad järgmised internetitegevused: e-kirja saatmine või saamine, toodete või teenuste kohta info otsimine, uudiste, ajalehtede või ajakirjade lugemine ning sotsiaalvõrgustikes osalemine. Eestis olid levinuimad samad tegevused teistsuguses tähtsuse järjekorras: internetipanga kasutamine, toodete või teenuste kohta info otsimine ja e-kirja saatmine või saamine. Joonisel 3 on näha, et Eesti internetikasutajate hulgas on küllaltki suur internetipanka kasutanute osatähtsus, mis ületab EL-i keskmist 34 protsendipunkti. Eesti parem näitaja on ühelt poolt tingitud panga elektrooniliste süsteemide heast arengutussemest ning teiselt poolt teenuste ja kaubanduse laienemisest internetti. 16-st uuritud internetitegevusest oli Eesti näitaja EL-i keskmisest parem 12 puhul. EL-i keskmise oli parem vaid kahe tegevuse puhul – reisi- ja majutusteenuste kasutamine (vahe 8 protsendipunkti) ning uudiste, ajalehtede või ajakirjade lugemine (vahe 5 protsendipunkti).

Joonis 4. Internetitegevused viimase 3 kuu jooksul vanuserühma järgi, 2015

Figure 4. Internet activities in the past 3 months by age group, 2015

EL-is keskmiselt olid inimesed viimase 3 kuu jooksul internetis kõige vähem tegelenud kodanikuühiskondlike või poliitiliste teemadega, osalenud tööalastes võrgustikes (nt LinkedIn) ja otsinud tööd või saatnud CV-d. Eesti elanikud olid kõige vähem osalenud töövõrgustikes, müünud tooteid või teenuseid ning tegelenud kodanikuühiskondlike või poliitiliste teemadega.

Tegemist on spetsiifiliste valdkondadega, mille tõttu ei pruugita nendega internetis nii suurel määral kokku puutuda kui populaarsemate e-tegevustega. Kodanikuühiskondlike ja poliitiliste teemadega tegelemine eeldab nende valdkondadega seotud teadmisi ja valdkondadega kursis olemist. Töövõrgustikes osalemise vältib olla seotud ametipositsiooniga – neid eelistavad kasutada pigem ametnikud ja juhid.

Eri sotsiaal-demograafilised rühmad kasutavad internetti erinevalt. Jhala ja Sharma (2016) käsitluse kohaselt võib noorte populaarseimateks internetitegevusteks pidada info otsimist, sotsiaalvõrgustikes osalemist, suhtlemist, meeblehutust, mängude mängimist, veebikursustel osalemist ja uudiste lugemist. Eesti nooremate internetikasutajate populaarsed tegevused on enamjaolt samad, ainult et teistsuguses järjestuses (joonis 4). 2015. aasta I kvartali seisuga on 16–24-aastaste internetikasutajate populaarseimad tegevused e-kirjade saatmine või saamine (95%), sotsiaalvõrgustikes osalemine (93%), uudiste, ajalehtede või ajakirjade lugemine (92%), internetipanga kasutamine (89%) ning toodete või teenuste kohta info otsimine (87%). 25–54- ja 55–75-aastastel on levinuimad tegevused valdavalt samad. 25–54-aastased kasutavad enim internetipanka, 55–74-aastased aga loevad uudised, ajalehti või ajakirju. Oluliselt erineb sotsiaalvõrgustikes osalemine: kui kümnest 16–24-aastasesest internetikasutajast osaleb neis üheksa, siis kümnest 25–54-aastasesest seitse ja kümnest 55–74-aastasesest kolm. Peale selle on 16–24-aastased internetikasutajad teiste vanuserühmadega võrreldes märksa agaramad järgmistes tegevustes: internetientsüklopeediate kasutamine, õppimise, kursuste või koolituste kohta info otsimine, tarkvarade ja rakenduste allalaadimine, enda loodud sisu teistele jagamiseks üleslaadimine ning töö otsimine või CV saatmine. Õppimise kohta info otsimise ja internetientsüklopeediate kasutamise suurem osatähtsus noorte internetikasutajate seas on tingitud sellest, et enamik neist veel õpib või plaanib oma haridustest jätkata. Tarkvara allalaadimise populaarsus võib tulla sellest, et noored on niisugustest võimalustest rohkem teadlikud kui teised. Enda loodud sisu teistele jagamiseks üleslaadimine on valdavalt seotud sotsiaalvõrgustike kasutamisega, mis on võrreldes 25–54- ja 55–74-aastastega levinum 16–24-aastaste seas. Internetis töö otsimise ja CV saatmise suurem populaarsus noorte hulgas võib olla seotud suurema tööpuuduse, tööturule sisenemise või suurema tööjõuvaoolavusega.

25–55-aastased kasutavad teistest enam internetipanka ning interneti teel pakutavaid reisi- ja majutusteenuseid. Põhjas, miks nooremad internetipanga kasutamisel 25–55-aastastele alla jäävad, on seotud majandusliku toimetulekuga: enamik selles vanuses noortest on veel kooliealisid ja neid peavad üleval vanemad. Reisi- ja majutusteenuste vähesem kasutamine võib noortel olla tingitud nii nende kehvematest majanduslikest võimalustest (puudub piisav lisasissetulek, mis võimaldaks neid teenuseid kasutada) kui ka elustiilist (noored keskenduvad õppimisele, reisivad koos vanematega, kes nende eest teenust kasutavad jms). 55–74-aastastel võib põhjuseks olla otsese vajaduse või huvi puudumine.

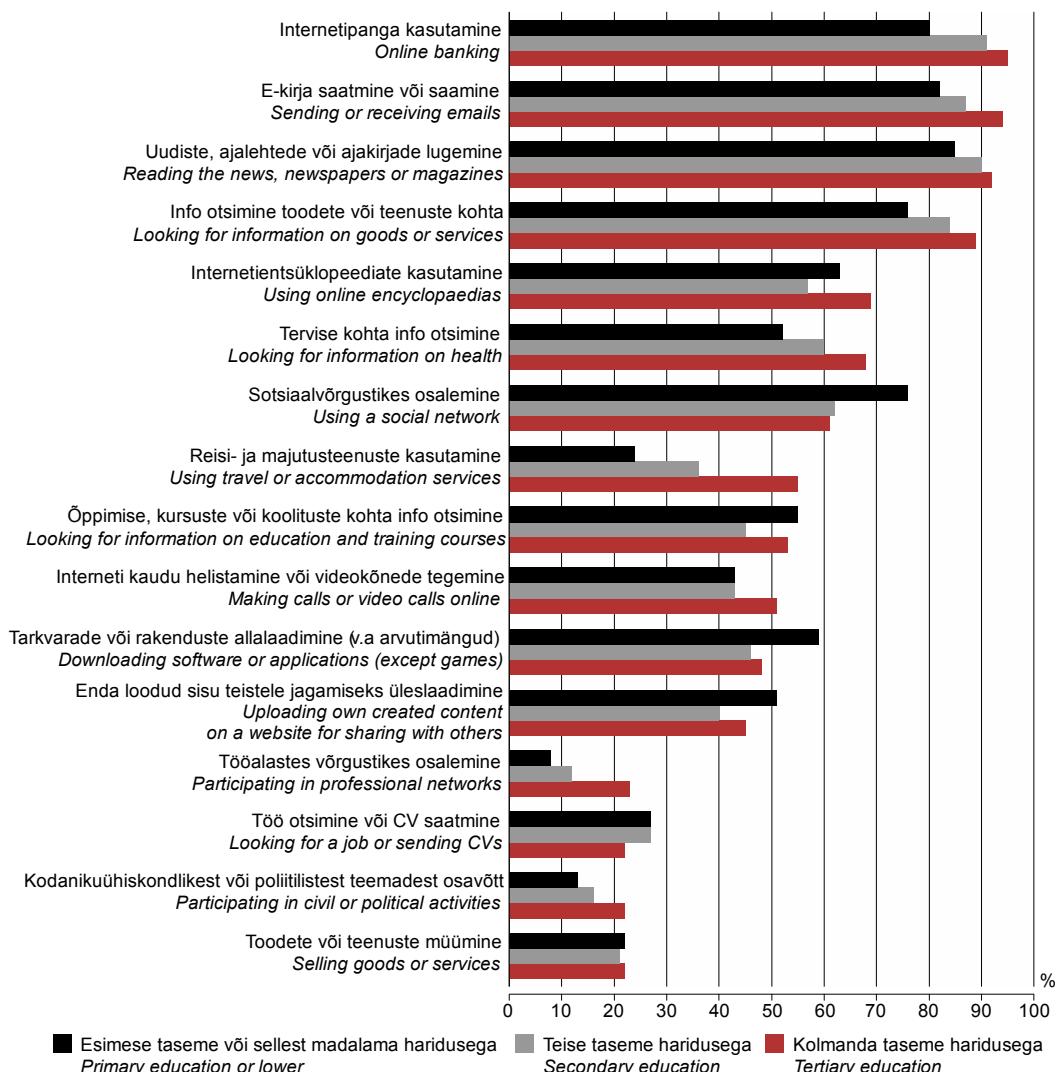
Uuritud internetitegevuste sooritanute osatähtsused olid kõige väiksemad 55–74-aastaste ja üle pooltes tegevustes suurimad 16–24-aastaste internetikasutajate hulgas. Seega on 2015. aasta I kvartali andmete põhjal teise tasandi digilõhe noorima ja vanima vanuserühma vahel.

Mitmete uuringute tulemused on näidanud, et mehed kasutavad internetti enamatel eesmärkidel kui naised (Jhala ja Sharma 2016). Eestis see aga nii pole – uuringu „Infotehnoloogia leibkonnas“ tulemustest ilmneb, et mehed ja naised kasutavad internetti küllaltki sarnaselt ning tegevuste võrdlemisel on osatähtsuste erinevused valdavalt 1–4 protsendipunkti. Märgatavalt erinevad sooti vaid mõned tegevused. Näiteks on naissoost internetikasutajate hulgas enam neid, kes on kasutanud internetti tervise kohta info otsimiseks (vahe meestega 18 protsendipunkti), sotsiaalvõrgustikus osalemiseks (vahe 11 protsendipunkti) ning õppimise ja koolituste kohta info otsimiseks (vahe 5 protsendipunkti). Naiste suurem huvi terviseinfo vastu võib tulla nii suuremast terviseteadlikkusest kui ka hoolivusest enda tervise suhtes. Mitmest uuringust on selgunud, et meeste kokkupuude terviseteemadega on naistest tagasihoidlikum – nad pöörduvad arsti poole

liialt hilja, neil on vähem tervislik eluviis jms. Õppimise kohta info otsimises võivad naised aktiivsemad olla seetõttu, et tunnevad õppimise vastu suuremat huvi – nad õpivad tavaselt meestest kauem, osalevad enam täienduskoolitustel jms. Mehed sisenevad tööturule nooremas eas kui naised ja nende keskmne haridustase on naiste omast madalam. Seevastu on meeste hulgas rohkem neid, kes on alla laadinud tarkvara vm rakendust (vahe 20 protsendipunkti).

Joonis 5. Internetitegevused viimase 3 kuu jooksul kõrgeima haridustaseme järgi, 2015

Figure 5. Internet activities in the past 3 months by highest level of education attained, 2015

Haridustasemeti erineb interneti kasutamine olulisel määral (vt joonis 5). Kolmada taseme haridusega internetikasutajate osatähtsus on suurem kui esimese ja teise taseme haridusega internetikasutajate üle poolte internetitegevuste puhul. Nii nagu vanuseti või sooti on ka haridustasemeti mõningaid erinevusi. Näiteks kasutavad esimese taseme haridusega inimesed kolmada taseme haridusega inimestest rohkem internetti tarkvaraade või rakenduste allalaadimiseks (vahe 11 protsendipunkti), sotsiaalvõrgustikes osalemiseks (vahe 15 protsendipunkti) ning enda loodud sisu üleslaadimiseks (vahe 6 protsendipunkti). Tööotsingute suurem osatähtsus madalama haridustasemega inimeste hulgas võib olla tingitud nende suuremast tööpuudusest või tööjõu voolavusest.

Eesti elanike teadlikkus riigi e-teenustest ja kokkupuude nendega

Eestis kui arenenuud e-riigis on internetikasutajad kindlasti kokku puutunud mõne avaliku sektori pakutava e-teenusega. Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium on e-teenuste mõistet defineerinud kui internetikeskkonda, kus saab kasutada mitmesuguseid teenuseid ja teha mitmesuguseid toiminguid (sh vaadata ja edastada andmeid) (Kasutajasöbralike ... 2014). Eestis on kätesaadavad mitmesugused avaliku sektori e-teenused, tuntumad neist on tuludeklaratsiooni esitamine, digiretsept ja veebileht eesti.ee. Internetikasutajal on e-teenustega võimalik kokku puutuda mitmel moel, näiteks infot otsides, taotlusvorme vm blankette alla laadides või täidetud vorme esitades – nende kasutamist ka uuriti.

Eesti internetikasutajaid võib 2015. aasta andmete põhjal pidada küllaltki agarateks e-teenuste kasutajateks. Veidi üle kolmveerandi neist on info leidmiseks käinud mõnel avaliku sektori veebilehel (nt eesti.ee, tallinn.ee, omavalitsuste veebilehed) ja saatnud veebis taotlusi või esitanud andmeid (nt e-maksuamet), veidi alla poole on laadinud alla mõnda blanketti või taotlusvormi.

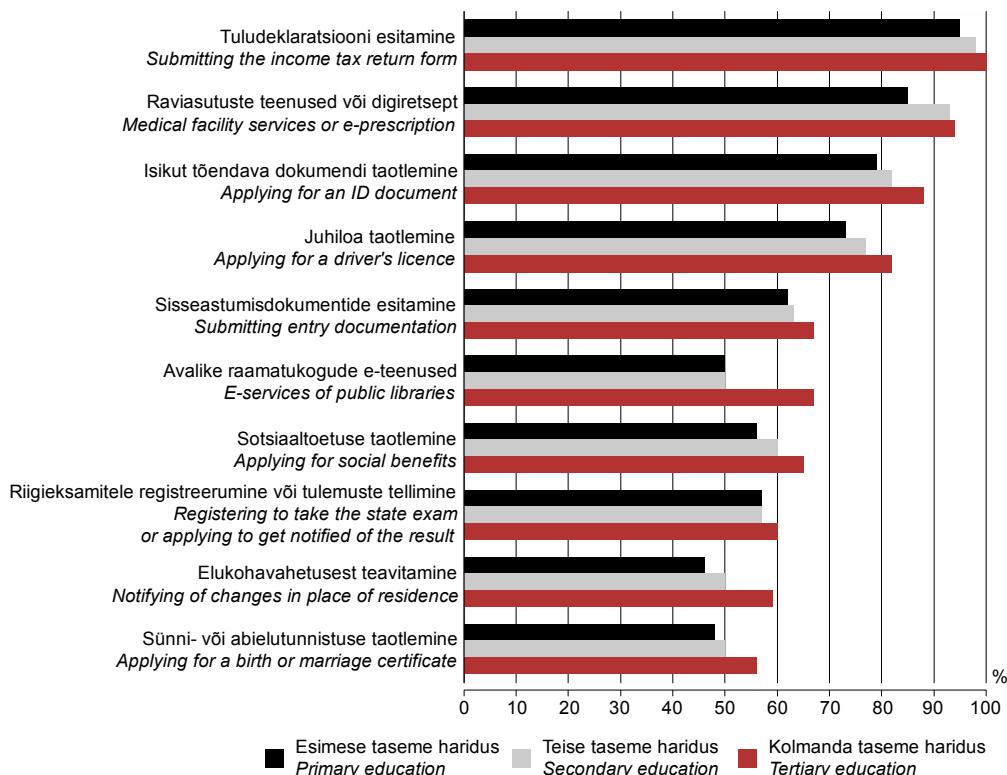
Võrreldes EL-i keskmisega on Eesti internetikasutajad avaliku sektori veebilehtedel info otsimises, taotlus- jm vormide allalaadimisel ja esitamisel agaramad. Kõige rohkem on Eurostati andmetel 2015. aasta seisuga internetikasutajad veebikeskkonnas avaliku sektoriga kokku puutunud Eestis ja Taanis. Infootsijate küllaltki suur osatähtsus internetikasutajate hulgas on tingitud avaliku sektori loodud suurest infohulgast, muu hulgas liigitub info otsimise alla ka nt veebilehelt tallinn.ee ühistranspordi sõiduplaanide vaatamine. Andmete esitamine või taotluste koostamine veebis on valdavalt seotud tuludeklaratsiooni esitamisega, mis on läinud peaaegu täielikult üle internetipõhiseks teenuseks. Samuti on internetikasutajatel võimalus veebis esitada mitmesuguseid taotlusi, nt isikut töendava dokumendi või juhiloa saamiseks.

E-teenustest teavad internetikasutajad kõige enam tuludeklaratsiooni esitamise võimalust, raviasutuste portaalide teenuseid (sh digiresetpi) ja isikut töendava dokumendi taotlemise võimalust (joonis 6). Kõige vähem teatakse võimalust veebis sünni- või abielutunnistust taotleda ja elukohavahetusest teavitada ning avalike raamatukogude e-teenuseid. Internetikasutajate teadlikkus e-teenustest on otseselt seotud nende vajadustega: enam teatakse neid teenuseid, millega ollakse ise kokku puutunud.

Sooti on internetikasutajate osatähtsus taotlus- vm vormide allalaadimisel või täidetud vormide esitamisel sarnane. Ainukesena erineb info otsimine, mille osatähtsus naiste hulgas on 3 protsendipunkti suurem kui meestel. Ka Eesti populaarseimatest e-riigi teenustest on valdavalt teadlikumad naised. Näiteks on naistel suurem teadlikkus raamatukogude e-teenustest (vahe 12 protsendipunkti) ja sotsiaaltoetuste taotlemise võimalusest (vahe 11 protsendipunkti). Erinevusi esineb ka vanuseti: kui 16–54-aastastest internetikasutajatest on avaliku sektori veebilehelt infot otsinud 83%, siis 55–74-aastastest 70%. 55–74-aastaste internetikasutajate väiksem osalus avaliku sektoriga seotud info hankimisel võib olla tingitud vajaduse puudumisest või vähesest teadlikkusest avaliku sektoriga seotud võimalustest. Uuringu „Infotehnoloogia leibkonnas“ tulemustest ilmnes, et 55–74-aastaste teadlikkus Eesti populaarseimatest e-teenusest on ülejäänud vanuserühmade omast suurem vaid raviasutuste patsiendiportaalide ja digiresetpi puhul, ülejäänud Eesti e-teenustest teadsid vanemad inimesed vähem. Kõige enam on veebis taotlusi saatnud või andmeid esitanud 25–54-aastased internetikasutajad, neile järgnevad 16–24-aastased ja seejärel 55–74-aastased. 25–54-aastaste suurem osatähtsus võib tuleneda sellest, et nende seas on enim e-tuludeklaratsiooni esitajaid.

Kolmanda taseme haridusega internetikasutajad otsivad avaliku sektori veebilehtedelt infot ja laadivad alla taotlus- vm vorme või esitavad täidetud vorme veebi kaudu enam kui madalamana haridustasemega internetikasutajad. Näiteks taotluse saatmise või andmete esitamise puhul on kolmanda ja esimese taseme haridusega inimeste osatähtsuse erinevus 38 protsendipunkti. Kolmanda taseme haridusega elanike hulgas on sellega kokkupuutunuid rohkem eelkõige seetõttu, et ka internetikasutajad on nende hulgas kõige rohkem. Teisalt on kolmanda taseme haridusega internetikasutajate teadlikkus e-teenustest suurem kui madalamana haridustasemega internetikasutajatel ja seda võib samuti pidada oluliseks avaliku sektori e-teenuste kasutamise eelduseks selles rühmas (joonis 6).

Joonis 6. Teadlikkus Eesti riigi e-teenustest kõrgeima haridustaseme järgi, 2015
Figure 6. Awareness of Estonian public e-services by highest level of education attained, 2015

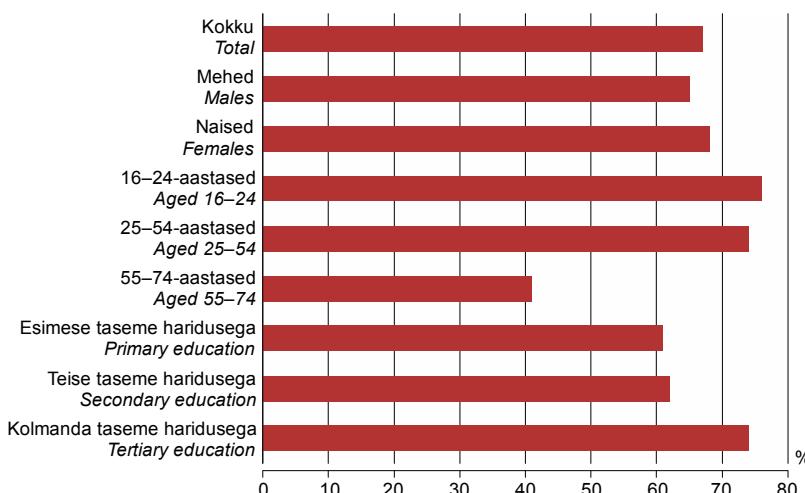
Riigi pakutavate e-teenustega on rahul üheksa internetikasutajat kümnest. Naiste rahulolu on meeste omast suurem (vahe 5 protsendipunkti), vanuseti on suurim 16–24-aastaste rahulolu (vahe 55–74-aastastega võrreldes 6 protsendipunkti) ja haridustasemeti kolmada taseme haridusega inimeste rahulolu (vahe esimese taseme hariduse omandanutega võrreldes 10 protsendipunkti). Seega võib öelda, et e-teenustega on internetikasutajad küllaltki rahul, mis omakorda näitab avaliku sektori edukat ja efektiivset IT-ressursside kasutamist selle valdkonna väljatöötamisel. Valdkonna arendamisega tegeleb riik järjepidevalt edasi.

E-kaubanduse kasutamine

Interneti võib tänapäeval pidada ka üsna arvestatavaks kaubanduse ergutajaks. Kui veel 20 aastat tagasi tegid inimesed oma ostud poodides kohapeal, siis tänapäeval on võimalik oste sooritada ka kodust lahkumata. Viimastel aastatel on e-poodide hulk nii Eestis kui ka mujal maailmas märgatavalalt kasvanud. Eestis tekkisid esimesed e-poed kümmekond aastat tagasi. Kuna tol ajal polnud valdkond veel niivõrd arenenud, pidid e-kaubandusega tegelevad kaupmehed ületama mitmeid kitsaskohti. Näiteks puudusid pakiautomaadid, millel on tänapäeval tänu mugavale kasutusele ja kiiremale tarnejajale e-poest tellitud kauba kohalejöudmisel oluline osa. Ka kaubavalik oli kaubanduskeskustes pakutavast tagasihoidlikum. Uudset teenust hakkasid ära kasutama petturid, kes omakorda panid tarbijad kahtlema e-kaubanduse turvalisuses ja selle edaspidises kasutamises.

Joonis 7. Viimase 12 kuu jooksul e-kaubandust kasutanute osatähtsus vastavas internetikasutajate rühmas soo, vanuse ja haridustaseme järgi, 2015

Figure 7. Share of persons who used e-commerce in the past 12 months in respective group of Internet users by sex, age and level of education, 2015

Tänapäeval on enamik internetikasutajatest e-kaubanduse omaks võtnud. 2015. aasta andmete kohaselt oli viimase 12 kuu jooksul internetist mõne toote või teenuse ostnud või tellinud 67% 16–74-aastastest internetikasutajatest (joonis 7). 2014. aastaga võrreldes oli neid 9 protsendipunkti rohkem. Ühelt poolt on kasv tingitud e-kaubanduse üldisest populaarsuse suurenemisest, teiselt poolt võib see olla tingitud uuringu „Infotehnoloogia leibkonnas“ metoodika muudatusest^a.

EL-is keskmiselt oli 2015. aastal viimase 12 kuu jooksul e-kaubandust kasutanud veidi üle poole elanikkonnast (joonis 8). Kõige enam on e-kaubanduse kasutajaid Suurbritannias, Taanis ja Luksemburgis, kõige vähem Rumeenias, Bulgaarias ja Küprosel. Eesti asub EL-i liikmesriikide võrdluses üheksandal kohal, kuuludes pigem nende riikide hulka, kus e-kaubanduse kasutamine on populaarne.

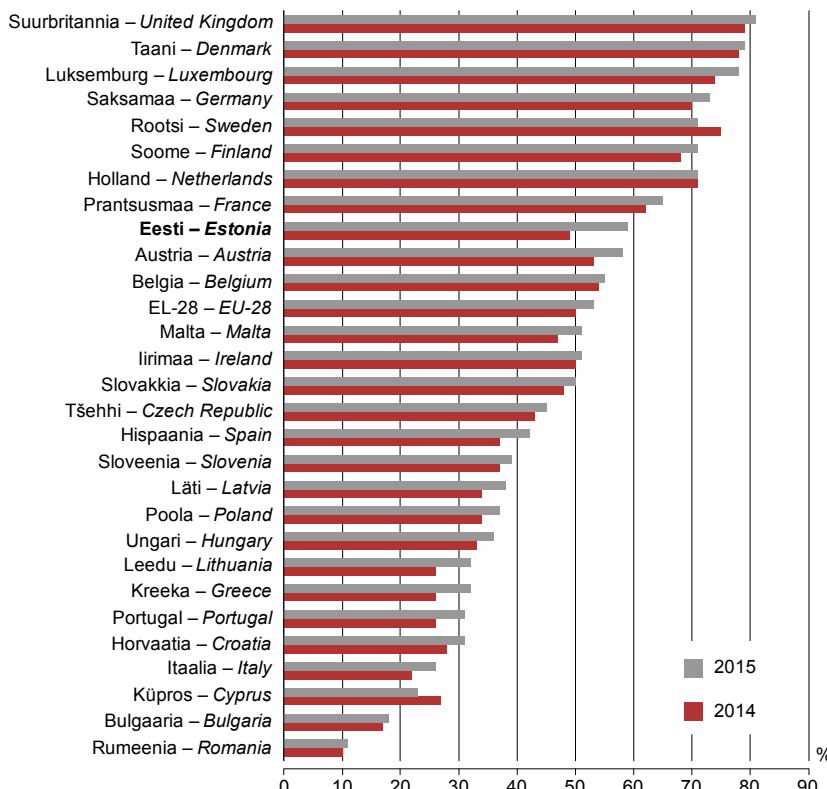
Internetikaubanduse kasv on eelkõige tingitud asjaolust, et e-poe pidajad ja teised sellega seotud töötajad on teenuse tunduvalt paremini välja arendanud kui tavapoed. E-poed pakuvad abivalmit klienditeenindust, laia kaubavalikut, soodsaid hindu, kiiret tarnet jne. Peale eraldiseisvate e-poodide on kasvanud nende firmade hulk, kes kohapealse müügi kõrval pakuvad ka võimalust e-poest osta, mis omakorda on laiendanud e-kaubanduse kasutajaskonda ja toonud teenuse lähemale ka maaelanikele (Eelmaa 2015).

E-kaubandus on mõnevõrra populaarsem naiste seas. See võib olla tingitud asjaolust, et e-poodide üks populaarsemaid müügiartikleid on parfümeerija, aksessuaarid ja röivad, mida eelistavad ostaa pigem naised (joonis 10). 16–24- ja 25–55-aastastest internetikasutajatest on e-kaubandust kasutanud pea kolmveerand, 55–74-aastastest seevastu alla poole.

^a Aastatel 2005–2013 toimus uuring „Infotehnoloogia leibkonnas“ tööjõu-uuringu lisana, andmekogumismeetodina kasutati silmasti-silma-intervjuuid. Alates 2014. aastast on see eraldiseisev uuring, mis tehakse aasta II kvartalis, ja vastajatel on võimalik täita ankeet veebis või teha telefoniintervjuu.

Joonis 8. Viimase 12 kuu jooksul e-kaubandust kasutanute osatähtsus rahvastikus Euroopa Liidu liikmesriikides, 2014, 2015

Figure 8. Share of persons having used e-commerce in the past 12 months in population of EU Member States, 2014, 2015

Allikas/Source: Eurostat

Kümnest 55–74-aastasest internetikasutajast üheksa põhjendab e-kaubanduse mittekasutamist sellega, et eelistab teha või on harjunud tegema ostet poes kohapeal või soovib toodet enne tellimist näha. Teised põhjused on vajalike e-oskuste puudumine ja kartus, et kaup ei pruugi kohale jõuda või et seda on keeruline vajaduse korral tagastada. Seega aitaks vanemaealiste seas internetikaubanduse kasutajate osatähtsus mõnevõrra suurendada, kui neile e-kaubandust ja selle võimalusi tutvustada ning selle kasutamist õpetada. Vanemaealiste vähest e-kaubanduse kasutamist võib mõjutada ka negatiivne hoiak (nt halva kvaliteediga kauba kartus) või vajaliku maksevahendi puudumine. Internetist tellimine või ostmine eeldab tihtipeale pangakaardi olemasolu (mõnel juhul aktsepteeritakse vaid krediitkaarti), mida aga köikidel vanemaealistel ei pruugi olla.

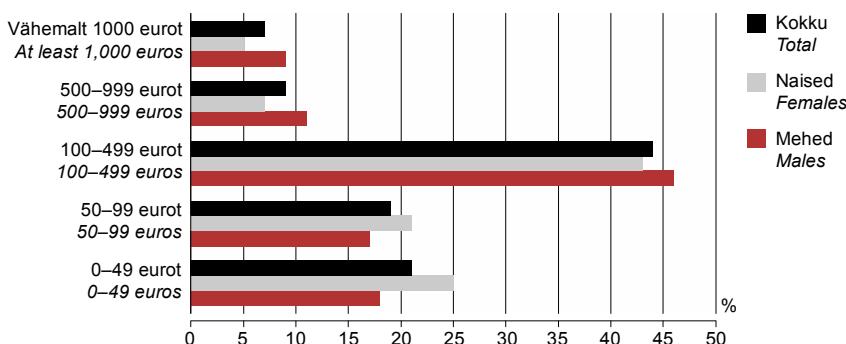
Haridustasemeti on e-kaubanduse kasutamine köige rohkem levinud kolmanda taseme haridusega internetikasutajate seas (joonis 7). Esimese ja teise taseme haridusega inimeste vahel erinevust peaaegu pole – osatähtsuste vahe on vaid üks protsendipunkt. E-kaubanduse kasutajate suurem osatähtsus kolmanda taseme haridusega internetikasutajate seas võib olla tingitud sellest, et nende hulgas on mõnevõrra enam neid, kes tellivad oma kauba ka mujalt kui ainult Eestis registreeritud e-poodidest. EL-i müüjatelt tellinute osatähtsus on köige suurem just kolmandata taseme haridusega internetikasutajate hulgas. See aga tähendab, et neil on laiem kaubavalik, mis omakorda suurendab e-kaubandusega kokkupuutunute hulka. Välismaistelt, sh EL-i liikmesriikide müüjatelt on altimad tellima mehed ja 16–24-aastased.

Enamikul juhtudel kulutasid internetikasutajad 2015. aasta I kvartalis e-kaubandusele alla 500 euro. Veidi üle veerandil juhtudest oli summa alla 100 euro ja vähem kui veerandil juhtudest üle 500 euro. Eesti kohta on tegemist üsna arvestatava summaga. Sellest järeltub, et ülisoodsete Hiinas toodetud kaupade kõrval tellitakse ka tundtud tootjate originaalkaupu või kvaliteetseid teenuseid.

Naised kulutavad e-kaubandusele vähem kui mehed (joonis 9). Naissost internetikasutajate hulgas on enam neid, kelle summa jääb alla 100 euro (vahe meestega 10 protsendipunkti). Naiste väiksemad kulutused võivad olla tingitud mitmest asjaolust. Nende töötasu on meeste omast kolmandiku võrra väiksem, mis seab omakorda piirid kaubavalikule. Samuti ostavad naised meestest vähem tehnika- jms kaupu, mis on teistest toodetest kallimad. Naised võivad olla ka vähem teadlikud allahindluskampaaniatest.

Joonis 9. Viimase 3 kuu jooksul internetist tellitud või ostetud toodete ja teenuste kogusumma soo järgi, 2015

Figure 9. Total amount of goods and services ordered or bought online in the past 3 months by sex, 2015

Internetist ostis või tellis tooteid või teenuseid kõige rohkem 99 euro eest veidi üle poole 16–24-aastastest ja ligi kolmandik 25–54- ja 55–74-aastastest internetikasutajatest. Kuna 16–24-aastased on valdavalt õpilased ja tööturul mitteaktiivsed, puudub neil ka kindel sissetulek, mis võimaldaks rohkem kulutada. Tihtipeale võivad nende eest hinnalisemaid e-tehingud sooritada hoopis lapsevanemad või eestkostjad. Töölkäivad noored saavad teiste vanuserühmadega võrreldes väiksemat töötusu, mis omakorda vähendab nende võimalusi e-kaubandust kasutada.

Märgatav erinevus ilmneb ka haridustasemeti. Mida kõrgem on inimese haridustase, seda rohkem ta e-kaubandusele kulutab, mis omakorda on seotud töötasuga (suuremat töötusu teenivad valdavalt kolmanda taseme haridusega töötajad) ja suurema teadlikkusega e-kaubanduse võimalustest.

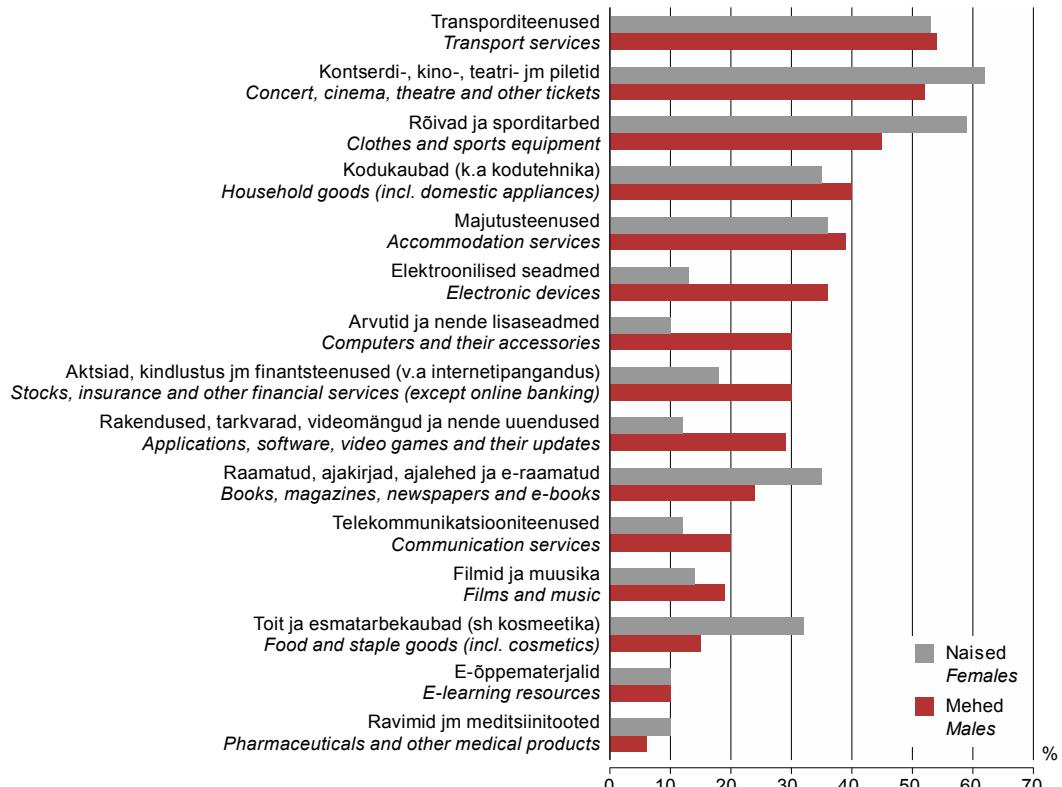
Kuna kaubandus (sh oksjonid) on viimaste aastate jooksul osaliselt üle läinud internetti, on internetikasutajatel selle võrra parem võimalus laiemale kauba- ja teenusevalikule ligi pääseda. Võib isegi väita, et veebipooldides on tootevalik niivõrd mitmekesine, et ületab tavapoodides pakutava. Mida suurem on kaubavalik, seda paremad on e-kaubanduse kasutajate ostuvõimalused. Sellest hoolimata erineb tellitud toodete või teenuste valdkond sooti, vanuseti ja haridustasemeti.

Kõige enam olid inimesed viimase 12 kuu jooksul internetist tellinud või ostnud ürituste pileteid, transporditeenuseid ning röivaid ja sporditarbeid. Ürituste pilete tellimise suure populaarsuse üks põhjusi on majanduslik heaolu – teisisõnu pole ühiskonnas majanduskriisi survet, mis takistaks internetikasutajaid vaba aja tegevustesse investeerimast.

Sooti on eelistused internetist ostmisel mõnevõrra erinevad (joonis 10). Kolm populaarseimat toodet või teenust on samad, ehkki erinevas tähtsuse järjekorras. Meestel on tellituimad transporditeenused, ürituste piletid ning röivad ja sporditarbed, naistel ürituste piletid, röivad ja sporditarbed ning transporditeenused. Tootekategooriate edasisest võrdlusest aga selgub, et mehed ja naised eelistavad tellida erinevaid tooteid ja teenuseid.

Joonis 10. Internetist toodete ja teenuste tellimine või ostmine viimase 12 kuu jooksul soo järgi, 2015

Figure 10. Ordering or buying products and services online in the past 12 months by sex, 2015

Muudest kaupadest eelistasid mehed enim tellida elektronilisi seadmeid (vahe naistega 23 protsendipunkti), arvuteid ja nende lisaseadmeid (vahe 20 protsendipunkti), rakendusi, tarkvara, videomänge ja nende uuendusi (vahe 17 protsendipunkti) ning aktsiaid, kindlustust jm finantsteenuseid (vahe 11 protsendipunkti). Naistel seevastu olid muudest kaupadest tellitumad toit ja esmatarbekaubad (sh kosmeetika) (vahe meestega 17 protsendipunkti), röivad ja sporditarbed (vahe 13 protsendipunkti), kirjandus (vahe 11 protsendipunkti) ning ürituste piletid (vahe 10 protsendipunkti). See, et meessoost internetikasutajad eelistavad naistest enam tehnikatooteid osta, võib olla tingitud meeste suuremstä st tehnikhuvist ja ka parematest teadmistest selles valdkonnas. Naissoost internetikasutajate väiksemat hui ja vajadust tehnika järelle kompenseerib seevastu suurem hui teiste tootekategooriate vastu.

Vanuserühmiti on kõigi rühmade kolmest kõige populaarsemast kategooriast kaks samad: transporditeenused ja ürituste piletid. 16–24-aastased internetikasutajad eelistasid enim tellida röivaid ja sporditarbeid, 25–54-aastased ürituste piletide ja 55–74-aastased kodukaupu. Röivaid ja sporditarbeid tellivad 55–74-aastased internetikasutajad tunduvalt vähem kui ülejäänud: 16–24-aastastest tellis neid 65%, vanimas vanuserühmas pea poole vähem ehk 34%. Erinevus võib olla tingitud elustiilist, näiteks jälgivad noored moetrende enam kui vanemaalised ja

eelistavad riuetada nende järgi, mis omakorda eeldab ka tihedamat garderoobivahetust või - täiendust. Samuti harrastavad noored vanemaealistest enam sporti, mistöttu nad vajavad vastavat riuetust ja varustust. Noorim vanuserühm eelistab teistest enam tellida (vahe vähemalt 3 protsendipunkti) arvuteid ja nende lisaseadmeid, rakendusi, tarkvarasid, videomänge ja nende uuendusi, filme ja muusikat ning e-õppematerjale. 25–54-aastased ostavad teistest vanuserühmadest enam ürituste piletid, transpordi- ja majutusteenuseid ning finants- (sh aktsiad, kindlustus) ja sideteenuseid. Vanimas rühmas oli teistega võrreldes suurem kodukaupade ja ravimite ning muude meditsiinitoodete tellimise osatähtsus.

Esimese ja teise taseme haridusega internetikasutajatel olid populaarseimad tooteid või teenused röivad ja sporditarbed, ürituste piletid ja transporditeenused. Ka kolmanda taseme haridusega inimeste eelistatuid tooted ja teenused olid samad, kuid neil olid kõige tellitumad ürituste piletid, millele järgnesid transporditeenused ning röivad ja sporditarbed.

Seega järeltubu tulemustest, et vanuserühmiti ja haridustasemeti on eelistused mõnevõrra erinevad ning võivad olla tingitud elustiilist, sissetuleku suurusest jms-st.

Märgatavalt on suurenenuud internetist ja posti teel tellitud kaupade kogus. Samuti on veelgi hoogustunud pakiautomaatide kasutus (Omniva ... 2016), mis omakorda lubab prognoosida, et e-kaubandus ja selle kasutajate osatähtsus kasvab Eestis lähiaastatel veelgi.

Kokkuvõte

Tänapäeval on internetist saanud ülemaailmne meedium silmaringi avardamiseks, suhtluseks, ostlemiseks, eneseteostuseks jpm-ks. Peale sotsiaalse poole aitab interneti kasutamine edendada majandus- ja sotsiaalvaldkonda, näiteks tervishoidu, haridust ja ettevõtlust. Nüüdisajal on ligipääs internetile suuremal või vähesel määral tagatud igas riigis (McConaughey jt 2013).

2015. aasta I kvartali seisuga kasutab Eestis internetti üle kolmveerandi rahvastikust. Suurimad erinevused digilõhe uurimisel ilmnesid vanuserühmiti. Viimase 11 aasta jooksul on internetikasutajate osatähtsus kasvanud köikides vanuserühmades, kiiremini 16–34-aastaste ja aeglasemalt 44–74-aastaste hulgas. Hoolimata sellest, et vanemaealisi on internetikasutajate seas kõige vähem, on internetikasutajate osatähtsus nende hulgas viimastel aastatel märgatavalt kasvanud.

Ka uuritud internetitegevuste (sh interneti kasutamine avaliku sektoriga seotud eesmärkidel) sooritamisel jäavad vanemaealised noortele alla. Selleks et ühiskonnas digilõhet vähendada on oluline keskenduda vanemaealiste koolitamistele ja motiveerimisele. See aga eeldab nii sugulaste ja sõprade tuge vanemaealiste aitamisel ja õpetamisel kui ka riigi finantseeringuid ja tuge õpetamisel (nt koolitused, õpikute väljaandmine).

Internetikasutajate osatähtsus on suurim kolmanda ja väikseim esimese taseme haridusega elanike seas. Veidi üle poolte internetitegevuste puhul oli kasutajate osatähtsus kõige suurem kolmanda taseme haridusega inimeste hulgas. Vaid kahes tegevuses – töö otsimises või CV saatmises ja sotsiaalvõrgustikes osalemises – olid madalamal haridustasemega internetikasutajad kolmanda taseme haridusega internetikasutajatest aktiivsemad. Ka avaliku sektori e-teenuseid kasutavad teistest enam kolmanda taseme haridusega internetikasutajad.

Võrreldes naistega on internetikasutajate osatähtsus veidi suurem meeste seas, ent internetitegevuste võrdluses on meeste ja naiste osatähtsus üldjuhul sama suur, kõikudes mõne protsendipunkti võrra. Siiski on tegevusi, mille puhul osatähtsused sooti erinevad: näiteks kasutasid naised meestest enam internetti terviseinfo otsimiseks ning mehed naistest enam tarkvara või rakenduste allalaadimiseks. Avaliku sektori e-teenustest on naised teadlikumad kui mehed.

Internet on ka mugav ostukeskkond. 2015. aasta I kvartali seisuga on internetist midagi tellinud või ostnud kaks kolmandikku internetikasutajatest. Naised ostsid või tellisid enam kui mehed, vanuserühmiti ostsid kõige enam 16–24-aastased ja haridustasemeti kolmanda taseme haridusega internetikasutajad. Vanemaealised ehk 55–74-aastased märkisid internetist mitte-

tellimise põhjustena kõige enam harjumust või soovi osta tooteid ja teenuseid kohapealt või toodet enne tellimist näha. Seega on vanemaealiste e-kaubanduse kasutajate väiksem hulk tingitud elustiilist: kuna e-kaubandus on ühiskonnas võrdlemisi uus fenomen, pole paljud vanemaealised seda veel omaks võtnud. Siinkohal oleks tähtis e-kaubanduse võimalusi ja sellega seotud õigusi vanemaealistele jt-le e-kaubandust mittekasutavatele inimestele rohkem tutvustada. Kõige enam olid inimesed viimase 12 kuu jooksul internetist tellinud või ostnud ürituste pileteid, transporditeenuseid ning rõivaid ja sporditarbeid. E-kaubanduse kasutamine lihtsustab internetikasutajate vaba aja veetmise võimalusi ja e-teenuste kasutamist.

Analüüsist selgus, et Eestis kasutatakse internetti mitmesugustel eesmärkidel: nii vaba ajaga seotud toiminguteks kui ka asjaajamiseks. Vanuseti ja haridustasemeti interneti kasutamine erineb, mõningad erinevused ilmnesid ka sooti.

Kindlasti tasub teema edasisel uurimisel arvesse võtta asjaolu, et internet ja sellega seotud harjumused ja käitumismustrid võivad aja jooksul tänu infotehnoloogia valdkonna üldisele arengule muutuda. Teisisõnu, tulevikus ei pruugi internet enam olla selline, millisenä me seda praegu teame ja kasutame. Seda fakti tuleks arvesse võtta ka IT-teemalistel koolitustel, seminaridel ja mujal, et aidata IT-maailmas toimuvat efektiivsemalt uurida.

Allikad Sources

- Attewell, P. (2001). The First and the Second Digital Divide. – Sociology of Education, No 74, pp. 252–259.
- Bargh, J. A., McKenna, K. Y. A., Fitzsimons, G. M. (2002). Can You See the Real Me? Activation and Expression of the “True Self” on the Internet. – Journal of Social Issues, Vol 58, No 1, pp. 33–48.
- DiMaggio, P., Hargittai, E. (2001). From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use as Penetration Increases. Working Paper Series No 15, Center for Arts and Cultural Policy Studies.
- Eelmaa, R. (2015). Mida toimub Eesti e-kaubanduses aastal 2016? [www]
<http://www.kaubandus.ee/uudised/2015/11/25/mida-toimub-eesti-e-kaubanduses-aastal-2016> (14.07.2016).
- Gardner, J., Oswald, A. (2000). Internet use: the digital divide. [www]
www2.warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/ajoswald/bsago12.pdf (07.06.2016).
- Hargittai, E. (2002). Second-Level Digital Divide: Differences in People's Online Skills. First Monday, Vol 7, No 4, pp. 1–18.
- Jhala, J., Sharma, R. (2016). Internet Use Among Adolescents. – Journal of Indian Association for Child and Adolescent Mental Health, Vol 12, No 1, pp. 36–59.
- Juznic, P., Blazic, M., Mercun, T., Plestenjak, B., Majcenovic, D. (2006). Who says that old dogs cannot learn new tricks?: A survey of internet/web usage among seniors. – New Library World, Vol 107, No 7/8, pp. 332–345.
- Kasutajasõbralike e-teenuste disainimine Maanteeameti näitel. Käsiraamat avalikule sektorile. (2014). Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium. [www]
https://www.ria.ee/public/publikatsioonid/E-teenuste_disainimise_kasiraamat.pdf (29.06.2016).
- Leiner, B. M., Cerf, V. G., Clark, D. D., Kahn, R. E., Kleinrock, L., Lynch, D. C., Postel, J., Roberts, L. G., Wolff, S. (2012). Brief History of the Internet. [www]
<http://www.internetsociety.org/internet/what-internet/history-internet/brief-history-internet> (10.06.2016).
- Lin, H.-F. (2006). Understanding Behavioral Intention to Participate in Virtual Communities. – CyberPsychology & Behavior, Vol 9, No 5, pp. 540–547.

McConnaughey, J., Neogi, K. P., Goldberg, M. R., Brocca, J. (2013). Online and On Point: Broadband Usage in Canada and the United States. – *Journal of Information Policy*, Vol 3, pp. 123–157.

Omniva loob e-kaubanduse toetamiseks ühisfirma Hiina suurima kullerfirmaga. (2016). Omniva. [www] https://www.omniva.ee/index.php?article_id=296&page=580&action=article (01.08.2016).

Riigi eelarvestrateegia 2017–2020. (2016). Rahandusministeerium. [www] www.fin.ee/riigi-eelarvestrateegia (07.06.2016).

Roio, A. (2008). Ülevaade internetist. [www]
http://www.eava.ee/~anur/internet/interneti_ajalugu.html (01.06.2016).

Wei, L. (2012). Number matters: the multimodality of Internet use as an indicator of the digital inequalities. *Journal of Computer-Mediated Communication*, Vol 17, No 3, pp. 303–318.

Wenhong, C., Boase, J., Wellman, B. (2002). The Global Villagers: Comparing Internet Users and Uses around the World. – *The Internet in Everyday Life*. / Ed. B. Wellmann, C. Haythornthwaite. Oxford: Blackwell Publishers, pp. 74–113.

Lisa Annex

Tabel 1. Internetikasutajad vanuse ja soot ning vanuse ja omandatud kõrgeima haridustaseme järgi, 2015

Table 1. Share of Internet users by age and sex, and age and highest level of education attained, 2015

		Internetikasutajate osatähtsus vastavas rühmas, % <i>Share of Internet users in the group, %</i>	Age and sex
Vanus ja sugu			
16–24-aastased mehed	100		16–24-year-old males
16–24-aastased naised	100		16–24-year-old females
25–54-aastased mehed	97		25–54-year-old males
25–54-aastased naised	98		25–54-year-old females
55–74-aastased mehed	67		55–74-year-old males
55–74-aastased naised	67		55–74-year-old females
Vanus ja omandatud kõrgeim haridustase			Age and highest level of education attained
Esimese taseme haridusega 16–24-aastased	100		16–24-year-olds with primary education
Teise taseme haridusega 16–24-aastased	100		16–24-year-olds with secondary education
Kolmanda taseme haridusega 16–24-aastased	100		16–24-year-olds with tertiary education
Esimese taseme haridusega 25–54-aastased	90		25–54-year-olds with primary education
Teise taseme haridusega 25–54-aastased	97		25–54-year-olds with secondary education
Kolmanda taseme haridusega 25–54-aastased	100		25–54-year-olds with tertiary education
Esimese taseme haridusega 55–74-aastased	30		55–74-year-olds with primary education
Teise taseme haridusega 55–74-aastased	64		55–74-year-olds with secondary education
Kolmanda taseme haridusega 55–74-aastased	87		55–74-year-olds with tertiary education

CHARACTERISTICS OF INTERNET AND E-COMMERCE USE

Jaanika Ait
Statistics Estonia

Introduction

Society has changed quite significantly over the past millennium. With time it has increasingly approached the age of technology and information. Today, most countries, including Estonia, have entered the age of information society, characterised primarily by extensive use of computers and other technical devices, widespread distribution of communication tools, as well as abundance and availability of information.

The Internet was created in the 1960s when the US organisation ARPA (Advanced Research Projects Agency) created a network to aggregate and speed up information exchange between academic, military and defence institutions (Leiner et al. 2012). Therefore, the Internet was a product of the Cold War. ARPANET opened up global access to the Internet after the end of the Cold War in 1987, after which the use of the Internet became increasingly popular, with regions and countries connecting to it, one after another (Rojo 2008).

Estonia joined the Internet service at the beginning of the 1990s, but it took another ten years for it to gain wider popularity. Today, Estonia is known for its large number of Internet users and as a developed e-country. Estonians have helped to create famous software (e.g., Skype) and e-services (e.g., electronic income tax return, e-residency, e-election).

The development of information technology has, in recent decades, led to important changes in the country, company and individual level. It is now difficult to imagine life without information technology devices and the Internet or without a functioning e-government and other e-services. The Internet has considerably changed the everyday life and the ways people work, communicate and spend their free time throughout the world (Bargh et al. 2002). The development of information technology has become a determinant factor of economic welfare and innovation for an increasing number of countries. The increasing global networking, with the majority of information and e-services being relocated to the Internet, can place non-users or people with limited e-skills (incl. Internet use skills) in a disadvantageous position and cut them off from society, which is partially already happening and is likely to become an even greater problem in the future.

While the Internet has become an integral part of our lives, several studies show that the level of Internet use can be very significantly in different socio-demographic groups (Jhala and Sharma 2016). There are many references in literature to first-level and second-level digital divide (Attewell 2001; DiMaggio and Hargittai 2001; Hargittai 2002). The studies focusing on the first-level digital divide compare the difference between persons using and those not using the Internet. The second-level digital divide stems from the differences in e-skills and in the activities performed online and with computers. As the use of the Internet is quite common nowadays, studies increasingly focus on the second-level divide (Wei 2012).

Similarly, this article initially examines the first aspect among population aged 16–74 and then considers in greater detail the second-level digital divide among Internet users in the same age group. The analysis data for the article come from the survey "Information technology in the household", conducted annually in Estonia and other EU countries. For the purposes of this article, Internet users are defined as persons who used the Internet at least once in the first quarter of 2015.

In addition, the article presents an overview of experiences with e-services and the use of increasingly popular e-commerce. The indicators are presented grouped by age, sex and the

highest level of education^a attained, which can be seen as the major factors of difference according to various studies (Jhala and Sharma 2016).

First-level digital divide: Internet use by age groups

The first-level digital divide can be seen as one of the general indicators of the social aspect of information technology, as it provides an overview of Internet use in the population (incl. in a comparison of socio-demographic indicators), helping to estimate the level of digital literacy in society.

Figure 1 (p. 93) shows the percentage of Internet users in the Estonian population by age groups in the past 11 years. In 2015, nearly all 16–34-year-olds, 98% of the 35–44-year-olds, 94% of the 45–54-year-olds, 76% of the 55–64-year olds and 54% of the 65–74-year-olds used the Internet. In the first quarter of 2015, Internet users constituted 88% of all persons in the age group of 16–74-year-olds, representing an increase by 30 percentage points from 2005. With this indicator Estonia is joint 7th with Germany in the ranking of the Member States of the European Union (EU) and Estonia's indicator is 9 percentage points above the EU-28 average (79%).

In the past ten years, the change in the percentage of Internet users has been smallest among the 16–34-year-olds, partially because of the early start of computer classes in general education schools and partially because the younger generation has always been more interested in the Internet and its opportunities, which is why the percentage of Internet users was high in the younger age group 11 years ago as well. The percentage of Internet users has increased considerably among the 35–44-year-olds in the past ten years, but even this growth rate has been surpassed by that of the 55–74-year-olds.

In 2005, Internet use was lowest among the 65–74-year-olds (10%), even though the use of IT tools was quite widespread in Estonia at the time and Internet access was available in most regions. 11 years later, this age group still ranks last among Internet users by age, but the percentage of Internet users in this group has increased considerably. In 2005, the digital divide between the youngest group (16–24-year-olds) and the oldest group (65–74-year olds) was as high as 78 percentage points.

Internet use among the 55–74-year-olds has increased gradually with each year: In 2015, the percentage of Internet users was 6 percentage points higher among the 55–64-year-olds and 10 percentage points higher among the 65–74-year-olds than in 2014. On the one hand, this has been facilitated by the increasing availability of the Internet, the reduced connection and service expenses, and general rapid development of information technology. On the other hand, the government has provided important assistance to older people by offering IT support services and (basic) training, such as the computer and Internet courses in the framework of the "Tiger Leap" project, and the e-bus project. Another important factor is certainly support from the family: younger family members or relatives (e.g., children or grandchildren), who have the necessary knowledge, often teach older persons how to use computers and the Internet (Juznik et al. 2006). A significant increase in Internet use among the 65–74-year-olds compared to the preceding year was registered in 2010 as well (from 13% to 25%) – it was a period when many important public services – such as the digital signature and the eesti.ee portal – became e-services and many computer and internet training courses were organised in different locations across Estonia. Partially, the increase in the percentage of Internet users among the 65–74-year-olds could also have been associated with the decision to start transferring pensions to persons' bank accounts instead of paying them in cash at home. By the year 2015, the digital divide between the youngest group (16–24-year-olds) and the oldest group (65–74-year olds) had narrowed to 46 percentage points (Figure 1, p. 93).

^a ISCED levels of education: Level 1 – primary education, basic education (grades 1–6 and 7–9 of basic school), vocational education without basic education, vocational education after basic education; level 2 – secondary education, vocational secondary education (incl. specialised secondary education and technical secondary education) after basic education, vocational secondary education or vocational studies after secondary education; specialised and technical secondary education after secondary education; level 3 – bachelor's degree, master's degree, doctorate.

The envisaged state budget allocation 2017–2020 for reducing digital divide is 7.2 million euros. The target is to raise the percentage of Internet users from 88% to 95% by 2020 through digital literacy and other training courses and awareness-raising efforts (Riigi... 2016).

In terms of sex, the percentage of Internet users is slightly higher among males than among females (a difference of 3 percentage points), and in terms of education it is higher among 16–74-year-olds with tertiary education, compared to the same age groups with primary or secondary education. There were no differences between sexes or education levels in the percentage of Internet users among the 16–24-year-olds according to 2015 data (see Table 1 in the Annex, p. 109), indicating that Internet use has become a part of lifestyle for almost all young people. There were no sex-related differences in Internet use in any of the age groups, but there were differences in terms of education in the age groups of 25–54-year-olds and 55–74-year-olds – in all age groups, the percentage of Internet users is highest among people with tertiary education.

First-level digital divide: daily Internet use

Like the percentage of Internet users in general population, the percentage of daily Internet users has also grown with each year. In the first quarter of 2015, 88% of Internet users used the Internet on a daily basis (Figure 2, p. 95).

In the past four years, the greatest increase in Internet use has occurred among 35–44-year-old males with secondary education who use the Internet daily or at least on five days a week. According to the 2015 data, there were no significant differences between sexes in daily Internet use – the difference between males and females was only one percentage point. Comparing the digital divide between the youngest (16–24-year-olds) and the oldest (64–75-year-olds) age groups with the general indicator of Internet use, we can see that the digital divide between the age groups is much smaller – 18 percentage points – among daily Internet users. While 97% of 16–24-year-old Internet users are daily users, the corresponding figure among 64–75-year-olds is 68%. In terms of education, 92% of Internet users with tertiary education are daily users, while there is not notable difference between the groups with primary and secondary education. The differences between education levels can be partially explained by the nature of professions – the high percentage of daily Internet users among persons with tertiary education can be linked with the fact that this group includes more white-collar workers who have the opportunity to use the Internet at work.

Consequently, the data indicate that more than three quarters of Internet users use it daily or at least on five days a week, which serves as a further proof of the relatively high level of digital literacy of the Estonian population in the form of Internet use. Digitalisation can manifest in various fields in society, depending on Internet access opportunities, the level of e-services, e-literacy of residents and the needs and goals that are associated with Internet use.

The results of the analysis indicate that the first-level digital divide in some certain socio-demographic groups in Estonia appears in overall and daily use of the Internet mainly between different age groups and groups of educational attainment.

Second-level digital divide: online activities of Internet users

While Internet use is quite common nowadays throughout the world and the percentage of Internet users is likely to increase in the future, there can be divides in the types of online activities (Jhala and Sharma 2016). In addition to monitoring and reducing the first-level digital divide, it is also important to focus on studying the second-level digital divide. A brief contact with a computer does not necessarily ensure Internet and computer users access to all potential benefits, which may require more specific e-skills. The following is a discussion of the second-level digital divide by specific online activities.

The Internet is used for various functions facilitating both daily professional and recreational activities. For instance, for older people, the Internet can be a means to alleviate solitude by

providing an opportunity to communicate with family members, relatives or friends in various virtual environments or to make new acquaintances, and expand one's horizons by reading online resources on health, for example (Lin 2006). The younger generation can use the Internet for school assignments by researching additional information, which is not included in textbooks due to their limited volume. It could be said that, with its extensive possibilities, the Internet can provide everyone with suitable opportunities, be it work-related activities (sending CVs, looking for a job), use of services (e.g., online banking, submission of income tax returns), improvement of knowledge or entertainment.

It is often assumed that Internet use tends to inhibit other activities in the real world, such as meeting people face to face, practicing sports, etc. However, several studies indicate that online activities help people to add to their social capital. Internet users read more newspapers and books compared to non-users (WenHong et al. 2002), they visit more events, are more likely to belong to volunteer organisations and have a wider circle of friends (Gardner and Oswald 2000). Consequently, the Internet can be regarded as one of the most important elements of social capital in our time. Furthermore, the Internet is gradually taking over the functions of several separate devices (e.g., TV, radio, telephone) and services (e.g., banking, tax returns). It seems to indicate that Internet use will be a prerequisite in the future for the use of various devices and services. Even today, the Internet offers users a wide range of possibilities. The following is an analysis of more and less common Internet activities.

The three most common online activities were essentially the same in Estonia and in the EU on average (Figure 3, p. 96). According to Eurostat, the following were the most popular online activities in the EU in the first quarter of 2015: sending or receiving emails, looking for information on goods or services, reading the news, newspapers or magazines, and using social networks. In the same time period, the most popular activities of Estonian Internet users were in a different order and included online banking, looking for information on goods or services, and sending or receiving emails. Figure 3 indicates that users of online banks constitute a relatively large percentage of Estonian Internet users, which is 34 percentage points higher than the EU average. The higher percentage of online banking users in Estonia is linked, on the one hand, with the high level of electronic banking systems, and on the other hand, with the continued expansion of online services and commerce. In the case of 12 of the 16 surveyed online activities, the indicator for Estonia exceeded that of the EU average. The European average was higher only with regard to two of the 16 surveyed activities: using travel and accommodation services (a difference of 8 percentage points) and reading the news, newspapers, magazines (a difference of 5 percentage points).

The least frequent activities in the EU as a whole in the last three months included involvement in civic or political activities, participation in professional networks (e.g. LinkedIn) and looking for a job or sending CVs. In Estonia, the corresponding activities were participation in professional networks, selling goods or services and involvement in civic or political activities.

These are all specific areas, which is why people are less likely to be engaged in them online compared to more popular e-activities. Involvement in civic or political activities requires previous knowledge in the field, which may not be equally profound for everyone due to different reasons. Participation in professional networks can depend on the type of position – it is more likely to be used by officials and managers.

There can also be differences in Internet use between socio-demographic groups. For instance, according to Jhala and Sharma (2016), the following can be regarded as the most popular online activities among young people: looking for information, using social networks, communication, entertainment, gaming, participation in online courses and reading the news. The same activities are also popular among Estonia's young Internet users but in a different order (see Figure 4, p. 97). In the first quarter of 2015, the following were the most popular online activities among 16–24-year-old Internet users: sending or receiving emails (95%), using social networks (93%), reading the news, newspapers or magazines (92%), online banking (89%) and looking for information on goods or services. The activities are generally the same in the remaining two age groups (25–54 and 55–75 years), but there are some differences. Online banking is the most

popular activity among the 25–54-year-olds and reading news, newspapers and magazines among the 55–74-year-olds. There is a major difference with regard to using social networks: while nine out of ten Internet users in the age group of 16–24-year-olds have engaged in this activity, the ratio drops to seven of ten among 25–54-year-olds and three of ten among 55–74-year-olds. In addition, Internet users aged 16–24 are significantly more keen on engaging in the following activities compared to other age groups: using online encyclopaedias, looking for information on education and training courses, downloading software and applications (except games), uploading own content for sharing with others, looking for a job or sending CVs. The higher percentage of study-related information search and use of online encyclopaedias among young Internet users is linked with the fact that the majority of them is still at school or is making plans for continuing education. The popularity of software downloads can be explained by the fact that young people are more aware of such possibilities than others. Uploading own content for sharing with others is mostly linked with the use of social networks, which are popular among 16–24-year-olds compared to the 25–54-year-olds and the age group 55–74. Greater popularity of online job search and sending of CVs can be associated with higher unemployment, entry into the labour market or greater labour turnover among young people.

25–55-year-old Internet users are more likely to use online banks and the travel and accommodation services offered online. The reason why younger people are not as active in using online banks is linked with their financial position: most of the young people in that age group are still in school-going age and depend on their parents. The lower level of use of travel and accommodation services can be associated with inferior financial situation of the younger people (lack of sufficient additional income to use these services) or with lifestyle (they focus on education and travel with their parents who use the services instead of them, etc.). For 55–74-year-olds, the lower level of usage can be explained by the absence of an immediate need or interest.

The percentages of persons engaged in the surveyed online activities were lowest among the 55–74-year-olds and highest among the 16–24-year-old Internet users with regard to more than half of the online activities. Consequently, the data from 2005 indicate the existence of a digital divide between the youngest and the oldest age group.

The results of several surveys have shown that males use the Internet for a wider range of purposes than females (Jhala and Sharma 2016). However, this is not the case in Estonia – the results of the survey “Information technology in the household” indicate that Internet usage patterns are relatively similar for males and females, with any differences remaining between one and four percentage points in most cases. Sex-related differences are noticeable only with regard to some activities. For instance, the group of female Internet users includes more people who have used the Internet for finding health information (a difference of 18 percentage points), using social networks (a difference of 11 percentage points) and finding information on education and training (a difference of 5 percentage points). The fact that female Internet users are more interested in health information compared to males can be linked to higher awareness of these issues and greater care for their own health. Several studies have established that males are less engaged in health issues than females – they often postpone going to a physician too much, they follow a less healthy lifestyle, etc. The search for study-related information can be associated with the fact that females have a greater interest in this area: they usually remain longer in the education system than males, participate in more in-service training courses, etc. Males enter the labour market at a younger age than females and have a lower average level of educational attainment. However, the group of male users includes more persons who have downloaded software or applications (a difference of 20 percentage points).

Internet use varies greatly by level of education (see Figure 5, p. 99). The share of internet users with tertiary education is greater than that of Internet users with secondary or primary education in the case of more than half of Internet activities. Like in the comparison based on age or sex, differences also appear in the case of levels of education. For instance, compared to persons with tertiary education, persons with primary education are more likely to use the Internet for downloading software and applications (a difference of 11 percentage points), using social

networks (a difference of 15 percentage points) and for uploading own content for sharing with others (a difference of 6 percentage points). The higher percentage of job search activities can be explained by a higher level of unemployment or labour turnover among Internet users with lower levels of educational attainment.

Experience with and awareness of public e-services among inhabitants of Estonia

As Estonia is a developed e-country, most Internet users here have had experiences with some e-services offered by the public sector. The Ministry of Economic Affairs and Communications has defined e-services as an online environment where users can use various services and perform various operations, incl. view and transmit data (Kasutajasõbralike ... 2014). Users in Estonia have access to public sector e-services in several fields, with the best known examples including submission of income tax return forms, digital prescriptions and the eesti.ee portal. Internet users can come into contact with e-services in various ways, for instance, when searching for information, downloading or submitting applications or other forms – the survey of Internet users also included questions about the use of these possibilities.

According to data from 2015, Internet users in Estonia can be regarded as fairly active users of e-services. Slightly more than three quarters of Internet users had consulted a public sector website (e.g., eesti.ee, tallinn.ee, local government websites) for information or sent applications or submitted data online (e.g., in the e-Tax online tax office); slightly less than half of users had downloaded forms or applications.

Compared to EU average, Internet users in Estonia are more active in searching for information on public sector websites, downloading and submitting applications and other forms. According to Eurostat, Estonia and Denmark were the two countries in 2015 where Internet users had the most contacts with the public sector in the online environment. The relatively high level of information searches can be explained by the extensive amount of information created by the public sector; this includes, for instance, looking up public transport timetables on the tallinn.ee website. Online data submissions and applications are mainly associated with the submission of income tax return forms, which has essentially become a fully web-based service. In addition, Internet users can submit a number of different applications online, such as applications for identity documents, driver's licences, etc.

The best-known e-services include the opportunity to submit income tax return forms, the services of portals of health care institutions, incl. digital prescriptions, and submitting applications for identification documents (Figure 6, p. 101). Online applications for birth or marriage certificate, notifying of residence change and the e-services of public libraries are the least known e-services. The awareness of e-services among Internet users is directly related to the need for the service: people are more aware of the services with which they have previous personal experience.

The sex distribution of Internet users is rather equal with regard to downloading or submitting applications or other forms, with one exception: of the share of females who had used information search in the past 12 months exceeded that of males by 3 percentage points. Similarly, female Internet users are more aware of the most popular Estonian public e-services. For instance, females know more about library e-services (a difference of 12 percentage points) and about submitting applications for social benefits (a difference of 11 percentage points). There are also differences between age groups: while 83% of 16–54-year-old Internet users have searched for information on a public sector website, the same applies to 70% of 55–74-year-old internet users. The lower participation of Internet users 55–74 years of age compared to younger age groups in searching for public sector information can be explained by the absence of a need to do so or by limited awareness of different opportunities connected to the public sector. The results of the survey "Information technology in the household" indicated that, of the most popular Estonian e-services, the age group of 55–74-year-olds only had higher awareness than other age groups with regard to patient portals of health care institutions and digital prescriptions; all the other

Estonian e-services were not as familiar to the older generation as to the younger ones. The group of 25–54-year-old Internet users had the most experiences with sending applications or data online, followed by the 16–24-year-olds and then the 55–74-year-olds. The higher share of 25–54-year-olds can be associated with the fact that this group includes the largest number of persons submitting electronic income tax return forms.

Internet users with tertiary education are more likely than users with lower levels of education to search for information on public sector websites and download or submit public sector applications or other forms. For instance, the difference between the shares of tertiary and primary levels of education was 38 percentage points in the category of sending applications or submitting data online. The greater experience of respondents with tertiary education is firstly related to the fact that this group includes the largest percentage of Internet users. Secondly, Internet users with tertiary education were more aware of e-services compared to Internet users with lower levels of educational attainment, and this can be seen as an important prerequisite for the use of public sector e-services in this group (Figure 6, p. 101).

Nine of ten Internet users are satisfied with the e-services offered by the state. Satisfaction tends to be higher among females compared to males (a difference of 5 percentage points), among 16–24-year-olds compared to 55–74-year-olds (a difference of 6 percentage points) and among Internet users with tertiary education (a difference of 10 percentage points compared to Internet users with primary education). Consequently, it could be said that Internet users are relatively satisfied with the use of e-services, which indicates successful and efficient use of IT resources for the development of this field in the public sector. It is an area which will be consistently developed by the government.

Use of e-commerce

Nowadays, the Internet can also be seen as a considerable stimulating factor of trade. While people did most of their shopping in physical stores only 20 years ago, it is now possible to shop without leaving home. The number of online shops has increased considerably in recent years both in Estonia and elsewhere in the world. The first online shops emerged in Estonia about ten years ago. As the field was not as developed at that time, the traders involved in e-commerce had to overcome several obstacles. For instance, there were no automated parcel terminals which today constitute an important element in the delivery chain of goods ordered from online shops as a result of their convenience and faster delivery. The online product selection was also not as extensive as in shopping centres. Furthermore, fraudsters started to take advantage of the novelty of the service, which created doubt among consumers about the security and future usage potential of e-commerce.

Today most Internet users have grown used to e-commerce. According to the data from 2015, 67% of 16–74-year-old Internet users had purchased or ordered a product or service online in the past 12 months (Figure 7, p. 102). Compared to 2014, the share of users of e-commerce had increased by 9 percentage points. On the one hand, the increase is caused by general growing popularity of e-commerce and, on the other hand, the growth indicator could have been affected by the change in the methodology^a of the survey “Information technology in the household”.

In the European Union, e-commerce solutions were used in the past 12 months by a little more than half of the population in 2015 (Figure 8, p. 103). The number of e-commerce users is highest in the United Kingdom, Denmark and Luxembourg and lowest in Romania, Bulgaria and Cyprus. Estonia was ranked ninth in the European Union, being closer to countries where the use of e-commerce tends to be popular.

The rise in online shopping is primarily a result of e-shop owners and the associated workers having made significant improvements in service quality. E-shops have more helpful customer service, a larger product selection, lower prices, fast deliveries, etc. In addition to separate online

^a The survey “Information Technology in the household” was conducted from 2005 to 2013 as a supplement to the Labour Force Survey. The data collection method was face-to-face interviews. From 2014, this is a separate survey conducted in the second quarter of the year and respondents can fill out the questionnaire online or be interviewed by phone.

shops, there is an increasing number of companies that offer e-shopping opportunities as an addition to local sales. This has increased the number of e-commerce users, bringing the service closer to rural areas (Eelmaa 2015).

Online shopping is somewhat more popular among female than among male Internet users, which could be linked with the fact that the products more frequently bought by females, such as perfumes, accessories and clothes, are among the most popular sales articles of e-shops (Figure 10, p. 105). While nearly three quarters of 16–24-year-old and 25–55-year-old Internet users had shopped online in the past 12 months, less than half of 55–74-year-old Internet users had used this possibility.

Nine of ten 55–74-year-old Internet users reported that they did not use e-commerce as a matter of preference, due to the habit of shopping in stores or because they wanted to see the product before buying. In addition, among other reasons they mentioned a lack of necessary e-skills and a fear that the products will not arrive or would be difficult to return. Consequently, the percentage of online shopping users could be increased somewhat among older people by presenting them the nature and opportunities of e-commerce and by teaching them to use it. Furthermore, the lower usage of e-commerce in the older age group could be due to negative preconceptions (e.g., suspicion of inferior product quality) or lack of suitable means of payment. Having a bank card (or specifically a credit card in some cases) is often a prerequisite for ordering or buying online, but some older people do not have one.

In terms of level of education, the use of e-commerce is more prevalent among Internet users with tertiary education (Figure 7, p. 102). There was almost no difference – only one percentage point – between the shares of e-commerce users among Internet users with primary and secondary education. The higher percentage of e-commerce users among Internet users with tertiary education compared to primary and secondary education can be caused by the fact that the former group includes a somewhat larger number of individuals who order their products from elsewhere in the world in addition to online shops registered in Estonia. Namely, the percentage of those who have ordered goods from sellers in the European Union is highest among Internet users with tertiary education. This in turn means that e-commerce users with tertiary education have more options for product selection which further increases the percentage of those who have had experiences with e-commerce. People aged 16–24 and males tend to be more willing to order from sellers abroad (incl. the European Union).

The majority of Internet users spent less than 500 euros on online shopping in the first quarter of 2015. In slightly over a quarter of cases, the amount was less than 100 euros and in less than a quarter of cases, more than 500 euros were spent by e-shoppers. This is a rather considerable amount in the context of Estonia. This indicates that, in addition to extremely affordable Chinese products, people also prefer to order or buy original products from renowned manufacturers or high-quality services.

Females spend less money online than males (Figure 9, p. 104). Namely, the largest group of female Internet users spent less than 100 euros (the difference with males is 10 percentage points). The lower spending of female Internet users can be due to different factors. Their wages are by a third lower than the wages of males, which naturally limits their purchase options. Secondly, females are less likely to buy technical equipment and similar goods which are more expensive. In addition, it is possible that females are less aware of online discount campaigns.

Slightly more than half of 16–24-year-old Internet users bought or ordered products or services online for up to 99 euros. Users at this level of spending constituted approximately a third of the 25–54- and 55–74-year-olds. As the people in the age group 16–24 are mostly students and persons inactive in the labour market, they do not have a fixed income which would enable them to spend more. It is often the parents or guardians who make pricier e-transactions for them. Employed young people receive lower wages compared to other age groups, which also inhibits their opportunities to use e-commerce.

Notable differences were observed in the comparison of education levels: higher levels of attained education are associated with higher spending on e-commerce, which is, in turn, linked

with wage factors (workers with tertiary education are generally the highest earners) and higher level of awareness of the possibilities of e-commerce.

As commerce (incl. auctions) has partially moved to the Internet in recent years, it facilitates easier access to a wider range of products and services. It could even be said that the diversity of online product offers significantly surpasses the range available in local stores. Greater product selection obviously increases shopping opportunities for e-commerce users. Despite the extensive e-commerce opportunities, there are differences between preferred product and service fields in different sex, age and education groups.

Event tickets were the most popular items bought online by Internet users in the past 12 months, followed by transport services, clothing and sports equipment. The popularity of event tickets among Internet users can be seen as a sign of economic welfare – society does not experience the pressure of an economic crisis which would prevent Internet users from investing in recreational activities.

Male and female Internet users have slightly different preferences when it comes to buying or ordering online (Figure 10, p. 105). The three most popular product categories were the same for both sexes, albeit in a different order. The most ordered products and services among male internet users were transport services, event tickets, and clothing and sports equipment while among female Internet users the order was as follows: event tickets, clothing and sports equipment, and transport services. Going further in the list of product categories, we can see bigger differences between males and females in terms of products and services ordered online.

Compared to females, males ordered more electronic equipment (a difference of 23 percentage points), computers and computer accessories (a difference of 20 percentage points), applications, software, video games and updates to them (a difference of 17 percentage points), as well as shares, insurances and other financial services (a difference of 11 percentage points). Females preferred to order food and staple goods (incl. cosmetics) (a difference of 17 percentage points), clothes and sports equipment (a difference of 13 percentage points), literature (a difference of 11 percentage points) and event tickets (a difference of 10 percentage points). The fact that male Internet users prefer to buy more technology products can be linked with men's greater interest in technology and greater awareness and knowledge of this field. The lower interest in and need for technology among female Internet users is offset by higher interest in other product categories.

By age groups, two of the three most popular products or services are the same for all age groups: transport services and event tickets. The most popular category among the 16–24-year-olds was clothing or sports equipment, while the 25–54-year-olds preferred ordering event tickets and the 55–74-year-olds preferred ordering household goods online. Clothes and sports equipment were much less popular among the 55–74-year-old Internet users than in other age groups: while 65% of 16–24-year-olds bought clothes or sports equipment online, the percentage was almost half of that, or 34%, in the oldest group. This difference can be the result of lifestyle: following fashion trends is more important for younger people, which inevitably means more frequent changes of wardrobe. In addition, young people practice more sports than older people, which also means more investment in clothes and equipment. The youngest age group has a greater preference (a difference of at least 3 percentage points) for computers and computer accessories, applications, software, videogames and updates to them, films, music and e-learning resources. Compared to other age groups, the 25–54-year-olds buy more event tickets, transport and accommodation services, financial services (incl. shares and insurance) and communication services. The oldest group ordered relatively more household goods, pharmaceuticals and other medical products.

In terms of level of education, Internet users with primary and secondary education had similar online shopping preferences and they mainly ordered or bought clothes or sports equipment, event tickets and transport services. The same categories were also among the preferred products and services of Internet users with tertiary education, but the order was different: event tickets, transport services, and clothes or sports equipment.

Therefore, the results indicate somewhat different preferences for products and services in different age and education groups. Such differences can be caused by lifestyle, size of income or other factors.

The volume of goods ordered online and by mail orders has increased noticeably in combination with increased use of automated parcel terminals (Omniva ... 2016). Based on this, we can predict a further increase in e-commerce and in the number of users in Estonia in the coming years.

Conclusion

The Internet has become a worldwide medium for knowledge sharing, communication, shopping, self-actualisation, etc. In addition to social aspects, Internet use contributes to the promotion of public economic and social efforts, such as health care, education and entrepreneurship. Today, Internet access is available to a greater or lesser extent in all countries (McConnaughey et al. 2013).

According to data from the first quarter of 2015, more than three quarters of the Estonian population uses the Internet. The differences were greatest between age groups. In the past 11 years, the number of Internet users has increased in all age groups, with the increase being faster among persons aged 16–34 and slower among people aged 44–74. Despite the fact that the oldest age group includes fewest Internet users, the percentage of Internet users in this age group has increased considerably in recent years.

Similarly, the older group does not perform as many online activities (incl. Internet use for purposes associated with the public sector) as the younger group. In order to reduce the digital divide of Internet use in society, it is important to focus on training and motivating older people. This requires support from relatives and friends in helping and teaching older people, as well as public financing and support for teaching (e.g., training courses, publication of textbooks).

The comparison of education levels showed that the percentage of Internet users was highest among persons with tertiary education and lowest among persons with primary education. In terms of online activities, Internet users with tertiary education tend to be most engaged in most of the surveyed activities. There were two types of activities where the percentage of involved Internet users was higher in the two groups of lower educational attainment compared to tertiary education – these activities included job search or sending CVs and using social networks. The activities associated with public sector e-services are also used more by Internet users with tertiary education.

The percentage of Internet users is slightly higher among males compared to females. However, the range of different online activities was rather similar between male and female users, fluctuating only by a few percentage points. However, some types of activities revealed greater differences in relative importance for males and females: for instance, females used the Internet more than males to find health information, while males downloaded more software or applications. Females are also more knowledgeable than males about different e-services offered by the public sector.

The Internet can be seen as a convenient shopping environment. As of 2015, two thirds of Internet users had ordered or bought something online. The 16–24-year-olds were the most active online shoppers in the comparison of age groups, females tended to shop online more than males, and Internet users with tertiary education more than people with lower levels of education. Older people (55–74 years of age) mentioned habits, the desire to buy products and services from a local shop or to see products before buying as the reasons for not ordering online. Consequently, the lower popularity of e-commerce among older Internet users is linked to lifestyle: as e-commerce is a relatively new phenomenon in society, it has not yet been accepted by all people in the older age group. It would be important in this context to present, or promote, the opportunities of e-commerce and the associated rights to older people and to other Internet users who have not taken advantage of what e-commerce offers. Event tickets were the most

popular items bought online by Internet users in the past 12 months, followed by transport services, clothing and sports equipment. Consequently, the use of e-commerce simplifies recreation opportunities for Internet users and facilitates more efficient use of e-services.

The analysis revealed that Internet use in Estonia serves a rather wide range of purposes: both recreation and other functions related to management of official affairs. The comparisons by age and highest attained level of education revealed some differences in Internet use within the respective groups. Some differences were also detected between sexes.

Future studies of the subject matter should take into account the possibility that the Internet itself and the related practices and behaviour patterns can change over time as a result of general IT developments. In other words, tomorrow's Internet may not be the same that we know and use today. This aspect should also be covered in various IT training courses, workshops, etc. to support a more efficient study of the trends and changes in the world of IT.

NOORED SISENEMAS TÖÖTURULE: RASKUSED JA TOIMETULEKUVIISID

Margarita Kazjulja, Eve-Liis Roosmaa
Tallinna Ülikool

Sissejuhatus

Euroopa noored kogevad tööturul üha enam töörjutust, olgu selle põhjuseks töötus (Müller ja Gangl 2003) või tööhöives, hariduses ja koolitustel mitteosalemine (nn NEET-noored, ingl *Not in Education, Employment or Training*) (NEETs ... 2012). Ka tööd leides võivad noored end tihti leida hapras olukorras, mis väljendub näiteks tähtajalistes töölepingutes või ebakindlatel töökohtadel töötamises (ebastabiilsed, ametikohtade hierarhias madalamad töökohad) (Baranowska ja Gebel 2010). Siiski on noorte tööturule kaasatus riigiti erinev (Saar jt 2008).

Noored on tööturul üks peamisi riskirühmi eriti majandussurutiste ajal. Nii halvenesid noorte tööturuväljavaated ka aastatel 2008–2009 (Verick 2009; Eichhorst jt 2010; Choudhry jt 2012). Uurijad on leidnud, et vörreldes teiste vanuserühmadega on noorte töötururiskid ebaproportsionaalselt suured: töö kaotus, pikenev töötusperiood, kasvav tööjõu voolavus ja suurenev eba-kindlate töökohtade hulk (Verick 2009; O'Higgins 2010; Scarpetta jt 2010).

Mitme uurimuse tulemused on kinnitanud, et noorte tööturuolukorda mõjutab omandatud haridustase (Ashenfelter ja Ham 1979; Mincer 1991; Riddel ja Song 2011). Hiljutise Euroopa riikide võrdleva analüüs tulemuste kohaselt on köige haavatavamad just põhiharidusega noored, kellel on kooli lõpetamisest möödunud köige rohkem viis aastat: nende hulgas on teistega vörreldes rohkem NEET-noori ja nende töötuse määr (sh pikaajalise töötuse määr) on kõrgeim (Rockicka jt 2015). Samuti on leitud, et haridus on peamine tööturule sisenemise võimalusi parandav tegur, kui kõrgeima haridustaseme omandamisest on möödas köige rohkem viis aastat.

Noorte töötus ja NEET-nooreks olemine võib omakorda suurendada noorte üldist sotsiaalset töörjutust (majanduslik olukord, üldine heaolu, tervis, iseseisvumine jm) ja seega seada ohtu ühiskonna kui terviku toimimise. OECD riikide paneelandmestikku analüüsides on leitud, et need sünnikohordid, kelle puhul noores eas on tööpuuduse määr kõrge, on ka hilisemas elus sagedamini töötud (Kawaguchi ja Murao 2014). Osaliselt on see tingitud sellest, et nende rahalised võimalused on halvemad, teisalt on töötuna keerulisem koguda nn inimkapitali (haridus, koolitused, töökogemus jm). Seega on noorte tööturuvõimaluste parandamine kriitilise tähtsusega, eriti olukorras, kus tööealine elanikkond ja seetõttu ka hõivatute hulk väheneb.

Artikli esimeses osas antakse ülevaade Eesti noorte tööturuolukorrast ja selle muutumisest aastatel 2003–2015 vörreldes Euroopa Liidu (EL) keskmisega. Teises osas esitatakse juhtumi-põhine ülevaade tööturule sisenevate noortega tehtud intervjuudest, mis on kogutud Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste Sotsiaaluuringu Keskuse eestvedamisel programmi „Horisont 2020“ projektis „Noorte sotsiaalne töörjutus Euroopas: kumulatiivne halvemus, toimetulekustrateegiad ja töhusad poliitikad“ (EXCEPT)^a.

Noorte töötuse trendid aastatel 2003–2015

EL-i 2014. aasta tööjõu-uuringu andmetel on 15–29-aastate töötuse määr üle kahe korra kõrgem kui 30–59-aastastel – EL-i keskmised on vastavalt 18,9% ja 8,7%.

Eesti noorte töötuse määr oli aastatel 2003–2015 märksa muutlikum kui EL-is keskmiselt. Viimase majanduskriisi ajal oli Eesti noorte töötuse määr üks EL-i kõrgemaaid, küündides 2010. aastal 24,6%-ni (EL-i keskmine 16,6%) (joonis 1). EL-i tööjõu-uuringu järgi oli sellel aastal noorte töötuse määr Eesti omast kõrgem Leedus, Lätis ja Hispaanias (ligikaudu 30%) ning kõige madalam Norras, Hollandis ja Austrias (alla 10%).

^a Projekti rahastatakse Euroopa Liidu teadusuuringute ja innovatsiooniprogrammist „Horisont 2020“, lepingu nr 649496.

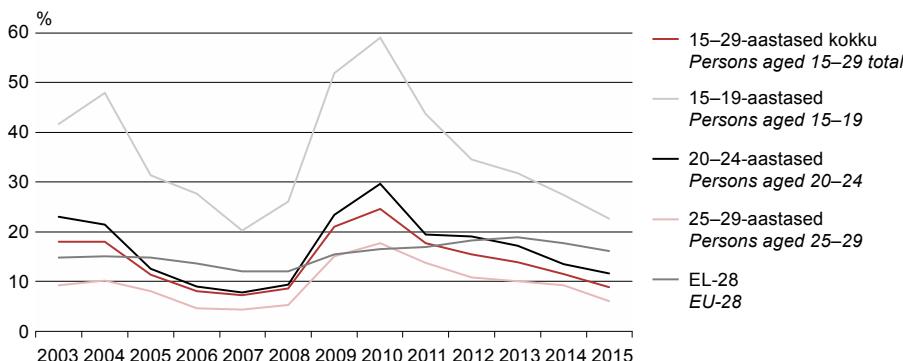
Eesti olukord aga paranes kiiresti ja juba 2011. aastaks oli noorte töötuse määr langenud 2003. aasta tasemele. Viimaste andmete kohaselt on Eesti näitaja üks Euroopa madalamaid – 2015. aastal pea krisieelsel tasemel ehk 8,9%, mis on EL-i keskmisest ligikaudu kaks korda madalam. Köige madalam oli vaadeldud ajavahemikus Eesti noorte töötuse määr 2007. aastal – 7,2%. Selle tasemeeni pole töötuse määr uuesti langenud.

Vanuserühm 15–29 on võrdlemisi suur ja seega mitmekesine, mistöttu Eesti kohta selgema ülevaate saamiseks on töötuse määr esitatud ka viieaastaste rühmade kaupa. Jooniselt 1 ilmneb selgelt, et töötuse määr on kogu vaadeldud ajavahemiku olnud kõrgeim noorimas vanuserühmas ehk 15–19-aastatel, kellel on selleks vanuseks peamiselt omendatud põhiharidus, osal ka kutsevõi üldkeskharidus. Erialase hariduseta on aga tööd leida raske. Enne majanduskriisi, aastal 2007 otsis 15–19-aastastest tööd ligikaudu 20%, kuid aastaks 2010 oli selle vanuserühma töötuse määr tõusnud pea 60%-ni. Siiski, nagu üldine trend, nii langes ka selle vanuserühma näitaja oluliselt juba järgmisel aastal ja 2015. aastal oli tööd otsivaid 15–19-aastased 22,6%. Võimalik, et osaliselt on töötuse määra langus seotud sellega, et noored on otsustanud jätkata haridusteed.

Järgmise vanuserühma noorte ehk 20–24-aastaste töötuse määr on pea kaks korda madalam kui 15–19-aastatel. Töötute osatähtsus 20–24-aastaste seas oli haripunktis 2010. aastal, kui tööd otsis neist umbes kolmandik, aastaks 2015 oli näitaja langenud 11,6%-ni. Seevastu köige vanemas vanuserühmas on töötusrisk olnud väikseim, ent kriisi ajal kasvas see pea neli korda: 4,4%-st 2007. aastal 17,7%-ni 2010. aastal. 2015. aastaks oli 25–29-aastaste töötuse määr langenud 6,0%-ni, mis oli peaaegu sama kõrge kui kogu tööealisel rahvastikul ehk 15–64-aastastel – 6,3% –, aga jäi mõnevõrra alla n-ö parimas tööeas olevate (25–49-aastased) omale, mis oli 5,4%. Osaliselt selgitab olukorda see, et noored konkureerivad tööturul neist märksa suurema töökogemusega inimestega ja tööandjale on kogemus sageli määrama tähtsusega.

Joonis 1. Eesti noorte töötuse määr vanuserühma järgi vörreldes Euroopa Liidu noorte keskmisega, 2003–2015

Figure 1. Unemployment rate of youth of Estonia by age group, compared to average of youth of European Union, 2003–2015

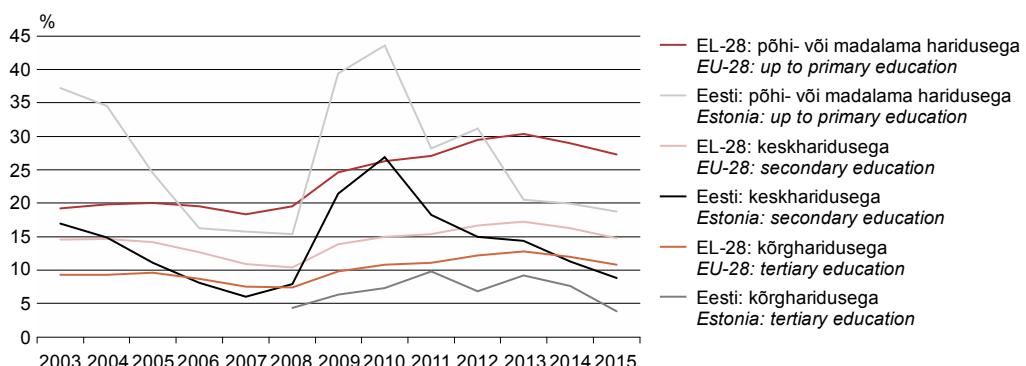
Allikas/Source: Eurostat

Kirjeldatud positiivset trendi varjutab see, et Eesti noorte pikajalise töötuse määr on EL-i keskmisest kõrgem. Nii oli 2013. aastal ligikaudu 35% noortest otsinud tööd vähemalt aasta, EL-is keskmiselt 31% (Rokicka jt 2015). Siiski on ka see näitaja varasemate aastatega vörreldes mõnevõrra langenud. Sellegipoolest on pikajaline töötus oluline riskitegur, kuna vähendab töönäosust tööd leida. Peale selle võivad pikale veninud tööotsingud põhjustada madalat enesehinnangut, depressiooni ja ärevust (Kokko jt 2000).

Nii nagu paljudes teistes EL-i riikides on ka Eestis noorte töötus seotud omandatud haridustasemega (Rokicka jt 2015). Joonis 2 ilmestab seda selgelt: põhiharidusega 15–29-aastastest olid 2010. aastal töötud 43,6% (EL-is keskmiselt 26,3%), ent alates 2013. aastast on Eesti näitaja olnud EL-i keskmisest palju madalam ja 2015. aastal otsis selles haridusrühmas tööd alla viiendiku. Võrreldes põhiharidusega noortega oli keskharidusega (sh kutsekeskharidus) noorte töötuse määr 2010. aastal üle pooleteise korra madalam – 26,9% –, ent EL-i keskmisest oluliselt kõrgem. 2015. aastaks oli Eesti keskharidusega noorte töötuse määr langenud 8,8%-ni. Kõrgharidusega noorte töötuse määr on vaadeldud ajavahemikul püsinvallalla 10%, olles kõrgeim 2011. ja 2013. aastal. 2015. aastal otsis kõrgharidusega noortest tööd 3,8% – peaaegu kolm korda vähem kui EL-is keskmiselt. Seega pakub kõrgharidus Eesti noortele töötuse eest teatavat kaitset, kuigi majanduskriis puudutas ka kõrgharidusega noori.

Joonis 2. Eesti ja Euroopa Liidu noorte töötuse määr kõrgeima haridustaseme järgi, 2003–2015^a

Figure 2. Youth unemployment rate in Estonia and European Union by highest level of education, 2003–2015^a

^a Enne 2008. aastat Eesti kõrgharidusega noorte kohta andmed puuduvald.

^a Before 2008, data on young people with higher education in Estonia are missing.

Allikas/Source: Eurostat

NEET-noored

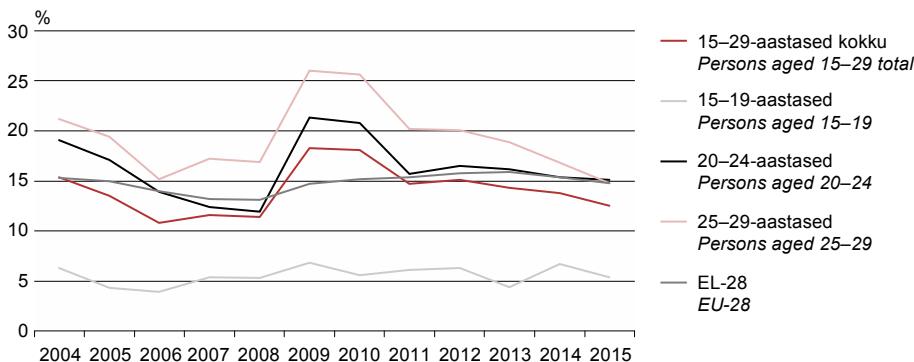
Töötuse määra kõrval on oluline tööturutörjutuse näitaja selliste noorte osatähtsus, kes ei omaa haridust, ei tööta ega osale koolitustel (NEET-noored). Seega hõlmab näitaja ka mitteaktiivsust. Ligikaudu kolmandik 15–29-aastastest NEET-noortest olid 2015. aastal töötud ja kaks kolmandikku mitteaktiivsed. Valdag osa mitteaktiivseid hoolitseb laste või teiste pereliikmete eest (kellest osal võib seega töökoht olla), aga umbes kümnendik noortest on mitteaktiivsed haiguse või puude tõttu ja sama palju muul põhjusel, sh on osa tööotsingutest loobunud ehk heitunud, osa teeb mitteametlikke juhutöid jne.

EL-is keskmiselt oli NEET-noorte osatähtsus 15–29-aastaste vanuserühmas aastatel 2004–2015 võrdlemisi stabilne (joonis 3). Eestis aga tõusis see näitaja aastatel 2009 ja 2010 märgatavalalt ja oli ligikaudu 18%. Aastaks 2015 oli Eesti NEET-noorte määr vähenenud 12,5%-ni, mis oli EL-i keskmiselt 2,3 protsendipunkti madalam.

Vanuserühmi üksikasjalikumalt võrreldes selgub, et NEET-noorte osatähtsus suurennes majanduskriisi ajal eelkõige 20–24- ja 25–29-aastaste hulgas. 20–24-aastaste rühmas kasvas nende osatähtsus aastatel 2008–2009 pea kaks korda ja oli veidi üle 20% ning 25–29-aastaste rühmas poolteist korda, jõudes 26%-ni. 2015. aastal aga oli nii 20–24- kui ka 25–29-aastaste seas NEET-noori ligikaudu 15%. Nooremad ehk 15–19-aastased valdagalt õpivad, mistõttu mitte töötavate, mitteõppivate ja koolitustel mitteosalevate osatähtsus nende hulgas on märksa väiksem kui teistes vanuserühmades ning on vaadeldud ajavahemikul olnud üsna muutumatu. 2015. aastal oli vastav näitaja 5,4%.

Joonis 3. Mittetöötavad, mitteõppivad ja koolitustel mitteosalevad Eesti noored vanuserühma järgi võrreldes Euroopa Liidu keskmisega, 2004–2015

Figure 3. Youth not in employment, education or training in Estonia by age group compared to European Union average, 2004–2015

Allikas/Source: Eurostat

Nii nagu töötus on ka NEET-noorte hulka kuulumine seotud omandatud haridustasemega (Flisi jt 2015; Rokicka jt 2015). Eestis olid 2013. aastal üle poole põhikooli lõpetanute tööturule sisenemisel NEET-noored, kõrghariduse omandanute hulgas oli neid ligikaudu kolm korda vähem (Rokicka jt 2015). Järgnevalt on uuritud, millisena kirjeldavad tööturule sisenevad noored oma olukorda ise, kuivõrd teravalt tajuvad raskusi töötee alguses ja millised on nende toimetulekuviisid.

Tööturule sisenevate noorte nägemus oma olukorrast

Projektis EXCEPT tehti üheksas EL-i riigis ja Ukrainas kokku üle 300 poolstruktureeritud intervjuu. Eesti noortega tehti 53 intervjuud, 2015. aasta novembrist 2016. aasta juunini. Valimisse kuulusid 18–30-aastased noored, kellel on õpingute lõpetamisest või katkestamisest möödas kõige rohkem viis aastat ja kes on selle aja jooksul olnud töötud vähemalt kuus kuud või töötanud ebakindlatel töökohtadel (osaline koormus, ajutine töö, juhutöö, sh lepinguta ehk mitteametlikult töötamine). Arvesse võeti ka järgmised näitajad: elukoht (Tallinn, Tartu, Kagu-Eesti (Valga, Võru, Põlva) ja Ida-Virumaa), sugu, rahvus, hõiveseisund (töötu, töötab osalise tööajaga, töötab tähtajatult pärast töötu olemist või ebakindla töö tegemist) ja kõrgeim haridustase (põhiharidus, keskharidus (sh kutseharidus) või kõrgharidus).

Intervjuus käsitleti noore haridust ja tööteed, iseseisvaks saamist, tervist, elutingimusi, majanduslikku olukorda, sotsiaalset ja institutsionaalset tuge ning tulevikuväljavaateid. Läbivad teemad olid heaolu ja toimetulek ning lähtutud on kogu elutee perspektiivist. Käesolevas artiklis on fookus haridus- ja töötemaatikal. Intervjuude pikkus jäi vahemikku 40 minutit kuni 2,5 tundi.

Kuna töötuks jäämise ja NEET-nooreks olemise risk on tugevalt seotud haridustasemega (Rokicka jt 2015), on ka noorte lood intervjuude põhjal esitatud haridustaseme kaupa. Iga haridustaseme kohta on valitud kaks juhtumit ehk kuue noore lugu. Juhtumid esindavad nii naiste kui ka meeste nägemust, eri haridustasemeid suurema rühma sees (nt põhihariduseta ja põhiharidusega noor) ning eri toimetulekutasemeid. Kuna artiklis esitatud juhtumite arv on väike, on selgema tervikpildi loomiseks välja jäetud näiteks väikelaste emad ja keskendutud Tallinnale ja Tartule, kus töö leidmise võimalused on kõige suuremad. Anonüümse tagamiseks on noorte nimed muudetud.

Kõrgeima haridustasemena põhihariduse omandanud noored

Selles rühmas oli intervjuusid kokku 23: põhiharidusega noortega 5 (3 meest, 2 naist) ja põhiharidusega noortega 18 (8 meest, 10 naist). 12 intervjuud toimus Tallinnas ja Tartus, 11 intervjuud Kagu-Eesti maakondades ja Narvas.

Marju, 27-aastane, eestlane, põhiharidusega, töötu, elab emaga Tallinnas; mölemad vanemad on keskeriharidusega ja töötavad.

Marju katkestas põhikooli 14-aastaselt, kui kolis teise linna poiss-sõbra juurde. Vanemad tema otsusesse ei sekkunud. Aasta hiljem suhe lõppes ja Marju naasis Tallinnasse. Õpinguid jätkas ta 16-aastaselt, omendades põhihariduse täiskasvanute gümnaasiumis 22-aastaselt. Tal on plaan kunagi omandada ka keskharidus, aga õpiraskuste töttu oli juba põhikoolis käimine katsumus, kuna kaasöpilased kiusasid ja õpetajad ei uskunud, et tema lugemis- ja kirjutamisraskuste põhjuseks on meditsiiniline probleem. Marju kirjeldab mõnda koolipäeva hommikut järgmiselt:

„No selles mõttes mul oli vahest isegi, et kui koolipäev oli, siis hommikul oli palavik olemas, pea valutas ja põhimõtteliselt isegi selline füüsiline nagu reaktsioon oli. Kuidagi sai ära tehtud [põhiharidus lõpetatud] ...“

Sellelipoolest on Marju koolitustest ja kursustest väga huvitatud, kuigi eelistab neid pigem kaugvõi e-õppe vormis. Ema on teda rahaliselt toetanud mitmel kursusel. Marjul ei ole veel päris selge, mis valdkonnas ta lõpuks töötada soovib, seetõttu on ta osalenud mitmesugustel kursustel (floristika, ripsmepikendused, juhiabi jm).

Marju on olnud töötu kümme kuud ja püüdnud Töötukassa kaudu kursustele saada. Seni on talle pakutud vene keele kursust, mis aga on tal veel lõpetamata.

„Ee, ma tahtsin see raamatupidamise koolitus, seda üldse ei anta [Töötukassas], iluvaldkonda üldse ei anta seal. Ja põhimõtteliselt oligi. Ma sain ainult vene keele koolituse ja siis müükikonsultandi oma ma tahtsin ka ja millega üldse huvi tundus, aga nad ei anna põhimõtteliselt, üldse.“

Marju alustas töötamist 19-aastaselt klienditeenindajana. Esimesed töökogemused olid lühiajalised, kestes neli kuud, mis on maksimaalne katseaja pikkus. Seejärel leidsid tööandjad mingisuguse põhjuse, miks töölepingut mitte sõlmida. Ta kahtlustab, et tööandjad kasutasid teda kui noort ja kogenematut töötajat ära.

Enne seda, kui Marju viimati töötuks jäi, töötas ta kolm aastat poes müüjana. Selle töö leidis ta söbranna kaudu. Ühel hetkel sattus aga poekett raskustesse ja osa poode suleti, mistöttu survestas tööandja Marjut omal soovil tööl lähkuma. Ta võttis ühendust Tööinspektsiooniga, ent protsess venis ja Marju ikkagi nõustus töölepingu lõpetamisele alla kirjutama.

Ka praegu otsib ta tööd klienditeenindajana ja on kandideerinud mitmele töökohale. Ta usub, et leiab peagi töö. Välismaal töötamisest Marju huvitatud ei ole. Tulevikus loodab ta töötada iluteeninduses või asutada oma ettevõtte, ent selleks on ta enda sõnul vaja edasi õppida. Teisalt nendib Marju, et töötamist ja õpinguid on raske ühittada:

„Eluaeg klienditeenindaja või müüja kuskil küll ei kavatse olla. Aga samas jäalle õppimine näiteks, mingit teatud eriala, see on päris kulukas. Tavapalgaga, kui sa saad, siis sa jäalle maksad kõik põhimõtteliselt ära, siis sulle ei jäägi midagi ja siis kui sa veel kuskil õppida tahad, siis on niimoodi, et polegi raha enam. Et surnud ring selle koha pealt. Töötukassa ka ei taha neid [koolitusi] anda, siis on küll suht raske.“

Marju tuleb toime, kuna elab ema juures, mistöttu igakuisel kulutused on võrdlemisi väikesed. Loomult on ta aktiivne ja pealehakkaja, mis peaks töö leidmisel kasuks tulema.

Daniil, 21-aastane, venelane, põhihariduseta, töötab mitteametlikult, ajutiselt elab koos tuttavaga (jagavad korterit) Tallinnas; mõlemad vanemad on kõrgharidusega ja töötavad välismaal.

Kuni 8. klassini elas Daniil Eestis, seejärel aga kolis isaga Hispaaniasse. Pool aastat hiljem jätkas ta seal õpinguid 8. klassis. Poolteise aasta pärast tuli isa ajutiselt Eestisse tagasi, Daniil aga jäi mõneks kuiks omaette. Sellele ajale tagasi vaadates tunneb ta, et see kogemus mõjutas ta elu järgmisel paaril aastal kõige enam. Vanemate suunamise ja kontrollita langes ta koolist välja ning tema sõnul just vahetult enne põhikooli lõpetamist. Daniilile tundus, et haridus on kõigest paber, ning teda tõmbas rohkem töötamise ja iseseisva elu poole. Vanemad ei püüdnud teda kuidagi takistada, „*neil oli piisavalt probleeme minutagi*“. Nii alustas ta 16-aastaselt õpingute ajal tööd tuttava ettevõttes sukeldusinstruktorina. Töö oli mitteametlik ja palga suhtes konkreetne kokkulepe puudus. Praegu ta kahetseb õpingute katkestamist:

„Vot, kooli ma ei lõpetanud, kuna väga paljud asjad segasid mind ja tahtsin kiiremini tööle minna. Alustasin töötamist, sain raha ja ei tahtnud rohkem õppida. Praegu ma väga kahetsen seda, sest et võimalusi on vähem, püüdsin end sundida õppima, aga nägin hindu, nägin, kui palju see aega võtab, ja sain aru, et ei saa tööd ja õppimist ühendada.“

Hispaanias elades tundis Daniil end võõrana, seega 18-aastaselt kolis ta tagasi Eestisse, kus ees olid ootamas vanem vend ja mõned söbrad. Ta alustas taas mitteametlikult töötamist, tehes vennaga koos remonti. Kuue kuu pärast jättis ta selle töö pooleni, kuna tal oli raskusi varakult ärkamisega ja ta jäi pidevalt tööle hiljaks. Edasi leidis ta interneti ja sõprade vahendusest mitmeid ehitusvaldkonna tööpakkumisi, kus ta samuti töötas lepinguta, ent palka maksti kokkuleppe alusel. Selline ebastabiilsus on Daniili jaoks raske, sest tal on pidevalt mure palga väljamaksmise pärast. Samal ajal on tal olnud ka mõned ametlikud töökohad (kelner, öised vahetused hotelli valvelauas jm), mis pakkusid rahalises mõttes suuremat kindlustunnet. Ent kuna ta nendes ametites tulevikku ei näinud, otsustas ta mõne aja möödudes töösuhedat lõpetada:

„Kogemuse saad väga kiiresti, aga ma ei näinud ühelgi tööl perspektiivi, mingit edasiliikumist, istusid laua taga ja istud seal edasi. Ja kui sa teed rohkem tööd ja võtad vastu rohkem inimesi, ei ole vahet.“

Daniil kirjeldab, et hirm töö kaotada või uut tööd mitte leida on tal olnud pidevalt. Seda on võimendanud nn turvavõrgu puudumine, kuna vanemad ei ole teda toetanud ja tal ei ole oma elukohta. Seetõttu on ta ka olnud sunnitud köikvõimalikke töid vastu võtma. Ideaalis sooviks Daniil töötada sukeldusinstruktorina, millega on kujunenud tema hobi, samuti eelistaks ta olla iseendale tööandja.

Daniil pole end kunagi töötuna arvele võtnud. Ta teab, et on võimalik pöörduda Töötukassasse, aga kuna ta pole kelleltki positiivseid kogemusi kuulnud, ei näe ta sellel mõtet:

„Minu tuttavad, söbrad, kogu aeg läksid Töötukassasse, rääkisid, et registreerusid töötuks. Aga ei olnud inimest, kes mulle ütleks, et ma registreerisin ja mul on köik hästi, sulle ka soovitan. Ma kuulsin, et nad käivad, aga kasu ei ole midagi. .../ Ma ei lootnud Töötukassa peale ja et äkki mulle tuleb mingi pakkumine mitme kuu pärast, nagu loterii. Mulle nii ei meeldi. Teadmatus on kõige halvem asi.“

Intervjuu tegemise ajal Daniil enam Eestisse stabiilset tööd ei otsinud, vaid plaanib Hispaaniasse naasta ja võimalik, et koos sõpradega alustada oma äri.

Üld- ja kutsekeskharidusega noored

Sellest rühmast osales uuringus kokku 21 noort: 17 üldkeskharidusega (10 meest, 7 naist) ja 4 kutsekeskharidusega (2 meest, 2 naist). 11 intervjuud toimus Tallinnas ja Tartus, 10 Kagu-Eesti maakondades ja Narvas.

Jelena, 26-aastane, venelane, kodakondsuseta, keskharidusega, töötu, elab elukaaslasega Tallinnas; ema on keskharidusega ja pikemat aega töötu olnud, isa elab välismaal.

Jelena lõpetas keskkooli 19-aastaselt. Seejärel püüdis ta kahel järjestikusel aastal astuda kutsekooli, et õppida juuksuriks, kuid ei saanud sisse. Pärast keskkooli lõpetamist töötas ta kolme aasta jooksul nõudepesija ja ettekandjana, vahepeal oli ka töötu. Ettekandja palgast ei suutnud Jelena end elatada ja nõudepesijana töötas ta mitteametlikult, mistõttu oli probleeme palga õigeaegse saamisega. Selline olukord ei mõjutanud tema elu väga tugevalt, kuna ta elas vanaema juures ja ema toetas rahaliselt. Töötuks jäädес võttis ta end töötuna arvele, aga Töötukassast saadud toetus ei olnud piisav, seega ema ja vanaema toetasid ka.

2011. aastal astus Jelena kutsekooli kaugõppes logistikat õppima ja läbis aastase kursuse. Logistika ei olnud tema enda valik, vaid sõbranna kutsus endaga koos õppima:

„Nojah, kuidagi nii... [hariduse valik käis, et] ta ütles, et läheme sinna, vedude organiseerijaks õppima. No ja ma olin nõus, miks mitte, võib minna ja õppida, vaadata ja proovida...“

Jelena pole selles valdkonnas töötanud ja usub, et ei tee seda kunagi, kuna ei valda piisavalt hästi eesti ega ka inglise keelt. Pealegi on tegemist valdkonnaga, kus pakutakse ka kõrgharidust, mistõttu konkurents on tugev.

Pärast neid õpinguid töötas Jelena kaks aastat toiduainetööstuses. Töö leidis ta sõbranna kaudu, kes seal juba töötas ja rääkis Jelenale, et firma otsib töötajaid. Jelenale töökaaslased ja ka töö iseloom meeldisid, kuid ta tuli seal siiski ära, kuna töötigimused olid kehvad:

„Lahkusin, sest oli raske... öised vahetused, kogu aeg jalul, vahetus 12 tundi, külm – seal oli külmkamber... seal oli rohkem miinuseid kui plusse... ja palk väike.“

Nii on Jelena viimased poolteist aastat töötu olnud. Tal on võimalik töölt ära tulla, kuna rahalisti kohustusi ei ole (nt laenud) ning elukaaslane toetab majanduslikult ja isegi julgustab teda koduseks jäätma. Jelenas tekitab see möningast ebamugavust, kuna ta sooviks oma raha. Aasta tagasi võttis ta end uuesti Töötukassas arvele. Jelena soovis võtta eesti keele kursust, mida pakuti talle poole aasta möödudes. Kursuse läbis ta edukalt, kuid eesti keele oskus on ikkagi nõrk, mistõttu võimalused tööturul on piiratud. Järgmiseks soovib ta juuksurikoolitust, kuid seda Töötukassa ei paku ja ise maksta käib üle jõu. Jelena tunneb, et Töötukassa survestab teda vastu võtma ükskõik mis tööd, kuid peamiselt pakutakse vahetustega töid, mis aga talle ei sobi. Jelena soovib töötada kella üheksast viieni ja saada head palka, töö sisule tal erilisi nõudmisi ei ole. Ta ei näe enam mõtet iga kuu Töötukassa konsultatsioonidel käia, kuna tööd saab otsida ka ise ja rahalisti toetust talle enam ei maksta, kuid tervisekindlustus on siiski oluline.

Praegu tuleb Jelena rahalisel toime, kuid sõltub täielikult lähedaste toetusest.

Mati, 26-aastane, kutsekeskharidusega, töötu, elab paari sõbraga oma korteris Tallinnas; mõlemad vanemad on keskeriharidusega ja töötavad.

Mati omandas 20-aastaselt kutsekeskhariduse infotehnoloogia valdkonas (arvutivõrgud). Seejärel jätkas ta IT õppimist kõrgkoolis, kuid õpingud katkesid, kuna lõputöö eelkaitsmine ebaõnnestus. Ta loodab kunagi õpingud lõpetada, selleks aga tuleb leida uus lõputöö teema ja juhendaja.

Mati alustas töötamist kutsekooli ajal, kui leidis koolikaaslaste kaudu osalise tööajaga tööd programmeerijana. Ta usub, et peamiselt õnnestubki tööd leida tutvuste kaudu. Esimesel töökohal oli ta kaks aastat, teisel aasta. Mõlemad töölepingud lõpetati lepingupoolte kokkuleppel.

Esimesel töökohal oli Matil probleeme kolleegidega, suhted ei olnud kõige paremad ja ka töökeskkond jättis soovida. Ülemusega sai ta hästi läbi, aga lõpus ei olnud siiski kindel, kas kõik klappis:

„Üldjuhul probleeme ei olnud nagu. Ja eks kui minul oli mingi mure või küsimus, mina pöörduisin otse selle ülemuse poole, ma ei hakanud kuskil kellegi vahepealsega tegelema. ... / Lõpuks kui ma ütlesin, et ma ilmselt sooviks nüüd siit firmast lahkuda, siis ta ütles, et nojah, eks ta võib-olla ole parem. Ma ei tea, kas ma siis tegin midagi [valesti] või ei teinud. Siis sai niimoodi kokkuleppeliselt sealta ära tuldud.“

Mõne kuu möödudes alustas ta teisel töökohal, samuti programmeerijana. Seal ta hakkas ühel hetkel tundma, et töö käib üle jõu, ülesanded muutusid keerulisemaks. Täpsed sündmused enam ei meenu, aga ta ise andis ülemusele teada, et soovib töölt lahkuda, ja see palve rahuldati. Küll aga tasus firma Matile lisaks kahe kuu palga, mis võimaldas rahulikumalt järgmist tööd otsida.

Mati oli töötu kuus-seitse kuud, seejärel aga leidis töökuulutuste kaudu tööd liikluse reguleerija, kulleri ja majahoidjana. Ta soovis vahelduseks liikuvamat laadi tööd. Mati annab mõista, et mõnel neist töökohtadest maksti palka mitteametlikult. Vahepeal juhtus temaga õnnetus ja tööle naastes pidi ta tõdema, et tervis ei võimalda füüslist tööd teha, seega lõpetas ta töösuhete ja võttis end Töötukassas arvele. Intervjuu ajaks oli Mati ametlikult töötu olnud kaks kuud. Ta on saatnud CV mitmesse ettevõttesse ja teda on kutsutud programmeerija ametikohale töövestlusele. Tööotsingute protsessi kirjeldab Mati järgmiselt:

„Kui nõutakse 2-aastast kogemust, noh siis ma ilmselt ei kandideeri sinna, sellpärast mul ei ole seda kogemust ja mul ei ole seda haridust, diplomitöö on ju puudu. Küll aga kui ma kuskile kandideerin ja suudan seda seletada, et tegelikult mul nagu see kõrgharidus on olemas, lihtsalt diplomitöö on tegemata, ma olen kõik ained juba ära, kõik on läbi, kool on läbi. ... / Mu sõbrannal on täpselt samamoodi, et ta tahab automaalriks kandideerida, aga igal pool nõutakse 2-aastast kogemust ... samas koolist ei saa sa seda 2-aastast kogemust, kuidas sa siis üldse kuskile tööle saad? ... / ... Mul ei ole praktikat, mul ei ole töökogemust ja ma ei saa tööle, kõik punkt.“

Kuna kõrghariduse omandamine on veninud, on Mati hakanud kahtlema, kas valitud haridustee on tema jaoks õige.

„... / Kui mul see diplomitöö oleks tehtud, noh võib-olla ma saaks IT-alasele tööle kergemini, aga ma ei tea enam, kas ma tahan seda. Mul on ütleme IT-alaselt juba nii palju mitte positiivseid kogemusi, et ma ei tea, kas ma tahan seal olla.“

Idealis sooviks ta osalise koormusega tööd, mis võimaldaks peale IT-töö teha ka midagi liikuvat, mitterutiinset (nt kulleri töö). Mati on kaalunud ka oma ettevõtte loomist, aga valdkonda ei täpsusta. Küll aga lisab, et nõutav algkapital võiks olla väiksem. Välismaal töötamist ta kaalunud ei ole, ehkki leiab, et näiteks Soomes oleks IT-töö tasuvam ja valdkonna eripära (IT-keeles universalsus) võimaldaks töötada ka võõrkeelt oskamata.

Hakkamasaamisel on Matile väga oluline perekonna toetus, kuna ta elab isa ostetud korteris ja aeg-ajalt toetavad vanemad ka rahaliselt.

Mati kasuks räägib aktiivne suhtumine. Ta ei karda ise ettevõtetega ühendust võtta, et uurida, kas nad otsivad töötajaid. Praegu kandideerib ta mitmele ametikohale ja vähemalt üks töövestlus on kokku lepitud.

Kõrgharidusega noored

Kuna kõrgharidus vähendab töötururiske olulisel määral, tehti selles rühmas kõige vähem intervjuusid, kokku 9: bakalaureusekraadiga 8 (6 naist, 2 meest) ja magistrikraadiga 1 (naine). Tallinnas ja Tartus tehti 6 ja Kagu-Eesti maakondades 3 intervjuud.

Miina, 23, kõrgharidusega, töötu, elab elukaaslasega Tallinnas, pärit Kagu-Eesti väikelinnast; ema on kõrgharidusega, isa keskerharidusega ja mölemad töötavad.

Miina lõpetas Kagu-Eestis keskkooli kuldmedaliga reaalainete klassis. Ta oli veendunud, et soovib jätkata õpinguid ülikoolis ja kodust kaugemal, seega Tallinnas. Erialavaliku tegi ta jooksvalt, sest ei teadnud, mida õppida soovib:

„.../ [pärast keskkooli lõpetamist] ega ma tegelikult ei teadnud üldse, mis ma teha tahan. Et nagu absoluutsest mitte. Ja kuna mul oli üks reis planeeritud ka täpselt sinna, kus need kandideerimised nagu olid, siis ma puhtalt alguses sorteerisin selle järgi välja, kus ei ole vestlust, kuna ma ei saa nagu füüsiliselt kohapeal olla ja siis hakkasin nagu edasi vaatama. .../ Ja siis jäigi nagu riigiteadused silma. .../ [Lõpuks] olid kaks eriala nagu sõelal, et kas ma lähen õigust õppima või riigiteadusi. .../ No ja siis ma võtsin riigiteadused, sest et õiguses ma teadsin, et seal peab väga kindel olema, et sa tahad seda õppida, et kuna see on nii spetsiifiline.“

Miina omandas bakalaureusekraadi 24-aastasel, õpingud kestsid mõnevõrra kauem, kuna ta oli aasta aega vahetusüliõpilane Saksamaal. Aktiivse üliõpilasena ühines ta õpingute ajal ka raamatumüüpiprogrammiga, mis viis ta üheks suveks Ameerika Ühendriikidesse. Raamatumük oli raske, aga Miina hindab saadud kogemust kõrgelt, kuna see õpetas iseseisvust ja enesedistsipliini:

„Et see on ilmselt senimaani kõige noh nagu selline, intensiivsem töökogemus või noh kus ma olen ka kõige rohkem õppinud ilmselt. .../ Et hästi pani, selles suhtes paneb nagu igas mõttes proovile, et nii füüsilises kui nagu vaimses mõttes ja igatepidi. Aga ma olen hästi rahul, et ma läksin. Selles suhtes, et kui ma tagasi mõtlen ka, et vahepeal küsitakse, et kas tahad tagasi minna, siis ma mõtlen, et pigem nagu mitte, kuna see oli nagu nii raske, aga samas ma nagu soovitan kõgil nagu teha, eriti just nagu noorel, kes ei tea nagu, mida teha. Et see nagu õpetab nii palju, noh kasvõi sellest, kuidas nagu oma aega kasutada ja rahaga ümber käia. Või noh kõik sellised pisikesed asjad, kuidas end motiveerida või. Et ma tunnen, et ma nagu ise hästi palju muutusin ka selle aja jooksul nagu. Vat.“

Miina on väga huvitatud enesetäindamisest ja hea meelega osaleks näiteks raamatupidamis-, ettevõtluse alustamise, pimekirja- või fotokursustel, kui neid pakutaks tasuta või soodsa hinnaga. Kahest esimesest on ta huvitatud eelkõige sellepärist, et luua kunagi oma ettevõte. Miina usub, et sel juhul oleks tal piisavalt aega iseenda jaoks, et tegeleda sellega, mis talle meeldib (sh õppida ja reisida).

Ülikooli ajal oli Miinal vanematega kokkulepe, et nad toetavad teda rahaliselt ja kool peab olema esikohal. Siiski töötas ta esimesel aastal mitteametlikult nädalavahetuseti ööklubi baaris. Seda tööd ei teinud ta kaua, kuna ühel hetkel jäeti palk maksma. Edaspidi on Miina teinud lühikest aega tööd ühes ministeeriumis ja olnud praktikal saatkonnas. Peale selle on Miina projektipõhiselt töötanud toodete reklamimise vallas.

2015. aasta suvel püüdis Miina taas kord leida erialapraktikat, aga kuna pakkumisi ei saanud, läks Hispaaniasse lapsehoidjaks. Teda huvitas hispaania keel ja ta oli seda juba õppinud. Saadud kogemus on pannud teda mõtlema Hispaanias töötamisele, aga nii, et näiteks pool aastast oleks ta Eestis.

2015. aasta sügisel leidis Miina osalise koormusega töö konsultandina ja töötas sellel kohal kaheksa kuud. Töö leidis ta samas firmas töötanud sõbranna kaudu. Peagi aga sai selgeks, et müügiinimese amet talle ei sobi. Sama ettevõte korraldas vahepeal konkursi ühele kõrgemale ametikohale ja Miinal paluti samuti avaldus esitada. Kogu protsess venis aga pikale ega jätnud talle head muljet. Lisaks oli Miinal tunne, et juhtkonnas pole kõik päris korras. Seetõttu otsustas ta uut ametikohta mitte vastu võtta ja tuli firmast omal algatusel ära.

„Ma eeldan, et firma ja nemed [juhtkond] mõtlesid, et kuna ma olen noor, suhteliselt kogenematu tööturul, siis nad saavad minust nagu võtta seda, nagu selles suhtes, et kuna nad nägid, et ma teen nagu tööd normaalset ja tegelikult nagu sobin meeskonda, siis on nagu, ma ei tea, mul jääb küll vähemalt sihuke tunne, et nad nagu, ma ei tea, noh mõtlesidki, et võtavad noore ja lilli, on ju, et ju ta on kõigega nõus ja tuleb ...“

Miina ei ole end veel Töötukassas arvele võtnud, kuna siiani on ise tööd leidnud. Küll aga on ta huvitatud tervisekindlustusest, seega varsti ta ehk siiski registreerib end töötuks. Tema ema töötab Töötukassas, tänu millele on Miina saanud pidada nõu, kui tal on tekinud küsimusi töösuhete õigusliku poole kohta. Ta leiab, et noored tööturule sisenejad vajaks rohkem teadmisi oma õigustest.

Tänu vanemate toele on Miinal olnud võimalus saada mitmekesiseid kogemusi ja näha maailma. Ta on väga aktiivne ja enesekindel ega muretse läbikukumise pärast, seega kandideerib julgelt mitmesugustele ametikohtadele. Miina ise rõhutab, et teda eristab teistest noortest oluliselt suurem enesedistsipliin.

Ott, 28-aastane, kõrgharidusega, töötu, elab Kagu-Eesti väikelinnas enda ostetud korteris; ema on keskharidusega, isa rakenduskõrgharidusega ja mõlemad töötavad.

Ott lõpetas keskkooli 19-aastaselt ja jätkas õpinguid ülikoolis majanduse erialal, kuna eesmärk oli luua oma ettevõte. Bakalaureusekraadi omandas ta 24-aastaselt. Õpingud võtsid tal nominaalajast kaks aastat kauem aega, sest vahepeal ta töötas ja oli akadeemilisel puhkusel. Ott arvab, et jätkab õpinguid magistrantuuris, aga konkreetseid plaane tal veel ei ole.

Otil oli soov kiiresti iseseisvuda, mistõttu alustas ta koolivaheaegadel ja nädalavahetustel töötamist juba 13–14-aastaselt. Tutvuste kaudu sai ta tööd tee-ehituses, täites algul lihtsamaid tööülesandeid ja seejärel üha keerulisemaid. Tal oli tööleping ja töökohal pakuti väljaõpet. Raha säästis Ott ülikooliõpinguteks: „Ja siis ma kogusingi nagu raha ja siis põhimõtteliselt sai ülikooli minna“.

Enne majanduskriisi jõudis ta asutada oma idufirma, kuid praeguseks ta selle ettevõtte juhatuses enam ei ole. Siiski, Ott ei ole loobunud mötttest rajada tulevikus oma ettevõte.

„Aga siis vahepeal tuli majanduskriis ja kümme ja sada asja ja... ja nii ta läks, et ei tulnud plaanidest midagi välja. Aga seda plaani ma pole veel maha matnud.“

Pärast ülikooli on Otil olnud mitu töökohta, mis ta on leidnud peamiselt ise ettevõtetega ühendust võttes. Ta leiab, et nii on tööd saada suurem töenäosus, kuna töökuulutustele vastates on konkurents liiga tihe. Otti häirib, et ametikohale kandideerija pingutab CV ja motivatsioonikirja koostamisega, aga enamik ettevõtteid ei anna kandideerijale mingisugust vastust:

„Sajasse ettevõttesse [olen] CV saatnud. Ja põhimõtteliselt sellest on suht villand selles mõttes juba. Et kui tahetakse veel kaaskirja ja motivatsioonikirja ja sa teed need asjad ära ja siis ettevõtja ei vaevu sulle isegi vastama...“

Viimased töösuheted on Ott lõpetanud omal algatusel, kuna juhtkond ei arvesta tema ettepanekuid, mistõttu kaob ka motivatsioon. Näiteks viimases töökohas tekinud lahkarvamuste tõttu läks ta juhatusega tülli ja nad püüdsid leida võimalust teda vallandada. Ott esitas avalduse töövaidluskomisjonile, kuid kuna kohtusse minek oleks läinud liiga kalliks, nõustus ta

kokkuleppega, mille alusel maksti küll kompensatsiooni, kuid ta siiski vallandati. Sellise tulemusega ta täielikult rahul ei ole:

„Aga põhimõtteliselt enda nime ma ikka puhtaks ei saanud, kuna mul jäi vallandamine sisse, siis sellega ma nagu väga rahul ei ole.“

Ott on mures, et tal ei ole piisavalt kogemust, et saada erialast tööd, mistöttu ta peab leppima millegagi vaid elatise teenimise eesmärgil. Lisaks arvab ta, et pikk, aga hukitud töötee (palju lühiajalisi lepinguid) võib saada töö leidmisel takistuseks, kuna saadab personalitötötajatele ohumärke. Ott isegi tunneb, et körgharidus on tema jaoks takistuseks, kuna see on teinud ta töö suhtes valivamaks:

„See ongi see, et haridus on mõnes mõttes nagu takistusteks ka. Et sa ei taha minna kuhugi ükskõik mis töökoha peale, et siis sa mõtled... Siis sa mõtledki selle peale, et... miks ma üldse siis koolis käisin, miks ma vaeva olen näinud elus, noh.“

Ott on end Töötukassas arvele võtnud, kuid ei ole kindel, kas rahalist toetust saab. Tema peamine eesmärk oli saada tervisekindlustus. Ta tunneb, et Töötukassa ega ka keegi teine ei ole talle töötuse ajal abiks olnud, ja arvab, et saab ise hakkama, lootes, et säästud aitavad keerulise aja üle elada. Ott oma pereliikmetega tihedalt läbi ei käi ega ole neilt tuge saanud ega ka küsinud. Küll aga on ta teadlik Töötukassa kaudu koolituste saamise võimalusest, kuid kuna ta ei tea, mida sooviks õppida, pole ta sellega veel tegelenud.

Viimasel ajal mõtleb Ott parema töö leidmise eesmärgil elukoha vahetamise ja Eestist lahkumise peale.

Kokkuvõte

Majanduskriisi järel on Eesti noorte tööturuseisund olulisel määral paranenud: 15–29-aastaste töötuse määr oli 2015. aastal märgatavalt alla EL-i keskmise kõikide haridustasemetega noorte puhul. Siiski on põhi- või sellest madalamana taseme haridusega noorte hulgas kaks korda enam töötuid kui keskharidusega noorte seas. Suuresti seletab see ka seda, miks kõige nooremate ehk 15–19-aastaste töötuse määr on samuti kaks korda kõrgem kui 20–24-aastastel.

Mittetöötavate, mitteõppivate ja koolitustel mitteosalevate ehk NEET-noorte määr oli Eestis 2015. aastal EL-i keskmisest mõnevõrra madalam. Nii Eesti tööjõ-uuringu tulemused kui ka programmi „Horisont 2020“ projektis EXCEPT noortega peetud intervjuud näitavad, et tööturule sisenevate, sh NEET-noorte rühm, on väga mitmekesine. Noorte lugudest selgub, et kui tööturule sisenemine pole olnud sujuv, võtab n-ö oma koha otsimine kaua aega. Siiski ei ole kõik mitteõppivad ja mittetöötavad noored sotsiaalselt törjutud – sotsiaalne toetus (valdavalt vanemad) võimaldab mittetötötamist, parema töökoha otsimist või pikemalt õige ameti/eriala valimist.

Põhi- ja üldkeskharidusega noorte riskiteguriks on erialaoskuste puudumine. Intervjuudest selgus, et nad tahavad edasi õppida, aga ei ole soovitud eriala õppima pääsenud või tunnevad, et õpinguid ja töötamist on keeruline ühittada.

Statistika järgi pakub kõrgem haridustase kaitset töötuse eest, kuid noorte lugudest paistab, et endale sobiva ameti või eriala leidmine on keeruline ja kui valik ei osutu õigeks, siis see tööturul kindlamat positsiooni ei taga. Tundub, et kutseõppe kasuks otsustanud on raskemas olukorras, kuna akadeemiline körgharidus on laiapõhjalisem, mistöttu võib valiku tegemine paista lihtsam (spetsialiseeruda saab ka hiljem). Samuti on ebaõnnestunud erialavalalik sageli üks õpingute katkestamise põhjuseid (Roosmaa ja Reiska 2015). Tõenäoliselt oleks abiks järjepidev karjääri-nõustamine ning selgem ametite ja erialade tutvustus (sh töövarjuks käimine, praktika, erialavahetuse toetamine).

Peamiselt tulevad intervjuueeritud noored toime tänu vanemate ja teiste lähedaste toele, aga paljud ka tänu enda aktiivsele hoiakule, mis väljendub järjepidevuses ja intensiivsetes tööotsingutes. Kui tööotsingud venivad pikale, võivad noored kaaluda töökohale esitatavates nõudmistes järeleandmist, aga seda juhul, kui tööleminek peaks muutuma möödapääsmatuks.

Kõrgharidusega noorte puhul on täheldatav suurem enesekindlus ja usk, et kuidagi kindlasti toime tullakse.

Projekti EXCEPT uuringu andmestik võimaldab edaspidi analüüsida tööturuseisundi seotust noorte teiste eluvaldkondadega (tervis, elutingimused, iseseisvus) ning teha seeläbi järeldusi kumulatiivse halvemuse kohta – kas ja kuidas negatiivsed haridus- ja tööturukogemused mõjutavad nende elukäiku (vanematekodust väljakolimist, oma pere loomist, tulevikuväljavaateid). Samuti saab põhjalikumalt käsitleda sotsiaalse ja institutsionaalse toe rolli töötururaskustega toimetulekul ja võrrelda olukorda ka teiste riikidega.

Allikad

Sources

Ashenfelter, O., Ham, J. (1979). Education, Unemployment, and Earnings. – Journal of Political Economy, Vol 87, No 5, pp. S99–116.

Baranowska, A., Gebel, M. (2010). The determinants of youth temporary employment in the enlarged Europe: do labour market institutions matter? – European Societies, Vol 12, pp. 367–390.

Choudhry, M., Marelli, E., Signorelli, M. (2012). Youth and the Total Unemployment Rate: The Impact of Policies and Institutions. Rivista Internazionale Di Scienze Sociali. <http://www.siecon.org/online/wp-content/uploads/2012/08/Choudhry-Marelli-Signorelli.pdf> (02.09.2016).

Eichhorst, W., Escudero, V., Marx, P., Tobin S. (2010). The Impact of the Crisis on Employment and the Role of Labour Market Institutions. IZA Discussion Paper No. 5320. Bonn: IZA.

Flisi, S., Goglio, V., Meroni, E. C., Vera-Toscano, E. (2015). School-to-Work Transition of Young Individuals: What Can the ELET and NEET Indicators Tell Us? Joint Research Centre Technical Report. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Kawaguchi, D., Murao, T. (2014). Labor-Market Institutions and Long-Term Effects of Youth Unemployment. – Journal of Money, Credit and Banking, Vol 46, No S2, pp. 95–116.

Kokko, K., Pulkkinen, L., Puustinen, M. (2000). Selection into Long-Term Unemployment and its Psychological Consequences. – International Journal of Behavioral Development, Vol 24, No 3, pp. 310–20.

Mincer, J. (1991). Education and Unemployment. Working Paper 3838. National Bureau of Economic Research. [www] <http://www.nber.org/papers/w3838> (08.09.2016).

Müller, W., M. Gangl (2003). Transitions from education to work in Europe. The integration of youth into EU labour markets. Oxford: Oxford University Press.

NEETs – Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe. (2012). Eurofound. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

O'Higgins, N. (2010). Youth labour markets in Europe and Central Asia. IZA Discussion Papers No. 5094. Bonn: IZA.

Riddell, W. C., Song, X. (2011). The Impact of Education on Unemployment Incidence and Re-Employment Success: Evidence from the U.S. Labour Market. – Labour Economics, Vol 18, No 4, pp. 453–463.

Rokicka, M., Kłobuszewska, M., Palczyńska, M., Shapoval, N., Stasiowski, J. (2015). Composition and cumulative disadvantage of youth across Europe. EXCEPT Working Papers, WP No. 1. Tallinn University. / Ed. M. Rokicka. [www] <http://www.except-project.eu/working-papers/> (05.09.2016).

Roosmaa, E.-L., Reiska, E. (2015). Tallinna Ülikooli katkestajate uuring. Tallinna Ülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringu Instituut. [www]
[www.tlu.ee/UserFiles/Tallinna%20%C3%9Clikooli%20katkestajate%20uuring\(2\).pdf](http://www.tlu.ee/UserFiles/Tallinna%20%C3%9Clikooli%20katkestajate%20uuring(2).pdf)
(19.10.2016).

Saar, E., Unt, M., I. Kogan (2008). Transition from Educational System to Labour Market in the European Union. A Comparison between New and Old Members. – International Journal of Comparative Sociology, Vol 49, No 1, pp. 31–59.

Scarpetta, S., Sonnet, A., Manfredi T. (2010). Rising Youth Unemployment During The Crisis. How to Prevent Negative Long-term Consequences on a Generation? OECD Social, Employment and Migration Papers No. 106, Paris: OECD.

Verick, S. (2009). Who Is Hit Hardest during a Financial Crisis? The Vulnerability of Young Men and Women to Unemployment in an Economic Downturn. IZA Discussion Papers No. 4359. Bonn: IZA.

YOUNG PEOPLE ENTERING THE LABOUR MARKET: OBSTACLES AND WAYS OF COPING

Margarita Kazjulja, Eve-Liis Roosmaa
Tallinn University

Introduction

Young people across Europe are experiencing increasing labour market exclusion either in terms of unemployment periods (Müller and Gangl 2003) or non-participation in employment, education or training (so-called NEET youth, i.e. youth Not in Education, Employment, or Training) (NEETs ... 2012). Even after finding a job, young people could often find themselves in a fragile situation, manifesting, for example, in temporary employment contracts or in precarious jobs (unstable jobs ranking lower in the hierarchy of positions) (Baranowska and Gebel 2010). At the same time, the inclusion of youth in the labour market varies by country (Saar et al. 2008).

Youth represent one of the main risk groups in the labour market, especially at times of economic recession. Thus, their labour market prospects worsened significantly in 2008–2009 (Verick 2009; Eichhorst et al. 2010; Choudhry et al. 2012). Researchers have found that, in comparison with other age groups, young people are subject to disproportionately high labour market risks: loss of a job, an extended unemployment period, an increasing rate of employee turnover, and a growing number of precarious jobs (Verick 2009; O'Higgins 2010; Scarpetta et al. 2010).

Several studies have confirmed that the acquired level of education affects the labour market situation of young people (Ashenfelter and Ham 1979; Mincer 1991; Riddel and Song 2011). Similarly, the results of a recent comparative analysis of European countries indicate that young people with basic education who graduated up to five years ago are the most vulnerable in this regard: compared to others, this group has a greater share of NEET youth and the highest unemployment rate (incl. the long-term unemployment rate) (Rockicka et al. 2015). Education was also found to be the main factor that improved the opportunities of entering the labour market if the highest level of education was obtained up to five years ago.

Youth unemployment and being a NEET youth may, in turn, increase young people's general social exclusion (economic situation, overall well-being, health, autonomy, etc.) and this puts the functioning of society as a whole at risk. According to the analyses of the panel data of OECD countries, birth cohorts that have experienced a high unemployment rate at a young age are more frequently unemployed in later life as well (Kawaguchi and Murao 2014). On the one hand, this is partially due to their poorer financial opportunities; on the other hand, it is more difficult to collect so-called human capital (education, training, work experience, etc.) while being unemployed. Thus, it is of critical importance that the labour market opportunities of young people are improved, especially in a situation where the working-age population and thereby the number of employed persons is in decline as well.

The first part of the article provides an overview of the labour market situation of youth in Estonia and changes in the situation in 2003–2015 compared to the European Union (EU) average. The second part presents a case-by-case overview of interviews carried out with young people entering the labour market. The interviews were conducted under the leadership of the Institute of International Social Studies (IIS) of Tallinn University in the framework of the Horizon 2020 project "Social Exclusion of Youth in Europe: Cumulative Disadvantage, Coping Strategies, Effective Policies and Transfer" (EXCEPT)^a.

^a This project has received funding from the European Union's "Horizon 2020" research and innovation programme under Grant Agreement No. 649496.

Trends in youth unemployment in 2003–2015

According to the European Union Labour Force Survey 2014, the average unemployment rate of persons aged 15–29 is more than twice as high as in the age group 30–59 – the EU average rates are 18.9% and 8.7%, respectively.

In 2003–2015, the youth unemployment rate was much more volatile in Estonia than in the EU on average. During the last financial crisis, the youth unemployment rate in Estonia was one of the highest ones in the EU, reaching 24.6% in 2010 (EU average: 16.6%) (Figure 1, p. 122). According to the EU Labour Force Survey, that year, the unemployment rate of young people was higher than in Estonia only in Lithuania, Latvia and Spain (approximately 30%) and the youth unemployment rate was the lowest in Norway, the Netherlands and Austria (below 10%).

However, Estonia's situation improved quickly and already by 2011 the youth unemployment rate had dropped to the level of 2003. According to the most recent data, Estonia's indicator is one of the lowest ones in Europe. In 2015, it was almost at the pre-crisis level, i.e. 8.9% or approximately two times lower than the EU average. In the period observed, the youth unemployment rate in Estonia was the lowest (7.2%) in 2007. Since then, the unemployment rate has not dropped to that level again.

The age group 15–29 is relatively large and thus diverse, and that is why the unemployment rate has been broken down by five-year groups in order to give a better overview of the situation in Estonia. Figure 1 (p. 122) clearly indicates that during the entire period under observation, the unemployment rate has been the highest in the youngest age group, i.e. among persons aged 15–19, who have mostly acquired basic education by that age or, in some cases, vocational secondary education or general secondary education. It is difficult to find a job without education in the given field. In 2007, before the economic crisis, approximately 20% of the population aged 15–19 was looking for a job, but by 2010 unemployment had risen to almost 60% in this age group. However, similarly to the general trend, the indicator of this age group dropped significantly already the following year and in 2015 the share of young jobseekers aged 15–19 stood at 22.6%. The decline in the unemployment rate might be partially related to young people's decision to continue their educational path.

The unemployment rate in the next age group (20–24 years) is almost two times lower than in the age group 15–19. The share of the unemployed among 20–24-year-olds peaked in 2010, when about one-third of them were looking for a job and, by 2015, the share dropped to 11.6%. The oldest age group, however, has had the lowest unemployment risk but, during the crisis, it increased almost four-fold – from 4.4% in 2007 to 17.7% in 2010. By 2015, the unemployment rate of the population aged 25–29 had dropped to 6.0%, which was almost as high as the unemployment rate of the working-age population, i.e. persons aged 15–64, – 6.3%, but remained somewhat below the respective rate of people in their so-called prime working age (persons aged 25–49), whose unemployment rate stood at 5.4%. The situation can be partially explained by the fact that, in the labour market, young people compete against applicants with much more extensive work experience, and experience is often the decisive factor for an employer.

The positive trend described above is clouded by the fact that the long-term youth unemployment rate in Estonia is above the EU average. Thus, in 2013, approximately 35% of young people in Estonia had been searching for a job for at least a year, while the EU average was 31% (Rokicka et al. 2015). However, even this indicator has declined slightly compared to previous years. Nevertheless, long-term unemployment represents a significant risk factor because it reduces the probability of finding a job. Additionally, an extended job search may lead to a low self-esteem, depression and anxiety (Kokko et al. 2000).

Similarly to many other EU countries, youth unemployment in Estonia is associated with the level of education attained (Rokicka et al. 2015). This is clearly illustrated by Figure 2 (p. 123): in 2010, 43.6% of the population aged 15–29 with basic education were unemployed (EU average: 26.3%) but, starting from 2013, the Estonian indicator has been significantly lower than the EU average and less than one-fifth of the people in this education group were looking

for employment in 2015. Compared to young people with basic education, in 2010, the unemployment rate of young people with secondary education (incl. vocational secondary education) was more than 1.5 times lower – 26.9% – but still significantly above the EU average. By 2015, the unemployment rate of young people with secondary education dropped to 8.8% in Estonia. During the period in question, the unemployment rate of young people with higher education remained below 10%, peaking in 2011 and 2013. In 2015, the share of jobseekers among young people with higher education was 3.8% – almost three times smaller than in the EU on average. Thus, higher education provides youth in Estonia with a certain protection against unemployment, although the economic crisis affected young people with higher education as well.

NEET youth

In addition to the unemployment rate, another significant indicator of labour market exclusion is the share of young people who are not in employment, education or training (NEET youth). Thus, this indicator also comprises inactivity. Approximately one-third of the NEET youth aged 15–29 were unemployed and two-thirds were inactive in 2015. The majority of inactive youth take care of children or other family members (some of them may thus have a job), but about one-tenth of young people are inactive due to an illness or disability, and another one-tenth for other reasons (this includes those who have given up job search, i.e. the discouraged, and those performing unofficial casual jobs etc.).

The EU average share of NEET youth among the population aged 15–29 in 2004–2015 was relatively stable (Figure 3, p. 124). However, in the case of Estonia, the indicator rose remarkably in 2009 and 2010, when the share was approximately 18%. By 2015, the share of NEET youth had dropped to 12.5%, which was 2.3 percentage points below the EU average.

A more detailed comparison of age groups reveals that, during the economic crisis, the share of NEET youth rose primarily among persons aged 20–24 and 25–29. In the age group 20–24, the share of NEET youth almost doubled in 2008–2009 and was slightly above 20%. Among persons aged 25–29, the share increased 1.5 times, reaching 26%. However, in 2015, the share of NEET youth stood at approximately 15% among both 20–24- and 25–29-year-olds. Considering that 15–19-year-olds generally attend school, the share of young people not in employment, education or training is smaller in this age group in comparison to other age groups. The relevant indicator stood at 5.4% in 2015.

Similarly to unemployment, also the NEET status relates to the acquired level of education (Flisi et al. 2015; Rokicka et al. 2015). In 2013, more than a half of the basic school graduates in Estonia were NEETs when entering the labour market, whereas the relevant share among those with higher education was approximately three times smaller (Rokicka et al. 2015). The following is an account of how young people describe their situation upon entering the labour market, how strongly they perceive various difficulties at the beginning of their career and how they cope.

Young people's vision of their situation upon entering the labour market

In total, more than 300 semi-structured interviews were carried out in nine EU countries and Ukraine in the framework of the EXCEPT project. In Estonia, 53 young persons were interviewed, from November 2015 to June 2016. The sample consisted of young people aged 18–30 who had completed or discontinued their studies no more than five years ago and who, during that period, had been unemployed for at least six months or held precarious positions (part-time work, temporary employment, occasional work, incl. undeclared or non-contractual work). Additional indicators taken into account included the following: place of residence (Tallinn, Tartu, Southeastern Estonia (Valga, Võru, Põlva) and Ida-Viru county); sex; ethnic nationality; employment status (unemployed, works part-time, employment without a specified term after a period of unemployment or precarious employment); level of education (basic education, secondary education (incl. vocational education) or higher education).

The interview covered the young person's education and career path, becoming independent, health, living conditions, economic situation, social and institutional support and future prospects. The two topics discussed throughout the interview from the perspective of the interviewee's life course were well-being and coping. This article focuses on education and employment issues. The length of the interviews ranged from 40 minutes to 2.5 hours.

Considering that the risk of remaining unemployed and becoming a NEET youth is strongly linked to the level of education (Rokicka et al. 2015), these young people's stories, as revealed by the interviews, are presented by the level of education. Two cases have been chosen per each level of education, i.e. six stories in total. The cases represent the vision of both females and males, various levels of education within a wider group (e.g. young people with and without basic education) and different levels of coping. For the purpose of clarity, considering the small number of cases presented in the article, mothers of small children have been left out, for example, and the focus is on Tallinn and Tartu, where the chances of finding a job are the highest. The names of the young people have been changed to ensure their anonymity.

Youth with basic education as highest level of education

There were a total of 23 interviews conducted with people in this group: 5 with young people without basic education (3 males; 2 females) and 18 with young people with basic education (8 males; 10 females). 12 interviews were carried out in Tallinn and Tartu, 11 interviews in the counties of Southeastern Estonia and in Narva.

Marju, aged 27, Estonian, has basic education, is unemployed, lives in Tallinn with her mother; both of her parents have post-secondary non-tertiary education and are employed.

Marju discontinued her studies at basic school at the age of 14 when she moved to another city to live with her boyfriend. Her parents did not interfere with her decision. The relationship ended a year later and Marju returned to Tallinn. She continued her studies at the age of 16 and acquired basic education at the upper secondary school for adults at the age of 22. She plans to complete secondary education some day as well, but learning difficulties made her struggle already with basic education. Schoolmates bullied her and teachers did not think that her difficulties in reading and writing were caused by a medical problem. Marju describes some of her school mornings as follows:

"Well, I mean, I sometimes even had, on a school day, I had a fever in the morning, headache and, basically, it was like a physical response. Somehow, I got it done [finished basic school] ..."

Nevertheless, Marju is very interested in various trainings and courses, although she prefers distance learning or e-courses. Her mother has supported her financially so that she could attend various courses. Marju has not yet quite figured out the field of work she would ultimately like to work in; thus, she has attended a number of different courses (floristics, eyelash extensions, assistant manager courses, etc.).

Marju has been unemployed for ten months and she has tried to enrol on various courses through the Estonian Unemployment Insurance Fund. So far, she has been offered a Russian language course, which she has not completed yet.

"Err..., I wanted that accounting course, they [the Unemployment Insurance Fund] don't give it at all, they do not give courses in beauty services either. So, principally, that was it. I only got the Russian course and I also wanted the sales consultant course and whatever seemed interesting, but they do not give them, at all".

Marju took up employment at the age of 19 as a customer assistant. Her first employment relationships were short-lived, having lasted four months, which is the maximum length of the probationary period. After that, employers always found a reason not to sign the employment

contract. She suspects that her employers just took advantage of her as a young inexperienced employee.

Before her current unemployment period, Marju worked as shop assistant for three years. She found that job through a friend. After some time, the store chain ran into difficulties and some of the stores were closed down. The employer forced Marju to quit work at her own request. She contacted the Labour Inspectorate, but the process dragged on and Marju agreed to terminate the employment contract after all.

She is currently looking for a job as a customer assistant and has responded to several job offers. She believes that she will find a job soon. Marju is not interested in working abroad. In the future, she hopes to work in the beauty services industry or start her own business, but in order to do that she needs to continue her studies, as she says. On the other hand, Marju admits that it is difficult to combine work and studies:

"I do not intend to work as a customer assistant or salesperson all my life. Then again, studying something, a certain profession, it is rather expensive. If you get the usual salary, then you have to pay for stuff, so you do not have much left, and if you also want to study somewhere, then you do not have any money left. It is a vicious circle. The Unemployment Insurance Fund does not give it [courses] either, so it is quite complicated."

Marju is coping rather well, because she lives at her mother's place, which keeps monthly expenses relatively low. She is active and eager by nature, which should be helpful in finding a job.

Daniil, aged 21, Russian, without basic education, is in undeclared employment, temporarily lives with an acquaintance (they share an apartment) in Tallinn, both of his parents have higher education and work abroad.

Daniil lived in Estonia until the 8th grade, but then moved to Spain with his father. Half a year later, he resumed his studies in the 8th grade there. After a year and a half, the father temporarily returned to Estonia, while Daniil was left on his own for a few months. Looking back at these events, he feels that this experience had the greatest impact on his life in the next few years. Without parental guidance and control, he dropped out of school right before finishing basic school. Daniil felt that education was just a piece of paper and he found working and independent life more attractive. Parents did not try to stop him. "They had enough problems without me," he says. Thus, at the age of 16, he started working as a diving instructor at an acquaintance's company while attending school. The job was unofficial and there was no certain agreement regarding pay. He currently regrets having discontinued his studies:

"Well, I did not finish school because I was distracted by very many things and I was eager to go to work. I started working, got the money and did not want to study any more. Right now I do regret it very much because I have fewer opportunities because of that, I tried to force myself to study, but I saw the prices and the time it takes, and I understood that I could not combine work and studies."

While living in Spain, Daniil felt like a stranger, so, at the age of 18, he moved back to Estonia, where his older brother and a few friends were waiting. He commenced undeclared employment again, performing repair works with his brother. In six months, he quit that job because he did not want to wake up early and was constantly late for work. Then, through the Internet and with help from friends, he found several job offers in construction, where he continued undeclared employment and was paid according to an oral agreement. Such instability is hard for Daniil because he constantly worries whether he will get the agreed payments. Meanwhile, he has had a few official jobs (waiter, night receptionist at a hotel, etc.), which provided greater financial security. However, as he did not see any future in those occupations, he decided to end these employment relationships after a while:

"You get the experience very quickly, but I did not see any perspective in any of these jobs, no progress, you just sat behind the desk and you'll keep sitting there. And it does not matter if you work more or serve more people."

Daniil says that the fear of losing a job or not finding one has been constantly present. It has been amplified by the lack of a so-called safety network because his parents have not supported him and he does not have his own place of residence. Therefore, he has been forced to take on all kinds of jobs. Ideally, Daniil wishes to work as a diving instructor, as diving has become his hobby; he would also prefer to be self-employed.

Daniil has never registered as an unemployed person. He knows that it is possible to contact the Estonian Unemployment Insurance Fund, but since he has not heard of any positive experiences, he does not see the point of that:

"My acquaintances, friends, they went to the Unemployment Insurance Fund, said that they registered as an unemployed person. But no one has told me that they got registered and they are all right and recommend it. I heard that they go there, but there is no use. .../ I did not rely on the Unemployment Insurance Fund and I do not wait for maybe getting an offer from them several months later, like a lottery. I do not like it that way. Not knowing is the worst thing ever."

At the time of the interview, Daniil was no longer looking for a steady job in Estonia because he intended to return to Spain and perhaps start his own business with friends.

Young people with general secondary and vocational secondary education

In this group, a total of 21 young people participated in the survey: 17 young people with general secondary education (10 males; 7 females) and 4 with vocational secondary education (2 males and 2 females). 11 interviews took place in Tallinn and Tartu, 10 in the counties of Southeastern Estonia and in Narva.

Jelena, aged 26, Russian, stateless, has secondary education, is unemployed, lives in Tallinn with her partner; her mother has secondary education and has been unemployed for a long time, her father lives abroad.

Jelena finished upper secondary school at the age of 19. Then, she tried for two consecutive years to enter a vocational school to become a hairdresser, but she was not accepted. After finishing secondary school, she worked as a dishwasher and waitress for three years, with occasional episodes of unemployment in between. Jelena was not able to live off the waitressing wages and the dishwashing job was undeclared employment, which involved problems with timely payments. Such a situation did not have a major impact on her life, as she lived with her grandmother and received financial support from her mother. During periods of unemployment, she registered as an unemployed person, but the allowance received from the Unemployment Insurance Fund was not enough, so her mother and grandmother continued to support her.

In 2011, Jelena started studies in logistics in a vocational school via distance learning and completed a year-long course. Logistics was not her own choice; a friend invited her to study together:

"Well, it [the choice of education] was like ... she said let's go and study transport organisation. Well, and I accepted, why not, I could go and study, see and try..."

Jelena has not worked in this field and she believes she never will because she is not sufficiently fluent in Estonian or English. Moreover, competition is tight in this field because this profession is also taught at the higher education level.

After these studies, Jelena worked in the food industry for two years. She found the job through her friend who was already working there and told her that the company was looking for new

employees. Jelena liked her colleagues and the nature of work, but she still quit because of poor working conditions:

"I left because it was tough... night shifts, always on your feet, 12-hour shifts, cold – I worked in a freezer... more cons than pros... and low pay."

Thus, Jelena has been unemployed for the last year and a half. She is able to leave employment because she has no monetary obligations (e.g. loans) and her partner provides her with financial support and even encourages her to stay at home. This makes Jelena feel somewhat uncomfortable because she would like to have her own money. A year ago, she registered with the Unemployment Insurance Fund again. Jelena wanted to take an Estonian course, which she got after six months. She successfully completed the course, but her proficiency in Estonian is still insufficient, which is why her labour market prospects are poor. She wants to take a hairdressing course next, but this course is not available via the Unemployment Insurance Fund and she cannot afford to pay for it herself. Jelena feels that the Unemployment Insurance Fund is forcing her to accept any kind of work, but the offers mostly include shift work, which does not suit her. Jelena wishes to work from nine to five and receive a good pay, she does not have any specific requirements regarding the nature of work. She does not see the point in attending monthly consultations at the Unemployment Insurance Fund because she can search for a job on her own and she no longer receives monetary support, although health insurance is rather significant for her.

Right now, Jelena can manage financially, but she depends fully on the support of her loved ones.

Mati, aged 26, has vocational secondary education, is unemployed, lives with a couple of friends in his own apartment in Tallinn, his parents have professional secondary education and both parents are employed.

At the age of 20, Mati acquired vocational secondary education in information technology (computers and computer networks). He then continued IT studies in an institution of higher education, but did not graduate because he failed his preliminary thesis defence. He hopes to resume his studies some day, but that requires finding a new subject and supervisor for the thesis.

Mati started working while in vocational school and found a part-time job as a programmer with help from his schoolmates. He believes that, in most cases, finding a job is only possible through personal connections. The first job lasted for two years, the second one for a year. Both employment contracts were terminated by mutual agreement of the parties. In his first job, Mati had some problems with his colleagues; the relationships were not good and the working environment left something to be desired. He got on well with his superior but, in the end, he was not sure whether it was actually all right or not:

"Generally, there were no problems. And if I had any concerns or questions, I went straight to the superior; I would not deal with some middleman. /.../ Finally, when I said that I would probably like to leave the company, he said that, well, perhaps it was for the best, indeed. I do not know whether I did something [wrong] or not. So that is how I left that place by mutual agreement."

After a few months, he started another job, also as a programmer. At some point, the work seemed to become overpowering and tasks more complicated. He cannot recall the exact events, but he himself notified the superior that he wished to quit, and his request was satisfied. Still, the company paid Mati an additional two months' salary, which made it easier to take time for searching for a new job.

Mati was unemployed for six or seven months, after which he found work (via job advertisements) as a traffic controller, courier and building caretaker. He wanted a job that would involve more mobility for a change. Mati implies that some of these employers paid undeclared wages. In the meantime, he had an accident and, after having returned to work, he had to admit that he

could not perform physical labour for health reasons. Consequently, he terminated the employment relationship and registered with the Unemployment Insurance Fund. By the time of the interview, Mati had been officially unemployed for two months. He had sent CVs to several enterprises and he had been invited to a job interview for the position of a programmer. Mati described his job-seeking process as follows:

"If they require 2 years of experience, well, I probably will not apply, because I do not have that experience and I do not have that education, I haven't completed my diploma thesis. But if I apply for a job somewhere and have an opportunity to explain that I actually, like, have that higher education, I just have not done the diploma thesis, I have completed all subjects, they are all done, school is over. /.../ My friend has the same story, she wants to apply for a job as a car painter, but they require two years of experience everywhere ... meanwhile, you do not get that two years of experience from school, so how are you supposed to get a job at all? ... /.../ I have no practical work experience and I cannot get a job, period."

As the acquisition of higher education has dragged on, Mati has started to doubt whether the chosen educational path is right for him.

"/.../ If I had completed the diploma thesis, well, perhaps I could get a job in IT more easily, but I do not know whether I want it any longer. Let's say that I have so much negative experience with IT that I do not know whether I want to be there."

Ideally, he would like to have a part-time job that would allow pairing IT-work with something more mobile, non-routine (e.g. courier work). Mati has also considered starting his own company, but he does not specify in which field. However, he mentions that the initial capital requirement could be lower. He has not considered working abroad although he finds that IT work would be more profitable in Finland, and the specific nature of the field (the universality of IT language) would allow him to work without the knowledge of a foreign language.

In terms of coping, family support is crucial for Mati because he lives in an apartment bought by his father and, from time to time, his parents provide him with financial support as well.

What speaks in Mati's favour is his active attitude. He does not hesitate to contact enterprises to inquire whether they are recruiting. He has currently applied for several jobs and has agreed on at least one job interview.

Young people with higher education

Considering that higher education significantly reduces labour market risks, the number of interviews carried out was the smallest in this group, 9 in total: 8 of the interviewees had a Bachelor's degree (6 females, 2 males) and one person had a Master's degree (female); 6 interviews were carried out in Tallinn and Tartu and 3 interviews in the counties of Southeastern Estonia.

Miina, aged 23, has higher education, is unemployed, lives in Tallinn with his partner, comes from a small town in Southeastern Estonia; her mother has higher education, her father has professional secondary education and they are both employed.

Miina graduated from the science branch of an upper secondary school in the Southeastern town with a gold medal. She was convinced that she wanted to continue her studies at the university and further from home, meaning in Tallinn. She chose the field of study partly by chance, as she did not know what she wanted to study:

"/.../ [after finishing secondary school] I actually did not know at all what I wanted to do. Like, absolutely no idea. And as I had a trip planned for the time of these application rounds, I initially picked out the specialties that did not require

an interview, because I was not able to be, like, physically present, and then I looked further /.../ and then I noticed political science. /.../ [Finally] I had to, like, choose between two professions – that is, whether I should go and study law or political science. /.../ Well and then I took political science, because as far as law is concerned, I know that you have to be extremely sure that you want to study it, because it is so specific."

Miina obtained her Bachelor's degree at the age of 24; the studies took a while longer because she was an exchange student in Germany for a year. As an active student, she also joined the bookselling programme during her studies, which took her to the United States for one summer. Bookselling was tough, but Miina appreciates the experience highly because it taught her independence and self-discipline:

"So, until now, this is probably the most, well, like the most intense work experience, where I have learned the most, I suppose. /.../ It tested, well, I mean, it tested you in every way, like in the physical and mental sense and all. But I am very pleased that I went there. I mean, looking back, if people ask whether I want to go back there, then I think that I'd rather not, because it was, like, so hard, but at the same time I would recommend it to everyone, especially young people who are not sure what to do. Because it, like, teaches you so much, such as how to manage time and money. Well, all those small details, how to motivate yourself etc. I feel that I changed a lot during that time or so. Yeah."

Miina is very interested in personal development and she would love to attend courses in accounting, start a business, touch-typing or photography, if they were available free of charge or at an affordable cost. As for the first two, she is primarily interested in them because she wants to establish her own enterprise one day. Miina believes that she would then have enough time for herself in order to engage in activities she likes (incl. study and travel).

During university studies, Miina had an agreement with her parents that they would support her financially and that school must come first. However, in her first year, she still ended up working unofficially at weekends in a bar at a nightclub. That job did not last long because, at some point, they no longer paid her. After that, Miina worked at a ministry for a short period of time and did an internship at an embassy. Additionally, Miina has had a project-based job in product promotion.

In summer 2015, Miina made another attempt to find professional practical training, but as there were no offers, she went to Spain to work as a babysitter. She was interested in Spanish and she had already studied it before. That experience has made her think about working in Spain, provided that she could spend, for example, half a year in Estonia.

In the autumn of 2015, Miina found part-time work as a consultant and she had this job for eight months. She found the job through a friend who was already working at the company. However, it soon became clear that the job of a salesperson did not suit her. The same company was looking for a new employee for a higher-ranking position, and Miina was also asked to submit an application. The entire process dragged on and did not make a good impression on her. Furthermore, Miina had a feeling that not everything was quite right in the management. Therefore, she decided not to accept the position offered and left the company on her own initiative.

"I presume that the company and they [management] thought that as I was young, relatively inexperienced in the labour market, they could exploit me, like in the sense that they saw that I was, like, working normally and actually, like, fit in the team, then, I do not know, it felt like they thought: "Let's recruit a young and dumb one, she will certainly be willing and come along. /.../"

Miina has not registered with the Unemployment Insurance Fund yet, because until now she has found a job on her own. However, she is interested in health insurance, so she might soon register as an unemployed person. Her mother works at the Unemployment Insurance Fund, so Miina has consulted her when she has had questions regarding the legal aspects of her employment relationships. She finds that young people entering the labour market need to be more aware of their rights.

Thanks to her parents' support, Miina has had an opportunity to acquire diverse experience and see the world. She is very active and self-confident and does not worry about failure, thus she boldly applies for various jobs. Miina herself emphasises that she differs from other young people in terms of a significantly higher level of self-discipline.

Ott, aged 28, has higher education, is unemployed, lives in his own apartment in a small town in Southeastern Estonia; his mother has secondary education, his father has professional higher education and they are both employed.

Ott finished secondary school at the age of 19 and continued to study economy in the university because he set out to establish his own company. He received his Bachelor's degree at the age of 24. It took two years longer than the nominal period because he went to work and took an academic leave. Ott considers continuing his studies on the Master's level, but has not made any specific plans yet.

Ott wished to become independent quickly and thus started working on school holidays and at weekends already at the age of 13–14. Through acquaintances, he got a job in road construction, where he started by fulfilling simple tasks, and then gradually moved on to more complicated tasks. He had an employment contract and the company provided on-site training. Ott saved money for university studies: "And then I, like, collected money and then I could, in principle, go to the university".

Prior to the economic recession, he managed to establish his own start-up company, but he is no longer a member of the management board. However, Ott has not given up the idea of establishing his own company in the future.

"But then, in the meantime, there was the economic crisis, and tens and hundreds of other things and ... and so it was that the plans did not work out. But I have not given up on that plan yet."

After the university, Ott has worked in several positions, which he has found mostly by contacting the enterprises on his own initiative. He finds that it is more likely to find a job like that, because the competition is too tough when responding to job offers. Ott is disturbed by the fact that the applicant makes an effort by preparing a CV and motivation letter, but the majority of enterprises do not give any response to that:

"[I] have sent CVs to hundreds of enterprises. And, in principle, I have had enough already. So, if they want cover letters and motivation letters and you do all those things and then the company does not even bother to reply..."

Ott has terminated his recent employment relationships on his own initiative because the management did not take his proposals into account, which led to loss of motivation. For example, in his most recent job, he fell out with the management due to differences of opinion, and they tried to find a way to fire him. Ott filed an application with the Labour Dispute Committee, but considering that seeking recourse in court would have been too expensive, he agreed to a settlement, based on which he was paid a compensation, but he was still let go. He is not fully pleased with such an outcome:

"But, in principle, I still could not clear my name because my records show I was fired, so I am not very happy about it."

Ott is concerned about the fact that he does not have sufficient experience to get work in his field, meaning that he has to settle for something just to earn a living. He also thinks that a long, yet interrupted employment history (many short-term contracts) may become an obstacle to finding a job because it sends a danger signal to personnel managers. Ott even feels that higher education is an obstacle for him, because it has made him more selective about jobs:

"The case is that, in some sense, education is like an obstacle, too. You do not want to take just any job because you think... You think that... why on earth did I go to school then, why did I make an effort in life, you know."

Ott has registered with the Unemployment Insurance Fund, but he is not sure whether he receives financial support. His main goal was to get health insurance. He feels like neither the Unemployment Insurance Fund nor anyone else has helped him during his period of unemployment and he thinks he can cope on his own, hoping that his savings will get him through the difficult time. Ott does not communicate frequently with his family members and has not received or asked for any support from them. He is aware of the training opportunities provided by the Unemployment Insurance Fund but, as he does not know what he would like to study, he has not looked into it yet.

Recently, Ott has started to consider changing his place of residence and possibly leaving Estonia in order to find a better job.

Conclusion

The labour market status of young people in Estonia has improved significantly during the post-recession period: in 2015, the unemployment rate of 15–29-year-olds was remarkably lower than the EU average across all education groups. Still, unemployment is twice as high among youth with basic or lower education compared to youth with secondary education. This also largely explains why the youngest age group, i.e. those aged 15–19 have an unemployment rate twice as high as that of 20–24-year-olds.

In 2015, the rate of young people not in employment, education, or training was only slightly below the EU average in Estonia. Both the results of the Estonian Labour Force Survey and the interviews carried out with young people under the EXCEPT project of the Horizon 2020 programme indicate great diversity among young people (incl. NEETs) entering the labour market. The stories told by young people reveal that, if entry into the labour market has not been smooth, it can take them a long time to find their proper place. At the same time, not all youth not in education and employment suffer from social exclusion – social support (predominantly from parents) allows them not to work, look for a better job or take their time in choosing the right occupation/profession.

A lack of professional skills is a risk factor for youth with basic education and general secondary education. The interviews revealed that they want to continue their studies, but they have either failed to get the training they want, or have trouble with combining work and studies.

According to statistics, a higher level of education provides protection against unemployment, but the stories told by young people show that it is difficult to find a suitable occupation or profession, and should it appear that they have made the wrong choice, it does not ensure a more secure labour market position. The situation seems to be more complicated for those who have chosen vocational education because academic higher education is more broad-based, which is why making a choice may seem easier (it is possible to specialise later on). An unsuccessful choice of profession is often one of the reasons for interrupted studies (Roosmaa and Reiska 2015). Perhaps consistent career counselling and a clearer presentation of the nature of occupations and fields of study (incl. work shadowing, internships, support for changing the field of study) would be of help.

The young people who were interviewed can mainly cope thanks to support from their parents and other loved ones, but many of them are able to cope also thanks to their active attitude,

manifested in a consistent and intense job search. If the job search drags on, young people may consider making compromises with regard to their job expectations, but only if going to work becomes inevitable. Young people with higher education have noticeably greater self-confidence and believe they can cope, one way or another.

The data set of the EXCEPT project survey allows future analysis of the connections between young people's labour market status and other spheres of life (health, living conditions, independence) and thus drawing conclusions regarding cumulative disadvantage – whether and how negative experience in education and the labour market affect their course of life (leaving the parental home, starting their own family, future prospects). Additionally, it allows a more detailed analysis of the role of social and institutional support in coping with labour market difficulties, and comparisons with other countries.

TÖÖ- JA PEREELU ÜHITAMINE: SOOVID, VÕIMALUSED JA TEGELIKKUS

Kadri Täht
Tallinna Ülikool

Sissejuhatus

Töö- ja pereelu ühitamise raskustega seisavad silmitsi paljud töötajad. Eesti tööjõu-uuringu 2015. aasta andmete kohaselt oli 38%-s töötavate vastanute leibkondadest vähemalt üks alla 18-aastane liige. Valdavas osas (85%) neist leibkondadest elas aga peale vastanu ka tema abikaasa või elukaaslane, kellest suurem osa olid samuti tööturul aktiivsed, mis aga tähendab, et vajadus iga päev töö- ja pereelu ühitada on veelgi suuremal osal majanduslikult aktiivsetest. Eesti ühiskonnas on pikka aega olnud tavaks ja normiks meeste tööturul osalemise kõrval ka naiste, sh lastega naiste, kõrge tööturul osalemise määär. Enamgi veel, valdag osa naisi töötab täistööajaga. Samal ajal seostatakse Eesti ühiskonda pereelu (aja)korralduse poolest pigem traditsionaalsete käitumismustritega, mille järgi majapidamisele ja lastehoiule kuluv aeg on olenemata tööturul osalemise määrist ning suhtestaatusest endiselt tugevalt naiste poole kaldu (Hansson ja Roosalu 2014, pannes sellega suurema ajasurve alla just naised. Uuringutest aga on selgunud, et ka isad soovivad ja püüavad aina enam lastega aega veeta, mistõttu neilgi on töö- ja pereelu ühitamise vajadus üha enam päevakorras (Riley ja Glass 2002).

Töö- ja pereelu ühitamise önnestumiseks on loodud mitmesuguseid võimalusi, alates lastehoiust ja lõpetades peresõbralike töökohtadega. Suurem osa peresõbralikkuse arendamiseks mõeldud meetmeid keskenduvad aga üldjuhul paindlikkuse, näiteks tööaja paindlikkuse suurendamisele. Tööaja paindlikkuse all võib omakorda mõista paindlikkuse eri viise, nagu töötatud tundide arvu paindlikkus ehk kui palju tunde töötatakse, tööajagraafiku paindlikkus ehk millal – hommikul, päeval, öhtul, ösel, tööpäeval, nädalavahetusel – töötatakse ning kohapaindlikkus ehk kus tööd tehakse.

Käeoleva artikli eesmärk on anda ülevaade töö- ja pereelu ühitamise viisidest Eestis, keskendudes (aja)paindlikkuse eri vormidele ja nende kasutamisele. Et artikli teema on töö- ja pereelu ühitamine, vaadeldakse kõige suurema (aja)surve all olevaid rühmi – lastega leibkondi. Kuna nii lastehoiuvajadus kui ka rutiniinete majapidamisega seotud tegevuste hulk oleneb muu hulgas leibkonna koosseisust (nt kas ja kui palju lapsi seal on), liigitatakse analüüsides leibkondi selle alusel, mis vanuses on seal kasvav(ad) laps(ed). Analüüsides kasutatakse peamiselt Eesti tööjõu-uuringu 2015. aasta andmeid, kuid ka Rahvusvahelise Sotsiaaluuringu Projekti (International Social Survey Project, ISSP) mooduli „Sugu ja muutuvad soorollid“ („Family and Changing Gender Roles“) Eesti andmeid, mis on kogutud 2015. aastal. ISSP Eesti uuringu tegemist koordineerib Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste Sotsiaaluurungute Keskus.

Mida tööaja paindlikkuselt oodatakse?

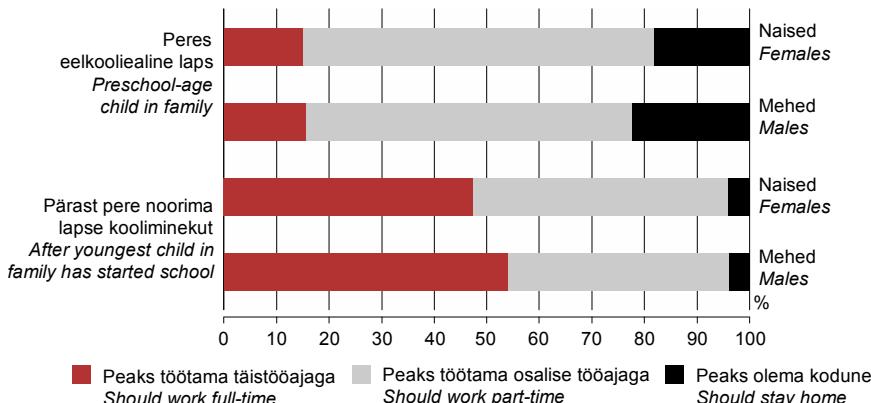
Ideaalis võiks tööaja paindlikkuse puhul ootuste ja tegelikkuse vahel olla tugev seos, mis tähendab, et paindlikkuse rakendamine või mitterakendamine lähtuks eelistustest, mitte sund-valikutest. Ka ootused võivad olla kohandatud võimalustele, kuid suur lõhe eelistuste ja tegelikkuse vahel viitab pigem sellele, et soovitud võimalused on kätesaamatud või eba-realistikud.

Millised on töö- ja pereelu ühitamisel tööaja paindlikkuse rakendamise eelistused Eestis? Kõige enam on uuritud töötatud tundide arvu, s.t osalise tööajaga töötamist. 2015. aasta ISSP Eesti uuringu andmete analüüsist (joonis 1) võiks järeladata, et osalise tööajaga töötamist peetakse Eestis töö- ja pereelu ühendamisel oluliseks. Pea kaks kolmandikku vastanutest arvas, et kui leibkonnas on eelkooliealine laps, peaks naine töötama osalise tööajaga, kusjuures naiste hulgas on see hoiak veidi enam levinud (67% naistest ja 62% meestest). Kodust rolli näeb naisel väikelaste olemasolul vaid viiendik vastanuist ja see on veidi sagedamini eelistatud valik meestel

(23% meestest ja 18% naistest). Osalise tööajaga töötamise vajadust seostatakse laste vanusega – laste kooliealiseks saamisel eeldatakse ka naistelt suurema koormusega töötamist. Pea pooled vastanuist (54% meestest ja 47% naistest) arvasid, et kui pere noorim laps läheb kooli, peaks naine töötama täistööajaga. Endiselt peetakse aga sel juhul oluliseks ka osalise tööajaga töötamist, samal ajal kui naiste tööturul mitteosalemist peetakse pigem marginaalseks valikuks.

Joonis 1. Hinnang naise töölus osalemise kohta pere olemasolul soo järgi, 2015

Figure 1. Opinions about woman's labour market participation if she has a family, by sex, 2015

Allikas: Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste Sotsiaaluuringute Keskus

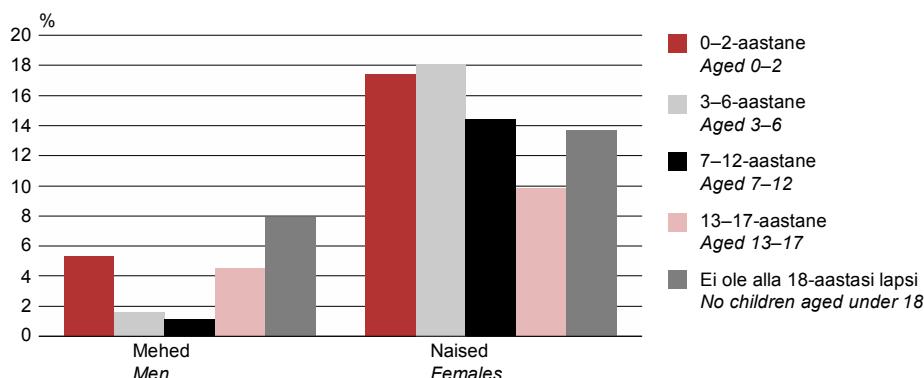
Source: Tallinn University Institute of International Social Studies

Vaadates vastanute enda tööajaelistusi, on pilt üsna samasugune. 2013. aastal tehtud soolise võrdöiguslikkuse monitooringu tulemused näitasid, et suurem osa meestest (74%) töötaks täistööajaga ka juhul, kui selleks puuduks otsene rahaline vajadus (Hansson ja Roosalu 2014: 77), osalise tööajaga töötamist eelistaks selles olukorras vaid seitsmendik neist. Naissuurustest vastanutest eelistas osalise tööajaga töötamist finantssurve puudumisel oluliselt suurem hulk – pea pooled eelistaksid võimaluse korral oma töökoormust vähendada. Enamgi veel – soov osalise tööajaga töötada on viimastel aastatel kasvanud, eriti naistel. Viimast seostavad Hansson ja Roosalu just naistele (eriti väikelastega perekondades) osaks saava liialt suure ajasurvega ja väiksem palgatöökoormus võimaldaks neil töö- ja pereelu paremini ühendada.

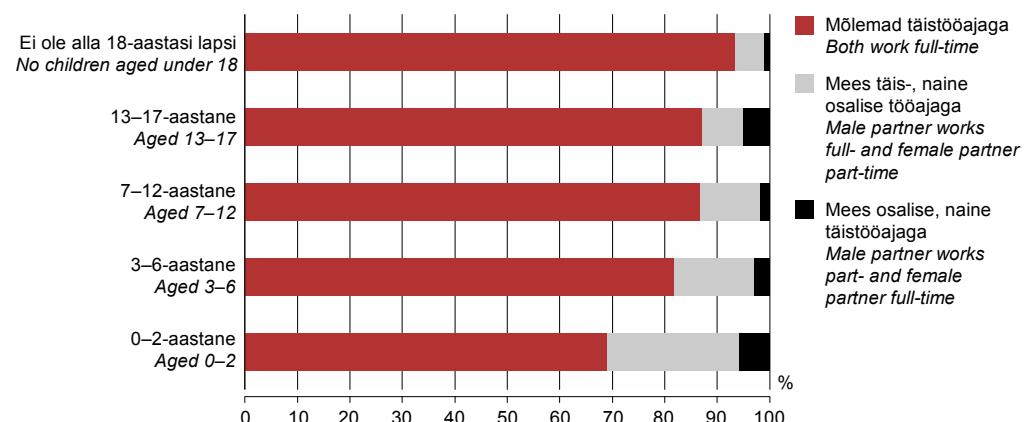
Teiste paindlikkuse vormide eelistuste kohta puudub andmete piiratuse töttu seni selge ülevaade. Et veidi enam on infot selle kohta, millal tegelikult töötatakse, keskendubki edasine analüüs (tööaja) paindlikkuse rakendamisele, vaadates nii osalise tööajaga töötamist, ebatüüpilist tööaega kui ka kohapaindlikkust (kodus töötamist) leibkondades, kus töötajad peavad ühitama oma (ja partneri) tööaja ning (väike)laste kasvatamise.

Osaline tööaeg – kas realsus vastab ootustele?

2015. aasta Eesti tööjõu-uuringus osalenud meestest töötas osalise tööajaga 6% ja naistest 14%. Vaadates aga osalise tööajaga töötamise sagest leibkonnatübiti (joonis 2), selgub, et nii mehed kui ka naised töötavad osalise tööajaga sagestamini juhul, kui peres on väikesed lapsed. Mida vanemaks saab noorim laps, seda vähem osalist tööaega rakendatakse. Osaline tööaeg muutub uuesti sagestamaks hilisemas pereelufaasis (kui lapsed on juba suured), kuid siis juba muudel kui pereelulistel põhjustel. Põhjalikumaks põhjuse analüüsiks on need rühmad liialt väikesed, kuid üldisema trendina võib välja tuua, et vanemate lastega leibkondades laste ja perega seotut osalise tööajaga töötamise põhjusena enam ei nimetata.

Joonis 2. Osalise tööajaga töötamine soo ja noorima lapse vanuse järgi, 2015^a*Figure 2. Part-time work by sex and youngest child's age, 2015^a*^a Alavalimis olid töötavad vastajad.^a The subsample consists of working respondents.

Et leibkonnasisest tööaja jaotust paremini mõista, tuleks vaadata paaride tööaja kombinatsioone. Erinevalt ühiskondlikest ootustest ning töötajate enda soovidest ja vajadustest domineerib leibkonnatüübist olenemata kombinatsioon, mille puhul mõlemad partnerid töötavad täistööajaga – see iseloomustab 69–94% leibkondi (joonis 3). Eelistatud kombinatsiooni, mille puhul väikelastega peredes töötab üks partneritest (eeldatavalt naine) osalise tööajaga, esineb pigem harva (5–25% leibkondadest). Siinjuures on oluline ka silmas pidada, et neis leibkondades, kus on kuni 2-aastane laps, on suurem osa naisi kodused, seega on siinse analüüsiga kohaselt esimese tüübi esindajaid ehk neid, kelle peres on kuni 2-aastane laps ja nii mees kui ka naine töötavad, üsna vähe (umbes 26% köigist sellistest paaridest) ning see võib olla mõneti selektiivne rühm. Seega on täis- ja osalise tööaja kombineerimise sagedus lastega leibkondades veelgi väiksem ning üsna kaugel eelistatavast ja ideaalsest tulemusest. Võrreldes aga eri tüüpi leibkondi, võib siiski täheldada, et mõningal määral ajapaindlikkust vähendatud tööaja mõttes töö- ja pereelu ühitamisel siiski rakendatakse – osaline tööaeg on sagedasem leibkondades, kus on väiksemad lapsed.

Joonis 3. Paaride palgatööaja jaotus noorima lapse vanuse järgi, 2015^a*Figure 3. Distribution of paid working time among couples by youngest child's age, 2015^a*^a Alavalimis olid lastega ja lasteta paarid, välja jäetud üksikvanemad ja laiendatud perekonnad.^a The subsample consists of couples with and without children; single parents and extended families have been excluded.

Tabel 1. Osalise tööaja rakendamine paarisuhetes soo järgi, regressioonikoeffitsiendid, 2015^{ab}**Table 1. Implementation of part-time work among couples by sex, regression coefficients, 2015^{ab}**

	Mehed Males		Naised Females		
	Model 1 (individuaalne + leibkond)	Model 2 (individuaalne + leibkond + töö)	Model 1 (individuaalne + leibkond)	Model 2 (individuaalne + leibkond + töö)	
Noorima lapse vanus (võrdlusrühm: alla 18-aastasi lapsi ei ole)					Age of youngest child (reference group: no children aged under 18)
0–2-aastane	0,062 **	0,060 **	0,222 **	0,159 **	aged 0–2
3–6-aastane	0,025 +	0,023	0,091 **	0,083 **	aged 3–6
7–12-aastane	0,019	0,017	0,078 **	0,072 **	aged 7–12
13–17-aastane	0,034 +	0,033 *	0,016	0,008	aged 13–17
Partner					Partner
ei tööta	-0,012	-0,013	0,140 **	0,093 **	does not work
töötab öhtuti või öösiti	-0,008	-0,004	0,025	0,013	works evenings or nights
töötab nädala- vahetuseti	0,001	-0,001	-0,008	-0,005	works at weekends
töötab osalise koormusega	0,016	0,014	0,058	0,064	works part-time
töötab kodus	-0,003	-0,006	0,042 *	0,036 *	works from home
R ²	0,014	0,023	0,033	0,209	R ²

^a Alavalimis olid lastega ja lasteta paarid, välja jääti üksikvanemad ja laiendatud perekonnad. Mudelis 1 on arvesse võetud ka vastaja individuaalseid karakteristikuid (vanus, rahvus, haridus), mudelis 2 ka vastaja individuaalseid ja töökarakteristikuid (vastaja amet).

^b Usaldusnivoost statistilise olulisuse hindamisel: ** – p < .01; * – p < 0.05; + – p < 0.1.

^a The subsample consists of couples with and without children; single parents and extended families have been excluded. Model 1 takes account of the respondents individual characteristics (age, ethnic nationality, education), while Model 2 also includes the respondents individual and work-related characteristics (the respondents occupation).

^b Confidence levels for assessing statistical significance: ** – p < .01; * – p < 0.05; + – p < 0.1.

Tabelis 1 esitatud regressioonianalüüs tulemused näitavad samuti olulist seost leibkonnatüübi ja osalise tööaja rakendamise vahel, isegi juhul, kui mudelis on arvesse võetud nii individuaalsed kui ka tööturuga seotud näitajad. Meeste puhul (mudel 1) on näha, et kui leibkonna noorim laps on eelkooliealine, töötavad nad oluliselt sagedamini osalise tööajaga (mõju on tugevam alla 3-aastase lapse olemasolul). Samal ajal on selle mudeli kirjeldusvõime üsna väike ($R^2 = 0,014$), mis tähendab, et leibkonna olukord (laste vanus ja partneri tööajakorraldus) seletab osalise tööajaga töötamist üsna tagasisihoidlikult. Lisades mudelisse vastaja ameti (mudel 2), muutub mudeli kirjeldusvõime, mis on siiski endiselt väike, pea kahekordseks, ent säilib seos leibkonnatüübi ja osalise tööaja rakendamise vahel meeste hulgas. Naiste puhul (mudel 1) on seos leibkonnatüübiga veelgi selgem ja püsib ka juhul, kui võtta arvesse naise tööturupositsiooni (mudel 2) – mida väiksem laps leibkonnas, seda sagedamini töötab naine osalise tööajaga. Kui meeste puhul ei paista partneri tööaja paindlikkuse rakendamine osalise tööaja sagedust mõjutavat, siis naiste puhul võib seoseid tähdelda ka sellel tasandil – naised töötavad osalise tööajaga sagedamini juhul, kui nende partner ei tööta (üks võimalus siinkohal on, et partner on näiteks lapsehoolduspuhkusel). Niisamuti on naiste osalise tööaja rakendamine seotud partneri kodus töötamise sagedusega, mis võib samuti olla üks võimalikke viise (ühiselt) väikelapse eest hoolitseda. Oluline on siinkohal ka märkida, et kui meeste puhul ametikoha mõju kontrollimine mudelis osalise tööajaga töötamise mudeli seletusvõimet kuigivõrd ei suurendanud, siis naiste puhul on see väga oluline seletav tegur (naiste mudel 2: $R^2 = 0,209$).

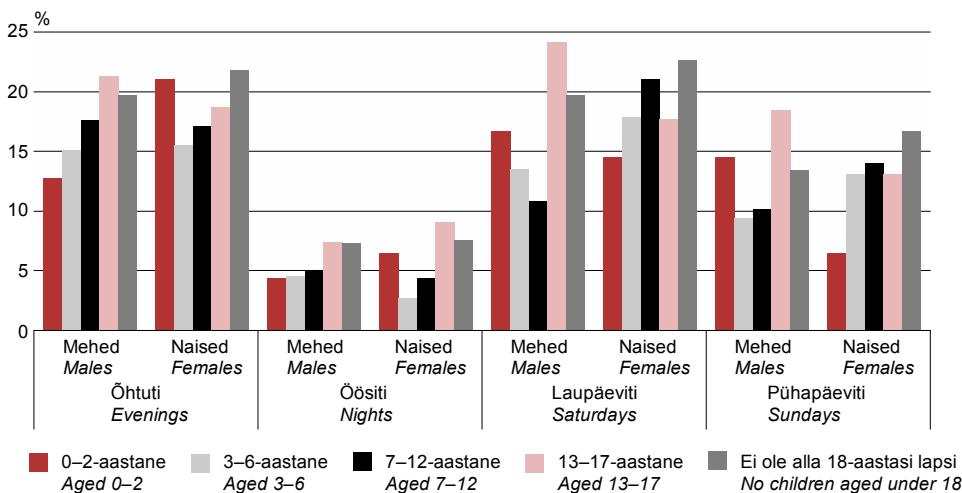
Ebatüüpiline tööaeg – kas ja kuidas?

Kuidas aga on lood teiste tööaja paindlikkuse vormide rakendamisega töö- ja pereelu ühitamise eesmärgil? Nagu eespool öeldud, on varasemad uurimused keskendunud peamiselt osalisele tööajale kui võimalikule viisile töö- ja pereelu paremini ühitada. Teiste võimalustele, näiteks ebatüüpilise tööaja, kaugtöö jms kohta on teada palju vähem.

Väikeste lastega perekonnas püütakse sagedast õhtuti ja öösi töötamist pigem välida, samal ajal kui sagedast nädalavahetusel töötamist esineb päris väikese lapsega leibkonnas mõnel juhul (meeste hulgas) isegi rohkem kui vanemate lastega leibkondades (joonis 4). Peredes, kus mõlemad partnerid töötavad ja kus on kuni 2-aastane laps, töötab 13% meestest sagedasti õhtuti ja 4% öösi. Peredes, kus noorim laps on 13–17-aastane, on need näitajad vastavalt 22% ja 7%. Naistest töötab leibkondades, kus noorim laps on kuni 2-aastane, sagedasti õhtuti 21% ja öösi 6,5% ning leibkondades, kus noorim laps on 13–17-aastane, vastavalt 18% ja 9%.

Joonis 4. Sage ebatüüpilisel tööajal töötamine soo ja noorima lapse vanuse järgi, 2015^a

Figure 4. Frequent work outside of standard hours by sex and youngest child's age, 2015

^a Alavalimis olid töötavad respondendid. Joonisel on nende osatähtsus, kes vastasid, et olid viimase nelja nädala jooksul töötanud õhtuti, öösi, laupäeviti või pühapäeviti sageli ehk vähemalt pooltel tööpäevadel või vähemalt kahel nädalavahetuse päeval.

^a The subsample consists of working respondents. The figure shows the share of those who reported having frequently worked in the evening, at night, on Saturday or Sunday (i.e. at least on half of the days worked or at least on two weekend days) in the last four weeks.

Kui võrrelda Eesti näitajad Euroopa riikide keskmistega, paikneb Eesti pingerea keskel, s.t ühelt poolt ei saa Eesti üldist ebatüüpilisel tööajal töötamise määra pidada ülemäära kõrgeks ega ka väga madalaks (Täht ja Mills 2016: 17–19), teiselt poolt ei saa Eesti puuhul tähdelda selget trendi ja seost leibkonna kootseisuga (siinkohal (väike)lastega leibkonnad). Siiski ei saa sellele tuginedes ignorerida töösiasja, et suur hulk leibkondadest seisab silmitsi vähemalt ühe töötava leibkonnaliikme sagedase õhtuti, öösi või nädalavahetuseti töötamisega.

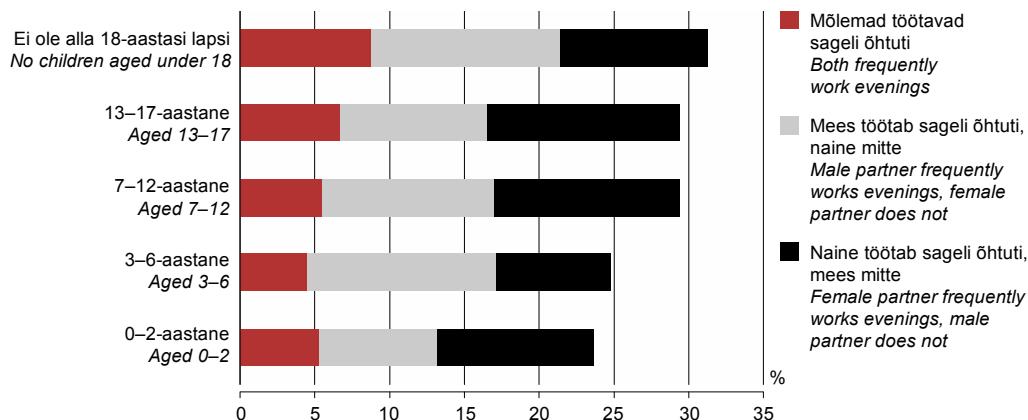
Nende leibkondade osatähtsus, kus on regulaarselt ebatüüpilisel tööajal töötaja, on veel suurem, kui võtta peale uuringus osalenu arvesse ka tema partneri tööaega. 24%-s nendest leibkondadest, kus mõlemad partnerid töötavad ja kus on vähemalt üks kuni 2-aastane laps, on vähemalt üks partneritest regulaarselt õhtuti töö töttu perest eemal (joonis 5). Seejuures on sellistes leibkondades kõige sagedasem kombinatsioon selline, mille puhul ebatüüpilisel tööajal töötab naine, mitte mees (11% kõigist paaridest), sellele järgneb kombinatsioon, kus mees töötab sagedasti õhtuti ja naine mitte (8%), ning kõige vähem on leibkondi, kus mõlemad töötavad sageli õhtuti (5%). Naiste sagedasem ebatüüpilisel tööajal töötamine ei ole rahvusvahelises kontekstis ebatavaline – kui ebatüüpilist tööaega käsitleda kui ühte töö- ja pereelu ühitamise strateegiatest,

kohandavad naised oma tööaega perekonna vajadustega sagedamini kui mehed. Siiski tuleb siinse analüüsiga puhul silmas pidada, et see ei võta arvesse naise ametikohta, s.t sagedasem töötamine väikelastega emade hulgas võib olla sagedasem vaid valitud ametikohtadel.

Laste vanuse tõistes öhtutöötamise sagedus välhemalt ühel partneril kasvab – leibkondades, kus noorim laps on teismeeas, on selliste tööjakombinatsioonide osatähtsus juba pea 30%. Sagedasti öösiti töötamist tuli nii üldise sageduse poolest kui ka paaride tööaegade kombinatsioonina harvem ette. Siiski, niisugune tööaegade kombinatsioon, mille puhul välhemalt üks partneritest töötab regulaarselt öösiti, puudutab 5–13% alaearlike lastega leibkondi. Seejuures on sagedaim kombinatsioon selline, et tihti on öösiti tööl mees. Leibkonnatüübile poolt võib siin tähduda öhtutöötamisega sarnast trendi – mida vanem on leibkonna noorim laps, seda suurem on sagedase öö tööga leibkondade osatähtsus vastavas rühmas.

Joonis 5. Paaride sage öhtutöötamine noorima lapse vanuse järgi, 2015^a

Figure 5. Frequent evening work among couples by youngest child's age, 2015^a

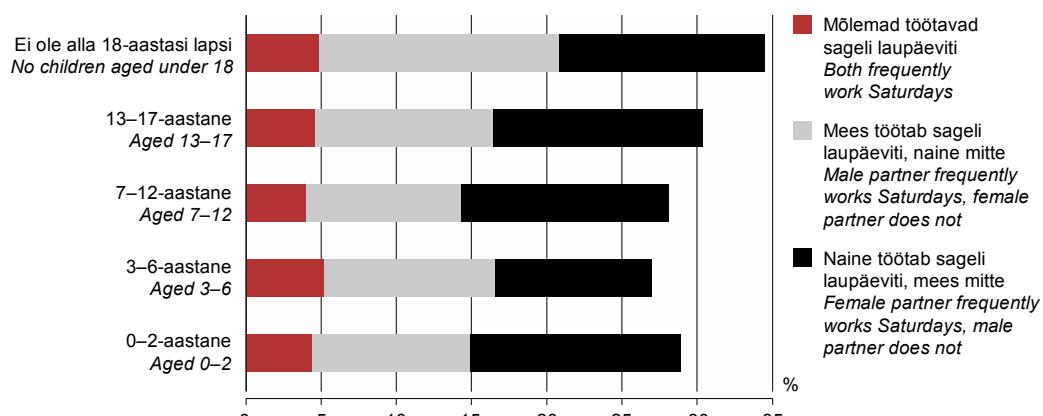

^a Alavalimis olid lastega ja lasteta paarid, välja jääti üksikvanemad ja laiendatud perekonnad. Joonisel on nende osatähtsus, kes vastasid, et olid viimase nelja nädala jooksul sageli öhtutöötanud (vähemalt pooltel tööpäevadel).

^a The subsample consists of couples with and without children; single parents and extended families have been excluded. The figure shows the share of those who reported having frequently worked in the evening in the last four weeks (at least on half of the days worked).

Joonis 6. Paaride sage laupäeviti töötamine noorima lapse vanuse järgi, 2015^a

Figure 6. Frequent Saturday work among couples by youngest child's age, 2015^a

^a Alavalimis olid lastega ja lasteta paarid, välja jääti üksikvanemad ja laiendatud perekonnad. Joonisel on nende osatähtsus, kes vastasid, et olid viimase nelja nädala jooksul sageli laupäeviti töötanud (vähemalt kahel laupäeval).

^a The subsample consists of couples with and without children; single parents and extended families have been excluded. The figure shows the share of those who reported having frequently worked on Saturdays in the last four weeks (at least on half of the days worked).

NäDALAVAHETUSTEL töötamine partnerite tööaegade kombinatsioonina näitab õhtuti või öösiti töötamisega sarnast trendi (joonis 6), kuid ootuspäraselt on ühelt poolt suurem nende leibkondade hulk, keda selline tööaja paindlikkuse vorm puudutab (27–30% lastega peredest), ning teiselt poolt, vastupidi õhtuti või öösiti töötamisele, on väga väikeste lastega leibkondade näitaja suurem. Kombinatsioonide puhul ei saa tuua välja ühest sooga seotud trendi – leibkondi, kus mees töötab laupäeviti ja naine mitte ning vastupidi, on pea igas lastega leibkonna rühmas võrdsest, või kui, siis on veidi rohkem neid leibkondi, kus sagedamini töötab laupäeviti naine.

Tabel 2. Õhtuti või öösiti töötamine paarisuhtes soo järgi, regressioonikoeffitsiendid, 2015^{ab}

Table 2. Evening and night-time work among couples by sex, regression coefficients, 2015^{ab}

	Mehed Males		Naised Females		<i>Age of youngest child (reference group: no children aged under 18)</i>
	Mudel 1 (individuaalne + leibkond)	Mudel 2 (individuaalne + leibkond + töö)	Mudel 1 (individuaalne + leibkond)	Mudel 2 (individuaalne + leibkond + töö)	
	<i>Model 1 (individual + household)</i>	<i>Model 2 (individual + household + work)</i>	<i>Model 1 (individual + household)</i>	<i>Model 2 (individual + household + work)</i>	
Noorima lapse vanus (võdrusrühm: alla 18-aastasi lapsi ei ole)					
0–2-aastane	0,021	0,003	-0,014	0,012	<i>aged 0–2</i>
3–6-aastane	0,023	0,046	-0,083	+ -0,059	<i>aged 3–6</i>
7–12-aastane	0,000	0,001	-0,007	0,002	<i>aged 7–12</i>
13–17-aastane	0,041	-0,004	0,019	0,024	<i>aged 13–17</i>
Partner					<i>Partner</i>
ei tööta	0,207 **	0,247 **	0,144 *	0,112 +	<i>does not work</i>
töötab õhtuti või öösiti	0,235 **	0,241 **	0,152 **	0,151 **	<i>works evenings or nights</i>
töötab nädala- vahetuseti	-0,064 *	-0,065 *	-0,005	-0,018	<i>works at weekends</i>
töötab osalise koormusega	0,067	0,129 *	-0,054	-0,020	<i>works part-time</i>
töötab kodus	-0,026	-0,007	-0,002	0,012	<i>works from home</i>
R ²	0,044	0,210	0,069	0,116	R ²

^a Alavalimis olid lastega ja lasteta paarid, välja jäetud üksikvanemad ja laienendatud perekonnad. Mudelis 1 on arvesse võetud ka vastaja individuaalseid karakteristikuid (vanus, rahvus, haridus), mudelis 2 ka vastaja individuaalseid ja töökarakteristikuid (vastaja amet ja töötatud tundide arv).

^b Usaldusnivood statistilise olulisuse hindamisel: ** – p < .01; * – p < 0.05; + – p < 0.1.

^a The subsample consists of couples with and without children; single parents and extended families have been excluded. Model 1 takes account of the respondents individual characteristics (age, ethnic nationality, education), while Model 2 also includes the respondents individual and work-related characteristics (the respondents occupation and number of hours worked).

^b Confidence levels for assessing statistical significance: ** – p < .01; * – p < 0.05; + – p < 0.1.

Tabelites 2 ja 3 on regressioonianalüüs tulemused, mis näitavad, et võttes arvesse ka muid individuaalseid ja suhtekarakteristikuid, ei saa välja tuua selget seost leibkonnatüibi ja ebatüüpilise tööaja vahel. Üldisema trendina võib tähdelda, et alaealiste lastega meestel esineb õhtuti või öösiti töötamist sagedamini (meeste mudel 1, regressioonikoeffitsiendi märk positiivne) kui naistel (regressioonikoeffitsiendi märk negatiivne), kuid erinevused (alaealiste) lasteta meestest ja naistest ei ole statistiliselt olulised. Ainult naiste puhul võib tähdada (naiste mudel 1), et kui nende leibkonnas on lasteaiaaline laps, töötavad nad õhtuti või öösiti harvemini kui need, kellel (alaealisi) lapsi ei ole, kuid seos kaob, kui võtta arvesse naise amet mudelis. Siiski võib tähdada seost muude leibkonnakarakteristikutega, täpsemalt partneri tööajaga.

Kui üks partneritest ei tööta, suurendab see teise õhtuti või öösiti töötamise sagedust (nii meestel kui ka naistel). Õhtuti või öösiti töötamise sagedust suurendab ka see, kui partner töötab samuti õhtuti või öösiti (võib olla tegemist partnerite tööaegade sünkroniseerimisega). Meeste õist ja õhtust töötamist mõjutab ka partneri nädalavahetusel töötamise sagedus – mida sagedamini töötab naine nädalavahetuseti, seda harvemini töötab mees õhtuti või öösiti. Meeste õhtuti või öösiti töötamise sagedust suurendab ka see, kui nende partner töötab vähendatud koormusega.

Tabel 3. Nädalavahetusel töötamine paarisuhtes soo järgi, regressioonikoefitsiendid, 2015^{ab}

Table 3. Weekend work among couples by sex, regression coefficients, 2015^{ab}

	Mehed Males		Naised Females		
	Modell 1 (individuaalne + leibkond)	Modell 2 (individuaalne + leibkond + töö)	Modell 1 (individuaalne + leibkond)	Modell 2 (individuaalne + leibkond + töö)	
	Model 1 (individual + household)	Model 2 (individual + household + work)	Model 1 (individual + household)	Model 2 (individual + household + work)	
Noorima lapse vanus (võrdlusrühm: alla 18-aastasi lapsi ei ole)					
0–2-aastane	0,048	0,033	-0,046	0,008	Age of youngest child (reference group: no children aged under 18)
3–6-aastane	-0,011	0,013	-0,081	-0,022	aged 3–6
7–12-aastane	0,003	-0,001	-0,082	-0,049	aged 7–12
13–17-aastane	0,005	-0,057	-0,038	-0,037	aged 13–17
Partner					
ei tööta	0,184 *	0,216 **	0,055	0,007	does not work
töötab õhtuti või öösiti	0,056	0,072	-0,037	-0,017 **	works evenings or nights
töötab nädalavahetusel	0,098 *	0,086 *	0,147 **	0,116	works at weekends
töötab osalise koormusega	0,043	0,112 *	-0,014	0,062	works part-time
töötab kodus	-0,015	0,004	-0,022	-0,002	works from home
R ²	0,024	0,181	0,071	0,215	R ²

^a Alavalimis olid lastega ja lasteta paarid, välja jäetud üksikvanemad ja laiendatud perekonnad. Mudelis 1 on arvesse võetud ka vastaja individuaalseid karakteristikuid (vanus, rahvus, haridus), mudelis 2 ka vastaja individuaalseid ja töökarakteristikuid (vastaja amet ja töötatud tundide arv).

^b Üsaldusnivo statistilise olulisuse hindamisel: ** – p < .01; * – p < 0.05; + – p < 0.1.

^a The subsample consists of couples with and without children; single parents and extended families have been excluded. Model 1 takes account of the respondents individual characteristics (age, ethnic nationality, education), while Model 2 also includes the respondents individual and work-related characteristics (the respondents occupation and number of hours worked).

^b Confidence levels for assessing statistical significance: ** – p < .01; * – p < 0.05; + – p < 0.1.

Tabelis 3 on regressioonikoefitsiendid nädalavahetusel (laupäeval ja/või pühapäeval) töötamise sageduse kohta. Ka sellest nähtub, et leibkonnatüübisti ei erine nädalavahetusel töötamise sagedus ei meeste ega naiste puhul. Küll aga võib nii nagu õhtuti või öösiti töötamise puhul tähdelda seost partneri tööaja ja -staatusega. Meeste nädalavahetusel töötamine (mudel 1) on positiivselt seotud sellega, kui nende partner ei tööta üldse või kui partner töötab nädalavahetusel. Mudelis 2, kus on arvesse võetud ka vastaja amet ja töötatud tundide arv, mõjutab meeste sagedasemat nädalavahetusel töötamist positiivselt partneri osalise koormusega töötamine. Ka naistel on nädalavahetusel töötamine seotud partneri tööaegadega – mida sagedamini töötas partner nädalavahetusel, seda sagedamini tegi seda ka naissoost vastaja (mudel 1; mudel 2).

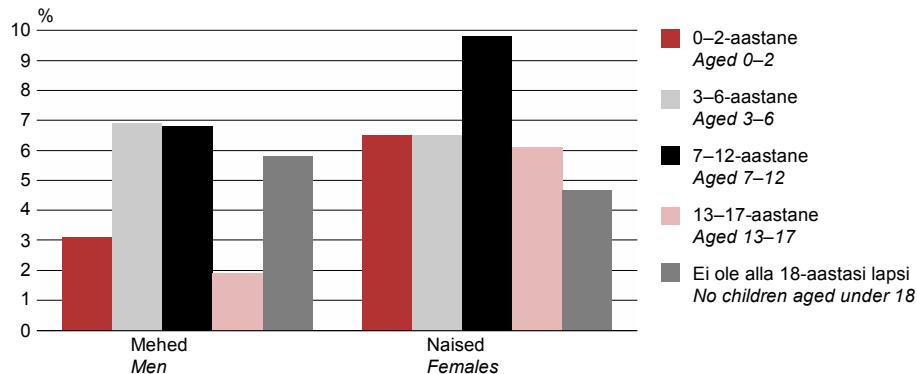
Seega võib partnerite ebatüüpilist tööaega analüüsides tähdada teatavat sünkroonsust – kui üks partneritest töötab sagedamini öhtuti/öösiti või nädalavahetusel, teeb seda ka teine. Samuti võib tähdada, et eriti just meestel suurendab ebatüüpilisel tööajal töötamise sagedust see, kui partner ei tööta. Viimase taga võib olla muu hulgas n-ö sooline tööjaotus, s.t naised keskenduvad rohkem kodustele tegemistele ja mehed seda enam palgatööle, tehes tööd ka öhtuti või öösiti ning nädalavahetusel. Siiski ei ole selline muster otseselt seotud leibkonnatüübiga (laste vanusega) ehk siinsete andmete põhjal ei saa öelda, et see oleneb laste olemasolust ja vanusest. Võrreldes aga seda, kas ja kui hästi leibkonna ja töökarakteristikud seletavad ebatüüpilisel tööajal töötamist, siis nagu mudelitest selgus, on nii meeste kui naiste puhul vaid individuaalsete ja leibkonnakarakteristikute seletav mõju pigem tagasihoidlik (mudel 1: $R^2 = 0,044$ kuni 0,071) ning suurema osa töögraafikust seletab hoopis ameti kohta lisanduv info (mudel 2: $R^2 = 0,116$ kuni 0,215)

Kohapaindlikkus

Kolmas siin peatükis käsitletav töö- ja pereelu ühitamise võimalus tööaja paindlikkuse mõttes on kohapaindlikkus. Võrreldes ebatüüpilise ja osalise tööajaga (eriti naiste puhul) kasutatakse seda pisut vähem (joonis 7). Siiski väitis olenevalt leibkonnatüübist 2–10% nii töötavatest meestest kui ka naistest, et olid viimase nelja nädala jooksul sagedasti kodus töötanud. Nendes leibkondades, kus on alaealisi lapsi, on kodus töötamine veidi rohkem omane naistele (6–10% vastanuist olenevalt leibkonnatüübist) kui meestele (2–7%).

Joonis 7. Sage kodus töötamine soo ja noorima lapse vanuse järgi, 2015^a

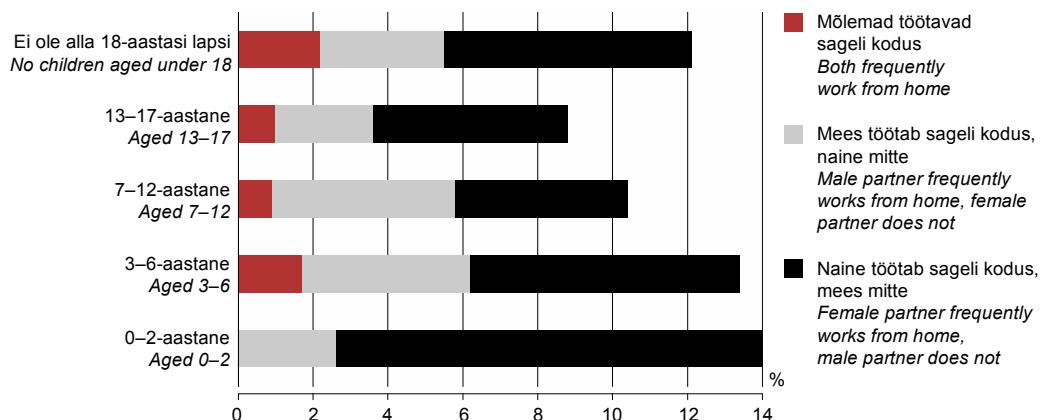
Figure 7. Frequent working from home by sex and youngest child's age, 2015^a

^a Alavalimis olid töötavad vastajad. Joonisel on nende osatähtsus, kes vastasid, et olid viimase nelja viimase nädala jooksul sageli kodus töötanud (vähemalt pooltel tööpäevadel).

^a The subsample consists of working respondents. The figure shows the share of those who reported having frequently worked from home in the last four weeks (at least on half of the days worked).

Kodus töötamise seos leibkonnatüübiga ilmneb selgemini paaride kodus töötamise kombinatsioonides. Jooniselt 8 on näha, et kõige sagedamini kasutavad kodus töötamise võimalust (kas üks partneritest või mölemad) perekonnad, kus on vähemalt üks kuni 2-aastane laps (14% sellistest leibkondadest). Noorima lapse vanuse tõustes kodus töötajate osatähtsus väheneb – nende peredes, kus noorim laps on 13–17-aastane, on see 9%. Eelkooliealise lapsega leibkondades on sagedamini naine see, kes töötab kodus. Ka üldises plaanis on nii lastega kui ka lasteta peredes sagedamini just naised need, kes seesugust võimalust enam kasutavad.

Joonis 8. Paaride sage kodus töötamine noorima lapse vanuse järgi, 2015^aFigure 8. Frequent working from home among couples by youngest child's age, 2015^a

^a Alavalimis olid lastega ja lasteta paarid, välja jäetud üksikvanemad ja laiendatud perekonnad. Joonisel on nende osatähtsus, kes vastasid, et olid viimase nelja viimase nädala jooksul sageli kodus töötanud (vähemalt pooltel tööpäevadel).

^a The subsample consists of couples with and without children; single parents and extended families have been excluded. The figure shows the share of those who reported having frequently worked from home in the last four weeks (at least on half of the days worked).

Tabel 4. Kodus töötamine paarisuhetes soo järgi, regressioonikoeffitsiendid, 2015^{ab}Table 4. Working from home among couples by sex, regression coefficients, 2015^{ab}

	Mehed Males		Naised Females		Age of youngest child (reference group: no children aged under 18)	
	Mudel 1		Mudel 2			
	(individuaalne + leibkond)	(individuaalne + leibkond + töö)	(individuaalne + leibkond)	(individuaalne + leibkond + töö)		
Model 1 (individual + household)	Model 1 (individual + household + work)		Model 1 (individual + household)		Model 2 (individual + household + work)	
	Model 2 (individual + household + work)					
Noorima lapse vanus (võrdlusruhm: alla 18-aastasi lapsi ei ole)						
0–2-aastane	-0,003	-0,019	0,111	0,082	aged 0–2	
3–6-aastane	0,060	0,027	0,063	0,050	aged 3–6	
7–12-aastane	0,108 **	0,095 *	-0,016	-0,021	aged 7–12	
13–17-aastane	-0,031	-0,029	0,009	-0,017	aged 13–17	
Partner					Partner	
ei tööta	0,303 **	0,275 **	0,224 **	0,219 **	does not work	
töötab öhtuti või öösiti	0,011	0,034	-0,004	0,000	works evenings or nights	
töötab näladalavahetusel	-0,014	-0,024	-0,037	-0,026	works at weekends	
töötab osalise koormusega	0,008	0,005	-0,076	-0,109	works part-time	
töötab kodus	0,250 **	0,208 **	0,289 **	0,269 **	works from home	
R ²	0,099	0,172	0,099	0,139	R ²	

^a Alavalimis olid lastega ja lasteta paarid, välja jäetud üksikvanemad ja laiendatud perekonnad. Mudelis 1 on arvesse võetud ka vastaja individuaalseid karakteristikuid (vanus, rahvus, haridus), mudelis 2 ka vastaja individuaalseid ja töökarakteristikuid (vastaja amet ja töötatud tundide arv).

^b Usaldusnivood statistilise olulisuse hindamisel: ** – p < .01; * – p < 0.05; + – p < 0.1.

^a The subsample consists of couples with and without children; single parents and extended families have been excluded. Model 1 takes account of the respondents individual characteristics (age, ethnic nationality, education), while Model 2 also includes the respondents individual and work-related characteristics (the respondents occupation and number of hours worked).

^b Confidence levels for assessing statistical significance: ** – p < .01; * – p < 0.05; + – p < 0.1.

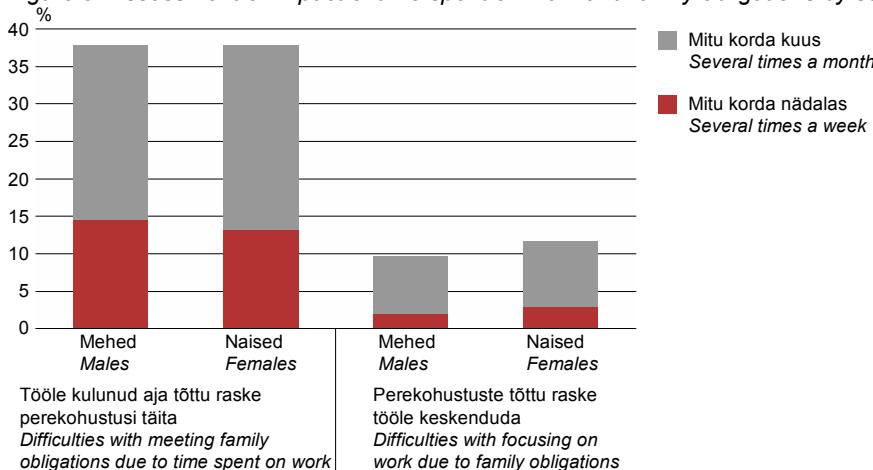
Regressioonianalüüsist, kus võetakse arvesse ka individuaalseid ja töökarakteristikuid (tabel 4), selgub, et kodus töötamine on statistiliselt seotud ka leibkonnatüübiga. Kui partneri karakteristikuid mitte arvesse võtta (mudelite ei ole siin esitatud), töötavad kodus sagedamini kuni 12-aastaste lastega mehed ja söime- või lasteaiaaliste lastega naised. Naiste, aga osaliselt ka meeste puhul laste vanuse mõju siiski väheneb, kui võtta arvesse ka partneri karakteristikud. Partneri tööaja paindlikkus aga on ka siin seotud teise partneri tööaja ja -kohaga – ühe partneri sagedasem kodus töötamine on olulisel määral seotud teise partneri sagedasema kodust töötamisega ning ühe partneri mittetöötamine on seotud teise partneri sagedasema kodus töötamisega. Mudelite alusel on näha eelmiste paindlikkuse näitajatega sarnast trendi – kuigi individuaalsetel ja leibkonnakarakteristikutel on oma seletav mõju kodus töötamisele, siis märkimisväärsest suurema seletusvõimega on taas amet ja töötatud tunnid.

Kuidas tööaeg mõjutab perekohustuste täitmist ja vastupidi?

Nagu eespool analüüsitud nähtub, kasutavad lastega perekonnad küll tööaja paindlikkuse eri vorme, kuid ei ilmne selget seost selle kohta, et neid kasutatakse väga palju, vaid pigem on need teatava hulga tööturul aktiivsete tööelu (paratamatu) osa. Kui aga paindliku tööaja võimalust siiski kasutatakse, kaldub see olema pigem naiste kui meeste pärusmaa. Ühelt poolt on see kooskõlas sageli välja toodud arvamusega, et töö- ja pereelu ühitamist soodustav paindlikkus ongi loodud ennekõike selleks, et naistel õnnestuks need kaks paremini ühendada (Pfau-Effinger 2003). Teiselt poolt aga kinnitab see üldist hoiakut/arusaama ja varasemate uurimuste tulemusi, mis näitavad, et pereelu korraldus on rohkem naiste pärusmaa ning oma ajakasutust ja tööelu kohandavad perekonna vajadustega pigem naised (Presser 2003).

Joonis 9. Hinnang töö- ja perekohustustele kulunud aja mõjule soo järgi, 2015

Figure 9. Assessment of impact of time spent on work and family obligations by sex, 2015

Allikas: Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste Sotsiaaluuringuute Keskus

Source: Tallinn University Institute of International Social Studies

2015. aastal tehtud ISSP Eesti uuringus paluti vastajatel hinnata väiteid selle kohta, kas ja mil määral on tööl töötanud aja mõjutanud perekondlike kohustuste täitmist ja vastupidi. Pigem tajutakse, et leibkondade aja- ja tegevuste korraldust mõjutab tööelus toimuv, mitte vastupidi (joonis 9). Umbes 14% töötavatest meestest ja naistest tunnistas, et tööl töötanud aja tõttu on neil raske perekohustusi täita mitu korda nädalas. Kui võtta juurde ka need, kel tuli seda ette mitu korda kuus, tundis niimoodi veidi üle kolmandiku vastanutest (soolisi erinevusi selles küsimuses ei olnud). Vastupidise väite – perekondlike kohustuste tätu on olnud sageli (mitu korda nädalas) raske tööl keskenduda – kehtimist tunnistas vaid 2–3% vastanuist. Arvestades ka neid, kes kogesid seda veidi harvemini (mitu korda kuus), tunnistas seda kokku 10–12% vastanuist ehk

umbes kolm korda vähem kui esimese väite puhul. Ka siin meeste ja naiste vahel märkimisväärsaid erinevusi ei ole või kui, siis veidi sagedamini tajuvad töö- ja pereelu ühendamisel ajasurvet naised.

Kahjuks ei ole 2015. aasta Eesti tööjõu-uuringus infot selle kohta, kas ja kui palju on võimalik töötajatel ise oma tööaja üle otsustada. 2010. aastal küsiti tööjõu-uuringu töö- ja pereelu kokkusobitamise moodulis aga muu seas ka seda, kas ja kui palju on vastajal võimalik muuta oma tööpäeva alguse ja lõpu aega ning kas tal on võimalik oma tööaega ümber korraldada nii, et ta saaks vabu päevi perekondlikel põhjustel (ilma puhkust võtmata). Mõlema küsimuse puhul vastas umbes 45% uuringus osalenutest, et üldjuhul on see võimalik. See võiks osaliselt seletada ka käesoleva peatüki analüüsiosas esitatud (tööaja) paindlikkuse näitajaid.

Kokkuvõte

Tööaja paindlikkuse rakendamine oleneb ühelt poolt eelistustest ja teiselt poolt võimalustest ning nende kahe koostoimimise võimalikkusest. Varasemad uuringud (Täht ja Mills 2016; Gornick ja Meyers 2003) on näidanud, et tööaja paindlikkuse positiivne mõju töö- ja pereelu ühitamisele oleneb ühelt poolt väga suurel määral üldisest institutsionaalsest raamistikust – kas ja kui palju seaduste ja õigusaktide tasandil paindlikkust soodustatakse ning võimaldatakse – ning teiselt poolt sellest, mil määral selline töö- ja pereelukorraldus on leibkondade enda valik ja eelistus (Weiss ja Liss 1988). Ameerika Ühendriikides näiteks seostub nii osalise tööajaga kui ka ebatüüpilisel ajal töötamine pigem n-ö halbade töödega (Kalleberg jt 2000) ning ka ebatüüpilisel tööajal töötamise mõju pere sidususele (lastega veedetud aeg, partnerite ühine aeg, lahutuse risk) hinnatakse seal pigem negatiivseks. Samal ajal Hollandis, kus tööaeg on olnud pikalt rangelt reguleeritud ja osaline tööaeg laialt levinud ning kus ebatüüpilisel tööajal töötamisel on mitmesugused kompensatsiooni- ja puhvermehhanismid, ei ole sedalaadi paindlikkus tööturu mõttes marginaliseeritud ja lapsevanemad rakendavad neid võimalusi töö- ja pereelu ühitamisel teadlikult.

Artiklis tehtud analüüs tulemused näitavad ühelt poolt, et Eestis kasutavad tööaja paindlikkuse eri vorme, s.o osalist tööaega, ebatüüpilisel tööajal töötamist ja kodust töötamist, nii lastega kui ka lasteta leibkonnad. Samal ajal ei tule kuigi selgelt välja, et paindlikku tööaega, mida peetakse sageli töö- ja pereelu ühitamise parimaks võimaluseks, väga palju kasutatakse, vaid pigem on see teatav ametikohaga kaasnev paratamatus. Nii ei erine töö- ja pereelu ühitamise mõttes lastega leibkondade tüübide teineteisest ega ka väga selgelt neist, kus alaealisi lapsi ei ole. Samal ajal on need paindlikkuse vormid, eriti just ebatüüpilisel tööajal töötamine, osa paljude lastega leibkondade igapäevaelust, mis tähendab, et peale nendega kaasnevate heade külgede toovad need peredele kaasa ka ohte, näiteks mõjuvad negatiivselt tervisele, pere sidususele jne. Samuti nähtub andmetest, et partnerite endi tööaegade vahel on teatavad seosed, mis ühelt poolt viitavad sünkroniseeritud töögraafikutele (sagedamini esineb koos sarnast paindlikkust), kuid teiselt poolt jällegi võimalikule tööjaotusele, kus ühe partneri (üldjuhul mehe) intensiivsemat tööturul osalemist n-ö komponeerib teise partneri (üldjuhul naise) väiksem osalus. Töögraafikute sünkroniseerimine on partnerite suhte seisukohast kahtlemata oluline – nii on suurem võimalus, et mõlemad on samal ajal tööl ja samal ajal vabad. Võttes aga arvesse, et töö- ja pereelu ühitamine ebatüüpilise tööaja kaudu väljendub sageli desünkroniseeritud graafikutes, võivad paindliku tööaja rakendamisel pikemas perspektiivis olla hoopis negatiivsed tagajärjed.

Allikad Sources

Gornick, J. C., Meyers, M. K. (2003). Families that work: Policies for reconciling parenthood and employment. New York: Russell Sage Foundation.

Hansson, L., Roosalu, T. (2014). Töö- ja pereelu ühildamisega seonduvad hoiakud. – Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2013. / Toim T. Roosalu. Sotsiaalministeeriumi toimetised, nr 3/2014.

Kalleberg, A. L., Reskin, B. F., Hudson, K. (2000). Bad jobs in America: Standard and nonstandard employment relations and job quality in the United States. – American Sociological Review, Vol 65, No 2, pp. 256–278.

Pfau-Effinger, B. (2003). Family, work and culture in Europe. Aldershot: Ashgate.

Presser, H. B. (2003). Working in a 24/7 economy: Challenges for American families. New York: Russell Sage Foundation.

Riley, L. A., Glass, J. (2002). You can't always get what you want: Infant care preference and use among employed mothers. – Journal of Marriage and Family, Vol 64, No 1, pp. 2–15.

Täht, K., Mills, M. (2016). Out of time: The consequences of non-standard employment schedules for family cohesion. Netherlands: Springer.

Weiss, M. G., Liss, M. B. (1988). Night shift work: Job and family concerns. – Journal of Social Behavior and Personality, Vol 3, No 4, pp. 279–286.

RECONCILIATION OF WORK AND FAMILY LIFE: WISHES, OPPORTUNITIES AND REALITY

Kadri Täht
Tallinn University

Introduction

Many employees face the difficulties of the reconciliation of work and family life. According to the 2015 data of the Estonian Labour Force Survey, 38% of working respondents reported having at least one household member aged under 18. Most of such households (85%) also included the respondent's spouse or partner, the majority of whom were also active in the labour market, meaning that an even greater share of the economically active needs to reconcile their work and family life. In Estonian society, the high level of labour market participation among women, including women with children, has been a long-term tradition and standard. Moreover, most women work full-time. At the same time, in terms of the time dedicated to family, Estonian society is associated more with traditional behaviour patterns, by which the time spent on household chores and childcare still shifts more towards women, irrespective of their rate of labour market participation and relationship status (Hansson and Roosalu 2014), causing increased time pressure for women. However, studies have also shown that fathers also wish and try to spend more time with children, which means that the need to reconcile work and family life is increasingly more important for them as well (Riley and Glass 2002).

In order to ensure the successful reconciliation of work and family life, various opportunities have been created, from childcare to family-friendly workplaces. However, as a rule, the majority of measures directed towards family-friendliness focus on increasing flexibility, such as the flexibility of working time. Working time flexibility, in turn, may stand for various aspects of flexibility such as flexibility in the number of hours worked; flexibility in the working schedule, i.e. the time when the work is done (in the morning, during the day, in the evening, at night, on weekdays, at the weekend); and flexibility in terms of the place of work, i.e. where the work is performed.

The purpose of this article is to provide an overview of the ways how work and family life are reconciled in Estonia, focusing on various forms of (time) flexibility and use thereof. As the topic of the article is the reconciliation of work and family life, the analysis focuses on the group subject to the greatest (time) pressure – households with children. Considering that the need for childcare and the number of activities related to routine household chores depends, among other things, on the household structure (e.g. the presence and number of children), the analysis distinguishes between households based on the age of the child or children in that household. The analysis mainly uses the data from the Estonian Labour Force Survey 2015 and the data (collected in 2015) on Estonia from the Family and Changing Gender Roles module of the International Social Survey Programme (ISSP). The Estonian ISSP survey is coordinated by the Tallinn University Institute of International Social Studies.

What are the expectations regarding working time flexibility?

Ideally, in the case of working time flexibility, expectations and reality should have a strong correlation, meaning that the implementation or non-implementation of flexible practices is based on preference and not on imposed choices. Expectations may also be adjusted to opportunities, but the large gap between preferences and practices more likely indicates that the opportunities desired are unattainable or unrealistic.

What are the preferred ways of implementing working time flexibility in Estonia in terms of the reconciliation of work and family life? The aspect of working time flexibility that has been studied the most concerns the number of hours worked, i.e. working part-time. Based on the analysis of the data of the ISSP survey held in Estonia in 2015 (Figure 1, p. 147), it could be concluded that, in Estonia, part-time work is considered important in reconciling work and family

life. Almost two-thirds of the respondents thought that, if there is a preschool-age child in the household, the woman should work part-time, and this attitude is more widespread among women (67% of females and 62% of males). Only one-fifth of the respondents considered that the woman should stay home with small children and this is a slightly more preferred choice among men (23% of males and 18% of females). The need for working part-time is associated with children's age – women are expected to increase participation in the labour market when her children reach school age. Almost half of the respondents (54% of males and 47% of females) thought that a woman should work full-time after the youngest child in the family has started attending school. In this case, part-time work is still considered important, whereas women's non-participation in the labour market is deemed more of a marginal choice.

The picture is rather similar when looking at the respondents' preferences regarding their own working time. The results of gender equality monitoring carried out in 2013 revealed that the majority of men (74%) would work full-time even if there was no direct financial need for that (Hansson and Roosalu 2014: 77), whereas only one-seventh of them would prefer part-time work in this situation. Among female respondents, the preference for part-time work was significantly greater upon lack of financial pressure – almost a half of them would prefer to reduce their workload if possible. Moreover, the desire to work part-time has increased in recent years, especially among women. Hansson and Roossalu link the latter with excessive time pressure exerted on women (especially in families with small children), and a smaller burden of paid work would enable them to reconcile work and family life better.

Due to limited data, there is no clear overview of preferences for other practices of flexibility. Since there is slightly information on when people actually work, further analysis will focus on the implementation of (working time) flexibility by looking at part-time employment, working outside of standard working hours as well as workplace flexibility (working from home) in households where employees must combine their (and their partner's) working time and raising (small) children.

Part-time work – does reality match expectations?

According to the Estonian Labour Force Survey 2015, 6% of the male respondents and 14% of the female respondents worked part-time. However, looking at the frequency of part-time work by household type (Figure 2, p. 148), it appears that part-time work is more frequent among both men and women if there are young children in the family. The older the youngest child gets, the less is part-time work opted for. Part-time work becomes more important again in a later phase of family life (when children are already grown up), but then it is for reasons other than those related to family. These groups are too small to analyse the reasons in greater depth, but a general trend shows that in the group with older children, issues related to family and children are no longer mentioned as the reason for part-time work.

To better understand the distribution of working time within a household, it is necessary to look at couples' working time combinations. shows couples where both partners work and the combinations of working time implemented depending on the age of the youngest child. Regardless of social expectations and the employees' own wishes and needs, the combination with both partners working full-time dominates irrespective of the household type – this is characteristic of 69–94% of households (Figure 3, p. 148). The preferred combination where one of the partners (presumably the woman) in a household with small children works part-time is rather rare (5–25% of households). Here, it is also important to keep in mind that most women stay home in households with a child aged 2 or younger; thus, this analysis includes only a small share of the representatives of the first type, i.e. households with a child aged 0–2 and both the man and woman working (about 26% of all such couples), and this group may therefore be somewhat selective. Thus, the frequency of combining full- and part-time work in households with children is even lower and rather far from the description of preferences and ideals. However, when comparing different types of households, it can still be observed that certain time flexibility in terms of reduced working time is still implemented to reconcile work and family life – part-time work is more frequent in households with younger children.

The results of regression analysis in Table 1 (p. 149) also indicate a significant relationship between the household type and part-time work, even if both individual and labour market-related indicators are taken into account in the model. In the case of males (Model 1), it appears that they work much more frequently part-time when the youngest child in the household is preschool-aged (the impact is the strongest with a child aged under 3). However, this model has rather a low level of explanatory power ($R^2 = 0.014$), meaning that the household status (children's age and partner's working time arrangements) provides a rather modest explanation for working part-time. If the model is supplemented with the respondent's occupation (Model 2), the explanatory power of the model – although still low – almost doubles while the relationship between the household type and part-time work among men remains significant. As for females (Model 1), the relationship with the household type is even clearer and it persists even when taking account of the woman's labour market position (Model 2) – the younger the child in the household, the more frequent it is that the woman works part-time. While the partner's practice of working time flexibility does not seem to affect the frequency of part-time work for males, there are certain connections observed in the case of females – women work part-time more often if their partner does not work (here, it is possible that the partner is on parental leave, for example). There is also a link between women working part-time and their partner working from home, which could also be another possible way of taking care of a young child (together). It is also important to note here that while, for males, checking the impact of occupation in the model did not much increase the explanatory power of the model of working part-time, it is a very important explanatory factor in the case of women (Model 2 for females: $R^2 = 0.209$).

Working non-standard hours – yes or no and how?

What about the implementation of other forms of working time flexibility for the purposes of reconciling work and family life? As said above, earlier studies have mostly focused on part-time work as a way of reconciling work and family life better, whereas much less is known about other options, such as working non-standard hours, remote work, etc.

Families with young children tend to avoid frequent evening and night-time work, whereas, in some cases (among males), working at weekends occurs even more frequently in a household with a young child than in households with older children (Figure 4, p. 150). In families with a child aged 0–2 and both parents working, 13% of the men often work in the evening and 4% at night; at the same time, in households with the youngest child aged 13–17, the corresponding shares stand at 22% and 7%, respectively. In households with the youngest child aged 0–2, 21% of the women work in the evening and 6.5% at night; the respective shares for females in households with the youngest child aged 13–17 are 18% and 9%, respectively.

Compared to the average indicators of European countries, Estonia ranks in the middle, i.e. on the one hand, the overall rate of working non-standard hours in Estonia cannot be considered as too high or too low (Täht and Mills 2016:17–19); on the other hand, in Estonia, there is no clear trend and link with the household structure (here: presence of (young) children in the household). However, based on this, it cannot be ignored that there is a significant number of households where at least one of the working household members often works in the evening, at night or at the weekend.

The share of households with a member who regularly works outside of standard working hours is actually even bigger when the working time of the respondent's partner is taken into account as well. In 24% of households with both working partners and at least one child aged 0–2, at least one of the partners is regularly away from home in the evenings for work-related reasons (Figure 5, p. 151). In such households, the most frequent combination is the one where the woman, not the man, often works outside of standard working hours (11% of all couples), followed by a combination where the man often works in the evening and the woman does not (8%) and the rarest combination is the one where both partners often work in the evening (5%). The fact that women more frequently have non-standard working hours is not unusual in the international context – if we consider work outside of standard working hours as one strategy for reconciling work and family life, then women more frequently adjust their working time based

on family needs. However, it needs to be kept in mind that this analysis does not consider the occupation of the woman, i.e. the higher frequency of atypical working hours among mothers with young children could be more prevalent in the case of certain occupations only.

The frequency of working in the evenings increases – for at least one partner – as children get older. In households where the youngest child is a teenager, the share of such working time combinations stands already at almost 30%. Frequent night-time work was less common both in terms of the general frequency and as a combination of the partners' working times. However, such a combination of working times where at least one partner regularly works at night concerns 5–13% of households with minor children, with the most frequent combination featuring the man often working at night. Based on the household type, a trend similar to the one of working in the evening can be observed here – the older the youngest child in the household, the greater the share of households with night-time work in the corresponding group.

As a combination of partners' working time, working at weekends follows a similar trend as that of working in the evenings or at night (Figure 6, p. 151) but, as expected, on the one hand, there is a greater number of households (27–30% of families with children) that are affected by this form of working time flexibility and, on the other hand, contrary to evening and night-time work, the indicator of households with very young children is higher. In the case of combinations, a single sex-specific tendency cannot be brought out – households where the man works on Saturdays and the woman does not, and vice versa, occur equally in almost every group of households with children (or there is a slight tendency towards households where the woman works more frequently on Saturdays).

Tables 2 and 3 (pp. 152–153) present the results of the regression analysis, indicating that, taking account of other individual and relationship characteristics, there appears no clear connection between the household type and atypical working time. As a general tendency, it can be noticed that working in the evening or at night is more frequent in men with underage children (Model 1 for males, a positive regression coefficient) than in women (a negative regression coefficient), but the differences from males and females without (minor) children are not statistically significant. Only in the case of women (Model 1 for females) does it appear that, upon the presence of a child at kindergarten age in the household, they work in the evening or at night less frequently than those without (minor) children, but that relationship disappears when the woman's occupation is included in the model. However, a certain connection with other household characteristics can be noticed, namely with the partner's working time. If one partner does not work, it increases the frequency of working in the evening or at night for the other partner (both for males and females). The frequency of working in the evening or at night also increases if the partner also works in the evening or at night (this may indicate that the partners synchronise their working times). For men, working in the evening or at night is also affected by the frequency of the partner's weekend work – the more frequently the woman works at weekends, the less frequently the man works in the evening or at night. In males, the frequency of working in the evening or at night also increases if their partner works with reduced hours.

Table 3 (p. 153) shows regression coefficients for the frequency of working at the weekends (on Saturday and/or Sunday). Also this indicates that, in the case of both males and females, there is no difference in working at the weekends by household type. However, just like in the case of working in the evening or at night, a connection can be noticed with the partner's working time and employment status. There is a positive link between men working at the weekend (Model 1) and their partner not working at all or their partner working at the weekends. According to Model 2, which also includes the respondent's occupation and number of hours worked, men's more frequent working at the weekends is positively affected by the partner's part-time work. There is also a link between women working at the weekends and their partner's working times – the more frequently the partner works at the weekends, the more frequently the female respondent does it too (Model 1; Model 2).

Thus, certain synchronisation can be observed when analysing the atypical working time of partners – if one partner works more frequently in the evening or at night or at the weekend, so does the other partner. Also, it can be noticed that, if the partner is not working, the frequency

of working outside of standard working hours increases, especially in the case of men. Among other things, the latter may be due to a gender-specific division of tasks, i.e. while women focus on domestic tasks, men focus all the more on paid work by working also in the evenings and at the weekends. Still, such a pattern does not directly relate to the household type (children's age), i.e. according to these data, we cannot say that this pattern depends on the presence and age of children. However, when it was compared whether and how well household and occupational characteristics explain working non-standard hours, the models showed that individual and household characteristics alone had a rather modest impact in the case of both males and females (Model 1: $R^2 = 0.044$ to 0.071) and most of the work schedule is explained by data on occupation (Model 2: $R^2 = 0.116$ to 0.215).

Workplace flexibility

Workplace flexibility is the third option for the reconciliation of work and family life in terms of the flexibility of working time. Compared to working outside of normal working hours and part-time work (especially for women), workplace flexibility is practiced to a slightly lesser extent (Figure 7, p. 154). However, (depending on the household type) 2–10% of both male and female respondents who work stated that they had frequently worked from home during the last four weeks. In households with minor children, working from home is more often the case with women (6–10% of the respondents depending on the household type) than with men (2–7%).

The connection between working from home and the household type is more evident in the ways couples combine working from home. Figure 8 (p. 155) indicates that working from home is most often practiced (by either one or both partners) in families with at least one child aged 0–2 (14% of the households of this type). The share of persons working from home decreases as the youngest child gets older, reaching 9% among families where the youngest child is aged 13–17. In households with a preschool-age child, women are more frequently the ones working from home. Both in families with and without children it is also generally women who make use of this option more often.

The regression analysis that also takes into account individual and work-related characteristics (Table 4, p. 155) reveals a statistical relationship between working from home and the household type. When the partner's characteristics are excluded (the model has not been provided here), those working from home are more frequently men with preschool- or school-age (aged 12 or younger) children and women with children at crèche or kindergarten age. Still, the impact of children's age is reduced for women, but partially also for men, when the partner's characteristics are taken into account in the model. Here, too, flexibility in one partner's working time relates to the other partner's working hours and place of work – one partner working more frequently from home is strongly related to the other partner working more frequently from home and one partner not working relates to the other partner working more frequently from home. Based on the models, a trend similar to that of previous flexibility indicators can be noticed – although individual and household characteristics help to explain working from home, occupation and the number of hours worked have a significantly greater explanatory power.

How does working time determine the time spent with family and vice versa?

As seen from the analysis above, families with children use various forms of time flexibility, but there is no clear relationship indicating that these forms of flexibility are used very often; instead, they are more likely an (inevitable) part of working life for a certain part of the population actively participating in the labour market. When the option of working time flexibility is opted for, it still tends to be more common for women than men. On the one hand, it is in line with the previous findings that work flexibility facilitating the reconciliation of work and family life is first and foremost intended for women so that they could better combine the two (Pfau-Effinger 2003). On the other hand, it confirms the general attitude or understanding and the results of previous studies, which show that the organisation of family life belongs more likely to the domain of

women and that it is women who tend to adjust their time use and working arrangements according to family needs (Presser 2003).

In the Estonian ISSP survey carried out in 2015, the respondents were asked to assess whether and how much working time has affected the performance of family obligations and vice versa. People more frequently perceive that working life affects family time and not the other way around (Figure 9, p. 156). Approximately 14% of working males and females admitted that it happens several times a week that they find it difficult to perform family obligations because of work-related reasons. If those who experienced it several times a month are included as well, such a feeling was common among slightly more than one-third of the respondents (this question did not reveal any sex-specific differences). Only 2–3% of the respondents agreed with the opposite statement (it is often (several times a week) difficult to focus on work because of family obligations). Taking account of those who experienced it slightly less frequently (several times a month), this sentiment was shared by a total of 10–12% of respondents, which is still about three times less than in the case of the first statement. Here, too, there are no remarkable differences between men and women, except that women perceive the time pressure related to the reconciliation of work and family life a little more frequently.

Unfortunately, the Estonian Labour Force Survey 2015 does not collect information as to whether and to which extent employees can make their own decisions regarding their working time. However, the additional module on the reconciliation of work and family life in the Estonian Labour Force Survey 2010 included a question about whether and how much respondents could change the start and end of their working day and whether the respondent could reorganise their working time so as to take days off for family reasons (without taking a leave). In the case of both questions, about 45% of the respondents said that it was generally possible, which indicates the presence of certain autonomy. This could also partially explain the indicators of (working time) flexibility analysed in this chapter.

Conclusion

Implementing flexible working time arrangements depends on preferences on the one hand and on opportunities and the possibility of the mutual interaction of the two on the other. Earlier studies (Täht and Mills 2016; Gornick and Meyers 2003) have demonstrated that the positive impact of working time flexibility on the reconciliation of work and family life depends greatly on the general institutional framework – whether and how much flexibility is supported and allowed on the legislative and regulatory level – as well as on the extent to which such an arrangement of work and family life is a household's own choice and preference (Weiss and Liss 1988). For example, in the United States of America, both part-time work and working non-standard hours tend to be associated with so-called bad jobs (Kalleberg et al. 2000) and the impact of working outside of standard working hours on the family cohesion (time spent with children, partners' time spent together, risk of divorce) is also considered negative in America. Meanwhile, in the Netherlands, where working time has been subject to strict regulation for a long time and part-time work is very common along with various compensation and buffer mechanisms in the case of working outside of standard working hours, such flexibility in terms of the labour market is not marginalised and parents consciously take advantage of these opportunities to reconcile their work and family life.

On the one hand, the results of the analysis given in this article indicate that, in Estonia, households with and without children practice various forms of flexible working time, i.e. part-time work, atypical working time and working from home. At the same time, it is not unambiguously clear that working time flexibility, which is often seen as the main mechanism for reconciling work and family life, is taken advantage of very often; instead, it is rather an inevitability that comes along with certain occupations. Thus, there is no clear distinction between the practices used for the reconciliation of work and family life in different types of households with children and in households without minor children. However, different flexibility practices, particularly atypical working time, are part of the daily life of many households with children, meaning that besides the advantages, these families are also exposed to the risks accompanying these practices

(e.g. negative impact on health or family coherence). The data also reveal certain links between the partners' working times, which on the one hand indicates synchronised schedules (similar patterns of flexibility co-occur more frequently), but on the other hand it refers to a possible distribution of tasks where one partner's (usually the man's) more intensive participation in the labour market is compensated for by the other partner's (usually the woman's) less intensive participation. The synchronisation of work schedules is certainly important from the aspect of the partner's relationship – this way they are more likely to be working and off work at the same time. Considering that reconciling work and family life through flexible working time often manifests in desynchronised schedules, implementing flexible working time practices may lead to negative consequences in the long term.

VANEMATEKODU RESSURSSIDE MÕJU KÕRGHARIDUSE OMANDAMISELE

Jelena Helemäe, Ellu Saar

Tallinna Ülikool

Sissejuhatus

Hariduslik ebavõrdsus ja sotsiaalse päritolu mõju selle taastootmisel on sotsiaalse kihistumise uuringutes oluline teema. Päritolu mõju kajastavad sealjuures mitmesugused vanematekodu ressursid, näiteks materiaalsed, kultuurilised jne. Kuigi sotsiaalse päritolu kontseptsioon tunnistab vanemate ressursside mitmekesisust, on enamik seniseid uuringuid keskendunud vaid ühe kindla ressursi mõju analüüsimisele (Møllegaard ja Jæger 2015). Alles viimastel aastatel on ilmunud terve hulk töid, mis vaatlevad eri ressursside koosmõju, s.t kas ressursid võimendavad üksteise mõju või pigem aitab üks ressurss teise puudumist komponeerida (Buis 2013; Bukodi ja Goldthorpe 2013; Huang 2013; Jæger 2007; Erola jt 2016).

Sotsioloogilises kirjanduses domineerib kaks käsitlelust, mis selgitavad vanematekodu ressursside mõju hariduse omandamisele. Esimene neist põhineb Pierre Bourdieu (1977) formulieritud kapitaliteoorial. Selle kohaselt kasutavad kõrgema sotsiaalse positsiooniga lapsevanemad eri tüüpi kapitale (materiaalset, kultuurilist ja sotsiaalset), et tagada oma lastele paremad haridusvõimalused. Teine, otsustusprotsessidele keskenduv käsitlelus põjhendab ebavõrdsust hariduse omandamisel sellega, et noored teevad oma haridustee klassipõhiseid valikuid nende valikutega kaasnevate kulude, tulude ja eduvõimaluste põhjal, püüdes seejuures vältida alanevat mobiilsust, s.t seda, et nad liiguksid sotsiaalses hierarhias oma vanematest allapoole (Breen ja Goldthorpe 1997). Kuigi mõlemad käsitleused rõhutavad eri ressursside olulisust, on tavapäraselt siiski piirdutud vaid ühe ressursi mõju uurimisega.

Eelkõige käsitletakse ebavõrdsuse ühelt põlvkonnalt teisele edasikandumisel majanduslike ja kultuuriliste ressursside rolli (De Graaf jt 2000). Majandusliku ressursi hüpoteesi kohaselt on rikkus see, mis võimaldab vanematel kindlustada oma lastele juurdepääsu parematele koolidele. Rikastest peredest pärit lastel on paremad võimalused jätkata haridusteed ka pärast kohustusliku hariduse omandamist. Varasemad uuringud nii Eestis kui ka mujal on näidanud, et vanematekodu paremad materiaalsed ressursid tõepoolest võimaldavad kõrgema haridustaseme omandamist (vt Conley 2001; Murd ja Saar 2007; Nam ja Huang 2011). Kultuurilise ressursi hüpoteesi omakorda rõhutab, et just kultuuriliste ressursside töttu õnnestub soodsama sotsiaalse päritoluga lastel jätkata haridusteed kauem ja saavutada kõrgem haridustase. Vanemad, kellegel on rohkem kultuurilist kapitali, kes investeerivad oma lastesse ja sotsialisierivad neid vastavalt, suudavad neile kindlustada sujuvama haridustee. Bourdieu (1977) defineerib kultuurilist kapitali kui ligidust dominantsele kultuurile. Kultuuriline kapital taastoodab eliti perekonna (perekond pärandab kapitali edasi) ja haridussüsteemi kaudu. Koolis väärustatakse käitumist, keelepruuki ja eelistusi, mis on omased just dominantsele kultuurile; vastavaid käitumis- ja kõnemalle valdavaid õpilasi hinnatakse kõrgemalt ning neil on seetõttu ka paremad väljavaated haridussüsteemis edasi jõuda. Kultuuriline kapital võib esineda kolmel kujul: 1) kehastunud (*embodied*) vormis (hoiakud, maitsed, teadmised kultuurist jne); 2) objektiviseeritud (*objectified*) kujul (pildid, raamatud, muusikainstrumendid jne); 3) institutsionaliseeritud (*institutionalized*) kujul (nt haridussüsteem). Varasemad uuringud on käsitlenud kultuurilist kapitali selle eri vormides (Jæger 2009; Tramonte ja Willms 2010), rikkaliku kultuurilise kapitali ilminguks on aga kõige enam peetud kõrgkultuuri tarbimist (nt muuseumis ja kunstinäitusel käimine). Uurimistulemused kõnelevad selle poolt, et rohkem kui kõrgkultuuri tarbimine mõjutab laste haridussaavutusi see, kuivõrd palju nende vanemad raamatuid loevad, samuti on tugevam mõju koduse sel raamatukogul kui kodus olevatel kunstiteostel (Van de Werfhorst ja Hofstede 2007; Evans jt 2010).

Nii Bourdieu kapitaliteoorias kui ka valikutel põhinevas käsitleuses peetakse vanemate haridust laste haridustee kujunemisel oluliseks ressursiks ja rõhutatakse, et kõrgema haridustasemega vanemad suudavad kindlustada oma lastele õppimist toetava keskkonna.

Vanematekodu ressursside mõju kõrghariduse omandamisele ei pruugi olla läbi aegade sama suur, eriti ühiskonna alusstruktuuride intensiivset teisenemist kogenud postsotsialistlike maades. Trendide tuvastamiseks toetutakse sotsiaalteaduses tihti sünnikohortide (s.t teataval ajavahemikul sündinute) võrdlusele. Varasematest Eestis tehtud uuringutest on selgunud, et sünnikohortide võrdluses on vanematekodu kultuuriliste ressursside mõju hariduse omandamisele üha kasvanud, majandusliku olukorra mõju näib olevat nõrgem ja see ei ole kohortides olulisel määral muutunud (Murd ja Saar 2007).

Artiklis on Eesti sotsiaaluuringu 2011. aasta andmetele tuginedes keskendutud sellele, mil määral mõjutavad vanemate ressursid nende laste kõrghariduse omandamist. Sealjuures ei ole analüüsitud mitte ainuüksi iga ressursi mõju eraldi, vaid ka nende koosmõju. Eesmärk on vaadelda, kas eri ressursside korral nende vastastikune mõju võimendub (kumulatiivsus) või toimivad pigem komponeerivad mehhanismid, mis tähendab, et eelised, mis tulenevad ühe ressursi küllusest, võivad kõrghariduse saavutamisel üles kaaluda teise ressursi ebapiisavusest tingitud halvemused.

Vanematekodu ressursid ja kõrghariduse omandamine

Joonisel 1 on esitatud kõrghariduse omandanute määri vanemate kõrgeima haridustaseme järgi. Seejuures ei ole arvestatud mõlema vanema haridustaset, vaid kõrgeimat neist. Kui põhi- ja kutseharidusega vanemate laste kõrghariduse omandamise võimalustel ei ole kuigi suurt erinevust, siis nendel lastel, kelle vähemalt ühel vanemal on keskeriharidus, on juba märksa suuremad võimalused kõrgharidust omandada. Kõrgharidusega vanem annab haridustel väga suure eelise: vörreledes põhiharidusega vanemate lastega on sellistest peredest pärit laste seas kõrghariduse omandanute osatähtsus viis korda suurem.

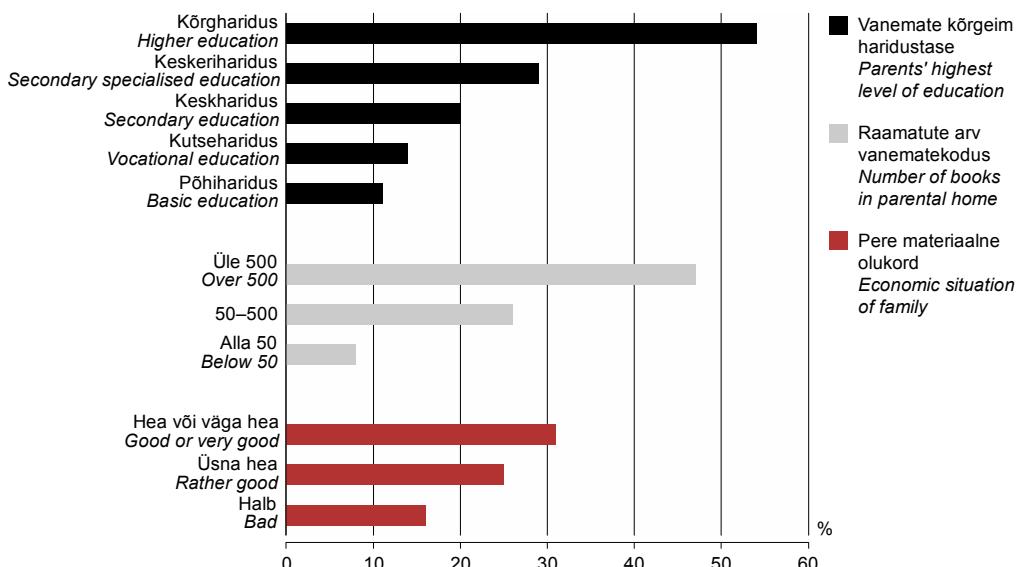
Eesti sotsiaaluuringu üks näitajaid, mille kaudu mõõdeti vanematekodu kultuurilisi ressursse, oli raamatute arv. Valikus oli kolm suurusrühma – alla 50 raamatu, 50–500 raamatut ja üle 500 raamatu. Kolmel viiendikul vastanutest oli kodus 50–500 raamatut ja vaid pisut üle kümnenneviidikul üle 500 raamatu. Ilmneb selge seos: mida suurem on koduraamatukogu, seda suurem on ka kõrghariduse omandamise töenäosus. Nendest, kelle vanematekodus oli üle 500 raamatu, olid kõrghariduse omandanud ligi pooled, alla 50 raamatuga kodudest pärit inimestest üle viie korra vähem. Sealjuures ei ole teada, kas neid raamatuid ka loeti, ainuüksi raamatute olemasolu näib koduse keskkonna kaudu laste haridusteed mõjutavat.

Materiaalsete ressursside näitajana kasutati Eesti sotsiaaluuringus vastaja hinnangut vanematekodu materiaalsele olukorrale. Kõrghariduse omandanute määri erineb ka nende hinnangute arvestuses: kahes rühmas – halva ning sellele vastanduva hea ja väga hea majandusliku olukorraga peredes – erineb see kaks korda. Siiski on erinevus märksa väiksem kui vanemate haridustaseme või raamatute arvu järgi vörreledes.

Joonisel 1 on inimeste väljavaateid kõrghariduse omandamisele vaadeldud vanematekodu üksikressursside suuruse alusel, kuid samuti võivad need ressursid (nende mahud) kombineeruda eri viisil. Näiteks võib kõrgelt haritud peres olla palju raamatuid, kuid pere materiaalne olukord ei pruugi olla hea. Statistiline lisaanalüüs näitaski, et kui võtta ühel ajal arvesse nii vanemate kõrgeim haridustase, raamatute arv vanematekodus kui ka pere materiaalne olukord, siis vastupidi joonisel 1 kujutatule erineva materiaalse olukorraga peredest pärit laste kõrghariduse omandamise väljavaated enam ei erine. Järelikult on halva materiaalse olukorraga peredest pärit laste kõrghariduse omandamise väljavaated teiste omadest kasinamat seetõttu, et just sellistes peredes on harvemini kõrge haridustasemega vanemaid ja palju raamatuid.

Joonis 1. Kõrghariduse omandanute määr vanematekodu ressursside järgi, 2011

Figure 1. Rate of persons having attained higher education by parental resources, 2011

Huvi pakub ka see, kas ja mil määral vanemate ressursside möju kõrghariduse omandamisele on aja jooksul muutunud. Võiks eeldada, et 1990. aastate teisel poolt toimunud kõrghariduse laienemine on suurendanud kõigi noorte kõrghariduse omandamise võimalusi olenemata nende sotsiaalsest päritolust. Samal ajal suurenedes eelkõige tasuliste õppenkohtade arv. Samuti võiks eeldada, et 1990. aastate alguses Eesti ühiskonnas toimunud muutused on muutnud ka vanematekodu ressursside möju lapse haridusteele. Eelkõige võiks eeldada, et olulisemaks on muutunud materiaalsed ressursid. Ajaliste muutuste käsitlemiseks on vörreldud sünnikohorte. Kõige nooremat kohorti võiks iseloomustada Eesti Vabariigi kohordina: need, kes sündisid ajavahemikul 1975–1985, omandasid kohustusliku hariduse ja jätkasid õpinguid juba taasiseseisvunud Eestis. Sünnikohorte 1951–1959 ja 1960–1974 iseloomustab peale üldise sotsiaalmajandusliku olukorra muutumise ka keskhariduse laienemise faas. Vanima kohordi puhul olid kõrghariduse omandamisel oluliseks edu eelduseks ka keskharidusega vanemad. Aastatel 1960–1974 sündinute haridustee kulges juba oludes, kus konkurents kõrghariduse omandamiseks tihenes: keskharidus oli piisavalt paljudel, aga kõrgharidussüsteem laienes aeglaselt.

Tabelis 1 on esitatud kõrghariduse omandanute osatähtsus sünnikohordis vanematekodu ressursside järgi. Vanemate haridustaseme möju on tugev kõikides kohortides. Mõnevõrra näib olevat vähenenud kesk- ja keskerihariduse väärthus lastele kõrghariduse kindlustamisel 1960.–1974. aasta sünnikohordi puhul vörreldes 1950. aastatel sündinutega. Aastatel 1960–1974 sündinute vanemate hariduse omandamine jäi vähemalt osaliselt sellesse aega, kui keskharidus laienes. Ilmselt just seetõttu vähenes kahe kohordi vördluses kesk- või keskeriharidusega vanemate laste eelis kõrghariduse omandamisel põhiharidusega vanemate laste ees – varasemast ligi kolme-neljakordsest kahe- kuni kahe ja poolte kordseteni. Kõrghariduse väärthus aga säilis ka selles kohordis. Aastatel 1975–1985 sündinute jaoks vanemate kõrghariduse soodustav möju mõnevõrra vähenes. Kuna selles kohordis on palju neid, kes asuvad õppima ka vanemas eas, vaadeldava kohordi noorimad olid aga küsitluse ajal vaid 25-aastased, võib arvata, et kõrghariduse omandanute osatähtsus selles kohordis kasvab, eelkõige nende seas, kelle vanematel (või ühel vanemal) on kõrgharidus. Vanemate ressursside toetav roll ilmneb n-ö lisavõimaluse kindlustamises: vajaduse korral võimaldatakse lastele lisatunde, õpingute katkestamisel antakse võimalus n-ö teiseks katseks, gümnaasiumi puudumisel koduasuldas kolitakse gümnaasiiumi lähedusse jne. Põhjenduseks võib tuua ratsionaalse valiku hüpoteesi, mille kohaselt püütakse vältida selliseid haridusvalikuid, mis viivad alaneva mobiilsuseni. Selles kohordis olid küsitluse toimumise ajal, 2011. aastal ligi pooled veel kõrgharidusetat, kuigi nende vanematel see oli.

Raamatute arvu mõju on kohorditi stabiilselt tugev ega ole aja jooksul peaaegu üldse muutunud. Üllatuslikult ei ole kuigi olulisel määral muutunud ka pere materiaalse ressursside mõju kõrghariduse omandamisele. Pigem on kõrghariduse omandamise võimalused kõigis kohortides olenemata vanematekodu materiaalsest olukorras suurenenedud. Töenäoliselt võib põhjuseks olla protsess, millele viitab Lucas (2001), s.t kõrghariduse laienemine on kaasa toonud selle sisemise diferentseerumise ehk kõrghariduse prestiiž oleneb kõrghariduse tüübist (kutse-, rakendus- või akadeemiline kõrgharidus), konkreetsest kõrgkoolist ja/või omandatavast erialast. Sellele näivad viitavat ka aastatel 2010–2011 tööandjatega tehtud küsitlused, millest selgus, et kõrgharidusega töötajate värbamisel arvestatakse ka lõpetatud kõrgkooli prestiiži (vt Unt jt 2014). Seetõttu võivad vanemate ressursid üha rohkem mõjutada mitte ainuüksi seda, kas noor lõpetab kõrgkooli, vaid ka seda, mis kõrgkoolis ja mis tüüpiliselt kõrghariduse ta omandab.

Tabel 1. Kõrghariduse omandanute määr sünnikohordis vanematekodu ressursside järgi, 2011

Table 1. Rate of persons having attained higher education in birth cohort by parental resources, 2011
(protsenti vastavast rühmast – percentages of corresponding group)

	Sünnikohort Birth cohort			
	1951–1959	1960–1974	1975–1985	
Vanemate kõrgeim haridustase				
Põhiharidus	12	10	9	<i>Basic education</i>
Kutseharidus	16	14	11	<i>Vocational education</i>
Keskharidus	28	19	19	<i>Secondary education</i>
Keskeriharidus	35	25	31	<i>Secondary specialised education</i>
Kõrgharidus	57	57	49	<i>Higher education</i>
Raamatute arv vanematekodus				
Alla 50	8	8	6	<i>Below 50</i>
50–500	27	24	29	<i>50–500</i>
Üle 500	47	48	47	<i>Over 500</i>
Pere majanduslik olukord				
Halb	13	16	21	<i>Bad</i>
Üsna hea	24	23	28	<i>Rather good</i>
Hea või väga hea	29	31	35	<i>Good or very good</i>

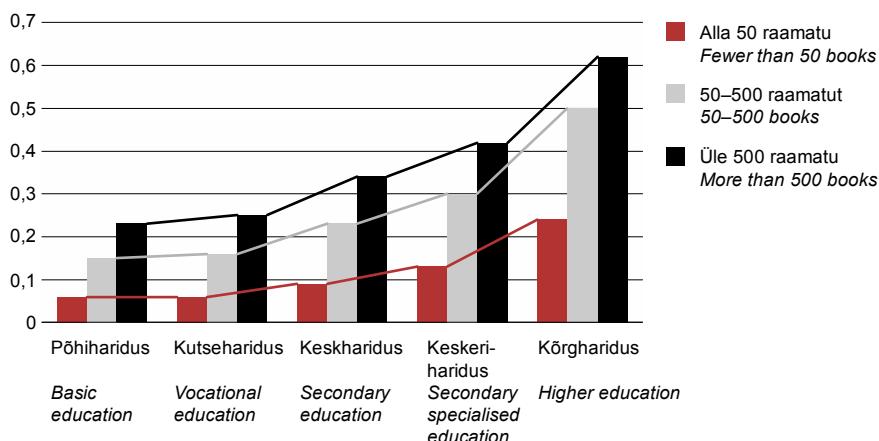
Kas kompenseerimine või kumuleerumine?

Nagu eespool öeldud, võib vanematekodu eri ressursside mõju kumuleeruda või üks ressurss teise puudujääki kompenseerida (vt Social ... 2017). Näiteks kompenseerib parem materiaalne olukord puudujäägi kultuurilistes ressurssides. Kumb mehhanism domineerib Eestis? Joonisel 2 esitatud kõrghariduse omandamise töenäosused olenevalt vanemate kõrgeimast haridustasemest ja vanematekodus olevate raamatute arvust näivad viitavat kompenseerivatele mehhanismidele. Jooniselt on näha, et kõrghariduse omandamise töenäosus on peaaegu võrdne Neil, kelle vanemate haridustase on madal, kuid kel oli kodus suur raamatukogu, ja Neil, kelle vähemalt ühel vanemal on kõrgharidus, kuid kel on kodus vähe raamatuid. Seega suudab üks ressurss vähemalt osaliselt teise puudujääki kompenseerida. Samal ajal tuleb arvestada, et need kaks rühma (ühe ressursi maksimaalse ja teise ressursi minimaalsete taseme kombinatsioonid) on vaid vastavalt 1%-l ja 0,5%-l vastanutest. Täheldada võib ka kumuleerumist, kuna kõrge ressursitasemega peredest (vähemalt ühel vanemal kõrgharidus ja kodus palju raamatuid) pärít noore kõrghariduse omandamise töenäosus on kuus korda suurem selle noore omast, kelle vanemate ressursitase on madal (vanematel vaid põhiharidus ja kodus vähe raamatuid). Sellesse kahte

rühma kuulub märksa rohkem vastajaid (vastavalt 6% ja 15%). Arvestades, et viimati mainitud rühmadesse kuulub rohkem inimesi, võib järeltada, et Eestis domineerib hariduse omandamisel pigem ressursside kumuleerumine. Kuigi võib täheldada ka kompenseerivaid mehhaniisme, on need pigem erandlikud.

Joonis 2. Kõrghariduse omandamise tõenäosus vanemate kõrgeima haridustaseme ja vanematekodus olevate raamatute arvu järgi, 2011

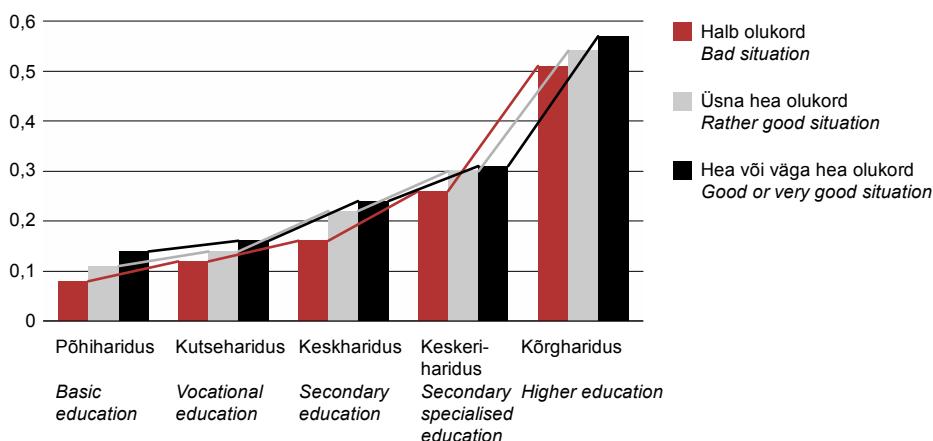
Figure 2. Probability of higher education attainment by parents' highest level of education and number of books in parental home, 2011

Jooniselt 3 selgub, et materiaalsete ressursside puhul kompenseerivaid mehhaniisme ei ole. Vaid keskmise haridustasemega (kesk- ja keskeriharidusega) vanemate puhul suudab parem materiaalne olukord noore kõrghariduse omandamise tõenäosust mõnevõrra suurendada, nii et vanemate haridustaseme ja materiaalsete ressursside mõju kumuleerub. Samal ajal on materiaalse olukorra mõju ja vastavalt ka kumuleerumise olulisus väga väike. Otsustav on ikkagi vanemate haridustase.

Joonis 3. Kõrghariduse omandamise tõenäosus vanemate kõrgeima haridustaseme ja vanematekodu materiaalse olukorra järgi, 2011

Figure 3. Probability of higher education attainment by parents' highest level of education and economic situation of parental home, 2011

Vanematekodu ressursside tüübid ja kõrghariduse omandamine

Nagu eespool öeldud, kipuvad vanemate haridustaseme ja nende kodus olevate raamatute arvu mõju lapse kõrghariduse omandamisele kumuleeruma, soodustades laste haridussaavutusi. Hoopis harvem tuleb ette nimetatud ressursside mõju vastastikust kompenseerimist. Mil määral aga on need ressursid ise kumuleerunud, nt kui tihti on madala haridustasemega vanemate kodus ka vähe raamatuid või kõrgharidusega vanematel palju raamatuid? Või vastupidi – kui tihti on perekonnal kodus suur raamatukogu, kuigi vanemate haridustase pigem madal? Sellest, kui sageli ressursid perekonna tasandil kumuleeruvad või üksteist kompenseerivad, võib omakorda oleneda ka nende ressursside mõju laste haridussaavutustele, sh vastava mõju kumuleerumise ja kompenseerimise ulatus ühiskonnas. Tabelis 2 on esitatud kahe ressursi kõik võimalikud kombinatsioonid sünnikohortide alusel, mis võimaldab jälgida ka aja jooksul toimunud muutusi.

Kõige suuremad muutused on aja jooksul toimunud vanematekodu ressursside poolest vaesemates tüüpides (ressurstitüübide 1–3 tabelis 2): nende osatähtsus on aja jooksul olulisel määral vähenenud. 1950. aastatel sündinute seas oli teiste sünnikohortidega võrreldes kõige enam (peaaegu kolmandik) neid, kelle vanematel oli madal haridustase ja kelle vanematekodus oli vähe raamatuid. Nende seas, kes said täiskasvanuks pärast taasiseseisvumist (1975.–1985. aastal sündinud), oli sellist laadi ressursivaesust juba väga harva (4%-l kohordist). Ka madala haridustasemega vanemate ja keskmise suurusega raamatukoguga kodust pärit inimeste osatähtsus sünnikohordis on olulisel määral vähenenud – 19%-st kõige vanemate seas 4%-ni kõige nooremate seas. Selline ressursivaesuse kardinaalne kahanemine on eelkõige tingitud haridussüsteemi laienemisest: üha enamatel on võimalus jätkata õpinguid ka pärast põhihariduse omandamist, seega on olulisel määral vähenenud põhiharidusega vanemate perekonnast pärit inimeste osatähtsus sünnikohordis.

Ressursside poolest rikaste hulga kasv oli väiksem kui vaeste hulga vähenemine. Kokkuvõttes võib toimunud muutusi iseloomustada kui keskele koondumist, nii et kui kõige vanemate seas olid ülekaalus minimaalsete ressurssidega peredest pärit inimesed, siis järgmistes kohortides oli kõige suurem osatähtsus just keskmise ressursitasemega (keskmine haridustase ja 50–500 raamatut) peredest pärit inimestel. Kõige nooremas kohordis olid keskmiste ressurssidega peredest pärit pooled.

Tabelist 2 järeltub ka see, et ressursside jaotus perekonniti vastab pigem kumuleerumise, mitte kompenseerimise loogikale ja see kehtib kõigi sünnikohortide puhul. Peaaegu kaks kolmandikku igast sünnikohordist (alustades vanimast vastavalt 59%, 59% ja 62%) pärinevad perekondadest, kus ühe ressursi tase vastas teise ressursi tasemele, st kui vanematel oli madal haridustase, siis oli kodus vähe raamatuid, kui keskmine haridustase, siis 50–500 raamatut ja kui kõrge haridustase, siis üle 500 raamatu. Väga väike oli igas kohordis nende osatähtsus, kellel vanemate ühe ressursi kasinuse kompenseeris teise ressursi kõrge tase. Kõige rohkem 2% oli igas kohordis neid, kelle vanematekodus oli üle 500 raamatu hoolimata vanemate madalast haridustasemest. Veidi vähem (0,3–0,8%) oli kohortides neid, kelle vanematel oli kõrgharidus, kuid kodus vähe raamatuid.

Tabel 2. Vanemate ressursitüübidi sünnikohordi järgi, 2011

Table 2. Types of parental resources by birth cohort, 2011

(protsentti kohordist – percentages of cohort)

Tüüp Type	Vanemate kõrgeim haridustase <i>Parents' highest level of education</i>	Kodus olnud raamatute arv <i>Number of books at home</i>	Sünnikohort <i>Birth cohort</i>		
			1951–1959	1960–1974	1975–1985
1	Madal <i>Low</i>	Alla 50 <i>Below 50</i>	30,3	12,9	4,3
2	Madal <i>Low</i>	50–500	19,4	12,3	4,3
3	Madal <i>Low</i>	Üle 500 <i>Over 500</i>	1,8	0,9	0,3
4	Keskmine <i>Intermediate</i>	Alla 50 <i>Below 50</i>	10,8	12,0	11,6
5	Keskmine <i>Intermediate</i>	50–500	24,6	39,0	49,8
6	Keskmine <i>Intermediate</i>	Üle 500 <i>Over 500</i>	4,3	6,9	5,8
7	Kõrge <i>High</i>	Alla 50 <i>Below 50</i>	0,3	0,4	0,8
8	Kõrge <i>High</i>	50–500	4,8	9,0	15,0
9	Kõrge <i>High</i>	Üle 500 <i>Over 500</i>	3,8	6,7	8,2

Selline keskele koonduv ressursside kumuleerumise trend on taustaks joonisel 4 esitatud kõrghariduse omandamise tõenäosusele peretüübidi. Ka siit selgub, et kõigi kohortide puhul avaldub vanemate hariduse ja kultuurilise ressursi ühine mõju laste haridusele nii kumuleerumise kui ka kompenseerimisena. Jooniselt 4 aga nähtub ka, et tähtis on vanemate ressursside kombinatsioon. Näiteks ressursside kumuleerumise olulisus laste haridussaavutustele tagamisel ilmneb kõige selgemalt keskmise haridustasemega vanemate puhul. Just nendes peretüüpides (4–6) on koduse raamatukogu suurus eriti oluline ja selle panus kõrghariduse omandamise tõenäosusesse eriti suur. Nii on 4. peretüübis (vanematel keskmine haridustase, kodus vähe raamatuid) lapse kõrghariduse omandamise keskmine tõenäosus ligikaudu 0,1 igas kohordis. 6. peretüübi puhul on see igas kohordis ligikaudu 0,4 ehk juhul kui vanematel on keskmine haridustase, aga kodus suur raamatukogu, on kõrghariduse omandamise tõenäosus 0,3 võrra suurem. Seega avaldavad laste haridussaavutusele vanemate kaudu mõju mitmed ühiskonnas toimuvad pikaajalised protsessid alates vanemate haridustee ajal toiminud haridussüsteemi muutustest ja lõpetades haridussüsteemi muutusega laste endi kooliskäimise ajal.

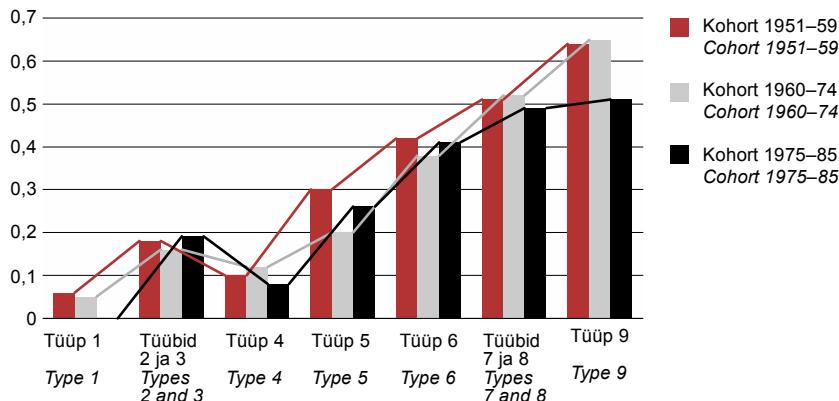
Veidi keerulisem pilt ilmneb 5. peretüübis (vanematel keskmine haridustase ja kodus 50–500 raamatut), mille osatähtsus kohordis on aja jooksul suurenenud kõige enam ja mis on kujunenud kõige enam esindatud tüübiks. Et hariduse omandamise konkurents on aja jooksul tihenenuud, ei võimaldanud ka 1960.–1974. aastal sündinute vanemate selline ressursitase enam samu kõrghariduse saamise väljavaateid kui 1951.–1959. aastal sündinutele. 1975.–1985. aastal sündinutel aga paranesid need väljavaated taas, mis viitab (peale vanemate ressursside jaotumise muutusele) ka teiste tegurite olulisusele – haridust omandavate kohortide suurusele ja haridussüsteemi laienemisele.

Kõige selgem kohortidevaheline muutus ilmnes aga kõrgeima ressursitasemega vanemate laste kõrghariduse omandamise väljavaadetes: noorimale sünnikohordile andis see teistest peretüüpidest pärinevate noorte ees kõige väiksema eelise. Ressursside kumuleerumine enam ei toimi ja seda võib tölgendada mitut moodi. Ühelt poolt võiks see olla kõrghariduse laienemise võrdsustav mõju (konkurents ei ole enam nii tihed, vanemate ressursid pole enam nii olulised), teiselt poolt aga võiks see tähendada hoopis vastupidist: konkurents on veelgi tihenenuud ja et kindlustada lastele kõrgharidus, peab kõrghariduse ja suure koduraamatukoguga vanematel olema lisaresursse (nt head tuttavad, materiaalsed ressursid jne).

Kõige selgemalt ilmneb kompenseerimine madala haridustasemega vanemate perest pärit inimestel (joonis 4): kõigil kohortidel osutus kõrghariduse omadamise töenäosus põhiharidusega ja vähemalt 50 raamatuga (tüübidi 2 ja 3 tabelis 2) peretüüpidest pärit inimestel suuremaks kui 4. peretüübist (vanemad keskmise haridustasemega ja kodus vähe raamatuid) pärit inimestel.

Joonis 4. Kõrghariduse omadamise töenäosus sünnikohorditi vanemate ressursitüibi järgi, 2011

Figure 4. Probability of higher education attainment in cohorts by type of parental resources, 2011

Kokkuvõte

Artiklis analüüsiti, mil määral erinevad laste kõrghariduse omadamise võimalused olenevalt vanematekodu ressurssidest. Analüüsist järeltus, et eeskätt mõjutavad omandatavat haridust vanemate haridustase ja koduse raamatukogu olemasolu, kusjuures nende ressursside mõju ei ole aja jooksul kuigi palju muutunud. Nimetatud ressursside mõju oli märkimisväärne nõukogude ajal, kuid on oluline ka praegu hoolimata 1990. aastatel Eesti ühiskonnas toimunud muutustest ja hariduse laienemisest. Vanemate majanduslike ressursside mõju on aga pigem väike.

Küll aga on mõneti muutunud see, mil määral kõrge ressursitasemega vanemad suudavad kindlustada oma lastele kõrghariduse. 1970. aastate teisel ja 1980. aastate esimesel poolel sündinute puhul on sellistest peredest pärit noorte privilegeeritus pigem vähenenud. Tulemus näib viiavat sellele, et ilmselt olukorras, kus aina rohkemal vanematel on kõrgharidus, ei piisa enam ainult siinnes artiklis analüüsitud ressurssidest, vaid on vaja ka muid ressursse, näiteks sümboolseid, materiaalseid, sotsiaalseid vms. Ka haridustaseme puhul võib osutuda oluliseks, kas kõrgharidus on ühel või mõlemal vanemal. Uurimist vajaks see, kui oluliseks saab peale haridustaseme selle hariduse prestiž ehk kui mainekas on lõpetatud kõrgkool, aga ehk koguni seegi, kui heas kirjas on gümnaasium, kus inimene õppis.

Vanematekodu ja pere kultuurilised ressursid suudavad küll mõnevõrra kompenseerida haridussessiivide vähesust, kuid ainult madala haridustasemega vanemate puhul. Sealjuures materiaalsed ressursid ei suuda kultuuriliste ressursside vähesust kompenseerida. Ülekaalus on ikkagi kumuleeruvad mehhanismid. Esiteks on väga vähe peresid, kus eri ressursside tasemed ei ole kooskõlas, s.t peresid, kus näiteks madala haridustasemega vanematel on kodus suur raamatukogu või kus kõrgharidusega vanematel on kodus väga vähe raamatuid. Teiseks, ressursside poolest rikkast perest pärit noorte kõrghariduse omadamise võimalused on märksa suuremad kui teistel rühmadel. Seega on peresisesed ressursside kompenseerimise võimalused pigem piiratud. Ehk avalduvad need enam laiendatud pere analüüsimal: eri maades tehtud uuringud on näidanud, et loevad ka vanavanemate ja koguni täidide-onude haridussessiivid. Seejuures avaldub see mõju erinevalt: nt ollakse innustavaks eeskujuks, aidatakse haridussüsteemi toimimises orienteeruda, viiakse kokku oma tuttavatega, kes oskavad noort huvitava eriala kohta teadmisi jagada ja head nõu anda jne.

Allikad Sources

- Bourdieu, P. (1977). *Reproduction in Education, Society, and Culture*. Beverly Hills: Sage.
- Breen, R., Goldthorpe, J. (1997). Explaining Educational Differentials. – *Rationality and Society*, Vol 9, No 3, pp. 275–305.
- Buis, M. L. (2013). The Composition of Family Background: The Influence of the Economic and Cultural Resources of both Parents on the Offspring's Educational Attainment in the Netherlands between 1939 and 1991. – *European Sociological Review*, Vol 29, No 3, pp. 593–602.
- Bukodi, E., Goldthorpe, J. (2013). Decomposing 'Social Origins': The Effects of Parents' Class, Status, and Education on the Educational Attainment of Their Children. – *European Sociological Review*, Vol 29, No 5, pp. 1024–1039.
- Conley, D. (2001). Capital for college: parental assets and postsecondary schooling. – *Sociology of Education*, Vol 74, No 1, pp. 59–72.
- De Graaf, N. D., De Graaf, P. M., Kraaykamp, G. (2000). Parental cultural capital and educational attainment in the Netherlands: A Refinement of the cultural capital perspective. – *Sociology of Education*, Vol 73, No 2, pp. 91–111.
- Erola, J., Jalonens, S., Lehti, H. (2016). Parental education, class and income over early life course and children's achievement. – *Research in Social Stratification and Mobility*, Vol 44, pp. 33–43.
- Evans, M. D. R., Kelley, J., Sikora, J., Treiman, D. J. (2010). Family scholarly culture and educational success: Books and schooling in 27 nations. – *Research in Social Stratification and Mobility*, Vol 28, No 2, pp. 171–197.
- Huang, J. (2013). Intergenerational transmission of educational attainment: The role of household assets. – *Economics of Education Review*, Vol 33, pp. 112–123.
- Jæger, M. (2007). Educational Mobility across Three Generations: The Changing Impact of Parental Social Class, Economic, Cultural and Social Capital. – *European Societies* Vol 9, pp. 527–550.
- Jæger, M. M. (2009). Equal Access but Unequal Outcomes: Cultural Capital and Educational Choice in a Meritocratic Society. – *Social Forces*, Vol 87, No 4, pp. 1943–1972.
- Lucas, S. R. (2001). Effectively maintained Inequality: Education Transitions, Track Mobility, and Social Background Effects. – *American Journal of Sociology*, Vol 106, No 6, pp. 1642–1690.
- Møllegaard, S., Jæger, M. M. (2015). The effect of grandparents' economic, cultural, and social capital on grandchildren's educational success. – *Research in Social Stratification and Mobility*, Vol 42, pp. 11–19.
- Murd, M., Saar, E. (2007). Ebavõrdsuse edasikandumine põlvvest põlve. – *Sotsiaalne ebavõrdsus*. / Toim M. Toomse. Tallinn: Eesti Statistikaselts, lk 34–40.
- Nam, Y., Huang, J. (2011). Changing roles of parental economic resources in children's educational attainment. – *Social Work Research*, Vol 35, No 4, pp. 203–213.
- Social Inequality across the Generations: The Role of Resource Compensation and Multiplication in Resource Accumulation. (2017). / Ed. J. Erola, E. Kilpi-Jakonen. Edward Elgar Publishing.
- Tramonte, L., Willms, J. D. (2010). Cultural capital and its effects on education outcomes. – *Economics of Education Review*, Vol 29, No 2, pp. 200–213.
- Unt, M., Saar, E., Helemäe, J., Täht, K. (2014). Kõrghariduse väärtsuse langus või sisemise kirjususe tõus? – Tööturu väljakutsed kõrgharidusele. / Toim M. Unt, K. Täht. Põltsamaa: Vali Press OÜ, lk. 79–98.
- Van de Werfhorst, H. G., Hofstede, S. (2007). Cultural capital or relative risk aversion? Two mechanisms for educational inequality compared. – *The British Journal of Sociology*, Vol 58, No 3, pp. 391–415.

EFFECT OF PARENTAL RESOURCES ON ATTAINMENT OF HIGHER EDUCATION

Jelena Helemäe, Ellu Saar
Tallinn University

Introduction

Educational inequality and the impact of social background in the reproduction of this inequality is a relevant subject matter for the study of social stratification. The impact of background is exerted through various parental resources, such as material, cultural, etc. resources. Even though the diversity of parental resources is acknowledged in the concept of social background, most of the previous studies have focused on analysing the impact of only one specific resource (Møllegaard and Jæger 2015). Only in recent years has there been a number of publications examining the combined impact of different resources, i.e. whether resources are mutually multiplying or one resource is likely to help compensate for the lack of another one (Buis 2013; Bukodi and Goldthorpe 2013; Huang 2013; Jæger 2007; Erola et al. 2016).

There are two dominant approaches in sociological literature to explain the impact of parental resources on educational attainment. The first one is based on the theory of the forms of capital, proposed by Pierre Bourdieu (1977). According to this theory, parents of higher social status use different types of capital (material, cultural and social) to provide their children with better educational opportunities. The second approach is based on decision-making processes and explains the differences in educational attainment with the fact that, on their educational path, young people make class-based choices considering the associated costs, benefits and probabilities of success while trying to minimise downward mobility, i.e. falling below their parents in the social hierarchy (Breen and Goldthorpe 1997). While both approaches emphasise the importance of different resources, research has traditionally been limited to studying the impact of a single resource.

In particular, the focus is on the role of economic and cultural resources in the transmission of inequality from one generation to the next (De Graaf et al. 2000). According to the 'economic resource' hypothesis, wealth is the factor that makes it possible for parents to ensure that their children have access to better schools. Children from wealthy families have better opportunities to continue their education beyond the compulsory level. Previous studies both in Estonia and elsewhere have indicated that parental financial resources do indeed facilitate the attainment of higher levels of education (see Conley 2001; Murd and Saar 2007; Nam and Huang 2011). From the other perspective, the 'cultural resource' hypothesis emphasises that it is primarily cultural resources that enable children with a more favourable social background to stay longer in education and to obtain a higher level of education. Parents who have more cultural capital, who invest in their children and socialise them accordingly can provide them with a smoother educational path. Bourdieu (1977) defines cultural capital as familiarity with the dominant cultural codes. Cultural capital reproduces the elite through families (families pass down their capital) and the education system. Schools value behaviours, language patterns and preferences which are characteristic of the dominant culture; children with the respective behaviour and speech patterns receive a higher assessment and, consequently, have better prospects of progressing in the education system. Cultural capital can exist in three forms: 1) embodied form (attitudes, tastes, cultural knowledge, etc.); 2) objectified form (pictures, books, musical instruments, etc.); 3) institutionalised form (e.g. educational credentials). Previous studies have examined the various forms of cultural capital (Jæger 2009; Tramonte and Willms 2010), but it has most often been thought that highbrow culture consumption (e.g. visiting museums and art exhibitions) is an expression of a high level of cultural capital. However, research results support the idea that children's educational attainment depends more on parents' reading habits; similarly, a large number of books at home has a stronger impact than an art collection does (Van de Werfhorst and Hofstede 2007; Evans et al. 2010).

Both Bourdieu's capital theory and the decision-based approach see parents' education as an important resource for children's educational attainment, emphasising that parents with a higher level of education are capable of providing their children with an environment that supports learning.

The impact of parental resources on the attainment of higher education need not necessarily be the same through time, particularly in post-soviet countries which have experienced major transformations of the basic structures of society. Social sciences often try to identify temporal changes by comparing different birth cohorts (*i.e.* persons born in certain time periods). Previous studies in Estonia have shown that the impact of the cultural resources of the parental home on educational attainment has gradually increased with each subsequent birth cohort; the impact of the financial situation seems to be weaker and has not changed significantly between cohorts (Murd and Saar 2007).

The article is based on the results of the Estonian Social Survey 2011 and focuses on the impact of different parental resources on the educational attainment of children. The analysis not only examines the impact of each resource separately but also their combined effect. The aim is to observe whether different resources are mutually reinforcing (have a cumulative effect) or there are predominantly compensatory mechanisms, meaning that the advantage resulting from an abundance of a particular parental resource can offset the disadvantages caused by an insufficiency of another resource in the context of attaining higher education.

Parental resources and attainment of higher education

Figure 1 (p. 168) shows the rate of persons with higher education by the highest level of education attained by their parents. Only the level of education of the parent with the highest level of education attained has been taken into account, not the combination of the educational attainment of both parents. While there are no significant differences between children of parents with basic or vocational education in terms of opportunities for obtaining higher education, the children's prospects of attaining higher education increase considerably when at least one parent has secondary specialised education. A parent with higher education provides a very significant advantage on the educational path: the share of children having obtained higher education is five times bigger among children originating from such families compared to children whose parents have basic education.

The number of books was one of the indicators used in the Estonian Social Survey to measure the cultural resources of parental homes. The respondents could choose between three answers: fewer than 50 books, 50–500 books, and over 500 books. Three-fifths of the respondents had 50–500 books at home and only slightly more than one-tenth had over 500 books. There is a clear relationship: the bigger the home library, the greater the likelihood of attaining higher education. While nearly a half of those whose parental home had over 500 books had attained higher education, the corresponding share was over five times smaller in the case of persons coming from homes with fewer than 50 books. Note that we do not know whether these books were read at all. The mere fact of having books seems to be a factor of the home environment that affects children's educational path.

The respondents' assessment of the economic situation of their parental home was used in the Estonian Social Survey as the indicator of material resources. The rate of persons having attained higher education varies in terms of these evaluations as well: there is a two-fold difference between two groups – families in a bad economic situation and those in a good or very good economic situation. However, this difference was much smaller than in the comparison based on the parents' level of education or the number of books.

Figure 1 (p. 168) illustrates people's prospects of attainment of higher education based on the size of individual parental resources. However, these resources (the amounts thereof) could be combined in different ways. For example, a highly educated family could have many books, but the economic situation of the family need not be good. Indeed, an additional statistical analysis showed that if we simultaneously consider the parents' highest level of education, the number of books in the parental home as well as the family's economic situation, then – contrary to what is

shown in Figure 1 – there is no variability in the higher education prospects of children coming from families with a different economic background. Therefore, the opportunities for obtaining higher education among children originating from families in a worse economic situation are poorer because it is specifically these families where parents are less likely to have higher education and a large number of books.

It is also interesting to see whether and to what extent the impact of parental resources on the attainment of higher education has changed over time. It could be assumed that the expansion of higher education in the second half of the 1990s improved the opportunities of obtaining higher education for all young people, irrespective of their social background. However, there was primarily an increase in the number of tuition-charging study places. It could also be assumed that the social changes having occurred in Estonia at the beginning of the 1990s have also modified the impact of parental resources on children's educational path. It could primarily be assumed that economic resources have become more important. Temporal changes have been studied by comparing different birth cohorts. The youngest cohort could be described as the cohort of the Republic of Estonia: those who were born between 1975 and 1985, acquired compulsory education and continued their studies in Estonia after the restoration of independence. In addition to the changed general socio-economic situation, the conditions of obtaining education in the birth cohorts of 1951–1959 and 1960–1974 are also characterised by the expansion of secondary education. For the oldest cohort, parents with even secondary education were a significant precondition of success in striving towards higher education. People born between 1960 and 1974 completed their educational paths in a situation of increased competition for higher education: a sufficient number of people had secondary education but the system of higher education was slow to expand.

Table 1 (p. 169) shows the share of persons with higher education in a birth cohort by parental resources. The parents' level of education has a strong impact in all cohorts. The value of secondary and secondary specialised education in ensuring higher education for children seems to have decreased somewhat for the birth cohort of 1960 to 1974 in comparison with persons born in the 1950s. The parents of people born in these years attained their education, at least partially, during the period of expansion of secondary education. This is probably the reason why, in the comparison of the two cohorts, the difference in higher education attainment between children of parents with basic education and children of parents with secondary or secondary specialised education decreased considerably in the period observed – from the previous three-to four-fold gap to a two- to two and a half-fold one. However, the enhancing value of parents with higher education persisted for the attainment of higher education in this cohort as well. The advantageous effect of parents with higher education decreased somewhat for those born in 1975–1985. As this cohort includes many people who continue their studies at an older age and the youngest respondents in this cohort were only 25 years of age at the moment of the survey, it is likely that the share of persons with higher education in this cohort will increase, particularly among those whose parents have (or one parent has) higher education. The supportive role of parental resources is apparent in securing a so-called additional opportunity: if necessary, children are provided with additional (paid) lessons; if studies have been discontinued, a second chance is given; if there is no secondary school in the settlement of residence, families move closer to one, etc. This could be explained by the rational choice hypothesis, according to which people try to avoid educational choices that lead to downward mobility. At the time of the survey in 2011, nearly a half of the people in this cohort had not yet obtained higher education, despite their parents having done so.

The impact of the number of books is consistently strong across the cohorts and has almost not changed at all over time. Surprisingly, the impact of a family's economic resources on higher education attainment has not changed much either. Instead, the prospects of obtaining higher education have improved in all cohorts, irrespective of the economic situation of the parental home. It is likely due to the process that Lucas (2001) refers to; i.e. the expansion of higher education has led to an internal differentiation within higher education, meaning that the value of higher education depends on its type (professional, applied or academic higher education), as well as on the prestige of the given educational institution and/or the specialty acquired. The interviews conducted with employers in 2010–2011 seem to point to the same conclusion, indicating that employers tend to consider the reputation of the educational institution

when recruiting employees with higher education (see Unt et al. 2014). Therefore, parental resources are increasingly likely to determine not only whether a young person completes higher education but also the educational institution chosen and the type of higher education attained.

Compensation or cumulation?

As mentioned above, different parental resources can have a cumulative impact or one resource can compensate for the shortage of another one (see Social ... 2017). For instance, a shortage of cultural resources can be offset by a better economic situation. Which of the two mechanisms is dominant in Estonia? The probabilities of higher education attainment shown in Figure 2 (p. 170), as determined by the parents' highest level of education attained and by the number of books in the parental home, seem to indicate compensatory mechanisms. The figure shows that the probability of obtaining higher education is almost equal for those whose parents have a low level of education but who had a large library at home and for those who have at least one parent with higher education but who had few books at home. Consequently, one resource is capable of compensating at least partially for a shortage of another. However, it should be taken into account that these two groups (the combinations of a maximum level of one resource and a minimum level of another) only constitute 1% and 0.5% of the respondents, respectively. There are also signs of cumulation, as young people from homes with a high level of resources (at least one parent with higher education and many books at home) are six times more likely to attain higher education than young people whose parents have a low level of resources (only basic education and few books at home). These two groups include significantly more respondents (6% and 15%, respectively). Considering the bigger size of these groups, it can be concluded that the cumulation of resources is more dominant for educational attainment in Estonia. Even though there is some evidence of compensatory mechanisms, they are more likely to be rare.

Figure 3 (p. 170) reveals that there are no compensation mechanisms in the case of economic resources. Only in the case of parents with an intermediate level of education (secondary or secondary specialised education) can a better economic situation slightly increase a young person's probability of the attainment of higher education, indicating a cumulative effect between the impact of parents' level of education and economic resources. At the same time, the impact of the economic situation and correspondingly the significance of cumulation are marginal. Parents' educational level is still the decisive factor.

Types of parental resources and attainment of higher education

As mentioned above, the parents' level of education and the number of books they have at home tend to have a cumulative (and enhancing) effect on their children's attainment of higher education. Mutual compensation of the impact of the resources mentioned is much less common. But to what extent do these resources themselves cumulate; for instance, how often is parents' low level of education associated with a small number of books at home, or how often do parents with higher education also have a large home library? Or vice versa – how often does a family have a large library despite a rather low level of education of the parents? The frequency of the cumulation or mutual compensation of resources on the family level can also determine the impact of those resources on the educational attainment of children, incl. the extent of the cumulation and compensation of a given impact in society. Table 2 (p. 172) presents all the possible combinations of the two resources by birth cohorts, facilitating the observation of changes that have occurred over time.

The most notable temporal changes have occurred in types with fewer parental resources (resource types 1–3 in Table 2): their share has decreased significantly over time. The group of persons who were born in the 1950s included the largest share (nearly one-third) of those whose parents had a low level of education and who had few books at their parental home. This type of resource shortage was very rare (occurred in 4% of the cohort) among those who reached adulthood after the restoration of independence (the birth cohort of 1975–1985). The share of people who come from homes where parents had a low level of education and the library was of

average size has also significantly decreased in the birth cohort – from 19% among the oldest to 4% among the youngest. Such a dramatic decrease in the shortage of resources is primarily due to the expansion of the education system: an increasing number of people have the opportunity to continue their studies after the acquisition of basic education, which means that the percentage of persons whose parents had basic education has decreased significantly in the birth cohort.

The increase in the number of persons with abundant resources was smaller than the fall in the number of persons with limited resources. In summary, the changes could be characterised as concentration in the middle – while persons coming from families with minimal resources were prevalent in the oldest cohort, persons from families with an intermediate resource level (intermediate level of education and 50–500 books) were the ones who accounted for the biggest share in subsequent cohorts. Half of the people in the youngest cohort came from families with intermediate resources.

Table 2 (p. 172) also indicates that the distribution of resources by family corresponds more to the logic of cumulation, rather than compensation, and this applies to all birth cohorts. Nearly two-thirds of people in each birth cohort (59%, 59% and 62%, starting from the oldest cohort) come from families where the two resources were on matching levels, i.e. if parents had a low level of education, they had few books at home; if they had an intermediate level of education, they had 50–500 books at home; and if they had higher education, they had more than 500 books at home. All cohorts included very few people for whom a shortage of one parental resource was compensated for by a high level of another resource. In each cohort, the share of persons whose parental home had a library of more than 500 books despite the parents' low level of education stood at 2% at the most. There was a slightly smaller percentage (0.3%–0.8%) of persons whose parents had higher education but who had a small number of books at home.

This trend of the growth of families with an intermediate level of resources constitutes the background to changes in the probability of the attainment of higher education by family type as shown in Figure 4 (p. 173). Here, it also appears that the combined effect of parents' education and cultural resources on children's education manifests both as cumulation and compensation in all cohorts. However, Figure 4 also indicates that the way how parental resources are combined matters greatly. For example, the importance of resource cumulation in ensuring children's educational attainment is clearest in the case of parents with an intermediate level of education. It is in these family types (4–6) that the size of the library at home is particularly important, as it is a significant contributing factor for the probability of higher education attainment. Thus, the average probability of the attainment of higher education is approximately 0.1 in each cohort in the case of family type 4 (parents with an intermediate level of education, few books at home). The probability is approximately 0.4 in each cohort in the case of family type 6, meaning that if parents have an intermediate level of education but there is an extensive library at home, the probability of attaining higher education is 0.3 points bigger. This indicates that, through parental resources, the educational attainment of children is influenced by several long-term processes taking place in society, starting from changes in the education system that occurred when parents were still acquiring education and ending with changes in the education system during the children's own educational path.

The picture is slightly more complex in the case of family type 5 (parents with an intermediate level of education and 50–500 books at home), the share of which in the cohort has increased the most over time and which has become the most prevalent type. Since competition for education attainment has increased over time, this level of parental resources did not offer the same prospects of higher education attainment to the birth cohort of 1960–1974 as it had done to the birth cohort of 1951–1959. However, the prospects improved again for those born between 1975 and 1985, which (in addition to a change in the distribution of parental resources) indicates that other factors – the size of the cohorts acquiring education and the expansion of the education system – are important as well.

The clearest inter-cohort change was evident in the higher education prospects of persons whose parents had the highest level of resources: this gave people in the youngest birth cohort the smallest advantage over young people from other types of families. The cumulation of

resources is no longer so effective and there are several ways to interpret this. One the one hand, it could be a sign of the equalising effect of the expansion of higher education (competition is not as fierce and parental resources are no longer as important) but, on the other hand, the complete opposite could also be possible: competition has become even stronger and parents with higher education and a large home library need additional resources (e.g. good connections, material resources, etc.) in order to ensure that their children attain higher education.

Compensation is most evident in the case of persons who come from a family where parents have a low level of education (Figure 4, p. 173): in all cohorts, the probability of attaining higher education was higher for persons whose parents had basic education and at least 50 books (family types 2 and 3 in Table 2, p. 172) than for persons of family type 4 (parents with an intermediate level of education and few books at home).

Conclusion

The article analysed the extent to which children's prospects of attaining higher education differ based on parental resources. The analysis indicated that parents' level of education and the presence of a library at home are the two primary factors that influence educational attainment and the impact of those resources has not changed significantly over time. The impact of the above-mentioned resources was important during the Soviet period but it is significant even now despite the changes in society and the expansion of education that occurred in Estonia in the 1990s. On the other hand, the impact of parents' economic resources is rather marginal.

However, there have been some changes in the ability of parents with a high level of resources to ensure that their children attain higher education. The advantage of young people from such families has decreased slightly in the case of persons born in the second half of the 1970s and in the first half of the 1980s. This result seems to indicate that apparently, in a situation where an increasing number of parents has higher education, the resources that were analysed in the article are not sufficient alone and parents need additional resources (symbolic, material, social, etc). Whether one or two parents have higher education could be significant in the case of educational level as well. In addition to the level of education, what should also be examined is the increasing importance of the prestige of a given education, i.e. how prestigious a higher education institution a person has graduated from or even what the reputation of the secondary school a person has finished is).

While cultural resources of the parental home and family can, to some extent, compensate for the shortage of educational resources, this only applies to persons whose parents have a low level of education. Furthermore, economic resources cannot compensate for the shortage of cultural resources. The process is dominated by cumulative mechanisms. Firstly, there are very few families where the levels of different resources do not match, i.e. families where parents with a low level of education have a large library at home or where parents with higher education have very few books at home. Secondly, young people from families with abundant resources have significantly better prospects of attaining higher education than any other groups. Consequently, there are rather limited possibilities for resource compensation within the family. Perhaps, these possibilities are revealed more in analyses of extended families: studies conducted in different countries have shown that the educational resources of grandparents and even aunts or uncles also play a role. This impact can appear in different ways: for instance, relatives can act as role models; acquaintances familiar with the education system can be helpful by providing good advice on education options, etc.